

Dušan KATUŠČÁK, Libuše FOBEROVÁ, eds.

Kompendium knihovnictví 2

Ostrava, 2023

CIP

KATUŠČÁK, Dušan a FOBEROVÁ, Libuše eds.

Kompendium knihovnictví 2 / sest. Dušan Katuščák, Libuše Foberová. - 1. vyd.

- Ostrava : Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, 2023. 280 s. -

ISBN 978-80-7054-331-3

Klíčová slova

kněžní kultura; vědecká komunikace; vědecké informace; metadata; architektura knihoven; ochrana knihovních fondů; GDPR

Recenzovali:

Prof. Ing. Milan Konvit, Ph.D.

Doc. PhDr. Richard Papík, Ph.D.

Mgr. Michaela Dombrovská, Ph.D.

Mgr. Marek Timko, Ph.D.

Mgr. Miroslava Sabelová

Autoři: © 2023

Grzegorz Nieć (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)

Pavol Rankov (Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Dušan Katuščák (Slezská univerzita v Opave; Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici)

Lenka Dostálová (Moravská zemská knihovna v Brně)

Libuše Foberová (Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, Slezská univerzita v Opavě)

Petra Vávrová (Národní knihovna České republiky)

Zuzana Šidlichovská (Vysoká škola polytechnická Jihlava)

Pavčina Lišovská (Knihovna Jiřího Mahena v Brně)

© Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, 2023

Tato publikace je distribuována pod licencí Creative Commons Attribution 4.0 International Licence CC BY (uveďte autora)

ISBN 978-80-7054-331-3 (brožovaná)

ISBN 978-80-7054-332-0 (online PDF)

Předmluva

Vzdělávání knihovníků se dostalo již do prvního knihovnického zákona, který přijalo Národní shromáždění mezi prvními po ustavení Československé republiky a vyšel ve Sbírce zákonů s datem 22. července 1919. V ustanovení o knihovníkovi bylo v prováděcím nařízení vlády k zákonu požadováno, aby ten byl inteligentní osobou znalou literatury a knihovnické správy a pro větší knihovny bylo podmínkou kromě maturity také studium na Státní škole knihovnické. Systém knihovnického školství se postupně rozvíjel a pevné struktury nabyl v roce 1952, kdy byly ustaveny dvě katedry knihovnictví a vědeckých informací při filozofických fakultách univerzit v Praze a v Bratislavě a tři střední knihovnické školy se sídlem v Praze, Brně a Bratislavě. Průzkumy kvalifikace knihovníků ukázaly na daleko vyšší potřebu absolventů těchto škol, než kolik se z nich dostávalo do praxe v knihovnách. To bylo také příčinou, proč po ukončení doby plánovaného hospodářství a revolučních událostech v listopadu 1989 došlo ke zřízení dalších vysokoškolských studií knihovnictví počátkem devadesátých let minulého století na univerzitách v Brně a v Opavě.

Jednotícím prvkem vysokoškolského studia knihovnictví se stala v devadesátých letech osobnost profesora Jiřího Cejпка (1928–2005). Patřil k zakládajícím pedagogům katedry knihovnictví v Praze, kde přednášel základy knihovnictví, spočívající v úvodu do studia a v dějinách knihoven. Jeho úspěšná dráha vysokoškolského pedagoga však byla v období normalizace násilně ukončena v listopadu 1973, kdy s ním univerzita rozvázala pracovní poměr. Po listopadu 1989 byl Jiří Cejpek vyzván k návratu na katedru vědeckých informací a knihovnictví FF UK a byl zvolen jejím vedoucím, v květnu 1990 byl jmenován profesorem. Srovnával obsah studia u nás a v zahraničí a prosazoval potřebné změny učebních programů včetně kombinace s jinými obory studia na fakultě. Formální nebyla ani jím navržena změna názvu katedry v Ústav informačních studií a knihovnictví. Souběžně s výukou na FF UK se Jiří Cejpek zapojil do výuky knihovnictví v Opavě, kde působil od podzimu 1991. K 1. červenci 1994 pak předal vedení pražského ústavu svému nástupci a stal se ředitelem Ústavu bohemistiky a knihovnictví na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity.

Ve vědeckých knihovnách je až třetina zaměstnanců v kategorii předpokládající vysokoškolskou kvalifikaci. Moravská zemská knihovna již v lednu 1990 jednala s rektorem Masarykovy univerzity o zřízení studijního oboru knihovnictví na této škole. Uspěla od školního roku 1991/1992, kdy byl ustaven nový Ústav pomocných věd historických, archivnictví a knihovnictví. Učební program pro knihovnictví vycházel z učebních programů a charakteristik jednotlivých předmětů pražské katedry, jejich výuka však spočívala na externistech, jak je tvořili

pracovníci vědeckých knihoven a významné také bylo, že v letech 2000–2004 zde působil Jiří Cejpek. To už bylo v době ustavení Kabinetu informačních studií a knihovnictví při Ústavu bohemistiky Masarykovy univerzity.

Postupnou akreditací jednotlivá centra vysokoškolského vzdělávání knihovníků šla vlastní cestou a jejich pojetí oboru informačních studií a knihovnictví je v současnosti značně rozdílné. Profil brněnského ústavu se pro veřejnost odráží v jím vydávaném časopisu *ProInFlow*, zaměřeném převážně na informační technologie. Podobně o opavském oboru knihovnictví se veřejnost seznamuje v nepravidelné ročence nazvané *Knihva ve 21. století*. Dává prostor studiím o veřejných knihovnách, vzdělávání i dějinám knihoven. Zajímavou příručkou se stalo *Kompendium knihovnictví*, vydanou Moravskoslezskou vědeckou knihovnou v roce 2022. Přineslo totiž ve čtyřech příspěvcích (knihovnické procesy, problémy informační vědy, rešeršní procesy, management knihoven) napsaných pedagogy opavského ústavu vzhled do obsahu i způsobu výuky odborných předmětů na této univerzitě.

Posláním řady odborných monografií, které jsme nazvali „kompendia“, je zpřístupňovat aktuální poznatky z oblasti knihovnictví a informační vědy a praxe široké odborné veřejnosti, zejména však studentům bakalářského a magisterského stupně vzdělávání. Vydání řady kompendií iniciovalo vědecko-pedagogické oddělení knihovnictví a informačních studií¹ Slezské univerzity v Opavě a vydávání kompendií se laskavě ujala naše partnerská Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě².

Cílem kompendií je poskytnout studentům souhrn poznatků a informací, které přímo souvisejí s mezinárodně uznávaným jádrem oboru knihovnictví a informační vědy. Jednotlivé autorské studie v řadě kompendií odpovídají tématům a disciplínám a akreditovaným předmětům vzdělávání ve studijním programu *Knihovnictví a informační studia*. Naší ambicí je shromáždit odborný obsah v kompendiích tak, aby pomohl studentům zvládnout základy oboru a nejnovější trendy pro státní závěrečné zkoušky.

Profesor *Grzegorz Nieć* (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie) přispěl do *Kompendia knihovnictví 2* studií *Knížní kultura – koncept a jeho zavádění*. Knížní kultura je na jedné straně sociální fenomén, který je nedílnou součástí většího celku, tj. kultury jako takové; na druhé straně je to do sebe zapadající systém institucí a procesů, který je úzce spjat s mediální kulturou nebo

1 Slezská univerzita v Opavě. Filozoficko-přírodovědecká fakulta; Ústav bohemistiky a knihovnictví; oddělení knihovnictví.

2 KATUŠČÁK, Dušan, Libuše FOBEROVÁ, Marek TIMKO, Lucie VALJENTOVÁ a Richard PAPÍK. *Kompendium knihovnictví 1*. Ostrava: Moravskoslezská vědecká knihovna, 2022. 304 s. ISBN 978-80-7054-306-1.

ji dokonce spoluvytváří. Nejvíce okrajové, a zdánlivě i málo významné projevy knižní kultury, se ukazují být pevně zakořeněny v tradici a plní svou specifickou roli. Samotná koncepce knižní kultury jako odborné kategorie, která vymezuje oblast témat a jejich vzájemných vazeb, je užitečná a inspirující; je usazena na pomezí věd humanitních a společenských. Jeho studie je didakticky zaměřena. Poukazuje na polské a české vývojové linie a paralely knižní kultury. Knižní kultura jako pojem funguje v pedagogické vědě a praxi již desítky let, a to nejen v rámci knihovnědy, ale používají ji i badatelé z jiných oborů. Zahrnuje všechny hmotné i nehmotné aspekty související s knihou a procesy, které v této souvislosti probíhají. Specifická a originální knižní kultura může vznikat v rámci komunity či instituce, je zároveň součástí většího celku. Přehledová syntetická studie profesora *Grzegorza Nieca* stručně vysvětluje obsah knižní kultury z etymologického a historického hlediska. Nastihuje vývoj i formování knižní kultury a počátky knižního bádání. Poukazuje na význam klášterů pro rozvoj základů knižní kultury a písemnictví. Charakterizuje vznik a vývoj sekulární knižní kultury a formování knihovnědy. Popisuje základní prvky kultury knihy – trh, autora, čtenáře a zprostředkovatele. V neposlední řadě se věnuje bibliofilii a jejímu místu v knižní kultuře.

Docent *Pavol Rankov* (Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave) v klasické studii *Vědecké informace a vědecká komunikace* analyzuje vědeckou komunikaci v historické perspektivě. Zdůrazňuje, že současný koncept autora s jeho autoritou převládá díky knihtisku a aktuálním trendem je kolektivní autorství, které vyvolalo polemiku o typologii přispěvatelů při vzniku publikace. Upozorňuje, že exaktnost vědeckého jazyka je garantována používáním terminologie. Popisuje, jak se média vědecké komunikace modifikovaly pod vlivem technologických inovací. Popisuje rétoriku přednášky, která se v současnosti rozšiřuje o písemné a vizuální prvky. Vysvětluje, jak knihtisk umožnil vznik nových médií vědecké komunikace, zejména vědeckého časopisu, a rozvoj sekundárních informačních pramenů, např. encyklopedií. Wiki technologie mění diskurz a mechanismus vzniku encyklopedií. Zdůrazňuje, že elektronické technologie umožňují překonat krizi vědeckého publikování prostřednictvím on-line otevřeného přístupu. Absolventi oboru informační studia plní ve vědecké komunikaci nezastupitelnou roli distributorů. Tato nepřetržitá změna v komunikaci je výzvou pro absolventy oboru informační studia, kteří tradičně mají ve vědecké komunikaci klíčové postavení zprostředkovatelů a distributorů vědeckých informací. Absolventi oboru se se svými kompetencemi mohou uplatnit i v rozvíjející se sféře popularizace vědy směrem k širší veřejnosti. Nedávná *infodemie*, doprovázející pandemii covid-19, vyvolala společenskou potřebu profesionálních mediátorů mezi vědci a laickým publikem, využívajícím internetové technologie.

Profesor *Dušan Katuščák* (Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, ÚBK, oddělení knihovnictví; Štátní vědecká knižnice v Banškej Bystrici) v autorské kapitole *Metadáta* navazuje na poznatky z monografie *Kompendium knihovnictví 1*, které byly určeny především pro bakalářský stupeň vzdělávání. V *Kompendiu knihovnictví 1* se jedná především o oddíly věnované dokumentologii, postmoderní bibliografii, bibliografické komunikaci, metakomunikaci, standardizaci a výměně dat. Cílem kapitoly o metadatech je prohloubit znalosti o metadatech obecně a o metadatech v knihovnictví na odpovídající úrovni. V kapitole jsou popsány typy metadat, formát MARC21 jako metadatový standard v bibliografii a knihovnictví, metadata v digitálním světě, nové platformy informačních systémů (LSP) jako trend služeb *chytrých knihoven*, formát *Dublín Core* jako standard pro digitální knihovny a digitální repozitáře, metadata v referenčním modelu IFLA *pro knihovny* (IFLA LRM), včetně popisu entit a atributů. Vysvětluje trend propojování dat v katalogizaci. Text je opatřen názorovými ilustracemi a tabulkami.

Mgr. *Lenka Dostálová* (Moravská zemská knihovna v Brně) a doktorka *Libuše Foberová* (Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě) přispěly do kompendia aktuální studii *Architektura knihoven v praxi*. Jejich společná kapitola analyzuje problematiku architektury knihoven. Zmiňuje stručný historický exkurs do vývoje architektury knihoven. Dále představuje metodické pracoviště *Metodické centrum pro výstavbu a rekonstrukci knihoven* při Moravské zemské knihovně v Brně. Další část statě se věnuje případové studii projektu Černá kostka – Centrum digitalizace, vědy a inovací. Popisuje cestu Moravskoslezské vědecké knihovny v Ostravě k nové budově, která je velmi dlouhá, protože Státní vědecká knihovna v Ostravě (původní název) byla v době svého vzniku v roce 1951 umístěna v Nové radnici jen dočasně s tím, že se v krátké době postaví pro knihovnu nová budova. Výstavba začala být reálná až v roce 2004, kdy tehdejší vedení knihovny se zřizovatelem Moravskoslezským krajem uspořádalo architektonickou soutěž. Od té doby hovoříme o projektu Černá kostka. Stavební program byl tvořen několikrát, poslední vznikl v roce 2019. Na něj navázala Studie proveditelnosti, protože výstavba bude z větší části financována z fondů Evropské unie. Jednotlivé podkapitoly se tedy zaměřují na celý proces přípravy dokumentace pro provádění stavby, která je součástí podkladů k vyhlášení veřejné zakázky na dodavatele stavby.

Ing. *Petra Vávrová* (Národní knihovna České republiky, Odbor ochrany knihovních fondů) napsala pro *Kompendium knihovnictví 2* studii *Preventivní péče o knihovní fondy*. Znalosti a praktické informace obsažené v této studii jsou pro studenty velmi cenné. Ochrana písemného dědictví v informačních institucích, zejména knihovnách a archivech, je při vzdělávání informačních

pracovníků často opomíjena. Zároveň je jasné, že se zmizením původního fyzického nosiče zmizí i obsah dokumentu. Předložený text popisuje kroky potřebné pro kvalitní a efektivní péči o knihovní fondy v České republice. Jsou zmíněny legislativní rámce v oblasti ochrany knihovních fondů. Jsou představeny předpoklady trvalého uchování knihovních fondů v dobrém fyzickém stavu pro budoucí generace. Detailněji jsou rozepsány metody a postupy ochrany fyzického stavu knihovních fondů, od průzkumu fyzického stavu, přes jednotlivé zásahy a kroky péče, po výrobu ochranných obalů a podmínek uložení či vystavování a odkazy na metodické nástroje, kde jsou jednotlivá témata podrobněji rozepsána. Součástí textu jsou i popsána preventivní opatření pro případy živelních katastrof, havárií, včetně sad první pomoci a krizových plánů. Není ale návodem pro odborné restaurování a konzervaci knih. Naopak, text je nástrojem pro prevenci škod, které mohou vznikat v souvislosti s provozem knihovny. Definované principy a zásady je nutné aplikovat zejména při každodenním provozu knihoven. Nevratným škodám přitom lze v řadě případů zabránit jednoduchými kroky, které jsou v možnostech knihoven, tedy opatření preventivní konzervace. Zásady uvedené v textu představují relativně jednoduché úkony, které nevyžadují složitá a finančně náročná technická zařízení. Jsou určeny pro péči o knihy uložené v depozitářích. Z tohoto pohledu je předložený text univerzální a nadčasový a je určen pro všechny vlastníky a správce knihovních fondů. Obsah textu může být účinným nástrojem pro péči o knihovní fondy, směřující k naplňování základního poslání knihoven – zachování knihovních fondů v dobrém fyzickém stavu pro příští generace.

Doktorka **Zuzana Šidlichovská** (Vysoká škola polytechnická, Jihlava) se zabývá tématem, které přímo souvisí nejen s tématem knihovnické legislativy, která patří k jádru odborného vzdělávání, ale také s praktickými kompetencemi informačních specialistů na všech úrovních. Cílem kapitoly *GDPR v knihovnách* je popsat, co je v každé knihovně potřebné ošetřit pro naplnění požadavků na zpracování a ochranu osobních údajů. Proto je obsah kapitoly strukturován tak, aby byly zachyceny klíčové body agendy GDPR řešené v knihovnách. Pracovníky knihoven odpovědné za nastavení souladu s právními předpisy v oblasti zpracování osobních údajů by měla kapitola navést k prvotnímu zorientování se v hlavních požadavcích GDPR a pomoci jim při nastavování procesů, popisu postupů i při tvorbě potřebné dokumentace, aby se jim podařilo tyto požadavky naplnit. Zároveň jim může struktura kapitoly posloužit jako základní informační rozcestník, pomocí kterého je možné postupovat při aplikaci, nebo při revizi nastavení systému GDPR v knihovnách. Na konci kapitoly jsou uvedeny odkazy na základní informační zdroje, které pracovníkům odpovědným za tuto agendu zprostředkují další potřebné informace.

Mgr. *Pavλίna Lišovská* (Knihovna Jiřího Mahena v Brně) se dlouhodobě venuje knihovnické práci se specifickou cílovou skupinou dětí a mládeže. Dětské čtenářství se v průběhu života dítěte velmi dynamicky rozvíjí, získané čtenářské kompetence a naučené čtenářské strategie pak člověk využívá nejen při čtení pro zábavu, ale také při vzdělávání či práci v pozdějším věku. Uvědomění si, kdo je čtenář a jaké jsou fáze rozvoje čtenářství, je nejen pro rodiče a učitele, ale také pro knihovníky stěžejní záležitostí při koncipování aktivit směřovaných k této rozmanité cílové skupině, proto se v úvodní kapitole zaměřuje právě na tuto problematiku. Pestrost této čtenářské skupiny netkví jen v jejím věkovém rozložení, ale zejména v požadavcích kladených na učící knihovníky, kteří se těmto uživatelům knihoven věnují. V jednotlivých podkapitolách autorka reflektuje nároky na osobnost i dovednosti a kompetence knihovníka v knihovně pro děti a mládež a zejména možnosti komunikace s dětskými a dospívajícími čtenáři, resp. s jejich zákonnými zástupci. V širším rozsahu představuje aktivity, jež knihovny pro děti a mládež připravují. Další stěžejní částí je významná spolupráce škol a knihoven a jejich reflexe v kontextu kurikulárních dokumentů a práce s nimi v knihovně. V neposlední řadě se autorka věnuje budování fondu v knihovně pro děti a mládež a práci s dětským čtenářem během doporučování literatury.

Doc. PhDr. Jaromír Kubiček, CSc. (<https://duha.mzk.cz/autori/jaromir-kubicek>)

Prof. PhDr. Dušan Katsušćák, PhD.

Obsah

0	Dk Pa
000	Mo Ky
000	Lk SH
000	Lá Mn

Knižní kultura – koncept a jeho zavádění

Grzegorz Nieć

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

grzegorz.niec@up.krakow.pl

Abstrakt

Studie je didakticky zaměřena a poukazuje na polské a české vývojové linie a paralely knižní kultury. Knižní kultura jako pojem funguje v pedagogické vědě a praxi již desítky let, a to nejen v rámci knihovně, ale používají ji i badatelé z jiných oborů. Zahrnuje všechny hmotné i nehmotné aspekty související s knihou a procesy, které v této souvislosti probíhají. Specifická a originální knižní kultura může vzniknout v rámci komunity či instituce, je zároveň součástí většího celku. Přehledová syntetická studie stručně vysvětluje obsah knižní kultury z etymologického a historického hlediska. Nastihuje vývoj formování knižní kultury a počátky knižního bádání. Poukazuje na význam klášterů pro rozvoj základů knižní kultury a písemnictví. Charakterizuje vznik a vývoj sekulární knižní kultury a formování knihvědy. Popisuje základní prvky kultury knihy – trh, autora, čtenáře a zprostředkovatele. V posledním řadě se věnuje bibliofilii a jejímu místu v knižní kultuře.

Klíčová slova

Knižní kultura; mediální kultura; výzkum knihy; bibliografie; klášterní knihovny; světská knižní kultura; knihkupectví; bibliofilie

Abstract

The study is didactically oriented and points to Polish and Czech lines and parallels of development of book culture. Book culture as a concept has functioned in pedagogical science and practice for decades, not only within books studies, but it is also used by researchers from other specialities. It encompasses all tangible and intangible aspects related to the book and the processes that take place in this regard. A specific and original book culture can arise within a community or institution, it is also part of a larger whole. The review synthetic study briefly explains the content of the term book culture from an etymological and historical point of view. It outlines the development of book culture formation and the beginnings of book research. It points out the importance of monasteries for the development of the foundations of book culture and writing. It characterizes the emergence and development of secular book culture and the formation of book science. It describes the basic elements of the culture of the book – market, author, reader and brokers. Finally, he addresses bibliophilia and its place in book culture.

Key words

Book culture; media culture; book research; bibliography; monastic libraries; secular book culture; princely trades; bibliophilia

Úvod

Knížní kultura je pojem známý a běžně používaný; funguje ve vědě i v pedagogické praxi už nejméně několik desetiletí. Vývoji knižní kultury silně pomohl proces formování podoboru (a poté vědeckého oboru), kterým se stalo knihovnictví a vědecké informace, později také bibliologie. V Polsku oficiální pojmenování této vědecké disciplíny jako „bibliologie a informatologie“ fungovalo jen necelé desetiletí. Některé termíny byly ne zcela korektně přeloženy do jiných jazyků – jednou jako bibliologie, jednou jako knihovnictví a bibliologie. V daném prostředí se propojovala praktická stránka (knihovnická) s vědeckou; druhá z nich zahrnovala více či méně rozsáhlou úvahu o problematice psaného a tištěného slova a jeho recepci, přičemž sem vstupovaly silné vazby s filosofií, historickými vědami a sociologií. V jejich rámci často věda o knize a knihovnách plnila roli pomocných věd, avšak – jak je vidět z perspektivy uplynulých let – právě u nich získávala své postavení. Proces emancipace oboru, který zde byl naznačen, probíhal po léta, ne všude stejně dynamicky a trvale; formoval se odlišně v závislosti na různě nastavených podmínkách, k čemuž se ještě dostaneme.

V současné době, tedy v éře nových médií a všudypřítomné reklamy, je slovo „kultura“ (včetně jeho variant, jako je například slovo „kultovní“) často zneužíváno, ať už v běžném, nebo vědeckém jazyce. Dochází k jeho devalvaci a v důsledku toho se jeho význam stává nepřesný a významově rozmytý. Slovo „kultura“ dnes najdeme doslova všude; objevuje se i ve zcela nesmyslech souvislostech, a to už ze samotného etymologického hlediska. Je to dobře vidět v oblíbené reklamní frázi „kultury bakterií“. „Kultovní“ už zase může být doslova cokoliv, zejména v kontextu marketingu: „kultovní“ jsou nejen knihy, písně, filmy, ale i šaty nebo nějaké potraviny. Existuje tedy vážné nebezpečí, že známé a ve vědě spolehlivě fungující výrazy jako „literární kultura“, „hudební kultura“ nebo „knižní kultura“ mohou v tomto kontextu vyznívat banálně, respektive mohou ztratit svou významovou určitost. Proto máme za to, že je potřeba přesně definovat jeho obsah a tím i zdůraznit roli a význam tohoto konceptu (Ožog 2001).

Připomeňme, že latinské *colere*, termín, který se v terminologii mnoha oborů ujal, se překládá jako pěstovat, starat se, pečovat, vzdělávat. Může se týkat celého duchovního i materiálního dědictví lidstva, případně nějaké jeho části; může se také týkat jen určitých přesně vymezených oblastí, jevů a procesů, a to právě v případě knižní kultury, kultury psaní, informační kultury nebo konečně čtenářské kultury. To není v rozporu s tvrzením, že média jsou prostě součástí širší kultury a že knižní kultura je její součástí v rámci – můžeme ještě dodat – mediální kultury. Vědecká praxe ukazuje, že právě tento přístup k médiím, mezi nimiž je kniha stále jedinečná, je mimořádně efektivní a efektní zároveň, což je

příkladem četné a úspěšné syntézy konkrétních „knížních kultur“. Tato efektivita a efektnost je do značné míry dána úplností tohoto přístupu, který zahrnuje řadu témat; ta jsou součástí širšího historického, sociálního a kulturního kontextu. V informační společnosti mají informace zvláštní postavení. To nepochybně posiluje tento přístup k celé problematice – to vše při vědomí jejich jedinečného významu a klíčové role, kterou hrají v životě člověka. Přijetí tohoto konceptu má delimitační charakter, neboť považuje informace a znalosti za hlavní hodnotu a smysl civilizace.

Nesmírně důležitý je zde historický aspekt, i když se naše pozornost týkající se médií zaměřuje na novější jevy, tedy na ty, jež vyvrátily dosavadní řád a ovládly realitu. Pokud pojmáme informace v kontextu široce chápané současnosti a také nových médií, nesmíme zapomínat na to, že od samotného úsvitu lidstva měla informace zásadní význam a že rozvoj médií (nejprve ústního oběhu, pak písma, knihy a knihtisku) byl původcem mnoha společenských procesů. Při chronologickém pohledu na dějiny médií vidíme zlomové okamžiky (písmo, tisk, internet), období zrychlených změn a stabilizace, někdy i stagnace či naopak regrese (např. občas se objevují návraty k rukopisným formám).

Formování knižní kultury, začátky výzkumu knihy

Pojmy „knižní kultura“, „kultura knihy“, „písemná kultura“ nebo „kultura písemnictví“ jsou v oběhu již delší dobu a mají po léta své vášnivé propagátory. A to přesto, že existuje mnoho definic a způsobů jejich využití. A těžko říct, kdo je opravdu použil jako první. Každopádně se objevily a jsou užitečné. Nepochybně to souvisí s rozvojem výzkumu dějin a umění knihy, tedy s objevováním se a získáváním nezávislosti určité oblasti myšlení věnované knihám a knihovnám, dále s krystalizací oboru zvaného knihovnictví a vědecké informace, a konečně i bibliologie.

Věda o knize se formovala a fungovala až do 18. století jako praktická disciplína, což je důležité dodnes. Zabývala se jak výrobou a skladováním knih, tak jejich šířením. Autoři ve starověku při různých příležitostech zdůrazňovali význam knihy. Z té doby zůstaly pro nás četné mravní zásady, jako třeba „Místnost bez knih je jako tělo bez duše“ (Marcus Tullius Cicero); „Žádná kniha není tak špatná, aby v ní nebylo něco pravdy“ (Plinius starší). Také se rychle prosadila symbolika knihy jako zdroje vědění a moudrosti, i když – všimněme si – v příslovích je často postavena knižní znalost proti lidové moudrosti, praxi. Mnoho řeckých a římských spisovatelů a učenců se věnovalo knihám a knihovnám. Ve slavném Vitruviově traktátu *Deset knih o architektuře* najdeme mimo jiné obsáhlý úryvek

věnovány organizaci vhodných prostor pro knihkupectví. Objevila se dokonce díla plně věnovaná této problematice (Artemon z Kassandrie, Herrenius z Byblos, Telehos z Pergamonu) i díla bibliografického charakteru.

Zásadní pro rozvoj vědy o knize byla bibliografická reflexe. Reflexe ve smyslu poznání měla čistě praktický význam (bibliografický popis – Desky Kallimacha z Kyrény, 3. stol. př. n. l.), který se prolínal se snahou o klasifikaci písemností, o vytvoření určitého teoretického rámce. Podotýkáme, že bibliografická zpracování z této doby obsahují jediné stopy po tvůrcích a dílech, jež se nenávratně ztratila. Nejlepším příkladem je zde slavné dílo Focia I. (810–891), konstantinopolského patriarchy, kterému první nakladatel v roce 1600 dal název „Biblioteka, tedy Knihovna, a který v původním smyslu znamenal Popis a výčet námi přečtených knih, o jejichž stručné poznání žádal náš milovaný bratr Tarasios“; je jich 299, obsahují stručná shrnutí děl, která se ve valné většině do dnešní doby nedochovala.

Kláštery – kolébka evropské knižní kultury

Evropský svět je formován křesťanstvím, církví, jejímž prostřednictvím se šíří kulturní dědictví řecko-římského starověku. Středem dění knižní kultury se na několik staletí stávají kláštery, kde se vyrábějí a shromažďují rukopisy a později i tisky. Na tomto příkladu je nejlépe vidět, jak se formuje a funguje specifická a svým způsobem autonomní knižní kultura, která je zároveň součástí většího celku – národní komunity, která se v Česku i v Polsku rodí a upevňuje právě ve středověku. K tomu nezanedbatelně přispívá církev. Dochází k profesionalizaci a specializaci; vznikají pevné zásady a pravidla, a nakonec se formují konkrétní typy uživatelů včetně jejich specifického druhu – milovníků knih, bibliofilů.

Ve středu dění církevních řádů byly knihovny a písařské dílny. V křesťanské kultuře se písmo a kniha rozvíjely pod záštitou církve. Po značnou dobu dějin církve tvořili její lidé a jimi zřízené instituce paralelu k elitám a státním institucím. Ne vždy byla schopnost čtení propojena se schopností psaní, vzdělání (i to univerzitní) bylo dlouhou dobu založeno ne na četbě, nýbrž orálně – prostřednictvím přednášek. Postupem času se však, zejména po vynálezu knihtisku, objevovalo stále více učebnic a dalších publikací určených pro školní využití; písemné podklady byly stále dostupnější.

Velikost klášterní knihovny závisela na mnoha vnitřních i vnějších faktorech. Důležitý byl především charakter řádu a jeho poslání, tedy specifický rozsah činnosti, ve kterém kniha mohla, ale nemusela zaujímat ústřední místo,

protože nejednou i okolnosti (války, epidemie) nutily mnichy věnovat se i jiným úkolům, například péči o nemocné (Černý, Havlík 2008). Kniha byla nezbytná pro bohoslužebné účely (liturgické knihy, kancionály) a vzdělávání a katechezi (náboženská literatura). Knihy tohoto druhu se objevovaly jako první. V této době bylo důležité se starat především o tuto část fondů, doplňovat a vyrábět nové, které se nakonec opotřebovávaly a vyžadovaly úpravy, například v důsledku změn v liturgii.

Pokud měl řád i misijní a vzdělávací úkoly, ty zákonitě ovlivňovaly i obsah jeho knihovny, ovšem už i v této době se funkce řádu výrazně rozšiřovaly na uživatelský okruh zahrnující osoby vně jeho komunity, počítaje v to i osoby světské. Již tehdy bylo nutné mít k dispozici kvalitní knihovnické zázemí, a to jak pro teologicko-filozofické, tak pro všeobecné studium; a zcela specifickou záležitostí byla vzdělávací činnost, od farních škol přes gymnázia až po akademie. Mniši, kteří tvořili v dávných staletích intelektuální elitu, měli také vlastní knihy určené pro svůj soukromý užitek. Ty svým způsobem jako dodatečný soubor patřily řádu a po smrti majitele byly obvykle převedeny do majetku kongregace. V tomto případě se jedná o velmi různorodý systém, který souvisel s pravidly vydanými příslušnými nadřízenými dané kongregace. Někdy byli mniši před pokusem bibliofilství varováni nebo jim bylo bráněno, aby se na vlastní soubor knih vázali. Do dnešní doby zachovaná řádová pravidla často kárají mnichy a napomínají je, aby se nepřikláněli k příliš časným statkům, včetně knih vypůjčených z klášterních knihoven. Je však třeba mít na paměti, že do značné míry právě díky bibliofilským vášním kněží a řeholníků vznikaly a rozrůstaly se klášterní fondy (Dokoupil, 1972).

Byly vytvořeny knihovní předpisy pro celé provincie nebo jednotlivé kláštery, které přísně regulovaly způsob organizace knihovny a využívání sbírek, což se týkalo jak členů komunity, tak osob zvenčí. Velmi rychle se rozvinula specializace řádového knihovníka. Často to byli lidé s velkými znalostmi a kompetencemi. I díky tomu se zdokonalovaly způsoby uspořádání a tvorby sbírek; vznikaly knihovní katalogy. Mnoho pozornosti bylo věnováno vybavení knihovnických interiérů – nábytku, pultům atd. a jejich estetice. Zejména v 17. a 18. století získávají řádové knihovny bohatou výzdobu; jejich nábytek je zdoben štukami; do interiérů jsou umísťovány sochy a především nástěnné malby, jejichž témata úzce souvisejí s náboženstvím, knihou, vědou a literaturou. Mnoho prostoru bylo tomuto aspektu fungování knihoven věnováno v mnoha spisech, přičemž nejlepším příkladem je dílo španělského jezuita Clauda Clémenta (1596–1642/43) pod názvem *Musei, sive bibliothecae tam privatae quam publicae extractio, instructio, cura, usus...* (1635). V něm najdeme seznam 180 charakteristik autorů, rozdělených do 24 tematických kapitol. Jezuitský učenec doporučoval, aby obsah maleb

a soch nejen morálně a intelektuálně čtenáře inspiroval, ale také jim usnadňoval využívání sbírek (Masson, 1981).

V českých zemích najdeme spoustu působivých příkladů knihoven zdo-
bených tímto způsobem, jako je Strahovská knihovna, benediktinský klášter
v Břevnově, cisterciácký v Oseku, Norbertinum v Nové Říši a mnoho dalších. Po
celou dobu, i po vynálezu tisku, se v řádech pořizovaly rukopisy, zejména lita-
urgické knihy či dokumenty určené pro interní užití. Navíc se rozvíjely a fungovaly
specifické způsoby četby. V některých řádech byla kniha a knihovna výjimečným
místem, prvkem poslání, třeba u benediktinů, později jezuitů nebo piaristů. Po-
kud cisterciáci, benediktini a ostatní řeholníci, jejichž tradice sahá až do rané-
ho středověku, hráli klíčovou roli při formování kultury v počátečním období,
pak jezuité a piaristé ovlivnili novověk, zejména v oblasti vzdělávání, pro něž
jsou knihovny zásadní. Jezuité patřili k čelným nositelům misijní činnosti, která
v českých zemích šířila protireformaci. Přitom však nezapomínejme, že v rámci
této činnosti jezuité vytvářeli půdu pro národní obrození, oživovali jazyk a litera-
turu v rodném jazyce, nasýtily trh knihami v češtině, šířili čtenářství. Významné
jsou zde zejména zásluhy Bohuslava Balbína SJ, vědce a spisovatele, který sehrál
významnou roli při rozvoji národní literatury včetně historiografie, vlastivědy
a encyklopedistiky.

V řádech se objevují i různé formy literárního života, které jsou spojeny
s vytříbenou formou duchovnosti. Psala se díla věnovaná duchovnímu životu, ale
také byly zdokumentovány řádové slavnosti, život a činnost členů kongregace.
Vznikala tak příležitostná díla v podobě rukopisů a pamětních tisků, které se
často uchovávaly jako konvoluty.

Klášterní knihovny umožnily vznik národních – univerzitních
a veřejných (Klementinum, Univerzitní knihovna v Olomouci). Knihovny řádů
se v českých zemích rozvíjely dynamicky, i když tento rozvoj byl násilně zastaven
v době husitských válek, kdy mnoho klášterů spolu s jejich knihami vyhořelo
nebo bylo vyrabováno. Přitom docházelo nejednou i k tomu, že mniši byli vy-
vražděni, což s pohoršením popisovali i husitští kronikáři. Řádový život, včetně
knihoven, se po válce v 16. století obnovil, i když ne ve všech ohledech; mnoho
ztrat se již nahradit nešlo.

Na území dnešních Čech a Moravy dodnes nechybějí příklady řádových
knihoven, které nadále plní nesmírně důležitou úlohu v duchovním životě ná-
roda i státu. V dějinách českého knihovnictví se vyskytuje i mnoho významných
osobností – řádových nadřizovaných, knihovníků, jakož i řeholníků a řeholnic. Ti
všichni různorodým způsobem v daném prostředí spoluvtvářeli kulturu knihy.
Nechybějí ani soukromé osoby, které prostřednictvím darů podporovaly jejich
tvorbu.

Světská knižní kultura a další rozvoj vědy o knize

S rozvojem institucí státu a ekonomiky se knižní kultura rozšířila do světského prostředí, přičemž vliv církve a náboženství na osobní život jedince zůstal velmi silný až do 19. století. Prostředí církevní a světské byly vzájemně silně propojeny, přičemž toto propojení bylo daleko silnější u protestantů, kteří zavrhlí celibát duchovních, čímž jeho představitelé nuceni žít v obou oblastech – duchovní i světské.

Knižní kultura řádů je v mnoha ohledech jedinečná, ale měli bychom ji vnímat v širším kontextu, protože je součástí většího celku, který je možno nazvat katolickou knižní kulturou – tím se dává najevo, že knižní a písemnou kulturu vytvářejí i jiná náboženství, a nejen křesťanská. Je to důležitá poznámka zejména na české půdě, kde husitství a z něj vyplývající náboženské proudy byly v této oblasti velmi aktivní.

Směle můžeme mluvit o husitské knižní kultuře, poukázat na její původní prvky a konečně sledovat i vliv, který měla na podobu české knižní kultury a české čtenářské kultury. Připomeňme také, že křesťanská knižní kultura přece jen do jisté míry vyrostla z židovské tradice, kde písmo a kniha (její kult a studium) mají velký význam a specifický charakter. Židovská kniha v Evropě procházela neustálým vývojem a vytvářela jakousi autonomní (občas velmi uzavřenou) oblast, která však vstupuje do různých vztahů s okolím.

Světská knižní kultura, na rozdíl od kultury církevní vytváří nové a vlastní formy. A to i přesto, že se obě rodí na půdě pěstované církvi, že její účastníci – autoři i čtenáři – jsou formováni církevními výchovnými institucemi a náměty spisů zůstávají po staletí převážně náboženské. Nejvýznamnější se zde jeví nezávislost na církevních institucích a doktrínách, zavádění nových pojmů a světských témat, především však děl praktického a zábavného charakteru. Přináší to s sebou i nové modely účasti na knižní kultuře, jako je například čtení pro zábavu, soukromé knihovny (odborné a sběratelské), dále pak bibliofilství se svými trendy a rituály. Nesmíme však zapomínat, že i když jsou tyto modely svým způsobem nové, některé jejich prvky najdeme už i v rámci řádové knižní kultury, avšak jejich povaha, rozměr a dosah byly jiné. Liturgické texty jsou ze své podstaty praktické, oproti tomu dějiny vyprávěné z pozice víry mají podobu vyprávění.

Rozvoj knižní kultury, zahrnující stále širší společenské kruhy, má za následek i rozvoj knihovnické teorie a praxe a rovněž bibliologické reflexe, o čemž svědčí *Dictionnaire raisonné de bibliologie* Étienna-Gabriela Peignota, vydaný v letech 1802–1804. Pojem „bibliologie“ zde znamenal obecnou vědu o knize, chápanou velice široce; tento pojem v sobě zahrnoval i proces tvorby knihy, její

šíření, shromažďování a zpřístupňování. Věda o knize nevznikla jen tak z ničeho; rozvíjela se bibliografie, která se v té době těsně prolínala s dějinami literatury (široce chápanými); důležitou roli zároveň hrály čím dál častěji se objevující studie o dějinách knihoven, popisy sbírek.

Na české půdě jsou zde nejlepším příkladem práce Bohuslava Balbína, který měl možnost navštěvovat jezuitské knihovny, seznamovat se s jejich fondy, aby je později využil ve svých dílech. Část monumentálního, přestože nedokončeného díla s názvem *Bohemia docta* představuje přehled českých knihoven. Inovace Peignotova díla spočívala ve sloučení znalostí o knize (literatuře) a knihovně v širokém historickém a teoretickém kontextu, čímž se vytvořily základy budoucí specializace i vědeckého oboru. Důležité bylo také oddělení (a svébytné praktikování) bibliografie jako „znalosti knih“, i když ještě dlouhá léta se s bibliografií a bibliologií zacházelo souběžně a myšlenky francouzského učenice byly přijaty až v polovině 20. století (Koredczuk, 2005). Za povšimnutí stojí, že polští i čeští vědci, kteří mimochodem nejednou spolupracovali, navrhli systémové pojetí tohoto typu. Jsou to zejména Stefan Vrtel-Wierczyński (*Bibliografia, jej istota, przedmiot i początki* [Bibliografie, její podstata, předmět a počátky], 1923); Ladislaw Jan Živný (*Rukověť bibliografie*, 1924); Mieczysław Rulikowski (*Księgoznawstwo* [Studie o knize], 1934); Jan Muszkowski (*Życie książki* [Život knihy], 1936).

Významnou roli v rozvoji vědy o knize a knihovně v 19. a 20. století hrály profesní organizace knihovníků a knihkupců, dále pak postupně se rodící odborné školství daného oboru, což samozřejmě inspirovalo vznik příruček a učebnic. Jedním příkladem za všechny budiž zde rozsáhlá polská *Przewodnik praktyczny dla wydawców, księgarzy, pomocników i praktyków księgarskich* Teodora Paprockého [Praktická příručka pro vydavatele, knihkupce, pomocníky a praktikanty] (1894) či *Československé knihovnictví*, dílo vypracované Zdeňkem V. Tobolkou (1925). To poslední obsahuje kompletní rozpracování všech otázek, které se týkají knihy a knihovny, tedy knižní kultury. Velké zásluhy v daném oboru mají knihomilové, včetně bibliofilského hnutí (vydávajícího bibliofilské časopisy), které v 19. století sdružovalo umělecké a vědecké elity. Zde je třeba zdůraznit, že prostředí vědců, umělců a řemeslníků (knihařů), knihovníků a knihomilů se z velké části prolínala. Sjezdy knihomilů, knihovníků a dalších prostředí spojených s knihou doprovázely výstavy a příležitostná vydání; často se jednalo o rozsáhlé monografie, sbírky textů a materiálů, které se pevně usadily v literatuře o této oblasti. Zajímavým příkladem může být „příručka pro výstavu Mezinárodního sjezdu knihovníků a Přátel knihy“ v Praze (vydaná v roce 1926), která – což je příznačné – nesla název *Knižní kultura doby staré a nové*. Redaktorem publikace byl Antonín Dolenský (1884–1956), známý a zasloužilý český bibliograf, knihovník a publicista, autor mnoha prací z oblasti knihovnědy. V této publikaci

jsou obsaženy prakticky všechny otázky týkající se „knižní kultury“. Za zmínku stojí, že se pražského sjezdu zúčastnila početná delegace z Polska, která zastupovala všechna nejvýznamnější knihovnická centra země.

Tímto způsobem formované prostředí, původně z velké části ukotvené ve filologických a historických vědách, hrálo důležitou roli v organizaci knihovnictví, včetně knihovnického vzdělávání na střední a vyšší úrovni; zároveň vedlo k rozvoji knihovně jako nezávislé vědecké disciplíny, čímž se uvolnily vazby se zmíněnými vědeckými obory.

Filologové, historici, sociologové a antropologové se současně začali více věnovat otázkám knihy a tisku. Například pro historiky pocházející ze školy Annales (Lucien Febvre a Henri-Jean Martin) je kniha nesmírně důležitým faktorem procesů, které se odehrávají v kultuře a společnosti, a souvisí s dějinami společnosti a hospodářství. Zásadní význam písma a knih vyplývá z role, kterou hrají při šíření myšlenek, čímž ovlivňují společenské vědomí. Jsou to nejen nositelé obsahu, ale téměř vše, co s nimi souvisí, spadá do oblasti vědeckého, uměleckého a literárního života. V některých oblastech zkoumání, i když se v nich termín „knižní kultura“ neobjevuje, se myšlenkou s tímto obsahem zkoumání zabývají.

Od samého začátku se knihovně a vědecká informace jako disciplína zřetelně usadila na pomezí humanitních a společenských věd, přičemž v roce 2019 byla v Polsku začleněna do těch druhých a sloučena s mediologií pod názvem „věda o sociální komunikaci a médiích“, což ostatně odpovídá světovým trendům a má to i souvislost s rozvojem elektronických médií; ty zásadním způsobem omezily role tradiční knihy a zároveň pro ni vytvořily nové formy existence a způsoby šíření.

Obor, který definoval, upevnil a široce uplatnil pojem „knižní kultura“, vychází z knihovnické praxe, přičemž knihovnická praxe jej, zejména v pozdějších dobách, tlačila směrem ke společenským vědám, hlavně k sociologii. Právě tehdy, tedy zhruba na konci 19. století, se zvýšil zájem o čtenáře, došlo ke zkoumání jeho chování a preferencí. Souviselo to s rozvojem veřejných knihoven a čítáren, ale také s péčí o čtenáře, konkrétně takové, v nichž na jedné straně byla snaha poskytnout mu vhodnou a užitečnou četbu, na druhé straně jej uchránit před škodlivým obsahem.

V polských i českých zemích se zvedal zájem o preference čtenářů a pokusy je formovat, sestavovaly se seznamy děl a tvůrců, o které byl největší zájem. To se koneckonců děje dodnes. Příznačné je, že žebříčky čtenářů a kritiků se od sebe velmi lišily, což znamená, že jména a tituly bestsellerů z dávné doby se dnes (někdy i marně) v literárněhistorických publikacích vyhledávají jen obtížně. To jasně ukazuje, jak různorodým a svým způsobem autonomním prostorem je knižní

kultura, tedy že zahrnuje rozlehlé oblasti, o které se literatura zajímá málo nebo vůbec a které literární kritika ignoruje.

Knižní kultura – oblasti, aspekty a souvislosti

Je příznačné, že zásadní (nejen na polské půdě) práce Krzysztofa Migońe v prvním vydání nesla titul *Nauka o księżce wśród innych nauk społecznych* [Věda o knize mezi jinými společenskými vědami] (1971), i když z hlediska struktury byl obor (a s ním spojené prostředí) tehdy silně ukotven v humanitních vědách. Druhé, upravené a rozšířené vydání už mělo titul *Nauka o księżce* [Věda o knize] (1981); bylo přeloženo poměrně rychle do němčiny a ruštiny, a – co je důležité – stále zůstává normativním dílem tohoto oboru. Je jen málo oborů, jako je tomu právě v případě vědy o knize, kde do sebe tak viditelně pronikají humanitní a společenské vědy, ba víc: kde dochází v podstatě k jejich soužití. Zde je vhodné se zmínit o polském termínu *humanistyka*, který je někde chápán jako ekvivalent humanitních věd a jinde jako jakýsi souhrn věd humanitních a společenských, které jsou pojímány jako „souhrn věd odlišných od přírodních a technických, které staví do popředí zájmu člověka, jeho jazyk, tvorbu a fungování ve společnosti“ (<https://wsjp.pl/haslo/podglad/80562/humanistyka/5204172/nauka>).

Migoń ve své práci definoval oblasti zkoumání oboru (i jednotlivé specializace), představil nejnovější výdobytky v rámci každého podoboru, popsal „obecnou oblast jevů a procesů, materiální a duchovní zdroje spojené s knihou. Knihy v pohybu, v akci, psané i čtené, prodávané i kupované, sbírané i ničené, milované i pronásledované“. Upozornil také na to, že „jejich tvůrci, majitelé a čtenáři vytvářejí specifickou knižní kulturu“ (Migoń, 2011). Interakce je zde vzájemná: zmíněné aktivity a témata ovlivňují okolí a ono zpětně formuje kulturu písma a knihy. Lze říci, že toto široké prostředí na jedné straně všechny tyto procesy stimuluje a na druhé straně je může nějakým způsobem brzdit. Záleží značně na počtu obyvatel, jejich intelektuálním a materiálním potenciálu, ale také na politických a právních faktorech, jako jsou omezení svobody projevu a podnikání.

Vývoj sdělovacích prostředků, včetně písma a knih, napomohl zejména tomu, aby se mocenské činnosti zaměřovaly na kontrolu obsahu, na udělování licencí na činnosti v této oblasti, přičemž tyto kontroly měly různé formy a intenzitu. Pro knižní kulturu není také nepodstatné jazykové zázemí v dané oblasti, tj. počet lidí, kteří mluví daným jazykem, struktura dané komunity a – což je nesmírně důležité –, právní status jazyka. Rozsáhlá majetná populace, která umí číst, patří k takzvanému publiku: tedy čtenářům i těm, kdo knihy a časopisy kupují. Státní (úřední) jazyk je zase příležitostí pro různé vydavatelské iniciativy

a podobně. Výdaje na pracovní sílu a zdroje na přípravu publikace jsou stejné bez ohledu na to, jaký bude její náklad a rozsah, takže zisk autora i vydavatele a distributora závisí na výši nákladu. Zároveň může stát při provádění konkrétní jazykové politiky (třeba i v rozporu se skutečnými vztahy) rozvíjet písemnictví v daném jazyce, nebo je naopak různými způsoby omezovat.

Politika impérií, stejně jako budování mnoha národních států, které vznikaly v posledních staletích, nám poskytuje mnoho příkladů. Rusko a Německo například prováděly na dobytých územích rusifikaci a germanizaci; Sovětský svaz v rozporu se svou ústavou potlačoval rozvoj národních a jazykových kultur, což je patrné zejména na příkladu Běloruska a Ukrajiny. Ještě ve dvacátých letech minulého století byly ve francouzských koloniích děti ve školách trestány za to, že mezi sebou rozmlouvaly ve svém rodném jazyce. Zároveň však i malé, často utlačované společenství je schopno samo (v rámci podnětů zdola) zachovat, povzbudit či dokonce obnovit národní identitu, a tedy i vlastní kulturu písma a knihy. Tak tomu bylo v případě Poláků v době jejich záborů (od konce 18. století do roku 1918). V rozporu s aktivitami okupantů rozvíjeli vlastní kulturu. Obdobně i Češi; ti v nebyvalém rozsahu dosáhli na přelomu 18. a 19. století národního obrození. Základními prvky tohoto obrození byl právě jazyk, kniha a tisk.

Češi svedli vítězný „boj o čtenáře“ s Němci, což jim během několika desítek let umožnilo získat zpět silné postavení na tuzemském vydavatelském trhu. Jako další příklad mohou posloužit Izraelci, kteří v plném rozsahu obnovili hebrejštinu – starověký jazyk, který nebyl po 1800 let v běžném užívání a zůstal jen jazykem kultu (náboženských obřadů). V současné době se v Irsku systematicky zvětšuje skupina obyvatel používajících národní jazyk, který byl v důsledku převahy angličtiny zcela vytlačen na okraj (Cislo, 2018).

Na Balkáně (na území bývalé Jugoslávie) stále probíhají velmi intenzivní národnostní procesy, které nabraly na tempu po rozpadu federace v roce 1991. V polovině minulého století se od bulharštiny oddělila makedonština, což je dodnes předmětem politických a jazykovědných kontroverzí. Intenzivně a důsledně probíhá rozpad srbsko-chorvatské jazykové komunity, ze které se nejdříve vydělily srbština a chorvatština, následně bosenština a černohorština. Vznikají mluvnice a slovníky, hledají se a zdůrazňují rozdíly a specifika jednotlivých jazyků, vznikají pokusy o rozdělování po staletí společného písemnictví. Dodejme, že v tomto procesu nabývá na významu i abeceda, protože Srbové sice stále používají latinku i cyrilici, ale stále více se přichylují ke druhé z nich, což má jak kulturní, tak právní rozměr (Stęplewski, 2018). Před našima očima vznikají a formují se nové národní knižní kultury. Zde je důležité zdůraznit národní dědictví – kultura, včetně kultury knižní, na kterou se buditelé mohou odvolat, je duchovním a hmotným dědictvím, a proto síly, které se snaží o vymýcení

konkrétní národnosti nebo chtějí zastavit emancipační procesy, vědomě škodí právě v této oblasti. Němci i Sověti důsledně a úmyslně devastovali polské knižní fondy, stejně jako vyháněli a vraždili elitu národa, podobně v současné době Rusové jednají na Ukrajině.

Kultura knihy – trh, autor, čtenář a zprostředkovatelé

Základem a středobodem knižní kultury jsou autor a jeho dílo, jakož i čtenář. To jsou nezbytné a neměnné prvky, na kterých je knižní kultura postavena. Ve skutečnosti existuje právě pro ně, ony jsou nejdůležitější. Pokud jde o ostatní prvky, jejich povaha je proměnlivá, objevují se a mizí, procházejí neustálou proměnou v čase i prostoru, jež je vyvolána zejména společenským a technologickým vývojem. Všechny tyto prvky až na autora a čtenáře jsou důležité pro soudržné fungování knižní kultury, ale už nejsou podmínkou *sine qua non* její existence; jejich význam je druhořadý.

Autor a čtenář utvářejí své kompetence v oblasti konkrétní literární kultury, která patří do dané komunity a také do určitého místa a času. Představují specifický „orientační systém“, který umožňuje literární veřejnosti „efektivně komunikovat prostřednictvím děl, tedy zajistit to, že si vysílací a přijímací kódy vzájemně odpovídají“ (Ślawiński, 1998). Pro bezproblémové fungování v určité literární kultuře jsou velmi důležité znalosti a kompetence, včetně znalosti kánonu děl a literární tradice a schopnosti chápat a hodnotit literaturu minulou i současnou, a v neposlední řadě individuální vkus recipientů, který se může formovat na úrovni generace, prostředí nebo regionu. Takový kánon samozřejmě musí vzniknout a zakořenit, což podporuje povinná školní docházka, stejně jako média (tisk, rozhlas, televize, internet), jejichž role je obrovská. Všimněme si, že adaptace děl literárního kánonu, které výrazně přispívají k jeho popularizaci a upevnění, se díky tomu stávají důležitou součástí knižní kultury, která ji zároveň propojuje s mediální kulturou obecně. Filmové verze kanonických děl, které se přece jen více či méně odchylují od literární předlohy, vstupují do národního imaginaria. Dříve takovou úlohu plnily ilustrace, čehož dobrým příkladem je na polské půdě Michał Andriolli a na české Adolf Kašpar.

Je přitom třeba si uvědomit, že rozvrstvená struktura společnosti přímo ovlivňuje podobné rozvrstvení uvnitř kultury. To znamená, že znalosti, kompetence a vkus jsou velmi různorodé. Kromě toho se od úrovně kompetence čtenářů odvíjí i rozsah vnímání konkrétního literárního díla, které je – což se často

stává – čteno snad jen na úrovni příběhu (zajímavé a přitažlivé peripetie hrdinů, erotická témata atd.). Tak či onak tato díla spoluvytvářejí „imaginarium“, frazeologii na národní i nadnárodní úrovni.

Literární kultura zahrnuje tvůrce, texty a jejich recepci – výrobu a spotřebu. Instituce a procesy, které se týkají výroby a (částečně jen) šíření knihy, tvoří tzv. knižní trh. Vše začíná u autora a textu, který se vydavateli nabídne nebo který si sám objedná nebo koupí. Předání textu vydavateli spustí celý proces výroby a jeho dalším rozvojem je fáze distribuce, která může probíhat různorodým způsobem. Může být přímá, nebo nepřímá. V tom druhém případě se kniha dostane k menšímu či většímu počtu distributorů, velkoobchodníků a konečně knihkupců a kolportérů. Je to samozřejmě jen základní teoretický model, který se může měnit v závislosti na faktorech různé povahy, např. místa, času, strukturálních a technologických proměnách, které za posledních několik desetiletí revolučním způsobem změnily pravidla fungování oběhu knihy, ale i druh publikace. Upozorňujeme, že kolportáž, velmi populární a v dávných dobách rozšířená forma distribuce, funguje i dnes, týká se však jen určitého druhu nakladatelství a jejich odběratelů, jako jsou například náboženský tisk a knihy nebo publikace spojené s různými organizacemi a sdruženími. Lze konstatovat, že v těchto případech kolportáž spoluvytváří specifickou a autonomní knižní kulturu.

Instituce vydavatele jako hlavního organizátora výroby knih je známá již od dávných dob, ale rozsah a kvalita její činnosti je velmi různorodá a závisí na mnoha faktorech. Firmy vyrábějící knihy existovaly ještě před vynálezem knihtisku, takové příklady známe už ze starověku. Některé písařské dílny pracovaly ve velkém měřítku a – což je třeba zdůraznit – svou činnost neukončily ještě dlouho po takzvané „Gutenbergově revoluci“. Mluví se dokonce o více než jedno století trvající „paralelní existenci“ psané a tištěné formy. Dokladem těchto časů je zajímavá praxe pořizování ručních opisů tištěných textů (Pirożyński, 2002).

Důvody pro pokračování rukopisné výroby v 16. století byly různé – od finančních (tištěná kniha nebyla levná, zejména ze začátku), technologických a estetických, kdy šlo o kvalitu, barevné ornamenty a ilustrace, zvyky recientů, včetně speciálních, individuálních zakázek. Ne všichni písaři se hned zorientovali v nové technologické realitě. Toto přechodné období se týkalo i formálních otázek – první tisky (inkunábule – prvotisky vydané do roku 1500) – svou strukturou a vzhledem velmi připomínaly rukopisy, přičemž trvalo dlouho, než se ustavila titulní strana obsahující důležité údaje: autora, název díla, místo a rok vydání.

Ústní oběh, který je také různými způsoby propojen s knižní kulturou, ani rukopisy nevymizely, i když nepochybně ztrácely na významu. Stále ještě zůstávalo velké množství lidí, kteří neuměli číst nebo neměli přístup ke knihám, a také přetrvávaly zvyky společně hlasitě četby. Pozoruhodné svědectví (jako doklad

měšťanského života) z roku 1602 zapsal Zikmund Winter: „Já seděl v okně proti řeznickým krámům a četl jsem si v knize o Skutcích apoštolských, a Pavel zedník, podle mne stál, poslouchal, a Duchoslav seděl v druhém okně, kteréž jest nad krámem zámečnickým, a šil – a všichni poslouchali.“ (Winter, 2012)

V některých situacích měl ústní a rukopisný oběh nesmírně důležitou roli; umožňoval totiž šířit zakázané texty. V Polsku se například pod ruským zábo-rem učila zpaměti a na soukromých setkáních recitovala vlastenecká díla národ-ních básníků (Szeląg, 1989). Ve střední Evropě sehrál ústní oběh důležitou roli i v době německé okupace a komunismu; byl jedním ze způsobů odporu, pod-kořoval cenzuru.

Samostatnou stránkou knižní kultury po vynálezu knihtisku je nejen udr-žování rukopisných forem, někdy i jejich návrat v nemalém měřítku. V Polsku od druhé poloviny 17. století vzkvétala staropolská kultura rukopisu a ve velkém počtu se objevily slavné šlechtické *silva rerum* (les, hojnost věcí). Tyto silvy, kte-ré svou genezí sahají až do konce 16. století a které se navzdory času, četným ztrátám a kalamitám dochovaly, jsou jedinečným svědectvím o síle, originalitě a zároveň univerzálnosti polské barokní literatury. Tyto knihy obsahovaly kromě rodinných kronik, hospodářských a politických záznamů, nejrůznějších země-dělských, kuchařských a lékařských rad také novinové literární úryvky, vzpomín-ky, vlastní tvorbu a díla opisovaná z nejrůznějších zdrojů či zaslechnutá. Každá z těchto silv je samozřejmě jiná, jedinečná a její obsah odráží zájmy a erudici, společenské postavení stejně jako potřeby autora/autorů, často představitelů několika po sobě jdoucích generací. Zde je třeba podotknout, že díky těmto šlechtickým silvám se dochovalo mnoho děl staropolské literatury. Mezi ně patří například nejstarší polská literární antologie – *Wirydarz poetycki* Jana Kazimier-za Trembeckého (asi 1675). Polská šlechta obvykle získávala důkladné, klasické literární vzdělání, ale na rozdíl od ní životní styl velkostatkářů daleko od měst neumožňoval uspokojovat široké čtenářské potřeby, proto vznikl právě takový způsob jejich realizace. Silvy – a to je důležité – měly ve své době také zásadní sociální a společenský význam –, v nich zapsané texty (hlavně básně a anekdoty) byly předčítány na schůzkách či banketech. Silvy byly uloženy v rodinných sbír-kách, vznikaly i v měšťanském prostředí, avšak zřídka (Partyka, 1995). Naopak v českých zemích v 18. a počátkem 19. století podobně bohatě kvetla rukopisná náboženská kniha. Paradoxně byl příčinou tohoto jevu rozvoj knihtisku a al-fabetizace nižších společenských vrstev a v nich probuzené čtenářské potřeby. Pořizovaly se kopie tištěných knih, současně však vznikaly soubory na zakázku konkrétní osoby podle jejích duchovních a vzdělávacích potřeb. Tyto rukopisy byly většinou vytvořeny vzdělanými lidmi – učiteli, kněžími, mediky, právníky; a byly často vázány na jejich profesní činnost. Byli i lidé, kteří se touto činností

zabývali profesionálně a realizovali konkrétní zakázky. Takové rukopisné knihy vznikaly jak v katolickém, tak protestantském prostředí a – což ukazuje na jejich úlohu a význam v české knižní kultuře – s postupující germanizací veřejného prostoru narůstal počet rukopisů v češtině (Šimková, 2009; Fidlerová, 2013).

Význam Gutenbergova vynálezu je revoluční, ale jak je vidět, dynamika rozvoje této formy rozšiřování a vytěšňování předchozích forem už tak revoluční nebyla. Ještě déle trvalo, než se emancipovaly jednotlivé obory spojené s výrobou a distribucí knihy. Bývalý tiskař byl často zároveň vydavatelem i knihkupcem. Ovlivnilo to mnoho faktorů, záleželo totiž na konkrétní osobě, potenciálu dílny, spolupracovnících a zákaznících či na samotném obsahu. Údržba dílny a výroba vyžadovaly značné úsilí a prostředky. Tiskaři si často, jak vyplývá z dochovaných dokumentů, pomáhali i jiným druhem činnosti, především činností obchodní. Byli také společensky aktivní; mimo jiné zasedali v městských radách, často vykonávali vysoké funkce v místních samosprávách.

V průběhu doby se začal zvyšovat objem publikací, které se dostaly do oběhu a dlouho v něm zůstávaly. Rychlá obměna sortimentu v knihkupeckém oběhu se objevila relativně nedávno; ještě v první polovině 20. století zůstávalo v nabídce mnoho publikací vydaných před desítkami let i dříve. Ne všechny vydavatelské iniciativy byly úspěšné; řada knih se prodávala relativně pomalu. Dědicové tiskáren získávali nejen dílny, ale i značné části nákladů již vytištěných knih, o čemž máme dostatek svědectví v dochovaných dokumentech. Tiskárny ze začátku doplňovaly svou nabídku výrobou titulů z jiných tiskáren; v průběhu doby se objevili kupci specializující se na prodej knih, tedy knihkupci. Profesní cesty jedněch i druhých se rozdělovaly stále více, a tak se tiskárny přestaly zabývat obchodem a věnovaly se výhradně tisku knih.

Specializací, která se poměrně rychle a trvale vyčlenila a osamostatnila, bylo knihařství, které se v kultuře knihy silně projeвило. Řemeslníci, kteří se zabývali vazbou knih, tvořili samostatné odvětví, měli i svůj cech. Kniha vycházela z tiskárny nesvázaná, v lisech a arších; a týká se to ještě i velké části nákladů z první poloviny 20. století. Vazba ve své podobě byla značně pestrá a vše záviselo na potřebách, zálibách a finančních možnostech zadavatele. Velká hodnota knihy a častost, s jakou se užívala, vyžadovala vazbu, která chránila cenný předmět před zničením a krádeží, proto jsou typické středověké vazby ochranného charakteru; vazba obalová chránila drahocennou knihu, vazba sáčková dovolovala upevnit takto zajištěnou knihu k pasu. Tímto způsobem se vázaly knihy, které majitel nosil neustále s sebou, protože je používal velmi intenzivně a často; šlo hlavně o modlitební knížky, liturgické knihy, zpěvníky.

V pozdějších dobách se stále více dbalo na estetiku, zdobení, stejně jako na znaky vlastnictví, které se obvykle razily do kožené vazby. S tím souviselo

přidávání určitých individuálních vlastností, které se neomezovaly pouze na zmíněné znaky vlastnictví, ale zahrnovaly i sjednocenou barvu a vzor vazeb, způsob popisu dalších svazků. Mnoho příkladů najdeme v knihovnách v českých zemích. Velmi často byly zpracovávány jednotně celé soubory knih; přidával se jim nějaký charakteristický rys. Kvantitativní nárůst výroby knih ovlivnil kvalitu vazeb – objevily se brožované vydavatelské obálky, které chránily blok knihy před poškozením a usnadňovaly prodej a reklamu. Sloužily jako provizorní vazba. S odstupem času se objevily i tvrdé nakladatelské vazby. Nejprve to byli knihkupci, kdo si u vazačů objednávali vazby pro část nákladu, který distribuovali. V polovině 20. století se vydavatelské vazby – tvrdé a měkké – staly již standardem. Umění vázání knih se však nevytratilo; má zřetelně elitní charakter, zaměřuje se na výrobu drahých a exkluzivních uměleckých vazeb, na renovaci starých vazeb a představuje tak elitní a svým způsobem autonomní součást knižní kultury.

Knihkupectví byla a jsou (i když už ne v takové míře jako dříve) specifickými obchodními zařízeními a možná už více kulturními institucemi. K tomu došlo hlavně díky bibliofilům. Když byla dlouhá léta hlavními distribučními institucemi nakladatelství, navštěvovali je zástupci intelektuálních elit, učitelé, studenti, žáci. Stala se místem setkávání a diskusí. Hodně záleželo na majiteli, který mohl být buď pasivním účastníkem, nebo naopak iniciátorem takového setkání. Knihkupectví a pak i kolportéři nakladatelství sehráli významnou roli zejména v českém národním obrození. Příkladem za všechny budiž Václav Matěj Kramerius a jeho Česká expedice. Tyto kolportéry-buditele jedinečným způsobem popsal Alois Jirásek v románu *F. L. Věk*.

Je však třeba mít na paměti, že rozsah působení knihkupectví byl omezený. Platilo, že čím delší vzdálenost od metropole, tím bylo knihkupectví méně. Sortiment provinčních knihkupectví byl navíc obvykle úzký, uzpůsobený pro potřeby místních zákazníků. Tam, kde nebyla knihkupectví, působili různorodí kolportéři – podomní prodejci, pro které byly knihy jen součástí pestřejší nabídky. Specifickou skupinu naopak tvořili specializovaní kolportéři, kteří působili jako agenti při plnění konkrétních objednávek. Venkovskou klientelu tvořila totiž také šlechta a aristokracie. S knihami se obchodovalo na tržištích a jarmarcích, odtud se odvozují výrazy „kramářská literatura“, „jarmareční literatura“. Prodávaly se tam hlavně náboženské knihy a „populární“ literatura, ale nejen ta. Specifickým jarmarkem byly takzvané kontrakty, na které se sjížděla okolní šlechta, aby uzavírala různé druhy smluv. Tam se také objevovali obchodníci, kolportéři. Současně fungoval prodej na dálku: vydavatelství a knihkupectví tiskla katalogy, nabídky, rozesílala je potenciálním i stálým zákazníkům a později objednávky uskutečňovala. Byl to nákladný a komplikovaný úkon, ale umožňoval dostat se s knihami na řadu míst, kam to jinak nebylo možné.

V posledních letech došlo v oblasti distribuce publikací k velkým změnám, objevil se totiž nový komunikační a distribuční kanál – internet. Kamenná knihkupectví ztratila na významu, přičemž dosah a rozsah internetového prodeje se stále více zvětšuje. Prodej na dálku, který byl dříve marginální, je dnes běžný. Provozují ho jak tradiční knihkupectví, pro něž je to další forma prodeje, tak firmy, které už působí výhradně na síti. Proto se vytvořily instituce a hybridní formy, které spojují kompetence tradičního a expedičního obchodu; vedle toho vznikají formy činnosti, které jsou vhodné pouze pro internetový prodej. Často jsou tyto formy přímo či nepřímo spojovány s reklamou a propagací vydavatelství. Internetové obchody jsou již dnes, zejména v kontextu dotyčného odvětví, klasickou formou, i když málo sofistikovanou, protože hlavní slovo zde mají větší prodejní platformy a prodejní služby.

Prodejní platformy sdružují nabídky různých firem, díky čemuž se výrobci snadněji dostanou k potenciálnímu zákazníkovi; prodejní služby zase tvoří velká a celodenní „tržiště“, kam mají přístup doslova všichni lidé připojení na internet. Nesmírně důležité je právě to, že se v těchto službách mísí nabídky odborných prodejců s nabídkami prodejců individuálních či příležitostných. Kromě toho se mísí nabídky knih nových a použitých (z druhé ruky). Je to velká změna, která zásadním způsobem změnila knižní kulturu, případně vytváří novou moderní knižní kulturu, která zahrnuje už nejen její klasickou, tištěnou, ale i elektronickou podobu a veškeré podoby nepřímé. Zřejmě bude nutné stanovit někde hranici (předěl v rozvoji knižní kultury), i když generace formované před nástupem nových médií jsou stále aktivní a úspěšně využívají formy staré i novější.

Díky internetu se významně zkrátila cesta autora a vydavatele k příjemci, která svým způsobem připomíná začátky (období většinové negramotnosti), kdy převládl ústní přenos včetně přímého kontaktu (živého kontaktu autora/interpreta) s vnímatelem (příjemcem). Autor, který předtím mohl rukopis nanejvýš sepsat a pustit do okruhu svých blízkých (nebo jim ho přečíst), si dnes může text sám zveřejnit na internetu, aniž by k tomu potřeboval kohokoli jiného. Zpětně se také vydavatelé stali ve velkém měřítku maloobchodními distributory své produkce a k příjemci se dostávají přímo. Internet se tak stává jak velkým tržištěm, tak i neomezeným textovým rezervoárem.

Knižní trh, který zahrnuje výrobu a distribuci knih, končí konkrétní úlohou, tedy tím, že se náklad dostane do knihkupectví. Kniha opouští distribuční systém a už se do něj nemůže vrátit. Jinými pravidly se naopak řídí druhotný trh, jehož podstatou je neustálý oběh knihy. Tutěž knihu lze prodat a pořídít mnohokrát. Jedná se samozřejmě o mnohem menší oblast než původní trh, nicméně jde o oblast také mnohem pestřejší a diferencovanější. Z hlediska počtu titulů je navíc nesrovnatelně větší, neboť zahrnuje (alespoň teoreticky) celou dosavadní

produkcí. Na tomto trhu se pohybují jednotlivci, kupující i prodávající, ale také knižní „profesionálové“. Dále zde působí zprostředkovatelé, kteří nabízejí své služby v oblasti oceňování, nákupu a prodeje. Repertoár tohoto trhu lze rozčlenit naří čtyři segmenty: historický segment, který zahrnuje cenné a vzácné tisky a rukopisy; segment vyprodaných nákladů; segment levných knih, který představuje alternativu k často dražším novým knihám; segment zakázaných a nelegálních vydavatelství. V podmínkách svobody a demokracie se jedná o absolutní okraj trhu, který se omezuje na zveřejňování publikací stíhaných trestním rozsudkem, ale někdy jeho role a význam rostou.

Z hlediska knižní kultury hraje sekundární trh velmi důležitou roli vzhledem k sortimentu, který zahrnuje historické publikace, zejména ty, které mají mimořádný význam. Další jeho role spočívá v tom, že díky levnější nabídce rozšiřuje okruh odběratelů. Mezi zákazníky zde najdeme knihomily a sběratele, stejně jako „profesionály“, tedy ty, kteří knižní kulturu přímo utvářejí. (Nieć, 2016).

Bibliofilie a její místo v knižní kultuře

Bibliofilie (knihomilství) je specifický a do značné míry autonomní element knižní kultury, který je příznačný jen pro ni. Spojuje všechny její články, dává jim často zcela nový, specifický rozměr. Co do množství jde o prvek okrajový, je však významný a vlivný v oblasti kvality. Tento fenomén je známý již dlouho, přičemž termín „bibliofilie“ se objevil poměrně záhy (biskup Richard de Bury a jeho *Philobiblion*, 14. století). Výrazy „bibliofilie“ a „bibliofil“ mají význam jak úzký, tak široký, jak běžný, tak odborný.

Existuje několik druhů bibliofilie. Z čistě etymologického hlediska by se daný pojem měl chápat jako zalíbení v knihách či láska ke knihám. Bibliofilství je tedy láskou ke knihám v jejich hmotné podobě a projevuje se v jejich shromažďování, které přesahuje „běžné“ standardy. Z dnešního pohledu představuje knižní fond s desítkami či stovkami svazků malý objem, zatímco v 15. nebo 16. století to bylo značné množství. Další věcí je složení fondu – jeho kvalita a celistvost. Důležitý je i prvek emocionální, což dobře dokládá (z anglosaské literatury převzatý pojem) *gentle madness*, tedy vznešené (případně vzácné či lehké) šílenství. V literatuře a v jazykové praxi existují výrazy *bibliofil* a *biblioman*, které se používají zaměnitelně, i když rozdíl mezi „-fil“ (láska) a „-man“ (mánie) je přece jen patrný. V dějinách a v literatuře najdeme řadu příkladů šílených bibliofilů, kteří byli ve vášni sbírat knihy neumírnění a ve své snaze získat kýženou knihu byli schopni téměř všeho (Charles Nodier, *Biblioman*; Gustave Flaubert, *Knižní maniak*; Konstanty Górski, *Biblioman*).

Z užšího pohledu lze za bibliofily považovat elitní skupinu „sofistikovaných“ sběratelů, znalců, držitelů cenných kousků a v širším slova smyslu také sběratelů knih, kteří si oblíbili jejich pořizování a vlastnictví. Zdůrazněme, že jde především o materiální podobu knihy, nikoli o její obsah, a že tato záliba nemusí jít ruku v ruce s intenzivním čtením, které lze přece provozovat na základě veřejně přístupných fondů a dnes i s využitím elektronických zdrojů. Bibliofil může číst málo, intenzivní čtenář nemusí mít ani jednu knihu. Bibliofilská sbírka může být různě profilována – podle typů publikací, chronologie, původu, jazyka, estetiky (vazby a grafického zpracování atd.) a nakonec i tematiky. Známe jsou sbírky krásných vazeb, uměleckých knih, starých vydání, knih pro děti a mládež, loveckých knih, erotiky, legionářských témat (nakladatelství tohoto druhu bylo v meziválečném období hodně jak v Polsku, tak v Československu), judaistiky, sbírky týkající se konkrétních měst a regionů, hor, moří, vojenství atd. V Polsku jsou oblíbené zejména sbírky vlasteneckých publikací, zejména těch z období záborů (od konce 18. století do roku 1918). Patří sem sbírky děl jednoho spisovatele nebo dokonce jednoho konkrétního díla, např. *Pana Tadeáše* Adama Mickiewicze. Bibliofilství v nižších vrstvách, které bylo nazýváno (asi ne příliš šťastně) masovým a které bychom mohli označit za „lidové“, se omezuje na intenzivní sbírání knih ve více či méně upřesněném rozsahu; nejčastěji se však jedná o krásnou literaturu, případně populárně-naučnou nebo tituly z oblasti humanitních věd. Takové bibliofilství podněcují vydavatelé prostřednictvím edičních řad, předplatitelů, včetně nakladatelství s vysokým estetickým standardem, mezi nimiž jsou významné reprinty vzácných edic klasiky literatury a historiografie.

Známým příkladem stimulace tohoto typu bibliofilství byl Evropský literární klub – ELK Bohumila a Ladislava Jandových (založený v roce 1935 a působící až do roku 1949), který svým předplatitelům nabízel atraktivní tituly české i světové literatury v elegantní grafické podobě, což bylo doprovázeno zpracovaným systémem slev, propagace a nejrůznějších akcí, které svazovaly klienta s vydavatelstvím. Během několika let díky ELKu vznikla nejedna velká domácí knihovna, kterou využívaly i další generace (Venyš, 2000).

Význam bibliofilství v široké knižní kultuře se omezuje na několik důležitých aspektů: Podporuje poptávku na trhu, ať už primárním, nebo sekundárním; tento aspekt je obzvláště důležitý, zejména v situaci, kdy národní kultura nemá podporu ve státě a je založena především na společenských aktivitách, na což v dějinách mnoha národů nechybí příklady. Největší a nejstarší knihovny jsou většinou knihovny nadační, což znamená, že byly zakládány sběrateli, přitom je třeba zdůraznit, že téměř všechny ostatní byly a jsou stále posilovány soukromými dary a fondy z pozůstalostí. Obzvláště významné jsou sbírky jedinečného charakteru, i když se stává, že jsou poměrně malé a zdánlivě nezajímavé. Výzkum

v oblasti literatury populární, případně literatury takzvaně užitkové, dále i literatury pro děti a mládež by byl bez soukromých sbírek nesmírně obtížný a někdy i nemožný. Důvodem je, že publikace tohoto druhu knihovny dříve vesměs neshromažďovaly. Skvělým příkladem jsou sbírky a publikace týkající se komiksů, populární literatury, knih pro děti a mládež, které shromáždil Janusz Dunin (1931–2007), jeden z nejvýznamnějších polských knihovníků a sběratelů.

Spolky a veřejná aktivita

Z hlediska knižní kultury je důležitá organizační činnost bibliofilů, kteří se sdružovali ve spolcích. Ke spolkovému životu patří shromáždění, přednášky, výstavy a pořádání sjezdů a kongresů a také vydávání publikací, mnohdy ve velkém stylu. Činnost tohoto typu je značně různorodá, ostatně stejně jako samotné bibliofilství (viz výše). Velký význam zde má jistě osobnost konkrétních lidí, ale také okolnosti, které tomu ne vždy napomáhají. V případech cenných sbírek jsou ve hře i bezpečnostní aspekty. Jen někteří bibliofilové se účastní organizované činnosti; ve spolcích se často angažují osoby, které se nemohou pochlubit významnými sbírkami, a naopak mimo tyto struktury zůstávají držitelé významných sbírek a také významní znalci. Pokud předválečné prostředí zahrnovalo mnoho představitelů knihovnědy, teoretiků a knihovnických praktiků, pak po válce se tak dělo již jen ve velmi omezeném rozsahu; a v současnosti se tak děje jen mizivě. Jako příčinu můžeme uvést válku, okupaci a její důsledky – osobní ztráty, změny hranic, zničení a rozptýlení mnoha sbírek a následně komunismus: bibliofilství bylo vnímáno jako projev buržoazního životního stylu. Krátce po válce byla činnost spolků zakázána, byl zrušen soukromý vydavatelský provoz, jakož i soukromá knihkupectví, rovněž byl v Polsku a v jiných zemích komunistického bloku omezen provoz soukromých antikvariátů, zůstaly jen ty státní. Po roce 1956 se sice tlak moci zmírnil, díky čemuž se některé organizace vzpamatovaly, ale další roky propad vlastně ještě prohloubily.

V polovině 20. století došlo k výraznému nárůstu počtu vydávaných titulů a k relativnímu poklesu cen, kniha se stala dostupnější. Jedním ze způsobů, jak v této oblasti stimulovat spotřebu, byly akce nějak odkazující na bibliofilství, které inspirovalo zákazníky ke sbírání knih –, objevily se knižní kluby, ediční řady. V mnoha spolcích se objevili lidé, kteří s knihou neměli mnoho společného, například představitelé komunistické nomenklatury. Bibliofilská vydavatelství, která kdysi obohacovala literaturu, se stala „uměním pro umění“ a svou činnost zaměřovala spíše na život v daných organizacích než přímo na knihy.

Kniha jako artefakt

V okruhu bibliofilství najdeme prvky knižní kultury související s uměním, které tvoří často zcela autonomní oblasti. Způsobem přirozeným a přímým vstupuje umění do knižní kultury prostřednictvím typografie (písmomalířství, uspořádání tisku a grafické podoby), ikonografie, vazby, vlastnické značky. V knižním umění se odrážejí dobové styly a trendy; propojuje se zde ryze uživatelský aspekt s estetickým (umělecká kniha), experimentálním, a dokonce provokativním. „Umělecká kniha“ je v podstatě umělecké dílo inspirované knihou nebo dokonce funguje jako variace na její téma. Experimenty a provokace se týkají především pokusů o prolomení linearity textu (např. román *Život a názory blahorodého pana Tristana Shandyho* od Laurence Sterna) nebo spojování obsahu s obrazem (vizuální poezie a literatura). Všechny tyto projevy „knižního umění“ ovlivňují knihu v jejím masové podobě, čehož nejlepším dokladem zůstává činnost avantgardního umění počátku 20. století, např. futurismus, který radikálně proměnil estetiku knihy a posunul její vývoj zcela novým směrem.

Kniha, přes veškerou svou přínáležitost do oblasti duchovní, je rovněž věcí – hodnotou, vlastnictvím a často zůstává i předmětem touhy. Jediné místo v knižní kultuře zaujímá vlastnická značka, která má jednak význam čistě praktický (podpis, razítko, nálepka), jednak může přijmout i sofistikovanou a umělecky plně autonomní podobu (exlibris). Exlibris už delší dobu funguje prakticky zcela samostatně jako druh tvorby (grafiky) a předmět sběratelství.

Veřejné sbírky a jejich zpřístupnění

Distribuce knihy v rámci trhu končí okamžikem, kdy ji zákazník získá, přestože ji může zpětně vrátit do obchodního oběhu. Život knihy jako soukromého vlastnictví je rozmanitý, ale její vliv je omezen na úzký okruh držitelů, případně jejich nejbližšího okolí. Zásadní vliv v masovém šíření mají instituce, které dnes disponují i elektronickými fondy. Hranice mezi soukromými a institucionálními či veřejnými fondy není v historickém kontextu jasná a jednoznačná, jejich struktura se měnila; ne vždy byla také v tak velkém rozsahu formalizována, i když v řádových či univerzitních knihovnách byl výpůjční systém zaveden poměrně brzy. Současné veřejné knihovny se řídí poměrně moderní představou, která navazuje na rozvoj osvěty a všeobecnou účast v kultuře, nicméně myšlenka i praxe zpřístupňování fondů širší veřejnosti se objevila dosti brzy, v českých zemích už v 16. století objevila (např. Knihovna Mistra Havla Gelasta Vodňanského).

Na počátku 19. století byla knižní kultura a kultura písma velmi omezená a pojila se pouze s vyššími společenskými vrstvami, a proto pro vědeckou a vzdělávací činnost stačilo mnohem menší knihovní zázemí než dnes. Měla převážně církevní a univerzitní původ, i když bez významu nezůstávaly ani soukromé sbírky. Majitelé velkých sbírek se poměrně často stávali mecenáši, kteří podporovali lidi z okruhu vědy a kultury. Školy všech úrovní a další instituce postupně shromažďovaly příruční sbírky, které jsou do dnešní doby trvalým prvkem vzdělávacího systému. Je však třeba si uvědomit, že dříve byla kniha ve své tradiční podobě základním nositelem informací a pedagogickou pomůckou, a proto bylo shromažďování vědecké a odborné literatury samozřejmostí, přičemž pro výkon povolání bylo vlastnictví takových sbírek nezbytné. Z dochovaných dokumentů – různých inventářů a závětí – vyplývá, že příručními knihovnami se vybavovali vědci a učitelé, stejně jako lékaři a právníci. Dnes už to není nutné, mnozí si vystačí s využitím elektronických zdrojů, přičemž tradiční knihy, pokud vůbec existují, slouží jako ozdoba pracovny; jejich role se často omezuje na budování prestiže jejich majitele.

Cesta k modernímu knihovnímu systému, který umožňuje široký přístup ke knize, vedla přes církevní, městské a společenské iniciativy čtenářů a lidových knihoven. V této době byly v celé zemi zavedeny zákony, které měly za cíl vyrovnávat disproporce v této oblasti. Příkladem, který nemá obdoby, je československý zákon o veřejných knihovnách z roku 1919. Nově vzniklý stát tak velmi rychle pokryla síť knihoven, které se nacházely doslova v každé obci. Důsledkem zákona bylo uspořádání a organizace knihovnictví prakticky v každé oblasti, včetně doškolení knihovníků. Zákon měl zásadní význam zejména pro Slovensko a Podkarpatskou Rus, kde přetrvávala vysoká míra negramotnosti a síť tamních knihoven byla nedostatečná. Při budování sítě veřejných knihoven se pamatovalo na národnostní menšiny; souběžně bylo také postaráno o to, aby se z fondů odstranily tituly již neaktuální, zejména ty, které nějak souvisely s habsburskou monarchií.

V současné době mají knihovny centrální strukturu, jíž je spravována celá země, zároveň je v souladu s administrativním rozdělením, přičemž každý její článek v ní plní své vlastní úkoly. Týká se to nejen prostřednictvím shromažďování a zpřístupňování fondů, ale také služeb v oblasti informací, bibliografie, vzdělávání, jakož i těch, které jsou zaměřeny na čtenářství a jeho propagaci. S rozvojem knihoven nastoupila profesionalizace povolání knihovníka a rozšíření systému středoškolského odborného vzdělávání, což podnítilo rozvoj odborných aktivit v oblasti knihy a čtenářství. Vznik mnoha veřejných knihoven umožnily přímo soukromé i církevní sbírky. Někdy šlo o vědomé a dobrovolné kroky majitelů, kteří sbírali a předávali své sbírky do

společného užití, jindy si je vynucoval stát – likvidacemi řádů, konfiskacemi či znárodněním.

Knižní kultura – mediální kultura

Knižní kultura a kultura písma se kříží s mediální kulturou; je také její součástí a s pokračujícím vývojem je stále obtížnější jejich témata od sebe oddělit. Tisk a internet jsou také prostředkem pro přenos textu, včetně tradiční knihy (distribuce, úložiště digitalizovaných titulů). Zprávy byly v počátcích přenášeny orálně a až později prostřednictvím písma (římské *Acta Diurna populi Romani*, denní zprávy). Tyto vazby zahrnují jak účastníky komunikačního procesu, tak tvůrce nových forem přenosu. První iniciativy v oblasti tištěných zpráv ostatně podstupovali tiskaři, pro které to byl nový a slibný směr rozvoje podnikání. Novináři z velké části pocházeli z řad literátů, často se této práci ujímali hlavně kvůli výdělku, který jim autorství literárních děl ne vždy přinášelo. Nechybí zde příklady spisovatelů, jejichž novinářské výkony se rovnají těm literárním (Jan Neruda a Boleslav Prus). Literární díla byla často publikována nejprve v novinách, kde byla i komentována (procházela reflexí, čímž se vytvářela i reklama na jejich knižní vydání). V oblasti distribuce a propagace knihy vznikl speciální druh textů, dnes nazývaných „paratexty“ (sekundární texty), jejichž úkolem je oslovit co nejvíce potenciálních diváků a motivovat je k nákupu knihy a jejího čtení. Dnes jsou předmětem specializace a dostává se jim samostatné odborné pozornosti.

Z kultury písma a knižní kultury vyrůstají a stále s nimi udržují silný vztah takové formy mediálního sdělení, jako je divadlo, kino, rozhlas a televize. Spojitost s literaturou je zde zřejmá. Dříve než se vytvořily typické a vhodné žánry těchto médií (např. rozhlasové hry), základem se staly formy vytvořené v oblasti literatury, které byly různými způsoby využívány a upravovány. Nejjednodušší formou, která přetrvala do dneška, byla inscenace a recitace. Kniha a literatura i nyní zůstávají významnou látkou, z níž čerpají inspiraci třeba filmoví tvůrci formou adaptace literárních děl. Produkce seriálů (tisk děl na pokračování), která je každodenním chlebem elektronických médií, se ostatně zrodila na trhu s knihami a novinami (romány na pokračování, sešitová vydání). Noviny a knihy se živí i tím, co se děje ve světě divadla a filmu. Život hvězd, a dokonce i proces filmové a televizní produkce jsou lákavým tématem zpráv a tiskových komentářů, látkami pro románová vyprávění. Na rozhraní těchto médií se objevil rozšířený produkt (nazývaný také totální), což je soubor různých mediálních produktů, které vznikají kolem jednoho díla: kniha – filmová adaptace – hudba

k filmu – reklamní předměty atd. Příkladem za všechny budiž Tolkienova trilogie a romány o Harrym Potterovi.

Shrnutí

Knižní kultura je na jedné straně sociální fenomén, který je nedílnou součástí většího celku, tj. kultury jako takové; na druhé straně je to do sebe zapadající systém institucí a procesů, který je úzce spjat s mediální kulturou nebo ji dokonce spoluvytváří. Nejvíce okrajové a zdánlivě i málo významné projevy knižní kultury se ukazují být pevně zakořeněny v tradici a plní svou specifickou roli. Samotná koncepce knižní kultury jako odborné kategorie, která vymezuje oblast témat a jejich vzájemných vazeb, je užitečná a inspirující; je usazena na pomezí věd humanitních a společenských.

Autor: Grzegorz Nieć

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

<https://orcid.org/0000-0001-9722-8914>

Grzegorz Nieć, dr hab. profesor Ústavu informačních věd na Univerzitě Národní vzdělávací komise v Krakově; vedoucí katedry informační kultury; polský vědec, historik, bibliolog a bibliofil; předseda programové rady Institutu knihy; šéfredaktor vědeckých ročenek “AUPC Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” a “Małopolska” a člen redakční rady časopisů Národní knihovny ČR - “Knihovna Plus” a “Knihovna – knihovnická revue”. Jeho badatelské zájmy se zaměřují na problematiku polských a českých dějin, kultury, tisku a knihy a na editorskou činnost. Autor mj: *Wtórny rynek książki. Instytucje, asortyment, uczestnicy* [Druhotný knižní trh. Instrukce, sortiment, účastníci] (2016) a *Książka – Naród – Religia. Dzieje książki czeskiej do czasów odrodzenia narodowego* [Kniha – národ – víra: dějiny české knihy do národního obrození] (2022). Připravil a vydal polský překlad knihy Jiřího Trávnicka *Česká čtenářská republika: Generace, fenomény, životopisy* (2022).

Seznam bibliografických odkazů

- Bohatcová M. a kol. (1990). *Česká kniha v proměnách staletí*, Praha: Panorama.
- Cejpek J. i in. (2002). *Dějiny knihoven a knihovnictví*, Praha: Karolinum.
- Cislo A. (2018) *Odrodzenie irlandzkiej książki etnicznej i jej rola w kształtowaniu kultury nowego państwa*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dokoupil V. (1972) *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně*. Brno: Musejní spolek.
- Dragoun M. i in., *Knižní kultura českého středověku*, Praha 2020.
- Dunin, J. (1998). *Pismo zmienia świat. Czytanie, lektura, czytelnictwo*. Warszawa–Łódź: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Duninowie, C., & J. (1983). *Philobiblon polski*. Wrocław: Ossolineum.
- Wojciechowski, J.M. (1978), *Eklibris – godło bibliofila*. Wrocław: Ossolineum.
- Gruchała, J.S. (2002). *Iucunda familia librorum. Humanisci renesansowi w świecie książki*. Kraków: Universitas.
- Gwioździk, J. (2015). *Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach dawnej Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Masson, A. (1981). *The Pictorial Catalogue. Mural Decoration in Libraries*. Nowy Jork: Oxford University Press.
- Migoń, K. (1979). *Z dziejów nauki o książce*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Migoń, K. (1984). *Nauka o książce. Zarys problematyki*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nieć, G. (2016). *Wtórny rynek książki w Polsce. Instytucje, asortyment, uczestnicy*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

- Partyka, J. (1995). *Rękopisy dworu szlacheckiego doby staropolskiej*. Warszawa: Semper.
- Pietrzekiewicz, I. (2019). *Kultura książki w zakonach męskich Wielkiego Księstwa Litewskiego XV–XVIII wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UP.
- Pirożyński, J. (2002). *Johannes Gutenberg i początki ery druku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Šimková, A. & in. (red.). (2009). *Růžová zahrádka. Rukopisné modlitební knížky 18. a 19. století. Sbírka Jana Poše*. Olomouc: Muzeum umění.
- Sławiński, J. (1998). *Socjologia literatury i poetyka historyczna*. W: J. Sławiński, *Prace wybrane*. T. 2: *Dzieło – język – tradycja*, (s. 33–63). Kraków: Universitas.
- Šimeček Z., Trávníček J., *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha 2014.
- Trávníček J. (2018). *Za textem. Antologie polské socjologie literatury*, Brno : Host; Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Voit P. (2012). *Nesnadná cesta knihovnědy k dějinám knižní kultury*, „Česká literatura“ 2012 | 60 | 4 | 586–602.
- Winter Z. (1912). *Měšťanské knihovny v XVI. věku*, [w:] Z. Winter, *Z rodiny a domácnosti staročeské. Ze života XVI století*, Praha 1912, s. 127–141.

Vědecké informace a vědecká komunikace¹

Pavol Rankov

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

pavel.rankov@uniba.sk

Abstrakt

Kapitola analyzuje vědeckou komunikaci v historické perspektivě, stejně jako se stále mění obsahy vědecké informace, mění se i prvky ve struktuře vědecké komunikace. Zdůrazňuje, že současný koncept autora s jeho autoritou převládá díky knižtisku a aktuálním trendem je kolektivní autorství, které vyvolalo polemiku o typologii přispěvatelů při vzniku publikace. Upozorňuje, že exaktnost vědeckého jazyka je garantována používáním terminologie. Popisuje, jak se média vědecké komunikace modifikovaly pod vlivem technologických inovací. Popisuje rétoriku přednášky, která se v současnosti rozšiřuje o písemné a vizuální prvky. Vysvětluje, jak knižtisk umožnil vznik nových médií vědecké komunikace, zejména vědeckého časopisu, a rozvoj sekundárních informačních pramenů, např. encyklopedií. Wiki technologie mění diskurz a mechanismus vzniku encyklopedií. Zdůrazňuje, že elektronické technologie umožňují překonat krizi vědeckého publikování prostřednictvím on-line otevřeného přístupu. Absolventi oboru informační studia plní ve vědecké komunikaci nezastupitelnou roli distributorů.

Klíčová slova

vědecká komunikace, vědecká informace, autor, kolektivní autorství, knižtisk, terminologie, rétorika, vědecký časopis, encyklopedie

Abstract

The chapter analyzes academic communication in its historical perspective, just as the contents of academic information are constantly changing, so are the elements in the structure of academic communication. It emphasizes the concept of the modern author with his authority prevailed thanks to the printing press and the current trend is collective authorship, which has sparked a controversy about the typology of publication contributors. It is pointed out that the use of terminology guarantees the exactness of academic language. The chapter describes how media of academic communication are modified under the influence of technological innovations. It describes the rhetoric of the lecture, which is currently expanded to include written and visual elements. It explains how the printing press enabled the emergence of new media of academic communication, especially the academic journal, and the development of secondary information sources, such as encyclopedias. Electronic technologies make it possible to overcome the Crisis in Academic Publishing through open access. Wiki technologies are changing the discourse and mechanism of creation of encyclopedias. The author emphasizes that electronic communication technologies make it possible to overcome the crisis through online open access. Graduates of the information studies fulfill the irreplaceable role of distributors in academic communication.

Key words

academic communication, academic information, author, collective authorship, printing press, terminology, rhetoric, academic journal, encyclopedia

1 Kapitola byla zpracována v rámci projektu VEGA 1/0360/21 Sociální reprezentace etických výzev digitální informační revoluce

Úvod

Věda v dnešním chápání znamená systematické zkoumání a poznávání živé i neživé přírody nebo lidské společnosti, při kterém dochází k získávání empirických dat spolu s vytvářením metodologických přístupů a teorií. Toto chápání se v Evropě formovalo od nástupu novověku v 17. století. Jenže i tehdejší vědy navazovaly na starší poznání. chemie na alchymii či medicína na ranhojičství a bylinkářství. Proto je oprávněno používat tento pojem i v kontextu starších období dějin, kdy roli vědy plní poznatky řemeslníků (stavitelů, rybářů, zemědělců, horníků) či znalosti učenců a vzdělavců (teologů, astrologů, matematiků).

Jedním z rysů vědy je dialogičnost, otevřenost vůči revidování, kritice teorií i metodologických přístupů, která se realizuje právě komunikací mezi vědci v čase i prostoru. Studium odborných pramenů a publikování výsledků vlastního výzkumu jsou pro vědce stejně nezbytné složky práce jako výzkum samotný. Fyzik a chemik M. Faraday již před půldruhým stoletím mladým vědcům radil „Pracuj, ukonči, publikuj!“ (Today 2023).

1 Pojmy vědecká komunikace a vědecká informace

1.1 Vědecká komunikace

Vědecká komunikace je specifický typ mezilidské (sociální) komunikace. Zahrnuje zaznamenávání vědeckého poznání, následnou transformaci, šíření a uchování vědecké informace, jakož i její percepce. Ve fázi percepce, tedy přijímání obsahu vědecké komunikace kromě vědců často vystupují také studenti, odborníci z praxe či laičtí zájemci o vědu. Vědecká komunikace se vyznačuje specifickými médii (kanály), vlastním komunikačním diskurzem a informační etikou, ale i životním cyklem informace. Konkrétní komunikační akty se zpravidla realizuje uvnitř oborů nebo na pomezí příbuzných disciplín.

Vědecká komunikace v jednotlivých oborech má svá specifika. V přírodních vědách jsou důležité mezinárodní časopisy, protože objekt výzkumu je univerzální, ale i mezinárodní kongresy, ale méně důležité jsou monografie, protože jejich psaní trvá dlouho a poznatky zatím mohou zastarat. Naopak společenské vědy se často zabývají „národními“ tématy, která má smysl publikovat v národních časopisech, a oblíbené jsou i monografie, protože umožňují problematiku popsat v jejím historickém vývoji.

Sdružení vysokoškolských a vědeckých knihoven Asociace amerických knihoven definuje vědeckou komunikaci jako „systém, v jehož rámci se výzkumné a jiné vědecké texty [*research and other scholarly writings*] vytvářejí, jsou hodnoceny z hlediska kvality, šíří se do vědecké komunity a uchovávají se pro budoucí použití“ (American 2003). Na stejném místě se uvádí, že „jednou ze základních charakteristik vědeckého výzkumu je veřejné blaho [*public good*] s cílem umožnit bádání a poznání“. Takové limitování vědecké komunikace na podporu veřejného blaha je problematické. Vědecká komunikace probíhá, i když se vědec podílí na výzkumu s kontroverzními nebo negativními důsledky. A stejně i v případě, že vědec, např. ve vojenském nebo firemním výzkumu nemůže publikovat výsledky své práce obvyklými kanály. I tito vědci sdílejí své poznání s kolegy v laboratoři nebo se zadavateli, kteří financují výzkum.

Synonymně s pojmem vědecká komunikace se používá také pojem akademická komunikace, v angličtině *scholarly communication*, *scientific communication*, *academic communication*, v současnosti i derivát *scholcomm*. Anglický pojem *science communication* zpravidla neoznačuje vědeckou komunikaci, ale komunikaci vědy a její poznatků směrem k veřejnosti, tedy popularizaci vědy.

1.2 Vědecká informace

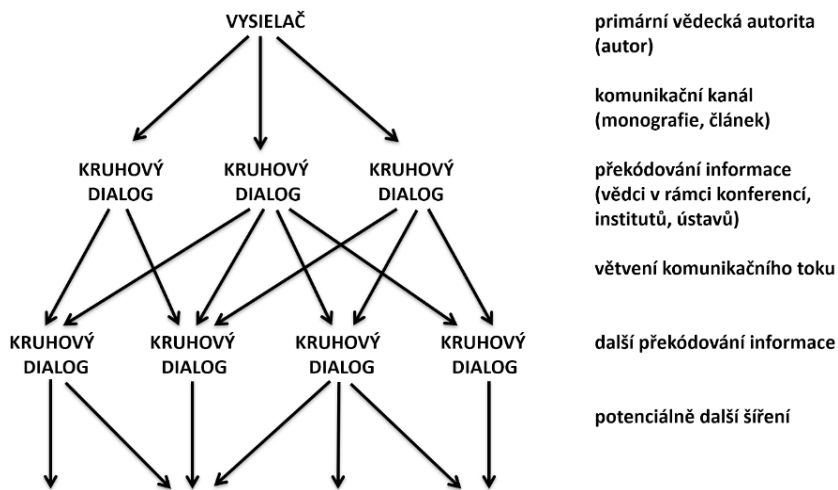
S pojmem vědecká komunikace nejtěsněji souvisí pojem vědecká informace, implikují se navzájem. Vědecká komunikace musí mít svůj obsah, je jím vědecká informace; vědecká informace se realizuje (pouze) v procesu vědecké komunikace. Pokud vědec napíše studii, ale nezveřejní ji, v ní zakódované vědecké informace jakoby ani neexistovaly.

Vědecké informace se vyznačují osobitým tematickým zaměřením a vyjadřovacími prostředky, specifické oproti jiným druhům informací jsou i kategorie původce, příjemce, metody a okolností vzniku či záměr a efekt. Vědecké informace „jsou vytvořeny odborníky a pro odborníky [*scholars*] (konkrétně studenti, výzkumníci, vědce, pedagogy atd.), aby nabyli nebo rozvinuli poznání v konkrétních vědeckých tématech“ (Iowa 2023). Vědecká informace je „druh odborné informace, která je výsledkem vědeckého poznání [...] a byla verifikována vědeckými metodami“ (Čabrunová 1998, s. 343). Z uvedené definice přímo vychází např. i M. Ressler (2006). Knihovna Melbournské univerzity definuje množiny dokumentů obsahujících vědecké informace. Jsou to 1. dokumenty vytvořené v průběhu výzkumných aktivit – nejrůznějším způsobem zaznamenaná data, 2. publikace obsahující výstupy z výzkumů – studie, články, monografie, kapitoly,

prezentace, postery, přednášky, ale i 3. interní materiály vytvořené pro vzdělávací a studijní účely – podklady ke kurzům, prezentace, „balíky“ vybraných textů, audio a video záznamy přednášek (University 2008). Přestože informace v této množině vzdělávacích materiálů bezprostředně neprošly „verifikováním vědeckými metodami“, tímto procesem prošly primární informace, z nichž autoři učebních materiálů čerpají.

2 Model vědecké komunikace

V. Flusser (2002) za typický pro vědeckou komunikaci považuje stromový diskurz.

Obr. 1 Stromový diskurz vědecké komunikace (dle Flusser 2002)

Na začátku komunikačního toku je vysílač vědecké informace, tedy autor publikace, ve které zveřejnil svou teorii nebo poznatek. Stává se primární vědeckou autoritou, kterou citují jiní autoři. Jeho myšlenky se dále rozvíjejí, doplňují, modifikují v procesech otevřené výměny informací mezi vědci v akademických kruzích umožňujících odborný dialog (na konferencích, odborných seminářích, v univerzitních institutech, ve výzkumných ústavech). Přitom se větve vědecké komunikace křížují, vědci citují různé autory, přičemž jejich poznatky komparují a kombinují. Nezbytným procesem v rámci této výměny vědeckých informací je

další metamorfóza původní teorie či myšlenky. Pro stromový diskurz „je charakteristický postupný rozklad a překódování původní informace a z toho vyplývající neustálé vytváření nových informací“ (Flusser 2002, s. 19).

Komunikace není uzavřena konečným příjemcem, je potenciálně otevřená budoucí vědecké komunikaci nových účastníků. Tato permanentní interakce vědců je podmínkou nepřetržitosti vědeckého pokroku. Mladší vědci sice myšlenky původního autora citují a rozvíjejí, ale tím jej jako informační zdroj nahrazují a překrývají.

3 Prvky vědecké komunikace

3.1 Autor jako původce

3.1.1 Autor v orální a rukopisné kultuře

Většina intelektuálních inovací, např. objevů ve vědě či vynálezů v technice, představuje tvořivé adaptace starších myšlenek, originalita objevitele je relativní, nikoli absolutní. Zejména ve vědě platí: „jsme trpaslíci na ramenou obrů, takže vidíme dál než oni“. Lidská kultura během dlouhých etap své existence neznala koncept autorství, jak jej chápeme dnes.

I v orálních společenstvích sice každé vyprávění někdo přednesl jako první, ale i on vycházel ze starších textů. Takový tvůrce neprodukuje, ale reprodukuje, čímž participuje na tradici. Snaží se zdokonalovat a aktualizovat starší obsah i formu. Zatímco autor je pouze prvkem spoluautorského kolektivu současníků nebo linie autorů roztroušených v čase, významná je komunikační funkce interpreta, který dokáže obsahy prezentovat. „Při každém vyprávění se příběh musí uvést jedinečným způsobem do konkrétní jedinečné situace“ (Ong 2006, s. 53). Konzervativismus a tradicionalismus uplatňovali lidé orálních společenství nejen na obsahy, které plnily rituální funkci, ale také na praktické poznatky typu know-how, které společenství uchovávalo v kolektivní paměti opakovanou praktickou realizací. Inovace a experimenty by tyto osvědčené a fungující praktiky či poznatky mohly ohrozit.

Z hlediska přístupu k autorství i způsob rozmnožování rukopisu stále napodoboval orální kulturu. Kompilování byla ve středověku úctyhodná činnost, autor do svého textu vkládal celé pasáže převzaté od předchůdců, pisař, který vytvářel kopie, zároveň dílo komentoval, vkládal glosy a marginálie. Autor nechtěl

být autoritou, za schopnosti vděčil Bohu, podobně jako ostatní autoři, takže využití jejich textů nebylo hříchem krádeže.

V pol. 13. století definoval Bonaventura 4 způsoby, jak lidé vytvářejí [*compose*] knihy. Písař píše, co před ním vytvořili jiní, nic nemění a nepřidává. Kompilátor propojuje, co napsali jiní, ale nepřidává nic vlastního. Komentátor píše především to, co napsali jiní, ale zároveň to vysvětluje. Autor píše i to, co již napsali jiní, „ale jeho vlastní materiál je nejdůležitější a materiály jiných jsou vloženy za účelem potvrdit jeho vlastní“ (dle Frosio 2014, s. 354). Jen čtvrtá z definic popisuje současného autora vědecké literatury.

3.1.2 Autor a knihtisk

Knihtisk postupně vyvolal novou kulturu autorství. Zpočátku sice ještě klíčovou osobou byl knihtiskař jako producent kopií chráněný privilegii (*copyright* jako právo produkovat kopie). Později už zákony chránily i práva autorů a jejich intelektuální vlastnictví, které se postupně stávalo obchodovatelnou komoditou. Dnešní pojetí originálního autora se svrchovaným právem na dílo se prosadilo až v 18. stol. v kontextu probíhajících společenských trendů. Kniha jako zboží přinášela vyšší zisk (ekonomické důvody), originalita v umění byla více ceněna (estetické důvody), posílila se práva individuálního občana ve společnosti (politické důvody), vzrůstal vědecký zájem o osobnost a individualitu člověka (psychologické důvody) (MacFarlane 2007). V tomto období však nadále bylo běžné, že autoři odborných publikací zůstávali v anonymitě či využívali pseudonym, aby se vyhnuli politickým problémům nebo společenskému znevažování (příklady v Siegert 2013).

Díky knihtisku se autor stal autoritou, která svým jménem garantuje pravdivost, moudrost a hodnotu textu a zveřejněných výsledků výzkumu, ale na druhé straně nese odpovědnost za případné chyby. Moderní vědec jako autor relevantních publikací je dokonce autoritou, která přebírá odpovědnost za společnost, protože na základě publikovaných poznatků vědců vlády přijímají zákony a jednotliví občané rozhodují o svém jednání (od environmentálních otázek přes ochranu zdraví až po definování identity). Analogické procesy ale probíhají především uvnitř vědy. Vědec se může stát autoritou pro jiné vědce, kteří jeho myšlenky a metody přebírají. Může být dokonce zakladatelem diskursu [*discourse founder*] (Baehr 2017, s. 21), který v pravý čas upozorní na problém, definuje metodu výzkumu a interpretační úhel pohledu, čímž někdy zakládá svébytnou vědeckou školu (např. marxismus, darwinismus, freudismus). S autoritativním postavením autora souvisí také moderní způsob citování a odkazování na prameny ve vědeckých publikacích. Projevuje se intertextovostí komunikace, kdy

díla vytvářejí síť se vzájemnými vazbami (využívají to např. softwarové nástroje analýzy citací).

3.1.3 Kolektivní autorství

Rozmach kolektivního autorství souvisí s nástupem kolektivně realizovaného výzkumu, který se od 17. stol. rozvíjel např. v astronomii, kde se nové poznání nezískávalo experimenty, ale pozorováním. Spolupracující vědci (a autoři) museli shromažďovat a následně vyhodnocovat množství dat. Ale až na konci 20. stol. se začaly objevovat články s desítkami autorů, které se staly samozřejmostí především v medicínských časopisech. Průzkum ukázal, že ve sledovaném medicínském časopise mělo v roce 1915 jednoho autora až 98 % článků, ale v roce 1997 pouze 5 % článků, tehdy už byl průměr 6 spoluautorů (Gaeta 2008). „Kolektivní autorství metastázovalo do hyperautorství“ (Cronin 2005, s. 49).

Tento vývoj vyvolává otázku, zda opravdu všichni uvedení autoři reálně participovali na psaní textu. Do seznamu autorů se dostávají zejména ti spolupracovníci, kterým se v minulosti zvyklo děkovat v poznámce (např. asistenti, kteří realizovali výzkum podle pokynů skutečného autora). Vzhledem k velkému počtu autorů se často stává, že při citování je prestiž spoluautorů skryta za zkratky *et al.* nebo *a kol.* Přestože u kolektivního autorství není striktně stanoven klíč pro pořadí uvádění autorů, nejčastější jsou dva způsoby – abecední a zásluhový podle přínosu k textu, sporadicky se autorský podíl vyjadřuje i procentuálně. Status a hodnocení vědce se v současnosti do značné míry odvíjejí právě od typu a počtu publikačních výstupů. „Pořadí autorů tak může ovlivnit kariéru, neboť označuje intelektuální kredit každého autora“ (Feeser a Simon 2008, s. 965). Proto se objevilo zdánlivě demokratické a praktické doporučení, aby „každý člen týmu dostal možnost prvního autorství alespoň v jedné publikaci“ (Pearce 2003, s. 100). Jenže uváděný seznam autorů má odrážet jejich reálnou participaci, nikoli interpersonální vztahy mezi kolegy.

Dochází i k praktikám, kdy je mezi autory zařazen vědec, který se psaní publikace nezúčastnil nebo přispěl nedostatečně [*honorary authorship, gift authorship*]. Jedním z důvodů je i předpoklad, že redakce časopisu zařadí článek na publikování, je-li mezi spoluautory uznávána vědecká autorita (Feeser a Simon 2008), jindy si zařazení do autorského týmu autoritativně vynutí vedoucí pracoviště (Claxton 2005), nebo naopak mezi spoluautory je připsán mladý kolega, kterému publikace pomůže v kariérním růstu, aby se stal vědeckou autoritou. Tyto praktiky opakovaně potvrzují i novější výzkumy (Justin et al. 2022; Pruschak a Hopp 2022).

Seznamu autorů neukazuje, čím a jak se jednotliví autoři na díle podíleli. „Všechny subjekty pak mají zdánlivě stejnou váhu a důležitost a každý subjekt

si například může vykazovat dané dílo jako své vlastní“ (Katuščák 2021). I proto se objevují návrhy, aby kategorii autora nahradily různé typy přispěvatelů s jasně pojmenovaným přínosem k publikaci. Propracovaná je např. taxonomie CRediT (*Contributor Roles Taxonomy*) americké Národní organizace pro informační standardy. Navrhuje 14 přispěvatelských rolí. Přínos označený jako konceptualizace znamená, že původce přispěl „formulováním nebo vývojem klíčových výzkumných cílů a záměrů“; výzkum znamená „vedení procesu výzkumu a šetření, konkrétně provádění experimentů nebo sběr údajů“; psaní původního návrhu představuje „přípravu, tvorbu a/nebo prezentaci publikované práce“, tedy autorství v užším smyslu (National 2023).

Tak jako se vědecký poznatek rodí postupně v procesech navazování, doplňování a opravování, i dnešní pravidla formální struktury vědeckých publikací vznikala v neviditelném řetězci autorů a redaktorů roztroušených v čase, co platí i pro v současnosti dominantní strukturu AIMRaD (*abstract, introduction, method, results and discussion*).

3.1.4 Internet a autorství

Technologie souhrnně označované jako web 2.0, které se začaly objevovat asi před čtvrtstoletím, zasáhly i do způsobů šíření vědeckých informací. Obecně platí, že tyto technologie anonymizují autorství, narušují jeho tradiční smysl a snižují prestiž autorit.

Kolaborativní technologie typu wiki systémů (zejména *Wikipedie*) umožňují, aby masa anonymních autorů kooperativním způsobem postupně vkládala své odborné poznatky do společného virtuálního prostoru. Sociální síť *Quora* umožňuje uživatelům, aby jiným participujícím lidem kladli dotazy, resp. na tyto otázky psali odpovědi, ty se často vyznačují vysokým stupněm odbornosti, někdy i s citacemi z vědeckých pramenů. Na internetu se nachází i množství zdrojů typu *readers digest*, které přinášejí zkrácené a zjednodušené výběry, referáty a shrnutí z původních odborných textů. Technologie blogu vědcům umožňuje nejen rychlé prezentování výsledků své práce s možností zpětné vazby od čtenářů, ale také vstup do veřejného diskurzu.

3.2 Komunikační kanály

Vědecká komunikace si v průběhu staletí vytvořila svůj vlastní jazyk, specifické kanály, média, žánry, komunikační systémy a nástroje.

3.2.1 Terminologie

Jazyk vědy se musí vyznačovat exaktností, proto je zapotřebí užívat prostředky umožňující přesné a jednoznačné vyjadřování obsahu. Reakcí moderní vědy na tuto potřebu byl vznik terminologie (názvosloví). V mysli vědce existují myšlenky jako abstraktní pojmy, které mohou být „v přirozeném jazyce vyjádřeny ve formě termínů a jejich definic“ (Špániová 2016, s. 52). Každá vědecká disciplína má vlastní terminologii. Např. termín virus se v biologii pojí s jiným pojmem než v informatice. Nejedná se přitom o homonymii, ale o termíny v odlišných terminologických i poznatkových soustavách.

Terminologie je systém termínů, které mají vzájemné vztahy a svůj smysl nabývají právě jen v rámci tohoto systému terminologie konkrétní disciplíny. Díky tomu terminologie napomáhá vzniku tříd, kategorií a typologií, čímž plní funkci nejen v rámci komunikace, ale také v systematizaci poznatků a vzdělávání. Když v pol. 18. stol. vznikala Linného binomická nomenklatura (každá rostlina či živočich jsou pojmenovány rodovým a druhovým jménem), část vědců se ještě domnívala, že příroda „je příliš rozmanitá a bohatá, aby se přizpůsobila takovému pevnému rámci“ (Foucault 2000, s. 198).

Termín (*terminus technicus*) je zpravidla definován v normách, encyklopediích, slovnících, ale i monografiích či učebnicích. Měl by být sémanticky neutrální a bez emotivních konotací. Přestože se očekává, aby byl ustálený, tedy v dané disciplíně běžně používaný, každý termín musel být zpočátku nový. Právě nové termíny nejlépe ukazují směřování oboru. Jedním z obecných trendů v terminologii je dnes internacionalizace na bázi anglicismů. Doplnkem terminologie je odborný žargon (hantýrka), který je také vázán na konkrétní disciplínu.

V jazyce odborných textů jednotlivých věd existují značné rozdíly. Přírodní a matematické vědy užívají mnoho jednoznačných termínů vzdálených běžnému jazyku, ale stylistika textů je jednoduchá. V humanitních vědách bývá stylistika mnohem komplikovanější než v běžném jazyce, zato terminologie není ustálená ani jednoznačná, autor si často sám definuje, v jakém smyslu bude termíny používat.

I v exaktním jazyce přírodních věd se však projevují negativní trendy, jak to ukázala retrospektivní analýza používání hyperbolických slov (např. prudký, nový, inovativní, bezprecedentní) v názvech vědeckých článků a monografií. Mezi lety 1974 a 2014 se projevil jejich výrazný nárůst. Důvodem může být zvyšování konkurence ve vědě, vědci zřejmě předpokládají, že výsledky a důsledky výzkumu musí být zveličovány a nadhodnoceny, aby byly publikovány (Vinkers, Tijding a Otte 2015).

3.2.2 Latina ve středověku a renesanci

Obecně se národní jazyky skládají z mluvených dialektů a spisovného jazyka zejména v psané formě. I latina v raném středověku měla své místní dialekty a „univerzální“ grafolekt církevní a akademické kultury s odlišnou gramatikou i stylistikou. Tento společný jazyk bránil kulturní izolaci regionů a zachoval celoevropskou vzdělanost. Především však latina umožňovala navazování na antickou kulturu a vzdělanost (Spunar 1995). Literární latina již nebyla mateřským jazykem, byla izolována nejen od mluvy dětí, ale i řeči masy analfabetů. Právě díky tomu se zbavila emocí, nabyla vědecké exaktnosti, objektivity a neutrality.

Na druhé straně však způsob, jakým vzdělanci dlouhodobě izolovali latinu od každodenního života, vedl k tomu, že se nakonec neprosadila jako jazyk moderní vědy, udržela se už jen jako doplňkový jazyk terminologie (v medicíně a přírodních vědách, teologii a filozofii). Příkladem postupného odklánění od latiny k národnímu jazyku byli v 17. stol. Galileo, Descartes nebo Van Helmont (Fransen 2017).

V určitých obdobích a regionech měly i jiné jazyky postavení *lingua franca*. Tak jako je dodnes itaština základem terminologie v hudbě a uměních, byla na přelomu 19. a 20. století němčina jazykem přírodních věd, hlavně chemie. V databázi SCOPUS (přírodní a fyzikální vědy) klesl mezi šedesátými lety 20. stol. a prvním desetiletím 21. stol. podíl publikací v němčině z 11 % na 0,7 %, ale u angličtiny za stejné období nastal nárůst ze 79,2 % na 89,6 %. V databázi PubMed ve stejném období klesl podíl publikací v němčině z 10,6 % na 0,8 %, ale v angličtině nastal nárůst z 53,3 % na 93,5 % (Vávrová 2013, s. 49–50).

3.2.3 Angličtina v současnosti

Ve vědecké komunikaci od 2. pol. 20. stol. vliv a podíl všech jazyků (kromě čínštiny) klesá a posiluje se angličtina. Společensko-historických důvodů je několik. Angličtina je pluricentrická, ve více zemích všech kontinentů je úředním jazykem. Už před válkou vědci emigrovali před nacismem do anglosaských zemí, a když tyto země ve válce zvítězily, směřování tohoto odlivu vzdělaných mozků (*brain drain*) se zachovalo, protože tam vědci nadále nacházeli lepší a svobodnější podmínky pro svůj výzkum, navíc byli podporováni i stipendii. Zároveň úspěch anglo-americké popkultury vyvolal od šedesátých let 20. stol. globální zájem o angličtinu. Z hlediska vědecké komunikace předností angličtiny je její poměrně jednoduchá gramatika, otevřenost vůči neologismům a přijímání slov z jiných jazyků. Tím sjednocuje terminologii, takže posléze se i v jiných jazycích používají termíny z angličtiny.

Používání angličtiny vědcům umožňuje publikování v zahraničí a získávání mezinárodních citací, což zvyšuje jejich prestiž. Při citování ale dochází k zajímavému paradoxu – i publikace napsané v jiných jazycích citují mnoho anglických pramenů, což naopak neplatí, protože publikace v angličtině se soustřeďují na prameny v angličtině. Anglický jazyk je často i jediným nebo druhým jazykem vědeckých konferencí, přičemž také přichází k paradoxu – vědci se stejným mateřským jazykem komunikují anglicky, neboť je to jazyk konference.

Na rozdíl od situace před tisíciletím, kdy latina učencům nahrazovala nedostatečně vyvinuté národní jazyky, dnes angličtina vytlačuje vyspělé jazyky, což se zpětně může odrazit např. v zaostávání odborné terminologie v těchto jazycích. Angličtina se zároveň stává komunikační bariérou pro vědce, kteří ji neovládají. I vůči publikacím v jiných jazycích mohou existovat určité předsudky. Na druhé straně masivní publikování v angličtině autory, kteří tento jazyk ovládají nedokonale, přináší také úpadek angličtiny. Dnes se mluví o takzvané EILS (*English as International Language of Science*), která se vyznačuje velmi zjednodušenou gramatikou.

Rychlý rozvoj nástrojů strojového překladu, které využívají umělou inteligenci a aplikují připomínky uživatelů, otevírá velmi různorodé možnosti vývoje mezinárodní komunikace ve vědě z hlediska využívání jazyků. Mezinárodní vědecká komunikace se může zcela vyhnout zprostředkovatelské funkci angličtiny, nebo angličtina může národní jazyky ještě více omezit.

3.3 Historický vývoj medií vědecké komunikace

3.3.1 Rétorika ve vědecké komunikaci

Lidská řeč byla po celé desetitisíce let nejdůležitějším prostředkem přenosu poznání v čase a prostoru. Když člověk orální kultury něco objevil nebo vymyslel, musel o tom společenství informovat verbálně. I on sám, pokud se nechtěl spolehat jen na vlastní paměť, musel si řetězec myšlenek nahlas opakovat za pomoci mnemotechnických pomůcek.

V antickém období byly metodologicky propracovanými disciplínami řečnictví (Demostenes, Aristoteles, Cicero) i umění dialogu (Gorgiás, Sokrates). Písmo řečovou komunikaci nenahradilo, tato média koexistují a doplňují se. Dokonce i v procesu čtení se po staletí propojovala řeč a písmo, „tiché čtení, jak jej známe, bylo až do příchodu knihtisku velmi vzácné“ (Goody a Watt 1968, s. 42). „Vytříbené analytické orální disputace na středověkých univerzitách a v pozdní

scholastické tradici až do současného století byly výsledkem činnosti myslí zdomonalovaných psaním, čtením a komentováním textů“ (Ong 2006, s. 123). Středověké univerzitní prostředí rozvinulo svéráznou kombinaci písma a orality ve formě *lectio*, tzn. čtení z klasických textů s výkladem, nebo *disputatio*, kdy „se disputuje obtížná otázka vyvstávající ze čtení textů“ (Kotala 2012, s. 15).

I v následujících staletích novověku, kdy se díky masové gramotnosti výrazně zvýšila vzdělanost populace, se nadále dařilo orálním žánrům. „Devatenácté století lze dokonce považovat za zlatou éru veřejného proslovu, kázání i přednášek“ (Burke 2013, s. 112). A v tomto století se objevil i nový rétorický formát vědecké komunikace, a to kongresová přednáška. Národní a mezinárodní kongresy se v tomto období začaly organizovat jednak proto, že existovala železnice jako prostředek relativně rychlé dopravy na místo konání, ale také díky komunikačním technologiím, které šířily informace o připravovaném kongresu (časopis, newsletter vědecké společnosti, telegraf apod.). Kongresy napomohly nastolení jednotné terminologie a definic pojmů. Přinesly i žánr neformální kuloární debaty s kolegy.

Ve 20. století se pak objevily další kongresové žánry – kulatý stůl a poster, který na malé ploše spojuje řeč, text a obraz. Stejně spojení se stalo nezbytným při přednášce s videoprezentací z projektoru. Ve 21. stol. se taková přednáška přesunula i do internetového prostředí, kde je podpořena i nástroji umožňujícími zasílání písemných komentářů či otázek publika nebo záznam a archivování přednášky.

3.3.2 Písmo

Používání písma změnilo způsob lidského uvažování. Řečová komunikace tváří v tvář je vázána na konkrétního příjemce v čase a prostoru, avšak písmo směřuje k univerzálnímu příjemci. „Díky odstupu, který vzniká v důsledku psaní, se ve vyjadřování, které se zbavuje bohatého, ale chaotického kontextu většiny ústních promluv, rozvíjí nový druh přesnosti“ (Ong 2006, s. 121). Písmo přineslo „sémantickou autonomii textu, která vyplývá z oddělení mentálního záměru autora od verbálního významu textu“ (Ricoeur 1976, s. 29–30). To vyvolalo u pisatele i čtenáře potřebu abstraktního uvažování v příčinně-následných souvislostech. Ale vedlo to i k „přechodu od mýtických k logicko-empirickým způsobům myšlení“ (Good a Watt 1968, s. 43). Zároveň však schopnost psát rozdělila společnost na gramotné vzdělance a masu negramotných. Pracovní sílu namáhavě vytvářející kopie manuskriptů ve skriptoriích tvořili v antice zejména otroci a ve středověku mniši.

Písmo umožnilo kumulování znalostí a jejich efektivnější distribuci, čímž také urychlilo rozvoj společenského poznání. Vznikající kopie se však vůči původnímu dílu mohly odlišovat nejen vkládáním komentářů, ale i nezáměrnými

chybami, obzvláště při reprodukování obrázků, jelikož to vyžadovalo určité výtvarné nadání písaře.

Ve vědecké komunikaci sehrávalo psaní rukou významnou roli ještě i ve stoletích po nástupu knihtisku, a to v korespondenci, která vědcům umožňovala výměnu nejaktuálnějších vědeckých informací. Přestože byl dopis „adresován jednotlivcům, bralo se jako dané, že jeho obsah pronikne k širšímu okruhu zájemců, umožňoval také zveřejňovat myšlenky rychleji či více zkusmo“ (Burke 2013, s. 120). Pokud byl dopis přečten na členské schůzi učené společnosti, otevřel polemiku (provázání písemné a orální komunikace).

3.3.3 Knih tisk

Knih tisk sehrál velmi významnou roli v rozvoji vědy nejen zavedením nových médií pro výměnu informací, ale také tím, že přinesl možnost zaměstnání pro mnoho vzdělanců, kteří se tak zbavili závislosti na mecenáších. Od 15. stol. benátská *poligrafii* (mnohopisci) ve stovkách tiskařských dílen pracovali jako autoři, překladatelé, sestavovatelé či redaktoři.

Knih tisk vyvolal změnu diskurzu vědecké komunikace. Několik desítek rukopisných kopií neznamenalo publikování, to umožnila až hromadná výroba knih prostřednictvím knihtisku (ačkoli míra zveřejnění i dnes variuje od výzkumných zpráv jako šedé literatury po popularizační monografie s masovým publikem). Díky identickým výtiskům knihy byla možná mnohem exaktnější vědecká polemika i citování, protože už lze věrohodně odkazovat na stejný text.

Jelikož ne každý vědecký poznatek lze dostatečně přesně verbálně popsat, vědecký jazyk si vypomáhá i vizuálními prostředky – obrázkem, grafem, mapou, diagramem či schématem. Když skriptor rozmnožoval manuskript s obrázkem, ale neviděl originální objekt, deformoval obrázek a tím i smysl textu. Až knih tisk dokázal zachovat věrnost zobrazení, ačkoli to bylo poměrně drahé až do zač. 19. stol., kdy se začala používat litografie (kamenotisk). V současnosti se trend vizualizace projevuje i v humanitních vědách.

Až knih tisk mohl přinést myšlenku periodických publikací s odborným obsahem. Zpočátku se vědecké časopisy podobaly novinám zaměřeným na vědu (jejich obsah tvořily recenze nových publikací a informování o dění ve vědě), až později se hlavní složkou staly vědecké články. Francouzský *Le Journal des Scavans* a anglický *Philosophical Transactions of the Royal Society* začaly vycházet ve stejném roce (1665). Ještě nebyly specializované podle vědeckých oborů, protože v té době i jejich čtenáři byli učenci-polyhistori se širokými zájmy a vědecké disciplíny ještě nebyly ohraničeny. Specializované vědecké časopisy vznikaly až v následujícím století.

Vědecký časopis je v porovnání s knihou značné zrychlení informačních toků. Nezbytným retardačním prvkem je proces recenzního řízení, které jako první zavedl v r. 1731 britský *Medical Essays and Observations* (Adler 2012). Obvykle recenzent článku nezná autora a naopak (*double blind peer review*), jejich komunikaci anonymizuje redakce.

Zpočátku klíčovými vydavateli vědeckých časopisů byly učené společnosti a vědecké spolky (Singleton 1981). Výtisky distribuovaly zejména svým členům, knihovnám a předplatitelům. Teprve po druhé světové válce se časopis stal obchodním artiklem komerčních nakladatelství. Toto období přineslo několik souvisejících trendů, které nakonec vyústily až do situace nazvané krize vědeckého publikování. Ve světě se zvýšil počet vědců, tedy i počet autorů, kteří chtěli a museli publikovat. Následně se sice zvyšoval počet vydávaných časopisů, ale především rostla cena nejprestižnějších časopisů monopolně vydávaných privátními vydavateli. Nakonec už žádný vědec nedokázal sledovat kvantum relevantních článků ze svého oboru, ale ani akademické knihovny neměly finance na nákup časopisů, o které měly zájem.

Odstranění tohoto problému umožňuje digitalizace komunikace. Zatímco jednotlivci často sahali k nelegálním způsobům získávání publikací, knihovny a informační instituce hledaly řešení ve volném přístupu (open access) při zachování autorských práv i recenzního řízení. Vykrytalizovaly se dvě filozofie – 1. zlatá cesta vydávání a zpřístupnění přímo ze strany časopisů s otevřeným přístupem bez omezení nebo 2. zelená cesta založená na autoarchivaci článků autory v repozitářích akademických institucí, kde autoři pracují (Suchá 2011). To koresponduje i s trendem postupného „rozkladu“ vědeckého časopisu jako číslovaného a stránkovaného seriálu, nahrazuje jej webový portál či databáze článků identifikovaných datem jejich přijetí.

Dalším novým fenoménem v oblasti vědeckých časopisů jsou predátorští nakladatelé, kteří parazitují na potřebě vědců publikovat. Cílem predátorů je finanční zisk, který dosahují podvodnými metodami – kamuflují recenzní jednání, předstírají svou odbornou prestiž hodnotami v rámci nějakého fiktivního impact faktoru, používají zavádějící názvy periodika či vydavatelství apod. Jiné nereseriózní agentury zase oslovují redakce prestižních časopisů a nabízejí jim velké finanční částky, budou-li publikovat články, které taková agentura dodá.

Knihtisk vyvolal publikační a kulturní revoluci, která přirozeně přerostla do informační a poznatkové exploze. Proto ve stoletích po vynálezu knihtisku výrazně vzrostla produkce těch druhů knih, které umožňují orientaci ve velkém množství poznatků, jako jsou příručky, encyklopedie, slovníky, přehledy, bibliografie, lexikony, průvodci apod. (Burke 2009). Tento typ souhrnných pramenů plní ve vědecké komunikaci roli jako „úložiště poznatků“ (Burke 2013, s. 62).

Symbol tohoto typu literatury představovala francouzská osvícenská *Encyclopedie aneb Racionální slovník věd, umění a řemesel*. Vydávání 35 svazků obsahujících 72 tisíc hesel začalo v r. 1751 a trvalo přes 20 let, soudobá německá *Oekonomische Encyclopaedie* se rozrostla na 242 svazků, které vznikaly 85 let (1773–1858). Během toho období již mnoho poznatků z prvního svazku zastaralo.

V současnosti se i encyklopedie přesouvají do internetového prostředí, které umožňuje nepřetržité revidování, ale i neomezený kvantitativní růst z důvodu přibývání poznatků ve všech vědeckých disciplínách. *Wikipedie* představuje nový diskurs měnící mechanismus vzniku encyklopedií. Jednotlivá hesla vznikají „zdola“, jejich autory nejsou akademici, ale angažovaní dobrovolníci v rámci občanské vědy, hesla neprocházejí procesem vědeckého recenzování, protože tento úkol také převzali uživatelé. Proti devalvaci obsahu má *Wikipedie* vlastní mechanismus kategorizace aktivních uživatelů s přidělenými právy či naopak blokování problematických autorů, přímo upozorňuje své čtenáře na chybějící zdroje v heslech nebo čtenáře poukázáním na krátkost hesla nepřímou vyzývá ke spoluautorství. Analýza, ve které byly komparovány *Wikipedie* a akademicky vytvářená *Encyclopaedia Britannica*, ukázala přibližně stejný počet závažných chyb i drobných nepřesností ve sledovaných heslech (Giles 2005). *Wikipedie* je však na rozdíl od tradičních encyklopedií demokratická i z hlediska volné dostupnosti, a to dokonce v mnoha jazykových mutacích, které se navzájem doplňují.

Závěr

Pro rozvoj lidské civilizace představuje komunikování poznatků klíčovou aktivitu. Její význam ještě narůstá v současné znalostní společnosti, která se vyznačuje nepřetržitým nárůstem inovací a tlakem na zkrácení životního cyklu vědecké informace. Tak, jak se mění obsah vědecké informace, vyvíjejí se i média vědecké komunikace.

Přibývají nová média, avšak stará nezanikají, ale se v reakci na ně modifikují. Vědci své výsledky publikují nejen v uzavřených monografiích, ale v diskurzu *open science* průběžně zpřístupňují i data z probíhajících výzkumů, tištěný vědecký časopis se mění na on-line časopis s volným přístupem, kongresová přednáška je široce dostupná na internetu, kde ji lze komentovat, nejvyužívanějšími službami akademických knihoven nejsou výpůjčky, ale poskytování vzdáleného přístupu k rozsáhlým databázím elektronických zdrojů.

Tato nepřetržitá změna je výzvou pro absolventy oboru informační studia, kteří tradičně mají ve vědecké komunikaci klíčové postavení zprostředkovatelů a distributorů vědeckých informací. Absolventi oboru se se svými kompetencemi

mohou uplatnit i v rozvíjející se sféře popularizace vědy směrem k širší veřejnosti. Nedávná infodemie doprovázející pandemii covid-19 vyvolala společenskou potřebu profesionálních mediátorů mezi vědci a laickým publikem využívajícím internetové technologie.

Seznam bibliografických odkazů

ADLER, John R. (2012). *A New Age of Peer Reviewed Scientific Journals*. *Surgical Neurology International*. Online. vol. 3, no. 145. Dostupné z: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3515965/pdf/SNI-3-145.pdf>. [citováno 2023-07-27].

AMERICAN LIBRARY ASSOCIATION (2003). *Association of College and Research Libraries*. Online. Dostupné z: <https://www.ala.org/acrl/publications/whitepapers/principlesstrategies>. [citováno 2023-07-29].

BAEHR, Peter (2017). *Founders, Classics, Canons: Modern Disputes Over the Origins and the Appraisal of Sociology's Heritage*. Routledge.

BURKE, Peter (2009). *Společnost a vědění. Od Gutenberga k Diderotovi*. Karolinum.

BURKE, Peter (2013). *Společnost a vědění 2. Od Encyklopedie k Wikipedii*. Karolinum.

CLAXTON, Larry D. (2005). *Scientific Authorship: Part 2. History, Recurring Issues, Practices, and Guidelines*. *Mutation Research*. Online. vol. 589, no. 1, s. 31–45. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1383574204000559>. [citováno 2023-08-07].

CRONIN, Blaise (2005). *The Hand of Science. Academic Writing and Its Rewards*. Scarecrow Press.

ČABRUNOVÁ, Anna (1998). Vedecká informácia. In: Dušan KATUŠČÁK (zost.). *Informačná výchova. Terminologický a výkladový slovník*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 343–344.

FEESER, Ramana V. a Jeremy R. SIMON (2008). *The Ethical Assignment of Authorship in Scientific Publications: Issues and Guidelines*. *Academic Emergency Medicine*. Online. vol. 15, no. 10, s. 963–969. Dostupné z: <https://www.vet.k-state.edu/research/docs/vet-scholars/2015/Feeser-et-al-2008.pdf>. [citováno 2023-07-28].

FLUSSER, Vilém (2002). *Komunikológia*. Media institute.

FOUCAULT, Michel (2000). *Slová a veci*. Kalligram.

FRANSEN, Sietske (2017). *Latin in a Time of Change: The Choice of Language as Signifier of a New Science?* Isis. Online. vol. 108, no. 3. Dostupné z: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/694189>. [citováno 2023-07-28].

FROSIO, Giancarlo (2014). *Rediscovering Cumulative Creativity from the Oral Formulaic Tradition to Digital Remix*. John Marshall Review of Intellectual Property Law. Online. vol. 13, no. 2, s. 341–395. Dostupné z: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2199210. [citováno 2023-07-28].

GAETA, Theodore J. (2008). *Authorship: „Law“ and Order*. Academic Emergency Medicine. Online. vol. 6, no. 4, s. 297–301. Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/j.1553-2712.1999.tb00393.x>. [cit. 2023-07-28].

GILES, Jim (2005). *Special Report. Internet Encyclopaedias Go Head to Head*. Nature. Online. vol. 438, s. 900-901. Dostupné z: <https://www.nature.com/articles/438900a>. [citováno 2023-04-20].

GOODY Jack a Ian WATT (1968). The Consequences of Literacy. In: Jack GOODY (Ed.) *Literacy in Traditional Societies*. Cambridge University Press, s. 27–68.

IOWA STATE UNIVERSITY (2019). *LIB 160: Information Literacy*. Online. Dostupné z: <https://iastate.pressbooks.pub/lib160infoled/>. [citováno 2023-07-28].

JUSTIN, Grant A. et al. (2022). *Ghost and Honorary Authorship in Ophthalmology: A Cross-Sectional Survey*. American Journal of Ophthalmology. Online. vol. 240, no. 8, s. 67–78. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0002939422000678>. [citováno 2023-07-25].

KATUŠČÁK, Dušan (2021). *Cesta ku kvalitatívnemu vyjadreniu tvorivého podielu osôb vo vede a výskume prostredníctvom implementácie taxonómie CRediT*. Knihovna: knihovnícká revue. Online. roč. 32, č. 2, s. 57–64. Dostupné z: <https://knihovnavue.nkp.cz/archiv/2021-2/knihovny-a-informace/cesta-ku-kvalitativnemu-vyjadreniu-tvoriveho-podielu-osob-vo-vede-a-vyskume-prostrednictvom-implementacie-taxonomie-credit>. [citováno 2023-05-25].

KOTALA, Lukáš (2012). *Novověk a ústní disputace. Kořeny, proces, úskali a možnosti*. Diplomová práce. (Online). Olomouc: PU, CMBF. Dostupné z: <https://theses.cz/id/rggyn8/1640750>. [citováno 2023-07-26].

MACFARLANE, Robert (2007). *Original Copy: Plagiarism and Originality in Nineteenth Century Literature*. Oxford University Press.

NATIONAL INFORMATION STANDARDS ORGANIZATION (2023). *CRedit*. Online. Dostupné z: <https://credit.niso.org/>. [citováno 2023-07-27].

ONG, Walter J. (2006). *Technologizace slova. Mluvená a psaná řeč*. Karolinum.

PEARCE, Carole W. (2003). Managing the Multisite Team. In Joellen HAWKINS a Lois HAGGERTY (eds.) *Diversity in Health Care Research. Strategies for Multisite, Multidisciplinary, and Multicultural Projects*. Springer, s. 81–115.

PRUSCHAK, Gernot a Christian HOPP (2022). *And the Credit Goes to... Ghost and Honorary Authorship among Social Scientists*. Plos One. Online. vol. 17, no. 5. Dostupné z: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0267312>. [citováno 2023-07-30].

RESSLER, Miroslav (2006). *Informační věda a knihovnictví: výkladový slovník české terminologie z oblasti informační vědy a knihovnictví*. VŠCHT.

RICOEUR, Paul (1976). *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*. Texas Christian University.

SIEGERT, Reinhart (2013). Scientific „Patriotism“ between Self-Importance, Self-Recommendation and Camouflage. The Enlightenment Requirements of Public Benefit as Reflected in the Title Pages. In: André HOLENSTEIN (ed.) *Scholars in Action: The Practice of Knowledge and the Figure of the Savant in the 18th Century*. Online. BRILL, s. 853–876. Dostupné z: <https://brill.com/display/title/22706>. [citováno 2023-07-29].

SINGLETON, Alan (1981). *Learned Societies and Journal Publishing*. Journal of Information Science. Online. vol. 3, no. 5, s. 211–226. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/016555158100300502>. [citováno 2023-07-31].

SPUNAR, Pavel (1995). *Kultura středověku*. 2. vyd. Academia.

SUCHÁ, Ladislava (2011). *Nové modely vědeckého publikování*. Rigorózní páce. (Online). Brno: MU, FF. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/w6w3u/Sucha_rigo_final.pdf. [citováno 2023-07-30].

ŠPÁNIOVÁ, Marta (2016). Význam terminologie pre informačnú činnosť. In: Jela STEINEROVÁ (zost.) *Knižničná a informačná veda* 26. Online. Univerzita Komenského, s. 45–68. Dostupné z: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kkiv/Publikacie/KaIV/KIV26_45.pdf. [citováno 2023-08-01].

TODAY IN SCIENCE HISTORY (2023). *Michael Faraday*. Online. Dostupné z: https://todayinsci.com/F/Faraday_Michael/FaradayMichael-Quotations.htm. [citováno. 2023-07-28].

UNIVERSITY OF MELBOURNE (2008). *Library*. Online. Dostupné z: https://library.unimelb.edu.au/information-futures/strategy/what_is_scholarly_information. [citováno 2023-07-31].

VÁVROVÁ, Lucie (2013). *Zur Stellung des Deutschen als Wissenschaftssprache*. Diplomová práce. (Online). Praha: UK, FF. Dostupné z: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/61477/DPTX_2010_2_11210_0_145361_0_108458.pdf?sequence=1&isAllowed=y. [citováno. 2023-07-28].

VINKERS, Christiaan H.; TIJDINK, Joeri K. a Willem M. OTTE (2015). *Use of Positive and Negative Words in Scientific PubMed Abstracts Between 1974 and 2014: Retrospective Analysis*. *British Medical Journal*. Online. vol. 351, iss. 8038. Dostupné z: <https://www.bmj.com/content/bmj/351/bmj.h6467.full.pdf>. [citováno 2023-07-31].

Metadáta¹

Dušan Katusčák

Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, ÚBK,
oddelení knihovnictví;

Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

dusan.katuscak@fpf.slu.cz

Abstrakt

Autorská kapitola *Metadáta* nadväzuje na poznatky v monografii *Kompendium knihovnictví 1*, ktoré boli určené najmä pre bakalársky stupeň vzdelávania. Sú to predovšetkým časti o dokumentológii, postmodernej bibliografii, bibliografickej komunikácii, metakomunikácii, štandardizácii a výmene dát. Cieľom tejto kapitoly je prehĺbiť na primeranej úrovni poznatky o metadádach všeobecne a o metadátach v knihovníctve. Témami kapitoly sú typy metadát, formát MAR21 ako štandard metadát v bibliografii a knihovníctve, metadáta v digitálnom svete, nové platformy informačných systémov ako atribúty *smart knižnice*, formát *Dublin Core* ako štandard pre digitálne knižnice a digitálne repozitáre, metadáta v IFLA *Referenčnom modeli pre knižnice* (IFLA LRM) vrátane popisu entít a atribútov. Vysvetľuje trend prepájania dát v katalogizácii. V texte sa nachádzajú názorné ilustrácie a tabuľky.

Kľúčové slová

metadáta; bibliografia; katalogizácia; MARC 21, Dublin Core; IFLA LRM; prepájanie dát

Abstract

The author's chapter *Metadata* follows on from the knowledge in the monograph *Compendium 1*, which was intended mainly for the bachelor's level of education. These are primarily sections on documentation, postmodern bibliography, bibliographic communication, metacommunication, standardization and data exchange. The aim of this chapter is to deepen knowledge about metadata in general and about metadata in librarianship at an appropriate level. The topics of the chapter are metadata types, the MAR21 format as a metadata standard in bibliography and librarianship, metadata in the digital world, new information systems platforms as attributes of a *smart library*, the Dublin Core format as a standard for digital libraries and digital repositories, metadata in the *IFLA Libraries Reference Model* (IFLA LRM) including description of entities and attributes. It explains the trend of *linking data* in cataloguing. The text contains illustrative illustrations and tables.

Key words

bibliography; cataloguing; data linking; Dublin Core; IFLA LRM; MARC 21, metadata

1 Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-19-0456 SKRIPTOR – *Inovatívne sprístupnenie písomného dedičstva Slovenska prostredníctvom systému automatickej transkripcie historických rukopisov.*

Úvod. Metadáta

Vynikajúci výklad poznatkov o metadátach aj na účely vzdelávania obsahuje príručka *Understanding Metadata* určená pre knižnice (NISO, 2004). Voľne sa pridržiavame tohto výkladu, pretože sa opiera o štandardy. Pre odborníkov z informačného sektora, najmä bibliografov a katalogizátorov z knižníc, odporúčame sledovať projekty IFLA a periodikum *IFLA Metadata Newsletter* (Newspaper, 2023). Slovo metadáta pochádza z gréckeho *meta* = medzi, za, po + latinského *data* = to, čo je dané.

Čo sú metadáta?

Metadáta sú štruktúrované informácie (dáta), ktoré popisujú, vysvetľujú, lokalizujú alebo inak umožňujú získať, použiť alebo spravovať informačné zdroje. Pojem *metaúdaje* môžeme používať ako synonymum pojmu *metadáta* (v jednotnom čísle: metaúdaj – metadatum). Niektoré metadáta sa vytvárajú automaticky pomocou softvéru, alebo sa zadávajú ručne.

Metadáta sa často, viac zjednodušene než presne, nazývajú ako *dáta o dátach*, resp. *informácie o informáciách*. Pojem *metadáta* sa používa rozdielne v rôznych komunitách. Niektorí ho používajú na označenie strojom čitateľných informácií, ktorým rozumie stroj, zatiaľ čo iní ho používajú len na záznamy, ktoré popisujú elektronické zdroje.

V sektore knižníc sa pojem *metadáta* bežne používa na pomenovanie akýchkoľvek formálnych schém, ktoré slúžia na popis zdroja, a to tak analógového, ako aj digitálneho. Metadáta sa používajú v tradičnej katalogizácii, kde sa bežne pracuje s metadátami špecifikovanými vo formáte MARC 21 a podľa pravidiel, ktoré sú definované mimo MARC 21, napr. AACR 2 alebo RDA.

Typy metadát

Existujú tri hlavné typy metadát:

1. *Deskriptívne metadáta* (popisné metadáta) – identifikujú a opisujú zdroj, napríklad knihu tak, že popisujú niektoré jej znaky, aby ju bolo možné uchovať v katalógu alebo databáze, vyhľadať ju a sprístupniť na použitie. Deskriptívne metadáta *de facto* v analógovom aj digitálnom informačnom prostredí na najvyššej úrovni zastupujú dokument, ktorý z pohľadu metadát predstavuje „dáta“, resp. „informáciu“.

Deskriptívne metadáta obsahujú popisné dáta, ako napr. názov, podnázov, údaje o zodpovednosti, abstrakt, predmetové heslá, klasifikačné znaky ap. Ide napríklad o klasický katalogizačný záznam v katalógu knižnice.

2. **Štrukturálne** metadáta – označujú, ako sú usporiadané elementy nejakého zdroja, napríklad, ako sú usporiadané strany tak, aby vytvorili kapitoly a kapitoly zdroj.
3. **Administratívne** metadáta – poskytujú informácie, ktoré pomôžu spravovať zdroj (kedy a ako bol vytvorený), súbor, typ a iné technické informácie a kto k nim má prístup.

Deskriptívne metadáta

Problematiku deskriptívnych metadát pokrýva časť o formáte MARC 21.

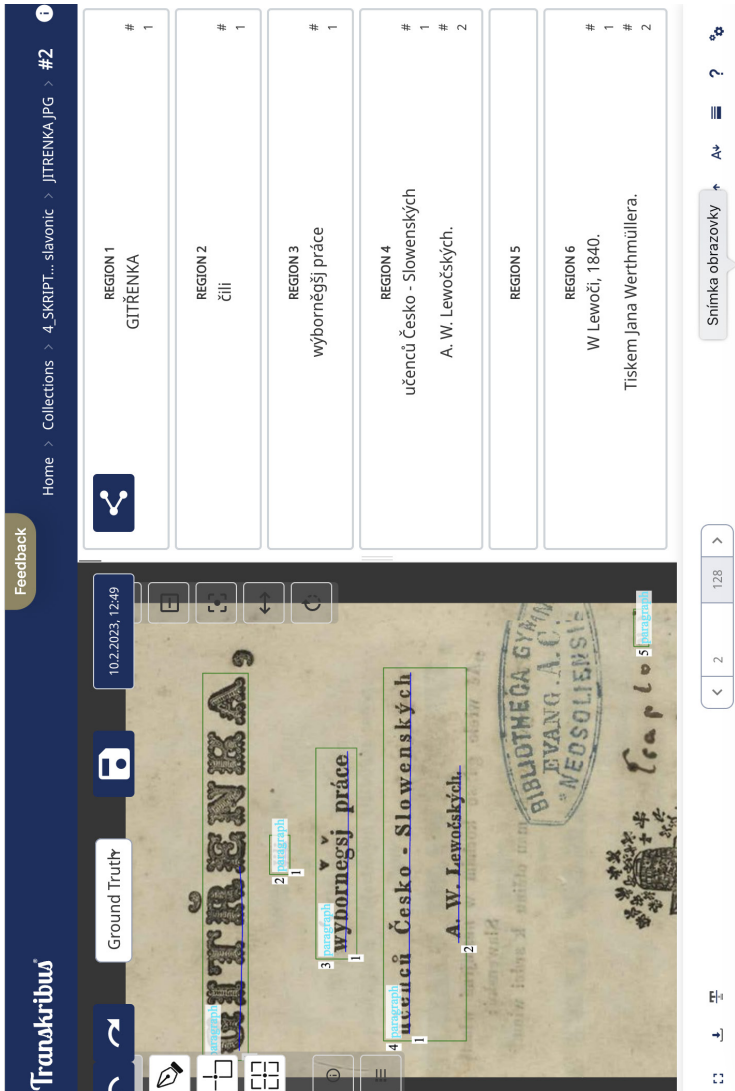
Štrukturálne metadáta

Nasledujúci obrázok ukazuje štruktúru zdroja *Jitrenka* v platforme *Transkribus*. V procese digitalizácie sa rozloží na jednotlivé strany. Strany sú prvkami štruktúry zdroja *Jitrenka*.

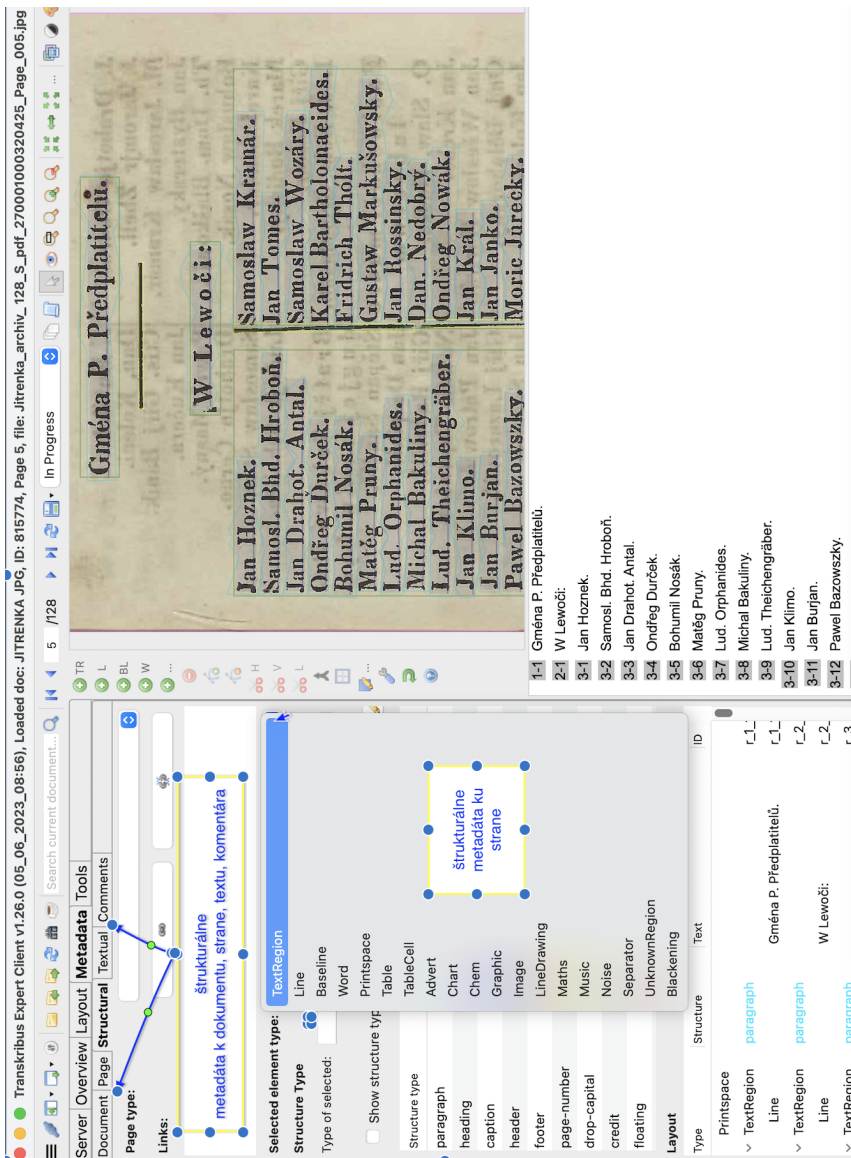

Obr. 1: Fyzická štruktúra zdroja vytvorená v procese snímania/skenovania dokumentu

V procese automatickej segmentácie digitálneho obrazu zdroja a každej strany stroj vytvorí nové prvky štruktúry, tzv. regióny alebo bloky textu. Reťazce znakov v regiónoch slúžia na vyhľadávanie alebo na ďalšiu úpravu a tvorbu autoritatívnych dát.

Obr. 2: Štruktúra strany po automatickej segmentácii a sprístupnenie metadát na strane

Obz. 3: Nástroje na ďalšie sprístupnenie štruktúrnych metadát na strane

Štruktúrálné dáta môže spracovateľ pridávať k dokumentu ako celku, ku strane, k textu alebo dokumentu ako celku.

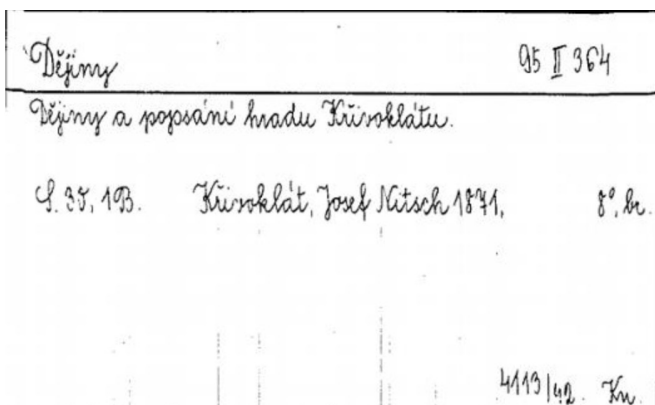
Administratívne metadáta

Administratívne metadáta poskytujú informácie, ktoré pomáhajú spravovať zdroj. Administratívne metadáta sa týkajú technických informácií, ako je typ súboru alebo kedy a ako bol súbor vytvorený. Dva podtypy administratívnych metadát sú metadáta správy práv a metadáta ochrany. Napríklad údaje o možnostiach sprístupnenia digitálneho zdroja, o nositeľoch práv a copyrighte alebo proveniencii zdroja sú administratívne údaje.

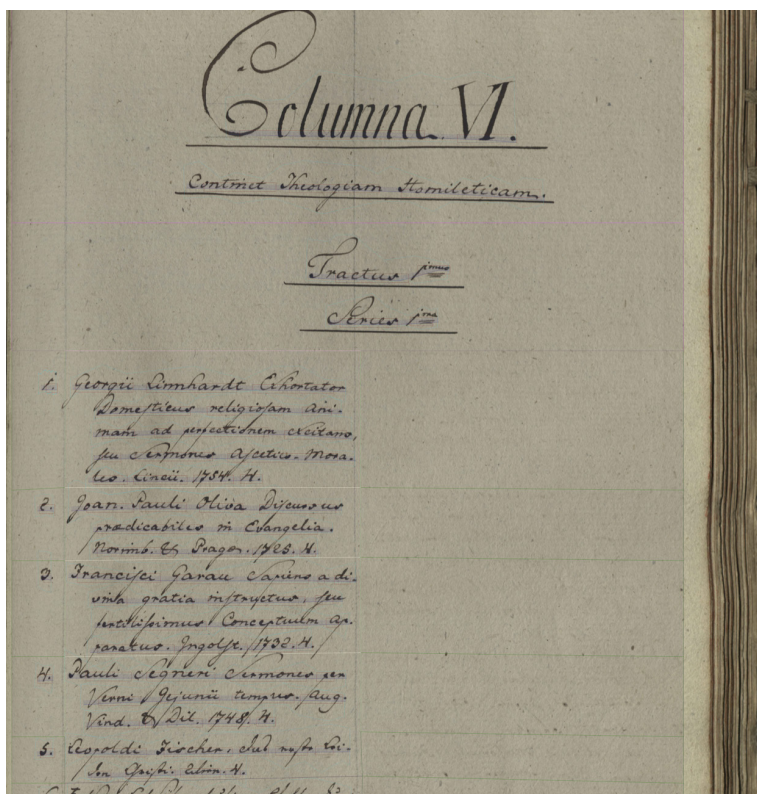
Metadáta v analógovom svete knižníc

Metadáta sa tradične zapisovali buď do kníh, alebo na katalogizačné lístky. Lístkové katalógy sa používali v knižniciach od konca 18. storočia až do 80. rokov 20. storočia, kedy knižnice jednak konvertovali svoje dáta z lístkových katalógov do digitálnej formy a jednak pomocou počítačov tvorili záznamy o dokumentoch v digitálnej forme a vytvárali digitálne databázy.

V čase priemyselnej revolúcie a rozkvetu modernizmu, v rokoch 1895–1900, dvaja belgickí advokáti – bibliografi Paul Otlet a Henri La Fontaine – založili *Institut International de Bibliographie*, vedení veľkolepou snahou zaznamenať a usporiadať bohatstvo dokumentov. Zozbierali milióny bibliografických dát v *Mundaneu* (Mundaneum, 1910). Otlet spolu s Melvilom Deweym pripravil Medzinárodné desiatinné triedenie a zorganizoval prvý svetový bibliografický kongres. Pre kultúru, civilizáciu, ľudský pokrok a dejiny národov má zásadný význam vznik národných bibliografií, alebo monumentálnych diel typu *Knihopis* Zdeňka Václava Tobolku, *Bibliografie písomníctva slovenského* od Vladimíra Riznera, Jungmanovej *Historie literatury české*, Urbánkov *Věstník bibliografický*, či bibliografické dielo poľského *Estreichera* a desiatky ďalších diel. Státisíce a milióny popisných metadát sa zaznamenávali a dodatkové metadáta sa tvorili ručne a vyžadovali si mimoriadnu vytrvalosť, dôkladnosť a trpezlivosť.

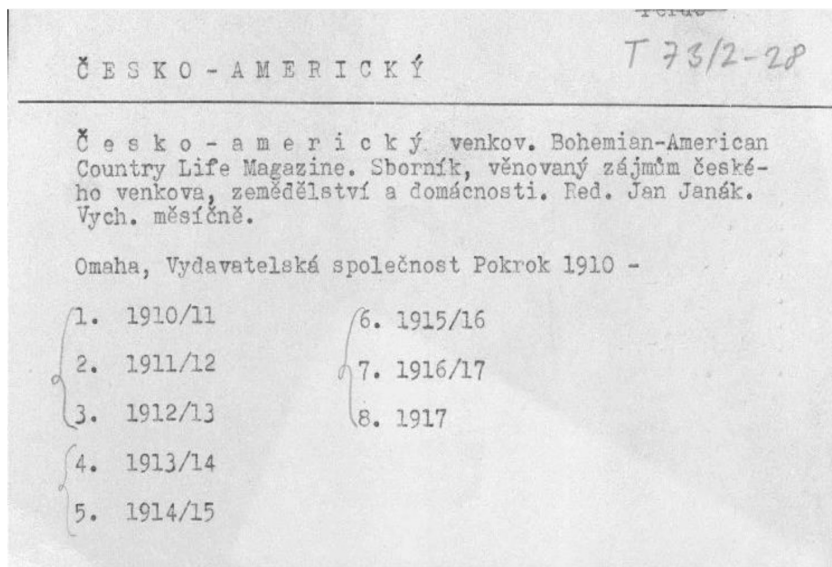

Obr. 4: Metadáta – rukopisný katalogizačný záznam s bibliografickými dátami o publikácii z 19. storočia.

Obr. 5: Ukážka rukopisného viazaného katalogu cirkevnej knižnice z 18. storočia (zo zbierok ŠVK Banská Bystrica)

Na katalogizačnom lístku sú jednak dáta, ktoré sú prebraté z popisovaného dokumentu (názov dokumentu, miesto vydania, vydavateľ, rok vydania) a jednak dáta, ktoré pripojil spracovateľ (záhlavie – slovo *Dějiny*, údaj o formáte (rozmere) a administratívne údaje, identifikátory, ktoré sa v dokumente nenachádzali). Na ďalšom katalogizačnom lístku sú takisto metadáta prebraté z dokumentu, ako aj dáta pridané katalogizátorom – záhlavie, identifikátor a holdingové informácie o jednotlivých ročníkoch zborníka.

Obr. 6: Metadáta – katalogizačný záznam s bibliografickými dátami o zborníku Česko-americký venkov (Knihovna Národního muzea)

- Hviezdoslav (Pavol Országh):
- : « III. Agar, Kain, Rachel, Sen Šalamúnov, Vianoce, Večera, Prvý záprah, Ežo Vlkolinský, Gábor Vlkolinský A 729 III
 - : « IV. Herodes a Herodias A 729 IV
 - : « V. Lýra (Na úchytky, Stesky) A 729 V
 - : « VI. Kratšia Epika, Odiel I. A 729 VI
 - : « VII. « « « II. A 729 VII
 - : « VIII. « « « III. A 729 VIII
 - : « IX. Lýra (Dozvuky, Krvavé sonety) A 729 IX
 - : « X. Básne príležitostné A 729 X
 - : « XI. Básnické prviesenky A 729 XI
 - : « XII. Preklady zo slovanských básnikov A 729 XII
 - : « XIII. Preklady zo Shakespearea A 729 XIII
 - : « XIV. Preklady z nemeckých básnikov A 729 XIV
 - : « XV. Preklady z maďarských básnikov A 729 XV
 - : Hájnikova žena v maď. preklade, viď Schöpflin
 - : Výbor z kratšej Epiky A 2180
 - : Výbor básní A 274
- Hohoš, Ladislav: Vlniace sa klasy A 2103 A 2104
- Hollý, Ján: Básne I A 448
- : Výber z básní A 1376
- Homeros: Príhody Odysseovy N 309 N 467
- : Achillova pomsta N 466
- Hurban Svetozar viď Vajanský
- Chalupka, Samo: Spevy A 45
- Japonské prosy a verše (E. Th. Havránek) N 317
- Jesenský, Janko: Zo zajatia A 368
- : Verše I A 742
 - : Po búrkach A 2160
 - : Verše II A 743
- Kachnič, Andrej: Fialky A 1369
- Kalidas: Méghadut N 439
- Král, Janko: Kytka balád, Zakliata panna... A 753
- Krasko, Ivan viď Botto, Ján
- Krčméry, Štefan: Keď sa sloboda rodila A 456
- : Herbarium A 1426 A 1658
 - : Piesne a ballady A 1658
- Kišš, Michal: Básne A 1058
- Kolcov, A. V.: Básne N 319
- Kollár, Ján: Slávy dcera N 724 A 402 A 751
- : Prvá sbierka básnická A 2004 N 633

Obr. 7: Ukážka tlačeného katalógu s metadátaami o knihách z 30. rokov 20. storočia

Deskriptívne metadáta boli veľmi skromné. Obsahujú, aj v tomto príklade, len meno autora, označenie zväzku, názov a signatúru.

MARC 21 ako štandard deskriptívnych metadát

Formát MARC 21 (MARC, 2004) predstavuje najstabilnejšiu a najpodrobnejšiu sadu *dát* (dataset, metadata), ktorá sa naďalej používa v bibliografii a katalogizácii a ešte sa dlho bude používať v praxi a v softvéroch ILS. Podobné poslanie má aj formát UNIMARC (Unimarc, 1994), avšak formát MARC 21 je rozšírenejší.

Popri tom sa budú postupne rozvíjať a nasadzovať aplikácie, ktoré umožnia konvertibilitu s dátami MARC21, avšak budú založené na značkovacích jazykoch štandardu SGML (SGML, 2020) a aplikáciách XML, HTML, TEI a pod., a koncepte entitno-relačných modelov rodiny FRBR a objektovo-orientovaných modelov FRBROo (FRBROO, 2015) (Unimarc, 1994).

MARC 21 špecifikuje niekoľko tisíc pomenovaní dát, polí, podpolí, indikátorov, ako aj samotných hodnôt dát. V zásade ide v MARC 21 o *deskriptívne metadáta*, ktoré slúžia na bibliografický popis všetkých tried dokumentov.

Triedy dokumentov sú: TEXT, ZVUK, OBRAZ, AUDIO-VIDEO. Pragmaticky, na účely praktického spracovania dokumentov, sú triedy dokumentov rozdelené do siedmich skupín.

1. *Knihy* (BK) – tlače, rukopisy a mikroformy textových materiálov monografickej povahy.
2. *Seriály* (SE) – tlače, rukopisy a mikroformy textových materiálov vydávaných v častiach s periodickou schémou vydávania (napr. periodiká, noviny, ročenky).
3. *Počítačové súbory* (CF) – počítačový softvér, číselné údaje, počítačovo orientované multimédiá, on-line systémy a služby. Ďalšie triedy elektronických zdrojov sa kódujú podľa najvýraznejšieho aspektu. Tieto materiály môžu byť monografickej alebo seriálovej povahy.
4. *Mapy* (MP) – všetky typy tlačí, rukopisov a mikroforiem kartografických materiálov, vrátane atlasov, listových máp a glóbusov. Materiál môže byť monografickej alebo seriálovej povahy.
5. *Hudobniny* (MU) – tlače, rukopisy a mikroformy hudobnín, ako aj hudobné zvukové nahrávky a nehudobné zvukové nahrávky. Materiál môže byť monografickej alebo seriálovej povahy.
6. *Vizuálne materiály* (VM) – premietateľné médiá, nepremietateľné médiá, dvojrozmerná grafika, trojrozmerné artefakty alebo prirodzene sa vyskytujúce predmety a skladačky. Materiál môže byť monografickej alebo seriálovej povahy.
7. *Zmiešané materiály* (MX) – primárne sú to archívne a rukopisné zbierky (archival and manuscript collections), materiály zmiešanej formy (mixture

of forms of material). Materiál môže byť monografickej alebo seriálovej povahy. (Do roku 1994 sa táto skupina volala Archívne a rukopisné materiály (AM), eng. Archival and manuscript material (AM)).

Formát MARC 21 slúži na zápis dát o dokumente v knižničnom systéme (softvéri) do počítačovej formy. Formát MARC 21 je metadátový štandard, ktorý umožňuje zaznamenať v počítačovej forme dáta o akomkoľvek dokumente. Informatickým základom formátu MARC M21 je štandard ISO 2709 (2709, 2022). Spôsob zápisu informácií o dokumente ilustruje nasledujúci obrázok. Prakticky sa postupuje pri zaznamenávaní deskriptívnych metadát tak, že v softvéri nejakého knižničného systému (Aleph, Virtua ap.) si spracovateľ otvorí šablónu dokumentu a do nej zaznamenáva dáta podľa pravidiel AACR2 (AACR2, 2005) alebo RDA (RDA, 2017) a podľa konvencií predpísaných vo formáte MARC 21 (MARC, 2004).

MARC bol však mimoriadne významný tým, že umožňoval výmenu dát medzi rôznymi subjektami, inštitúciami a krajinami.

MARC 21 (MARC, 2004) dominoval od 60. rokov 20. storočia. Stále ide o najpoužívanejší formát spracovania dát v knižniciach pomocou počítačov. Výhodou MARC 21 je jeho podrobnosť, rozpracovanosť a množstvo polí, podpolí, kódovaných dát a súvisiacich pomôcok a štandardov. Významný je aj fakt, že o MARC 21 (MARC, 2004) sa stará excelentne Kongresová knižnica USA.

Na reprezentáciu a výmenu bibliografických, autoritatívnych, holdingových, klasifikačných a komunitných informácií v strojom čitateľnej forme je najrozšírenejších päť komunikačných formátov MARC 21 (MARC, 2004):

- MARC 21 pre bibliografické údaje,
- MARC 21 pre autoritatívne údaje,
- MARC 21 pre holdingy,
- MARC 21 pre klasifikačné údaje a
- MARC 21 pre komunitné informácie.

Bibliografické dáta sú rozdelené do týchto blokov polí:

- 0XX Riadiace informácie, identifikačné a klasifikačné čísla atď.;
- 1XX Hlavné vstupy;
- 2XX Blok popisných informácií (názov, vydavateľské údaje, údaje o vydaní; poradí vydania);
- 3XX Fyzický popis/kolácia atď.;
- 4XX Údaje o edícii;
- 5XX Poznámky;
- 6XX Polia prístupu podľa predmetu;
- 7XX Pridané vstupy iné ako podľa predmetu alebo edície, polia väzieb;
- 8XX Pridané vstupy o edíciách, holdingoch atď.;
- 9XX Rezerva pre lokálnu implementáciu.

V každom bloku sú špecifikované skupiny tagov.

Napr. v bloku 2XX sú tagy:

- 210 Skrátený názov;
- 222 Kľúčový názov;
- 240 Unifikovaný názov;
- 242 Preklad názvu dodaný katalogizačnou agentúrou;
- 243 Súborný unifikovaný názov;
- 245 Názov;
- 246 Iná forma názvu;
- 247 Predchádzajúci názov alebo varianty názvu.

MARC 21 *de facto* podrobne špecifikuje dáta pre bibliografický popis dokumentu. Uvádza ich v určitom poriadku a pomenúva dáta konvenčným spôsobom.

Samotné pomenovania nepovažujeme za metadáta. Metadátami sú tie hodnoty, ktoré do tejto schémy MARC 21 zaznamenajú spracovatelia. Takže pomenovanie „Názov“ je pomenovanie tagu, avšak samotné „metadatum“ je samotný reťazec znakov pomenovania konkrétneho dokumentu, napr. *Akademická príručka*.

Okrem týchto dát MARC 21 obsahuje aj množstvo dát, ktoré sú v samotnom formáte „predpripravené“ ILS a ktoré môže spracovateľ vybrať a prideliť ako atribút určitej jednotky z rolovacieho menu alebo zo šablóny.

Napríklad:

V tagu 008 Pozície znakov (008/18-34 a 006/01-17)

18-21 Ilustrácie (006/01-04)

- # Žiadne ilustrácie a Ilustrácie
- b Mapy
- c Portréty
- d Grafy, námorné, hviezdne mapy
- e Plány
- f Ilustrované listy
- g Hudba, hudobniny
- h Faksimile
- i Erby
- j Genealogické tabuľky
- k Formuláre
- l Vzory, ukážky, modely
- m Zvukový disk, zvukové vlákno atď.
- o Fotografie
- p Iluminácie
- | Nekóduje sa

Zdôrazňujeme význam MARC 21 v tom, že umožňuje výmenu dát o dokumentoch, autoritách, klasifikáciách ap. medzi inštitúciami a krajinami. Ak sa využívajú možnosti preberania záznamov z iných knižníc a služieb cez rôzne protokoly (Z39.50, OAI-PMH), môže sa tým veľmi zefektívniť práca katalogizátora. Ak napríklad knižnica dostane titul z USA, z Japonska a p., môže katalogizátor ľahko získať záznam o dokumente z inej krajiny alebo služby a nemusí pracne a neefektívne tvoriť nový záznam. Pravda, efektívnosť katalogizácie a kooperácie je stále slabou stránkou knižníc, pretože vznikajú duplicity, multiplicity a tým sa výrazne zvyšujú finančné náklady na katalogizáciu.

Dáta, ktoré sú vytvorené a uchovávané vo formáte MARC, sa nestratia. Možno ich konvertovať do inej formy a do iných formátov, napríklad pomocou nástroja Kongresovej knižnice je možné konvertovať dáta z formátu MARC do značkovacieho jazyka XML, cez MARCXML (MARCXML, 2022) do formátu MODS, do formátu OAI, Dublin Core a do formátu JSON.

This XML file does not appear to have any style information associated with it. The document tree is shown below.

```
<!-- edited with XML Spy v4.3 U (http://www.xmlspy.com) by Morgan Cundiff (Library of Congress) -->
▼<marc:collection xmlns:marc="http://www.loc.gov/MARC21/slim" xmlns:xsi="http://www.w3.org/2001/XMLSchema-instance"
  xsi:schemaLocation="http://www.loc.gov/MARC21/slim http://www.loc.gov/standards/marcxml/schema/MARC21slim.xsd">
  ▼<marc:record>
    <marc:leader>00925njm 22002777a 4500</marc:leader>
    <marc:controlfield tag="001">5637241</marc:controlfield>
    <marc:controlfield tag="003">DLC</marc:controlfield>
    <marc:controlfield tag="005">19920826084036.0</marc:controlfield>
    <marc:controlfield tag="007">sdubmenmplu</marc:controlfield>
    <marc:controlfield tag="008">910926s1957 nyuun eng </marc:controlfield>
    ▼<marc:datafield tag="010" ind1=" " ind2=" " >
      <marc:subfield code="a"> 91758335 </marc:subfield>
    </marc:datafield>
    ▼<marc:datafield tag="028" ind1="0" ind2="0">
      <marc:subfield code="a">1259</marc:subfield>
      <marc:subfield code="b">Atlantic</marc:subfield>
    </marc:datafield>
    ▼<marc:datafield tag="040" ind1=" " ind2=" " >
      <marc:subfield code="a">DLC</marc:subfield>
      <marc:subfield code="c">DLC</marc:subfield>
    </marc:datafield>
    ▼<marc:datafield tag="050" ind1="0" ind2="0">
      <marc:subfield code="a">Atlantic 1259</marc:subfield>
    </marc:datafield>
    ▼<marc:datafield tag="245" ind1="0" ind2="4">
      <marc:subfield code="a">The Great Ray Charles</marc:subfield>
      <marc:subfield code="h">[sound recording].</marc:subfield>
    </marc:datafield>
    ▼<marc:datafield tag="260" ind1=" " ind2=" " >
      <marc:subfield code="a">New York, N.Y. :</marc:subfield>
      <marc:subfield code="b">Atlantic,</marc:subfield>
      <marc:subfield code="c">[1957?]</marc:subfield>
    </marc:datafield>
    ▼<marc:datafield tag="300" ind1=" " ind2=" " >
      <marc:subfield code="a">1 sound disc :</marc:subfield>
      <marc:subfield code="b">analog, 33 1/3 rpm ;</marc:subfield>
      <marc:subfield code="c">12 in.</marc:subfield>
    </marc:datafield>
  </marc:record>

```

Obr. 8: Ukážka zobrazenia metadát zo záznamu formátu MARC 21 v jazyku XML

Je možné, že práve formát JSON (ISO, 2017) (JavaScript Object Notation) a Dublin Core budú predmetom záujmu pre knižničné aplikačné softvéry a platformy. JSON je štandardný textový formát na reprezentáciu štruktúrovaných údajov na základe syntaxe objektu JavaScript. Bežne sa používa na prenos údajov vo webových aplikáciách (napr. odosielanie niektorých údajov zo servera klientovi, aby sa mohli zobraziť na webovej stránke, alebo naopak).

ils.test.rero.ch/iaoste/documents/2001050

Top 6 Metadata M... A Dušan Katusčák ... The Code4Lib Jou... Historia

Mapy Canton d'Aoste RESEAU DES BIBLIOTHEQUES

Search

Tools English My account

Export as ...

JSON
RIS (Endnote, Zotero, ...)

This is a TEST VERSION. Go to the production site.

La sœur de la tempête : Les sept sœurs, T2

Riley, Lucinda (author)
Éditions Charlestown, 2016
608 pages

À la mort de leur père, énigmatique milliardaire qui les a adoptées aux quatre coins du monde lorsqu'elles étaient bébés, Ally d'Apfelse et ses sœurs se retrouvent dans la maison de leur enfance, Atlantis, sur les bords du lac de Genève. Ally, la deuxième sœur au tempérament tempête, est navigatrice et musicienne. Lorsqu'une nouvelle tragédie la touche, la jeune femme décide de partir sur... [Show more...](#)

[Romans sentimentaux](#)
[Romance](#)
[Littérature sentimentale](#)
[Roman](#)
[Roman sentimental](#)
[Romance](#)

e-book

Get Description

Language Identifier
French
9782368122204 [ISBN](#)
cantook-PRODUCT_ID:2214971 [NONE](#)
oai:books.rero.ch:cantook-PRODUCT_ID:2214971 [CANTOOK](#)
single unit / Material unit
<https://ils.test.rero.ch/iaoste/document/...> [Snimka obrazovky](#)

Obr. 9: Záznam o knihe v ILS a možnosti exportu metadát z ILS RERO vo formáte JSON a RIS

ils.test.rero.ch/api/documents/2001050?format=json

ils.test.rero.ch/api/documents/ x +

Top 6 Metadata M... A Dušan Katusšák ... The Code4Lib Jou... Historía

```
{
  "created": "2023-08-03T09:49:17.821086+00:00",
  "id": "2001050",
  "links": {
    "self": "https://ils.test.rero.ch/api/documents/2001050",
    "schemas": "https://bib.rero.ch/schemas/documents/document-v0.0.1.json",
    "adminMetadata": "encodingLevel": "Not applicable",
    "contribution": {
      "entity": {
        "authorized_access_point": "Riley, Lucinda",
        "type": "bf:Person",
        "role": {
          "at": "https://coverture.nuuii.org/978236812204",
          "electronicLocator": "pages",
          "harvested": true,
          "identifiedBy": {
            "type": "bf:ISBN",
            "value": "978236812204"
          },
          "type": "bf:Local",
          "value": "cantook-PRODUCT_ID:2214971",
          "extent": "608"
        },
        "source": "cantook",
        "type": "bf:Local",
        "value": "cantook-PRODUCT_ID:2214971",
        "issuance": {
          "main type": "rdam:1001",
          "subtype": "materialUnit",
          "language": {
            "type": "bf:Language",
            "value": "fre"
          },
          "pid": "2001050",
          "provisionActivity": {
            "text": {
              "language": "default",
              "value": "\u00c9ditions Charleston, 2016",
              "startDate": "2016",
              "statement": {
                "label": {
                  "value": "\u00c9ditions Charleston",
                  "type": "bf:Topic"
                },
                "authorized_access_point": "Romans sentimentaux",
                "type": "bf:Topic"
              },
              "entity": {
                "authorized_access_point": "Litt\u00e9rature sentimentale",
                "type": "bf:Topic"
              },
              "authorized_access_point": "Romance",
              "type": "bf:Topic"
            },
            "summary": {
              "label": {
                "value": "\u00c9ditions Charleston",
                "type": "bf:Topic"
              },
              "authorized_access_point": "Roman sentimental",
              "type": "bf:Topic"
            },
            "entity": {
              "authorized_access_point": "Romance",
              "type": "bf:Topic"
            },
            "authorized_access_point": "Romance",
            "type": "bf:Topic"
          },
          "summary": {
            "label": {
              "value": "\u00c9ditions Charleston",
              "type": "bf:Topic"
            },
            "authorized_access_point": "Roman sentimental",
            "type": "bf:Topic"
          },
          "entity": {
            "authorized_access_point": "Roman sentimental",
            "type": "bf:Topic"
          }
        }
      }
    }
  }
}
```

Obr. 10: Export záznamu o knihe z ILS RERO vo formáte JSON

Údaje o exemplári. | Online koi: x +

chamo.klejsa.sk/lib/item?id=chamo:8950116&theme=monografie

Mapy The CodeLib Job... Hlásiťna

Dušan Katusčák ...

Exempláre MARC záznam Recenzie Podrobnosti Vydania Ďalšie informácie

Exempláre	MARC záznam	Recenzie	Podrobnosti	Vydania	Ďalšie informácie
001	0258499a11200721 a 4500				
003	VIRTU				
008	00000000000000000				
008	200318Z2006				000 0 cze
015	\$A\$B\$C\$D\$E\$F\$G\$H\$I\$J\$K\$				
015	\$L\$M\$N\$O\$P\$Q\$R\$S\$T\$U\$V\$W\$X\$Y\$Z\$				
035	\$a urn:nbn:sk:snk-an000407				
035	\$b 10.26907201510 \$d AUTHORITY \$c 202003291557 \$d VLOAD \$e 201911301959 \$f VLOAD \$y 200702280931 \$z menk12				
039	\$1 00 \$x Veda, Všeobecnosti. Základy vedy a kultúry. Vedecká práca \$2 konsept				
041	\$a cze-\$1 slo				
041	\$a cze-\$1 slo				
072	\$a 00 \$x Veda, Všeobecnosti. Základy vedy a kultúry. Vedecká práca \$2 konsept				
080	\$a 091 \$5 \$2 2001				
080	\$a 091 \$5 \$2 2001				
080	\$a 371.279.6 \$2 2001				
080	\$a 371.279.6 \$2 2001				
080	\$a 315.77 \$2 2001				
080	\$a 315.77 \$2 2001				
080	\$a 051.81 \$2 2001				
080	\$a 051.81 \$2 2001				
080	\$a 039.3 \$2 2001				
080	\$a 039.3 \$2 2001				
080	\$a 81.42 \$73.46 \$2 2001				
080	\$a 81.42 \$73.46 \$2 2001				
100	\$a Meško, Dušan, \$d 1946- \$f aut				
250	\$a Čes. upr. vyd. \$c 2006				
250	\$a Čes. upr. vyd. \$c 2006				
300	\$a 481 s. \$b grafy, tab. \$c 21 cm				
500	\$a bibliog. odkazy \$2 SNKPH				
500	\$a bibliog. odkazy \$2 SNKPH				
650	\$a odborné písomné práce \$2 SNKPH				
650	\$a odborné písomné práce \$2 SNKPH				
650	\$a diplomové práce \$2 SNKPH				
650	\$a diplomové práce \$2 SNKPH				
650	\$a referenka \$2 SNKPH				
650	\$a referenka \$2 SNKPH				
650	\$a prezentácia informácií \$2 SNKPH				
650	\$a prezentácia informácií \$2 SNKPH				
650	\$a vedecká metodológia \$2 SNKPH				
650	\$a vedecká metodológia \$2 SNKPH				
650	\$a etlia \$2 SNKPH				
650	\$a etlia \$2 SNKPH				
700	\$a Katusčák, Dušan, \$d 1946- \$f aut				
700	\$a Katusčák, Dušan, \$d 1946- \$f aut				
700	\$a Křemžová, Marie, \$d 1940- \$f lit				
700	\$a Křemžová, Marie, \$d 1940- \$f lit				
700	\$a Miloševićová, Katarina, \$d 1972- \$f aut				
700	\$a Miloševićová, Katarina, \$d 1972- \$f aut				
700	\$a Nemcová, Emília, \$d 1953- \$f aut				
700	\$a Nemcová, Emília, \$d 1953- \$f aut				
700	\$a Zlatová, Katarína, \$d 1962- \$f aut				
700	\$a Zlatová, Katarína, \$d 1962- \$f aut				
910	\$a snk				
910	\$a snk				
919	\$a 80-8063-219-7				
958	\$a VM \$D SLO \$d 0				
958	\$a VM \$D SLO \$d 0				
958	\$a CZ				
959	\$a VIRTUA40				

Snímka obrazovky

Obr. 11: Zobrazenie metadát v zázname o dokumente vo formáte MARC 21 (portál Slovenská knižnica)

Portál ku katalógom a zbierkam slovenských knižnic
Projekt KIS3C

Príhlásenie Rešerš Registre/Autority Nové vyhľadávacie Pomoc

Rozšírené vyhľadávacie

Informácia pre čitateľov.

Akademická príručka / Dušan Meško, Dušan Katusčák, Ján Findra a kolektív ; [překlad Márie Krčmová, Karla Miloševičová]
Meško, Dušan, 1956-
 Záznam 24 z 42

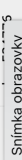
Vydavateľ
 Martin : Osveta , 2006
 Cestná 10, 80200

Fyzický popis
Další autor(i)
 481 s. : grafy, tab. ; 21 cm
 Katusčák, Dušan, 1946-. (aut)
 Findra, Ján, 1934-2019. (aut)
 Krčmová, Mária, 1947-. (tr)
 Miloševičová, Karla, 1947-. (tr)
 Bernadová, Marián, 1952-. (aut)
 Nemcová, Emília, 1953-. (aut)
 Zlatomys, Ľudmila, 1977-. (aut)
 Zlatomys, Katarína, 1962-. (aut)

Predmet
 odborné texty
 odborné písomné práce
 záverečné práce
 odborné práce
 odborné práce
 rétorika
 komunikácia
 prezentácia informácií
 prezentácia informácií
 vedecká metodológia
 etika
 príručky
 80-8063-219-7

ISBN
Jazyk dokumentu cze

Pridať do rešerše

Exempliár	MARC záznam	Recenzie	Podrobnosti	Vydania	Ďalšie informácie
Miesto uloženia ↕ Signatúra					
Bratislava-(60-ISA) sklad Klemensova	savukM 107450	2889744133	Vypožičateľné	Dostupné	Jednotky Príprastkové číslo Verejný po savuk2007/3065
Martin-(1-05NK) Slov.nár.kniž.	snKSC 126870	17A0541518	Obmedzene (Simplifikát)	- DKV	snk2007/5503
Martin-(1-05NK) Slov.nár.kniž.	snKSC 126870 D1	17A0541517	Vypožičateľné	Dostupné	snk2007/5504
Prešov-(120-05VKP) Št. vedecká kniž.	svkpoA 210332	273K0528879	Vypožičateľné	Dostupné	 Snímka obrazovky

Obr. 12: Ten istý záznam v štandardnom zobrazení s metadátaami o exemplároch v rôznych knižniciach (portál Slovenská knižnica)

Záznam 1 z 5

LDR	----nam-a22-----q-4500
FMT	BK
BAS	ja 02
001	zpk20061645204
003	SKC-PNK
005	20060607162316.0
007	ta
008	060330z2005---xo---ef---000-0-slovo--
020	ja 80-8063-200-6 la (brošňa)
040	ja ABA001 lb cze
072 7	ja 00 x Veda. Všeobecnosti. Základy vedy a kultúry. Vedecká práca [2 Konspekt]9 12
080	ja 81'42'373.46 [2 MRF
080	ja 001.811.87 [2 MRF
080	ja 378.2 [2 MRF
080	ja 331.108.36 [2 MRF
080	ja 659.21 [2 MRF
080	ja 001.811 [2 MRF
080	ja 347.78 [2 MRF
080	ja 001.8 [2 MRF
080	ja (035) [2 MRF
24500	ja Akademická príručka / c Dušan Meško, Dušan Katusčák a kolektív
250	ja Z. dopl. vyd.
260	ja Martin : b Osveta, c 2005
300	ja 496 s. : c 20 cm
500	ja "Hlavné zásady tvorby textu, PowerPointová prezentácia, Diplomová/konzertačná práca, Organizovanie konferencie, Akademická etiketa"--Obálka
65007	ja odborné texty [7 ph123679 [2 czenas
65007	ja odborné písomné práce [7 ph115556 [2 czenas
65007	ja vysokškolské kvalifikačné práce [7 ph195468 [2 czenas
65007	ja profesijný životopis [7 ph166530 [2 czenas
65007	ja prezentácia informácií [7 ph124599 [2 czenas
65007	ja bibliografická citácie [7 ph139249 [2 czenas
65007	ja autorské právo [7 ph114109 [2 czenas
65007	ja vedecká metodológia [7 ph136968 [2 czenas
65009	ja professional texts [2 eczenas
65009	ja professional papers [2 eczenas
65009	ja academic theses [2 eczenas
65009	ja résumé (employment) [2 eczenas
65009	ja prezentácia informácií [2 eczenas
65009	ja standard citation forms [2 eczenas
65009	ja copyright [2 eczenas
65009	ja scientific methodology [2 eczenas
655 7	ja príručky [7 fd133209 [2 czenas
655 9	ja handbooks and manuals [2 eczenas
7001	ja Meško, Dušan, d 1966- f mik20040158178 4 áut
7001	ja Katusčák, Dušan, d 1946- f kup19940000047145 4 áut
9101	ja ABA001
SYS	001645204

[https://aleph.nkp.cz/?f?func=direct&doc_number=001645204&local_base=NKC]

Obrazok 13: Záznam o tom istom dokumente v zobrazení metadát MARC (NKP, Praha)

Zvoľte formát: Standardní -- Katalogizační záznam -- Stručný záznam -- MARC -- [Citace](#)

Záznam 1 z 5

Název	● Akademická příručka / Dušan Meško, Dušan Katuščík a kolektiv
Vydání	2. dopl. vyd.
Nákl. údaje	Martin : Osveta, 2005
Popis (rozсах)	496 s. ; 20 cm
EXEMPLÁRE	
ISBN	80-8063-200-6 (brož.)
Další pôvodce	● Meško, Dušan, 1956: ● Katuščík, Dušan, 1946:
Poznámka	*Hlavné zásady tvorby textu, PowerPointová prezentácia, Diplomová/dizertačná práca, Organizovanie konferencie, Akademická etiketa"--Obálka
Předmět. heslo	● odborné texty ● odborné písemné práce ● vysokoškolské kvalifikační práce ● profesní živlovní ● prezentace informací ● bibliografické citace ● autorské právo ● vědecká metodologie
Forma, žánr	* příručky
Skupina Konspektu	● 00 - Věda, Všeobecnost, Základy vědy a kultury, Vědecké práce
MDT	● 8142/373.46 ● 001.81/87 ● 378.2 ● 331.108.36 ● 659.21 ● 001.811 ● 347.78 ● 001.8 ● (035)
Předm. hesla-angl.	* professional texts * professional papers * academic theses * résumés (employment) * presentation of information * standard citation forms * copyright * scientific methodology
Forma, žánr-angl.	* handbooks and manuals
Systém. číslo	001645204
[https://aleph.nkp.cz/F?func=direct&doc_number=001645204&local_base=NKC]	

Snímka obrazovky

Anotácia:

Internetové jazykovou príručku kolektívnu autorů Ústavu pro jazyk český AV ČR využilo během prvých tří let od jejího zříštění více než milion uživatelů, její výkonná část nyní vychází poprvé

Obr. 14: Záznam metadát v katalogu o tej istej knihe v štandardnom zobrazení (namiesto čísel tagov MARC sú slovné názvy polí) (NKP, Praha)

Stručná „anatómia“ MARC 21 pre používateľa

Štyri obrázky vyššie ilustrujú výsledok použitia formátu MARC 21 (MARC, 2004). Záznamy o knihe *Akademická příručka* boli spracované jednak v NKP Praha a jednak v SNK v Martine. Ako im rozumieť?

V zobrazení MARC sú vľavo trojznakové čísla. Sú to takzvané *polia údajov* alebo *tagy*. Tieto tagy sú špecifikované v samotnom diele MARC 21. Napríklad tag 245 je určený na zápis dát o názve a o údajoch o zodpovednosti. V obidvoch príkladoch v zobrazení MARC sú rovnaké názvy knihy (v podpoli „\$a“ resp. „|a“). Okrem toho sú za číslom ešte dva znaky, ktoré sa volajú „indikátory“, ktoré zadáva bibliograf a ktoré určujú, ako má počítač údaje spracovať či ukladať. Z hľadiska metadát tagy umožňujú kompletne spracovať akýkoľvek dokument (text, obraz, zvuk, audio, video atd). Niektoré dáta vkladá automaticky počítač, niektoré zapisuje bibliograf či katalogizátor.

V prvom zázname v zobrazení MARC je napríklad reťazec znakov:

02584nam a2200721 a 4500.

To, čo má byť v tomto reťazci znakov, ktorý sa volá návestie alebo leader, definuje jednak norma ISO 2709 (2709, 2022) a jednak samotný dokument MARC 21. Hodnotu 02584 automaticky dáva počítač pri ukladaní záznamu. Tá hodnota vyjadruje fyzickú dĺžku záznamu od začiatku až po kód konca záznamu. Záznam môže mať dĺžku 99999 bitov (znakov). To znamená, že v zázname nie je možné zaznamenať rozsiahle dáta, celé knihy alebo iné digitálne dokumenty. Pre digitálne knižnice slúžia iné aplikačné softvéry – digitálne repozitáre (napr. DSpace, Islandora, Tainacan, Invenio ap.).

Potom nasledujú hodnoty **n**, čo znamená, že záznam je nový, **a** znamená, že dokument je tlačенý, **m** znamená, že ide o monografiu. Samotné tieto kódy slúžia na organizáciu a sprístupnenie dát. Jednoznakové kódy sa môžu „preložiť“ a zobrazia sa ako názvy polí v štandardnom zobrazení. Napríklad podľa kódu „m“ je možné v katalógu zobraziť všetky „monografie“. Takýmto spôsobom sa v MARC 21 kódujú stovky dát, čo je možné efektívne využiť v informačnom prieskume, v rešeršovaní a v režime zobrazenia v online katalógu.

V ďalších dvoch príkladoch už nie sú číselné tagy. Namiesto nich sú dáta záznamu vyjadrené slovne, napr. názov, predmet, ISBN a pod.

Záznam, vytvorený o zdroji v MARC 21, sa zobrazí v katalógu podľa štandardu ISBD. Jednotlivé dáta sú oddelené predpísanou interpunkciou. Príklad:

Hlavní záhlaví [Unifikovaný název]

Hlavní název = Souběžný název : další názvová informace. Číslo části/ sekce díla, Název části díla / první údaj o odpovědnosti ; další údaje o odpovědnosti. -- Označení vydání. -- První místo vydání : první nakladatel, datum vydání. -- Rozsah : další fyzické údaje ; rozměr + doprovodný materiál. -- (Hlavní název edice / údaj o odpovědnosti k edici, ISSN edice ; číslování v rámci edice. Název subedice ; číslování v rámci subedice). -- Poznámky. -- Standardní číslo

Vedlejší záhlaví

MDT

Metadáta v digitálnom svete knižníc a iných informačných inštitúcií

V roku 2000, keď sa údaje a informácie čoraz viac ukladali *digitálne*, boli tieto digitálne údaje opísané pomocou štandardov metadát. V analógovom svete knižníc sa metadáta tvorili spravidla ručne s dokumentom v ruke. V digitálnom svete niektoré dáta pridáva automaticky softvér.

Štandardy pre metadáta v digitálnych knižniciach sú Dublin Core, METS, MODS, DDI, DOI, URN, schému PREMIS, EML a OAI-PMH. (ISO, 2017) (ISO, 2019)

Starší, modernistický a všeobecne pochopiteľný vyvážený vzťah *dokument – záznam o dokumente, jeden zdroj – jeden záznam*, sa zmenil na vzťah *univerzum zdrojov – virtuálne univerzum dát a metadát*. V tomto novom vzťahu už nie dôležitá len formálna objektívnosť, pravdivosť a kompaktnosť dát záznamu o dokumente, teda formálna stránka bibliografického popisu.

Bibliografický záznam sa v dôsledku možností uplatnenia informačných a komunikačných technológií rozpadá na elementárne prvky, na dáta, údaje o dokumente, polia, podpolia, v ktorých je možné zaznamenať všetky formálne a obsahové atribúty dokumentu, ktoré fungujú vďaka relačným databázovým systémom v nových vzťahoch. Rovnako je možné v zázname o dokumente zaznamenať poznámky, poznatky a dopĺňujúce organizačné informácie bibliografa.

MARC 21 bol krokom vpred. Avšak obrovský nárast digitálnych zdrojov si vynútil nový prístup k dátam v celom sektore tradičných informačných inštitúcií.

Novú paradigmu predznamenal koncept *Funkčné požiadavky na bibliografické záznamy* (Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR, 1998)). FRBR predstavujú koncepčný entitno-relačný model, ktorý sa týka používateľských prístupov k vyhľadávaniu a prístupu do online knižničných katalógov a bibliografických databáz z pohľadu používateľa. Predstavil holistický prístup k vyhľadávaniu a prístupu, pretože vzťahy medzi entitami poskytujú odkazy na hierarchiu vzťahov. Ide o všeobecný model, ktorý sa neviaže na špecifické katalogizačné štandardy, ako sú anglo-americké katalogizačné pravidlá (AACR) (AACR2, 2005), popis zdrojov a prístup (RDA) (RDA, 2017) a medzinárodný štandardný bibliografický popis (ISBD).

Z používateľského hľadiska ide vo FRBR (FRBR, 1998) o to, že v informačnom systéme, v online katalógu, nájde používateľ na jednom mieste všetky formy daného diela bez ohľadu na nosič a formu vyjadrenia.

Okolo roku 2010 sa v odbornej komunite rozprúdili odborné diskusie o konci formátu MARC 21. Doteraz sa však tieto predpovede nenaplnili. Nové generácie knihovníkov však tieto výzvy zvládnu.

Prechod na nové metódy, formy a nástroje narábania s dátami v sektore knižníc je len postupný a vyžaduje si nároky jednak na zmenu myslenia knihovníkov, jednak nároky na trpezlivé vysvetľovanie nových metód a nových riešení formou školského i ďalšieho profesionálneho vzdelávania. Na druhej strane možno pozorovať aj istú pomalosť dodávateľov integrovaných knižničných systémov a platforiem vo vývoji nových systémov, ktoré by dokázali reagovať na všetky nové metodologické podnety, ako sú napríklad IFLA LRM (LRM, 2017), RDA (RDA, 2017), FRBRoo, (FRBROO, 2015) PRESSoo, BIBFRAME (BIBFRAME, 2023) a koncept *prepájania údajov* (Linked data).

So zaujímavým a podrobným článkom prispela k téme nedostatočnosti MARC 21 v novej dobe Karen Coyle (Coyle, 2011). Konštatuje, že desiatky rokov starý formát MARC:

„... je zjavnou prekážkou poskytovania knižničných služieb vo webovom prostredí. Rastie konsenzus, že nastal čas, aby knižnice prešli na nový formát. Nemôžeme sa však rozhodnúť pre nový dátový formát, kým nebudeme mať aspoň inventár dátových prvkov, ktoré obsahuje náš súčasný. Zoznam týchto dátových prvkov nie je jednoduchý: v priebehu rokov prešiel tento formát záznamov neustálymi zmenami, ktoré posunuli hranice štruktúry záznamov a zaviedli nezrovnalosti v spôsobe kódovania údajov“.

V komunite knižníc sa čoraz viac uznáva, že bude potrebné, aby existoval nástupca bibliografického formátu MARC21. Diskusie o tom sa zvyčajne zameriavajú na štrukturálne otázky: bude novým formátom formát XML? Bude využívať RDF a prepojené dátové štandardy? Otázok je veľa, odpovedí menej. Pokiaľ ide o otázku, či formát MARC 21 bude nahradený „formátom XML“, ide o omyl, pretože XML nie je formát, ale značkovací jazyk. Pokiaľ nám je známe, zatiaľ neexistuje ILS (Integrované knižničné systémy), ktorý by vyhovoval novej metodológii a zákonitým trendov v odbore.

Postupne však vznikajú *platformy* knižničných služieb (LSP, Library Services Platforms), ktoré začínajú nahrádzať ILS v knižniciach.

Obe kategórie slúžia na riadenie zdrojov a procesov (Breeding, 2020). ILS je tradičná kategória. LSP však predstavuje trend. LSP možno považovať za ďalší vývojový stupeň integrovaných knižničných systémov. LSP však majú rozšírené funkcie a novšie technológie.

Smart knižnice a nové platformy LSP

Nové platformy knižničných služieb prinášajú aj nové výzvy týkajúce sa *metadát*. Výzvy súvisia s novými technológiami a s celkovými zmenami v univerze zdrojov, očakávaním používateľov služieb a samotnými technológiami.

Základné atribúty nových platforiem sú:

1. *Cloudové systémy* (Amazon Web Servis, Microsoft Azure, Google Cloud Platform, Online Computer Library Center (OCLC), Amazon Web Servis, Ex Libris Alma, DuraCloud, Invenio ap.;
2. *Open source riešenia* (RERO, KOHA, Evergreen, OpenBiblio, Omeka, Islandora ai.;
3. *Dizajn zameraný na používateľa* (responzívny dizajn);
4. *Integrácia s vyhľadávacími službami* (discovery);
5. *Mobilné aplikácie*;
6. *Analýzy údajov a tvorba zostáv* – reporty o zdrojoch a klientoch;
7. *Interoperabilita* (API) – integrácia s inými systémami;
8. *Aplikácia nových knihovníckych štandardov a pravidiel* (IFLA LRM, RDA).

Infraštruktúra pre platformu

Podľa možností knižnice alebo konzorcia knižníc si platforma LSP vyžaduje určitú infraštruktúru:

1. Cloud Hosting – poskytovateľ hostingu;
2. Virtuálne stroje alebo kontajnery (hostovanie rôznych komponentov ILS);
3. Operačný systém (Linux – Ubuntu, Debian...);
4. Systém správy databáz (DBMS, MySQL...);
5. Webový server;
6. Stabilný internet;
7. Bezpečnostné opatrenia (firewall, šifrovanie, kontrola prístupu, zálohovanie, monitoring...);
8. Personálne kapacity profesionáli/metaprofesionáli.

Aplikácia informačných a komunikačných technológií (IKT) v knižniciach sa postupne menila. Knižnice sa v priebehu rokov dramaticky zmenili, od „automatizácie knižnice“ v 30. rokoch 20. storočia až po súčasné vyvíjajúce sa druhy ďalšej generácie integrovaných knižničných systémov alebo platforiem knižničných služieb

(LSP) už viac ako pol storočia (Pradhan, 2019). Na trhu sú dostupné rôzne produkty LSP, ako napríklad OCLC WorldShare Management Services, Ex Libris Alma, Sierra od Innovative Interfaces, ProQuest Intota, Quali OLE, SirsiDynix BLUEcloud Suite a FOLIO.

Dublin Core ako štandard metadát pre digitálne knižnice a repozitáre

Digitálne knižnice používajú formát Dublin Core, ktorý je definovaný v dvoch normách ISO (ISO, 2017), (ISO, 2019).

Norma ISO 15836-1:2017 stanovuje 15 základných prvkov metadát pre popis zdrojov medzi doménami. Tieto výrazy sú súčasťou väčšieho súboru slovnikov metadát, ktoré spravuje iniciatíva Dublin Core Metadata Initiative. Vlastnosti v priestore názvov /terms/ sú zahrnuté v ISO 15836-2 (ISO, 2019).

Štandardy ISO neobmedzujú, čo môže byť zdrojom, ani neposkytujú konkrétne implementačné pokyny. Vlastnosti a triedy sa zvyčajne používajú v kontexte profilu aplikácie, ktorý obmedzuje alebo špecifikuje ich použitie v súlade s miestnymi alebo komunitnými požiadavkami a politikami. Digitálne repozitáre používajú buď 15 základných prvkov, alebo si podľa potreby pridávajú ďalšie prvky.

Napríklad európska digitálna knižnica Europeana používa jednak 15 základných prvkov a jednak špecifikuje ďalšie prvky pre systém Europeana (ESE, 2009).

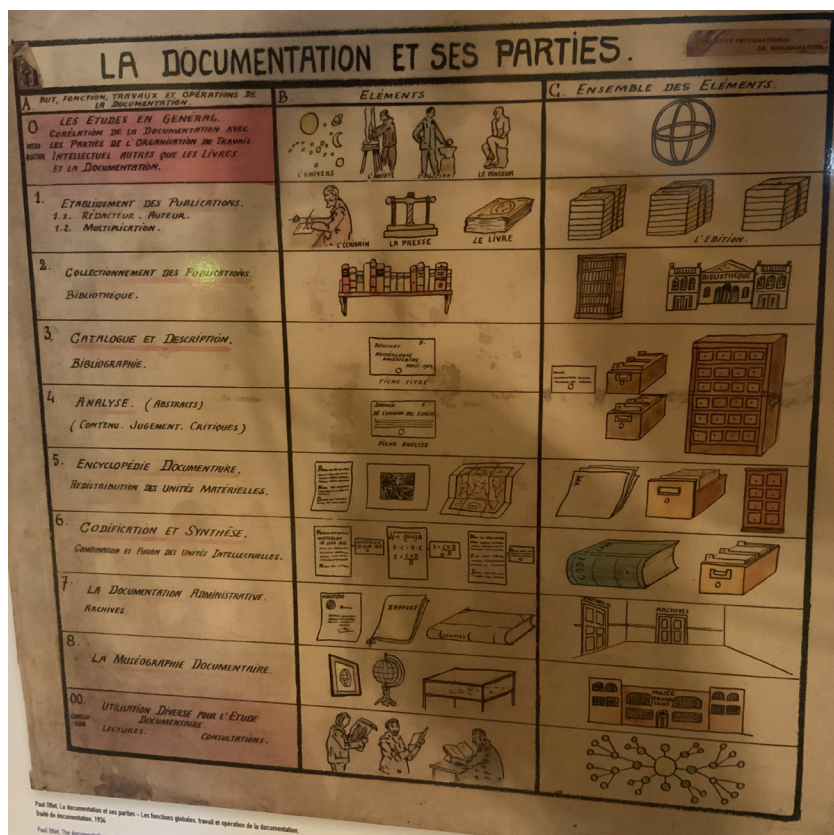
Pre efektívnu výmenu dát a otvorenosť sú kľúčové štandardné formáty. Okrem formátu v Dublin Core sa začína používať ukladanie bibliografických dát vo formáte JSON, využívanie modelu Bibframe. Výkonné API možno použiť na interakciu s databázou, najmä na dopytovanie jej údajov, ich export alebo použitie v iných aplikáciách. Niektoré ILS sú už *de facto* nové platformy, pretože sú to jednak systémy *open source* a jednak využívajú len webových klientov. Napríklad RERO ILS (RERO, 2023) je *open source* a funguje ako *cloudová služba*, ktorá nevyžaduje inštaláciu na strane klienta. Do systému sa dá dostať pomocou akéhokoľvek webového prehliadača. Táto architektúra má niekoľko kľúčových výhod:

- Kompatibilita s akýmkoľvek operačným systémom (Windows, MacOS, Linux...).
- Nevyžaduje sa žiadna inštalácia na strane používateľa.
- Aktualizácie na strane servera.
- Znížené požiadavky na zdroje (priestor na disku a pamäť) pre používateľa.
- Fungovanie v konzorciu.

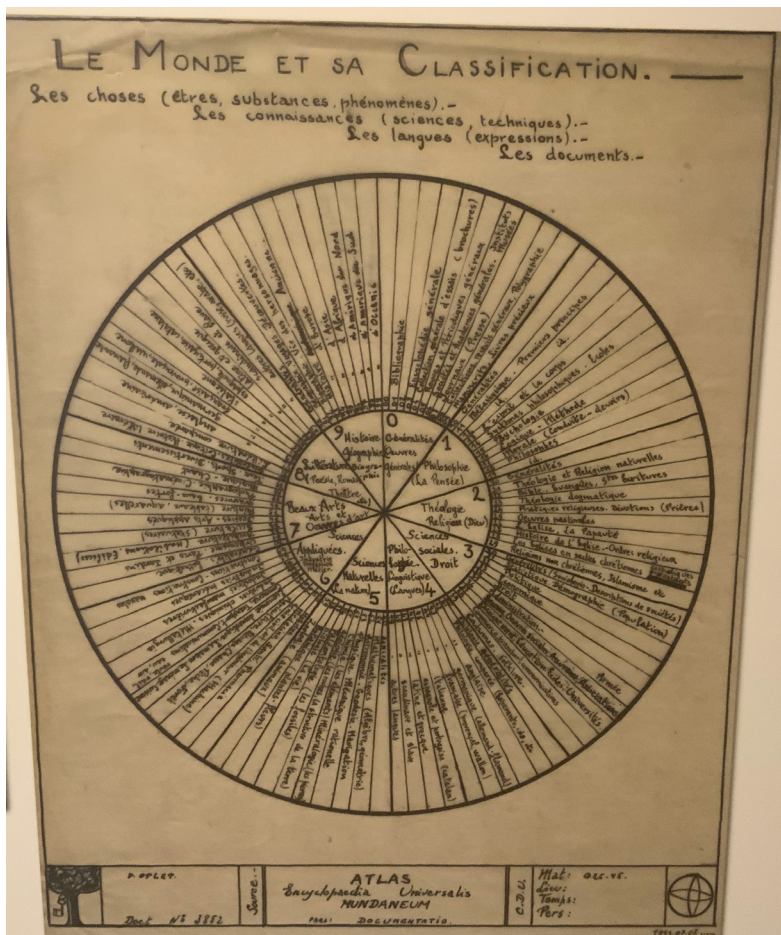
Tab. 1: Dublin Core formát v špecifikácii sady elementov Europeana

Zdroj	Prvok	Spresenie prvku
DC	title (názov)	alternative (alternatíva)
DC	creator (tvorca)	
DC	subject (predmet)	
DC	description (popis)	tableOfContents (Obsah)
DC	publisher (vydavateľ)	
DC	contributor (prispievateľ)	
DC	date (dátum)	created (vytvorené) ; issued (vydané)
DC	type (typ)	
DC	format (formát)	extent (rozsah) ; medium (médiu)
DC	identifier (identifikátor)	
DC	source (zdroj)	
DC	language (jazyk)	
DC	relation (vzťah)	isVersionOf (ieVerziu) ; hasVersion (máVerziu) ; isReplacedBy (ieNahradený) ; replaces (nahradza) ; isRequiredBy (VyzadujeSaU) ; requires (vyzadujeSi) ; isPartOf (ieCastou) ; hasPart (máCast') ; isReferencedBy (ieOdkazomZ) ; references (odkazujeNa) ; isFormatOf (ieFormátom) ; hasFormat (máFormát) ; conformsTo (vyhovuje)
DC	coverage (pokrytie)	spatial (priestorové) ; temporal (časové)
DC	rights (práva)	

Europeana	userTag (poznámkyPouživateľov)	
Europeana	unstored (neuložené)	
Europeana	object (objekt)	
Europeana	language (jazyk)	
Europeana	provider (poskytovateľ)	
Europeana	type (typ)	
Europeana	uri (uri)	
Europeana	year (rok)	
Europeana	hasObject (máObjekt)	
Europeana	country (kraina)	
Europeana	isShownBy (ieUkazanyProstrednictvom) ; isShownAt (ieUkazanyNa)	

Obr. 15: Časti dokumentácie podľa P. Otleta (Mondaneum, zdroj autor)

Obr. 16: Svet a jeho klasifikácia. P. Otlet (Mundaneum, zdroj autor)

Obrazové metadáta

Informácie (EXIF, IPTC, XMP)

S obrázkovými metadátami sa často stretávame v informačných inštitúciách. Hlavne v digitálnych knižniciach a digitálnych repozitároch. Výsledkom

snímania, či už fotografovania, alebo skenovania dokumentov, sú obrázky, napríklad vo formáte TIFF, RAW, JPG, ktoré je niekedy potrebné upraviť pred optickým rozlišovaním alebo z iných dôvodov.

Väčšina digitálnych fotoaparátov alebo smartfónov dokáže automaticky uložiť doplnkové informácie do obrázkov vo formáte JPEG, vrátane údajov, ako je rýchlosť uzávierky, expozičný čas, či bol alebo nebol použitý blesk, ohnisková vzdialenosť atď. Niektoré dáta je potrebné pridať k obrázku v editore manuálne. (Zoner, 2023)

Tieto informácie sú uložené vo výmennom formáte v štandardom EXIF (*Exchangeable Image Format*). V priemere je uložených dvadsať kusov informácií o nastaveniach fotoaparátu. Medzitým môže EXIF ukladať aj textové popisy, kľúčové slová, hodnotenia, údaje GPS a ďalšie.

EXIF nie je jediným štandardom na ukladanie obrazových informácií. Existujú dva ďalšie: IPTC a XMP. Štandard IPTC bol vytvorený hlavne pre autor-ské popisy obrázkov a komunikáciu medzi fotografmi a vydavateľmi. XMP od Adobe je najotvorenejší a najmodernejší z troch štandardov a môže obsahovať vlastné informácie.

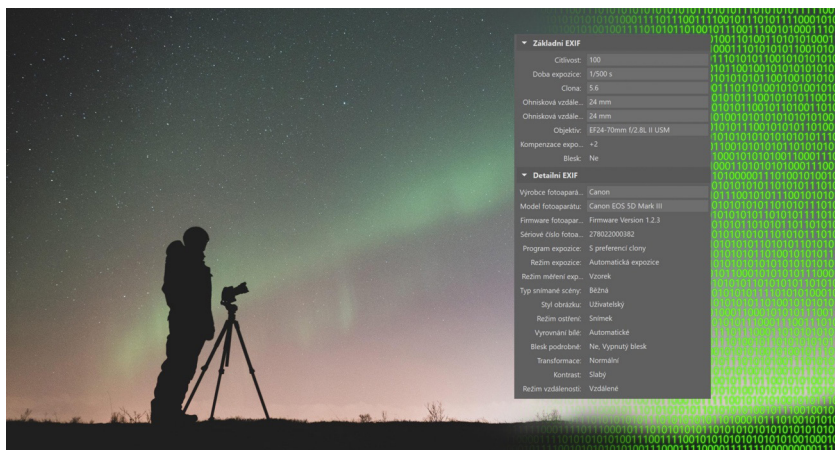
Metadáta obrázkov

„Metadáta“ aj v prípade obrázkov znamenajú „informácie o informáciách“ – v tomto prípade je to súbor informácií, ktoré tvoria samotný obraz. Väčšina metadát pre fotografie sú textové metadáta, ktoré hovoria o tom, kde, kedy, ako atď. bola fotografia vytvorená a možno aj ako by mala byť použitá.

Metadáta sa využívajú na usporiadanie archívu obrázkov, aby neskôr bolo možné rýchlo a efektívne nájsť obrázky.

Okrem textových informácií môžu digitálne fotografie obsahovať aj zvukové poznámky, farebné profily, náhľady a ďalšie binárne dáta. Existuje veľmi mnoho nástrojov na spracovanie obrázkov: ACDSee Photo Studio Professional 2023; Smart Pix Manager; Corel PaintShop Pro; Adobe Bridge ai.

Vynikajúci nástroj na spracovanie obrázkov je *Zoner Photo Studio* (Zoner, 2023). Informácie o obrázku je možné spravovať z ponuky Informácie v prehliadači alebo z ponuky Súbor v Editore. Okno Informácie o obrázku predstavuje rýchly a jednoduchý spôsob pridania textových informácií o obrázku. Zoner Photo Studio podporuje všetky tri štandardy obrazových informácií: EXIF vrátane jeho najnovšej verzie 2.3 (EXIF Print) a XMP.

Obr. 17: Metadáta obrázku v systéme Zoner Photo Studio (Zoner, 2023)

Metadáta v Referenčnom modeli pre knižnice (LRM)

Nové generácie knihovníkov a informačných špecialistov v oblasti práce s dátami čaká osvojovanie si zásadne nového prístupu v rámci pochopenia a využívania *modelovania entitno-relačných vzťahov*. Nový prístup predstavuje IFLA LRM (LRM, 2017) (EDULRM, 2020).

IFLA LRM je referenčný koncepčný entitno-relačný model pre knižnice a ich bibliografickú a katalogizačnú doménu na najvyššej úrovni. LRM nie sú ani pravidlami katalogizácie, ani formátom dát. Ide o abstraktný univerzálny model, podľa ktorého bude možné vytvárať nové informačné systémy pre informačných špecialistov.

IFLA LRM (Oliver, 2020) vyjadruje „logickú štruktúru bibliografických informácií“. Zjednocuje modely funkčných požiadaviek na bibliografické záznamy (FRBR), funkčné požiadavky na údaje o autoritách (FRAD) a funkčné požiadavky na vecné (predmetové) údaje (FRSAD). Jednoducho ide o konsolidáciu predtým v rôznom čase samostatne vyvinutých koncepčných modelov IFLA: FRBR, FRAD, FRSAD.

Predchodcovia IFLA LRM

1. **Funkčné požiadavky na bibliografické záznamy (FRBR):** je koncepčný model vzťahu medzi entitou a metadátami vyvinutý IFLA pre informačné objekty. Vydané v roku 1998 vo vydavateľstve IFLA.

2. **Funkčné požiadavky na autoritatívne údaje (FRAD):** definuje funkčné požiadavky autoritatívnych záznamov. FRAD bol vyvinutý ako rozšírenie a rozšírenie FRBR. Schválené IFLA v roku 2009.
3. **Funkčné požiadavky na údaje vecných autorít (FRSAD):** koncepčný model vzťahu entita a pokračovanie práce na základe modelu FRBR. Hlavným zameraním je, ako: „... entity, ktoré slúžia ako predmet intelektuálneho alebo umeleckého snaženia“ môžu byť spojené a kontrolované v rámci bibliografického univerza. Schválené v roku 2010.

Referenčný model knižnice IFLA (LRM) kombinuje a konsoliduje rodinu funkčných požiadaviek do jedného koherentného modelu. Spojenie týchto konceptov, ktoré pripravovali rôzne tímy v rôznom čase, do jedného spoločného IFLA LRM, nebolo jednoduché a bolo sprevádzané mnohými diskusiami odborníkov².

Aké sú princípy IFLA LRM?

1. Koncepčný referenčný model na najvyššej úrovni abstrakcie, vyvinutý s vylepšeným rámcom modelovania vzťahov medzi entitami, pokrývajúci bibliografické údaje v širokom, všeobecnom zmysle.
2. Zameriava sa na explicitné všeobecné princípy, ktorými sa riadi logická štruktúra bibliografických informácií, bez toho, aby sa vytvárali predpoklady o tom, ako môžu byť tieto údaje uložené v akomkoľvek konkrétnom systéme alebo aplikácii; nerozlišuje medzi údajmi, ktoré sa tradične uchovávajú oddelene ako bibliografické údaje, údaje o autorite alebo údaje o fondoch; zahŕňa to všetko.
3. Svoj funkčný rozsah preberá z úloh užívateľa, definovaných z pohľadu koncového užívateľa a potrieb koncového užívateľa.

Aké sú úlohy koncového používateľa?

- **Find (Nájsť):** Nazhromaždiť informácie o jednom alebo viacerých zdrojoch, ktoré nás zaujímajú, vyhľadávaním podľa akýchkoľvek relevantných kritérií.
- **Identify (Identifikovať):** Jasne pochopiť povahu nájdených zdrojov a rozlišovať medzi podobnými zdrojmi.

2 Je potešiteľné, že na redakcii IFLA LRM sa podieľali aj české expertky Marie Balíková, ako corresponding member, od roku 2013 a Barbora Drobíková od roku 2015.

- **Select (Vybrať):** Rozhodnúť o vhodnosti nájdených zdrojov a prijať alebo odmietnuť konkrétne zdroje.
- **Obtain (Získať):** Získať zdroj.
- **Explore (Využiť):** Objaviť zdroje pomocou vzťahov medzi nimi a umiestniť zdroje do kontextu.

Ako sa IFLA LRM používa?

- LRM je určený ako návod alebo základ na formulovanie pravidiel katalogizácie a implementáciu bibliografického systému
- Nová verzia RDA je súborom katalogizačných pokynov založených na LRM

Terminológia LRM

Systém pojmov a termínov LRM sa odlišuje od terminológie, ktorá je známa z bežnej katalogizačnej praxe a zodpovedá abstraktnému konceptu LRM.

Tab. 2: Terminológia modelu LRM3

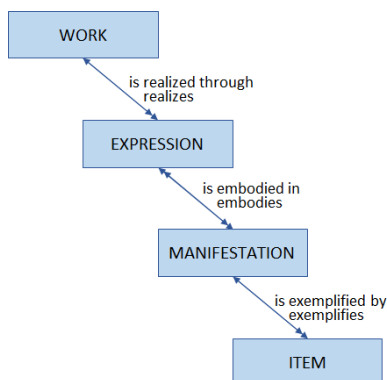
Class	Trieda
Entity	Entita
Superclass	Supertrieda
Subclass	Podtrieda
Disjointedness	Nesúvislosť
Property	Vlastnosť
Attribute	Atribút
Relationship	Vzťah
Inheritance	Dedičnosť
Domain	Doména
Range	Rozsah
Reification ³	Zhmotnenie

3 V netechnickej angličtine zhmotniť znamená: „Považovať alebo zaobchádzať s (abstrakciou) tak, ako keby mala konkrétnu alebo materiálnu existenciu. [Latinské rēs, rē-, vec ... + fy.] (American Heritage Dictionary, tretie vydanie.)

Entitno-relačný model IFLA LRM

Základné vzťahy

Jadro v IFLA LRM sú vzťahy medzi dielami, výrazmi, prejavmi a položkami. V odbornej literatúre sa používa skratka WEMI, čiže WORK, EXPRESSION, MANIFESTATION, ITEM.

Obr. 18: Základné vzťahy v IFLA LRM

Tvorí tri elementy **Entities, Relationships, Attributes**:

1. **Entities** (entity) — klasifikujte veci, ktoré vás zaujímajú (Person/Osoba – Work/Dielo);
2. **Relationships** (vzťahy, relácie) — vzťahy, ktoré môžu existovať medzi entitami;

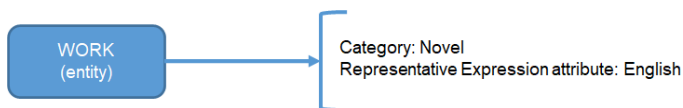
Obr. 19: Dve entity a vzťah medzi nimi

Tento model je známy aj z našej gramatickej syntaxe: subjekt (podmet) – predikát (prísudok) – predmet (objekt) – (osoba–píše–dielo)

Obr. 20: Model vzťahu: Dielo (work) sa realizuje cez výraz (Expression)

- **Attributes** (atribúty, vlastnosti, prívlastky) — ďalej nejakým spôsobom popisujú entitu alebo vzťah.

Obr. 21: Entita “WORK” (dielo) a ATTRIBUTES (vlastnosti) diela Novel a English

RDA Entita

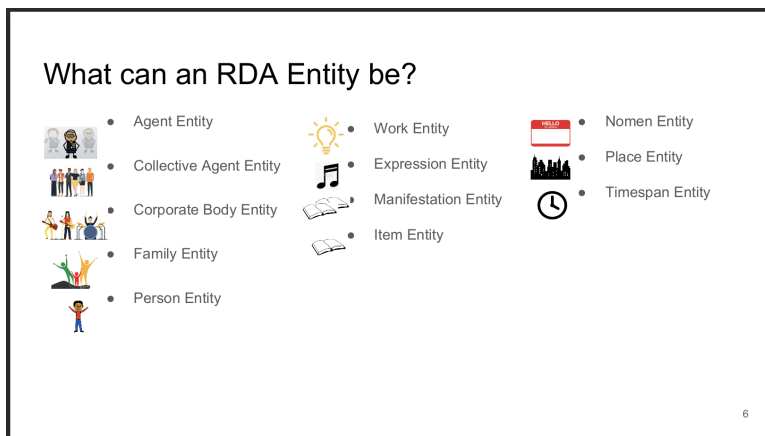
Entita RDA je podtriedou RES, ktorá je najvyššou entitou v RDA.

RDA entita je abstraktná trieda kľúčových konceptuálnych objektov vo vesmíre ľudského diskurzu, ktorá je stredobodom záujmu používateľov metadát RDA v systéme na objavovania zdrojov.

Čo môže byť entita RDA?

Tab. 3: Tabuľka – čo môže byť entita RDA?

Agent Entity	Entita agent
Collective Agent Entity	Entita kolektívneho agenta
Corporate Body Entity	Entita korporácie
Family Entity	Entita rodiny
Person Entity	Entita osoby
Work Entity	Entita diela
Expression Entity	Entita vyjadrenia
Manifestation Entity	Entita výrazu
Item Entity	Entita jednotky
Nomen Entity	Menné označenie
Place Entity	Entita miesta
Timespan Entity	Entita časového rozpätia

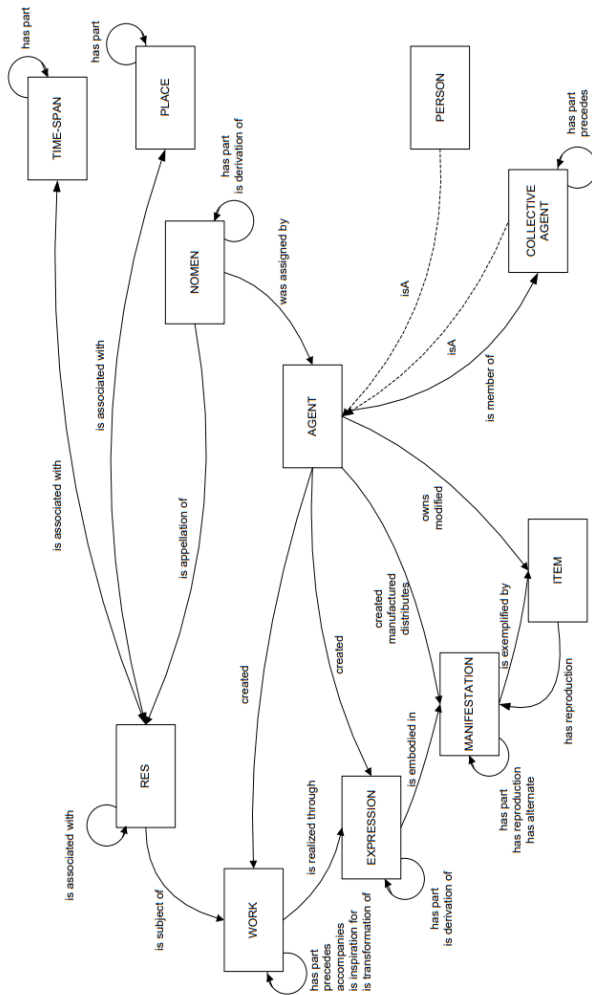

Obr. 22: Ilustrácia pojmu ENTITA RDA (Zdroj: IFLA Library Reference Model (LRM), 2020)

Tab. 4: Hierarchia entít

Hierarchia ENTÍT v IFLA LRM		
Top úroveň	Druhá úroveň	Tretia úroveň
LRM-E1 Res (RES)		
–	LRM-E2 Work DIELO; DÍLO	
–	LRM-E3 Expression VYJADRENIE; VYJÁDŘENÍ	
–	LRM-E4 Manifestation VYKONANIE; PROVEDENÍ	
–	LRM-E5 Item JEDNOTKA	
–	LRM-E6 Agent AGENT	
–	–	LRM-E7 Person OSOBA
–	–	LRM-E8 Collective Agent KORPORÁCIA
–	LRM-E9 Nomen OZNAČENIE; POMENOVANIE, MENO; OZNAČENÍ, POJMENOVÁNÍ, JMÉNO	
–	LRM-E10 Place MIESTO; MÍSTO	
–	LRM-E11 Time-span ČASOVÉ ROZPĀTIE ČASOVÉ ROZPĚTÍ	

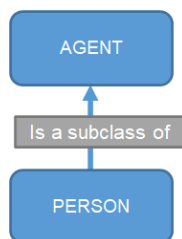
Figure 5.6 Overview of Relationships

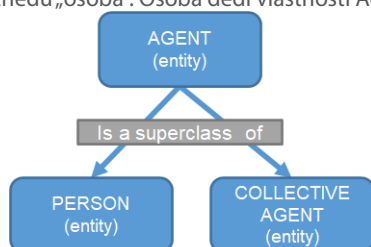
Obr. 23: Model vzťahov v LRM

Rozšírený model vzťahov medzi entitami

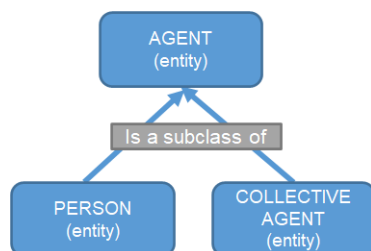
Model vzťahu entít, ktorý zahŕňa pojem dedenia atribútov a vzťahov z entity na všetky entity, ktoré sú v nej zahrnuté. Príklad: Osoba je podtriedou agenta. Dedí teda atribúty a vzťahy triedy Agent, pričom má aj svoje jedinečné atribúty a vlastnosti.

Obr. 24: Agent je všeobecnejšia entita, má špecifickejšiu podtriedu „osoba“. Osoba dedí vlastnosti Agentu.

Obr. 25: Entita Agent je supertrieda pre entity Person – osoba a Collective agent – korporácia

Obr. 26: Entita Person a entita Collective agent sú podtriedami entity Agent

Entita *Person* (Osoba (jednotlivec)) a entita *Collective Agent* (čiže korporácia, napr. kolektívny autor) sú podtriedami entity *Agent*.

RES A WEMI V IFLA LRM

RES (Najvyššia entita – Top Entity)

RES je čokoľvek, čo je! RES je akákoľvek entita vo vesmíre diskurzu. RES (v latinčine „vec“) je najvyššou entitou v IFLA LRM. RES zahŕňa materiálne aj fyzické veci a koncepty. Zahrnuté je všetko, čo sa považuje za relevantné pre bibliografické univerzum, ktorým je v tomto prípade vesmír diskurzu. RES je nadtrieda všetkých ostatných entít, ktoré sú explicitne definované, ako aj akýchkoľvek iných entít, ktoré nie sú špecificky označené.

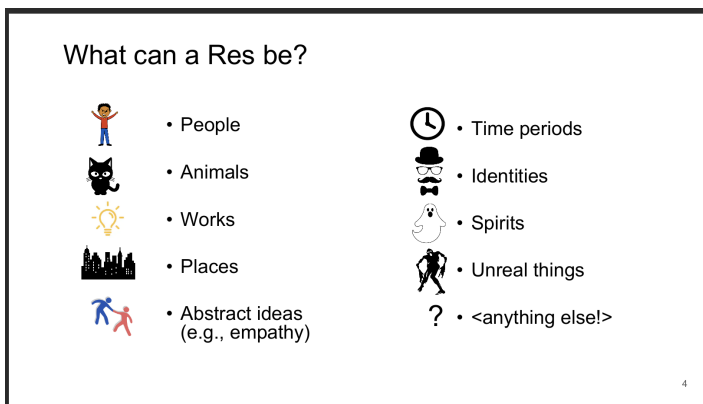
RES je definovaná ako „akákoľvek entita vo vesmíre diskurzu“. Je to top subjekt v IFLA LRM. Entita RDA je podtriedou RES (ale mimo LRM), ktorá zahŕňa „kľúčové koncepčné objekty vo vesmíre ľudského diskurzu, ktorý je stredobodom záujmu používateľov metadát RDA v systéme na zisťovanie zdrojov“.

Subjekty WEMI majú svoj pôvod vo FRBR, ale definície sú pre LRM objasnené a aktualizované. Subjekty WEMI sú navzájom oddelené.

Čo môže byť RES?

Tab. 5: Čo môže byť RES?

People	Ľudia
Animals	Zvieratá
Works	Tvorba
Places	Miesta
Abstract ideas (e.g., empathy)	Abstraktné myšlienky (napr. empatia)
Time periods	Časové obdobia
Identities	Identity
Spirits	Duchovno
Unreal things	Neskutočné veci
<anything else!>	Čokoľvek iné!

Obr. 27: Ilustrácia pojmu RES (Zdroj: IFLA Library Reference Model (LRM))

Ilustratívne príklady k pojmu RES

- {Homérova Odyssea} [staroveké grécke dielo]
- {Henry Gray's Anatomy of the Human Body} [lekárske dielo napísané v 19. storočí Henrym Grayom]
- {Codex Sinaiticus} [rukopis obsahujúci okrem iného kresťanskú Bibliu v gréčtine]
- {Henry Gray} [osoba, lekár, autor lekárskych prác]
- {Agatha Christie} [osoba, autorka detektívnych románov]
- {Slečna Jane Marplová} [postava v mnohých románoch a príbehoch Agathy Christie]
- {Lassie} [fiktívna sučka plemena Rough Collie, titulná postava v románe Lassie come-home od Erica Knighta, ktorý prvýkrát vyšiel v roku 1940 a objavuje sa v mnohých filmoch a televíziách]
- {Pal} [žil 4. júna 1940 – jún 1958, pes plemena Rough Collie, ktorý stvárňoval postavu Lassie vo filme v rokoch 1943 až 1954 (niekoľko Palových mužských potomkov stvárňovalo Lassie v nasledujúcich filmoch a televíznych reláciách)]
- {Lassie} [sučka kríženca kólie, žijúca v Lyme Regis vo Veľkej Británii, ktorá 1. januára 1915 zachránila námorníka považovaného za mŕtveho, je považovaná za inšpiráciu pre literárnu postavu Lassie]
- {The International Federation of Library Associations and Institutions} [združenie]
- {rodina Romanovovcov} [ruská cárska rodina]
- {Taliansko-Kanaďania} [skupina ľudí, ktorí nie sú kolektívnym zástupcom]

- {Job} [biblická postava]
- {Horus} [staroegyptské božstvo]
- {absolventi Queen's University v rokoch 1980 – 1990} [skupina ľudí, ktorí nie sú kolektívnym agentom]
- {anatómia} [pojem]
- {tibetské písmo} [systém písania používaný pre tibetský jazyk]
- {Eiffelova veža} [umelo vytvorená stavba]
- {tabuľka konzoly, ktorú vytvoril Giovanni Battista Piranesi v 1769 v držbe Rijksmuseum, číslo objektu BK-1971-14} [konkrétny objekt]
- {Paríž, Francúzsko} [mesto]
- {Atlantis} [legendárny kontinent]
- {Earthsea} [fiktívny svet, odohrávajúci sa v trilógii *Zemského mora* Ursuly K. Le Guinovej]
- {20. roky 20. storočia} [časové rozpätie]
- {bitka pri Hastings} [udalosť]
- {kone} [druh cicavca]
- {dostihový kôň Seabiscuit} [konkrétne zviera s názvom]

Entita WORK (DIELO; DÍLO)

Entita WORK vo FRBR

Prvou entitou definovanou v modeli je WORK (DIELO), je to odlišný intelektuálny alebo umelecký výtvor. WORK (Dielo) je abstraktná entita. Nie je to konkrétna jednotlivina!

WORK (DIELO) poznávame cez jednotlivé EXPRESSION (VYJADRENIE) alebo MANIFESTATION (VYKONANIE) diela.

Entita WORK v IFLA LRM

WORK je intelektuálny alebo umelecký obsah odlišného výtvoru. Patri do supertriedy RES.

WORK (DIELO, DÍLO) je abstraktná entita, ktorá umožňuje zoskupovanie vyjadrení (EXPRESSIONS), ktoré sa považujú za funkčné ekvivalenty alebo takmer ekvivalenty. WORK (DIELO, DÍLO) je konceptuálny objekt, je to len POJEM a nie je to žiadny jednotlivý hmotný objekt.

Podstatou DIELA sú pojmy a myšlienky, ktoré tvoria spoločný obsah toho, čo definujeme ako vyjadrenie toho istého diela. DIELO je vnímané prostredníctvom identifikácie zhody obsahu medzi rôznymi VYKONANIAMÍ a medzi nimi. Samotná podobnosť vecného alebo tematického obsahu však nestačí na zoskupenie viacerých entít VYKONANIE ako realizácií toho istého príkladu diela.

Ilustratívne príklady entity WORK

- {Homer's Odyssey}
- {Henry Gray's Anatomy of the human body}
- {Agatha Christie's They do it with mirrors}
- {Laura Hillenbrand's Seabiscuit: an American legend}
- {Eric Knight's Lassie come-home}
- {Lassie come home} [film, first release 1943]
- {Ursula K. Le Guin's The Earthsea trilogy}
- {Ursula K. Le Guin's The tombs of Atuan} [a novel which is part of the Earthsea trilogy]
- {René Goscinny and Albert Uderzo's Astérix le Gaulois}[a collaboratively created work in which Goscinny wrote the text and Uderzo created the drawings]
- {Johann Sebastian Bach's The art of the fugue}
- {Wolfgang Amadeus Mozart's Piano sonata KV 281 in B flat major}
- {Wolfgang Amadeus Mozart's Rondo KV 494}
- {Johannes Brahms's String quartet Op. 51 n. 1 in C minor}
- {IFLA Journal}
- {IFLA series on bibliographic control} [a monographic series, an aggregating work]
- {François Truffault's Jules et Jim}
- {Microsoft Excel}
- {The Dewey Decimal Classification (DDC)}
- {WebDewey} [software for displaying and searching the DDC, created by Pansoft GmbH]
- {The Ordnance Survey's 1:50 000 Landranger series}
- {Auguste Rodin's The thinker}
- {Raoul Dufy's Racecourse in Epsom}
- {Barnett Newman's Voice of fire}
- {I want to hold your hand} [a song by John Lennon and Paul McCartney]

Entita EXPRESSION (Vyjadrenie, Vyjádření)

EXPRESSION je odlišná kombinácia *znakov* vyjadrujúca intelektuálny alebo umelecký obsah WORK (DIELA). Z formálneho hľadiska ide o alfa-numerické znaky, hudobné alebo choreografické notácie, zvukový záznam, obrazový statický alebo pohyblivý záznam objektu.

Výraz „znak“ je tu použitý vo význame používanom v semiotike. Výraz je abstraktná entita odlišná od nosičov použitých na jeho zaznamenanie.

EXPRESSION je špecifická intelektuálna alebo umelecká forma, ktorú dielo nadobúda vždy, keď je „realizované“. EXPRESSION zahŕňa napríklad konkrétne slová, vety, odseky a pod., ktoré sú výsledkom realizácie diela vo forme textu, alebo konkrétne zvuky, frázy a pod. vyplývajúce z realizácie hudobného diela.

EXPRESSION (VYJADRENIE) entita je však definovaná tak, aby sa vylúčili vedľajšie aspekty fyzickej formy, ako je typ písma a rozloženie strany textu, pokiaľ nie sú vzhľadom na povahu diela neoddeliteľnou súčasťou intelektuálnej alebo umeleckej realizácie diela ako takého.

EXPRESSION (VYJADRENIE) vzniká súčasne s vytvorením svojho prvého prejavu (MANIFESTATION – VYKONANIE, PROVEDENÍ). Žiadny EXPRESSION (VYJADRENIE) nemôže existovať bez toho, aby neexistoval (alebo v určitom bode v minulosti existoval) aspoň jeden (MANIFESTATION – VYKONANIE, PROVEDENÍ).

Proces abstrakcie vedúci k identifikácii entity EXPRESSION (VYJADRENIE) znamená, že intelektuálny alebo umelecký obsah stvárnený v jednom prejave je v skutočnosti rovnaký, alebo v podstate rovnaký, ako obsah zahrnutý v inom MANIFESTATION – VYKONANIE, PROVEDENÍ, aj keď sa fyzické stvárnenie môže líšiť a mať odlišné atribúty MANIFESTATION – VYKONANIE, PROVEDENÍ, čo môže zakryť skutočnosť, že obsah je v oboch podobný.

Ilustratívne príklady entity EXPRESSION (Vyjadrenie, Vyjádření)

- Anglický preklad od Roberta Faglesa z Homerovej *Odyssey*, copyright 1996
- Anglický preklad knihy Homerovej *Odyssey* od Richmonda Lattimora, copyright 1965
- Anglický text knihy Agathy Christie *They do it with mirrors*, pôvodné autorské práva z roku 1952 [rovnaký anglický text publikovaný aj pod názvom *Murder with mirrors*]

- Velkoformátová verzia realizovaná fondériou Alexisa Rudiera v roku 1904 Auguste Rodin's *The thinker* [Rodinova prvá verzia z roku 1880 má výšku približne 70 cm; táto verzia z roku 1904 má výšku 180 cm]
- Dewey Decimal Classification, 23. vydanie (DDC23)
- [anglické vydanie]
- Klasifikácia décimale de Dewey, 23e édition [francúzsky preklad DDC23]
- Vokálna partitúra opery Giuseppe Verdiho *Macbeth*
- Záznam konkrétneho vystúpenia Amadeus Quartet and Hephzibah Menahin on piano of Franz Schubert's *Trout quintet*
- Hudobný záznam piesne Johna Lennona a Paula McCartneyho *I want to hold your hand*

Entita MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ)

MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ) je súbor všetkých nosičov, o ktorých sa predpokladá, že majú rovnaké vlastnosti ako intelektuálny alebo umelecký obsah a aspekty fyzickej formy. Tento súbor je definovaný ako celkovým obsahom, tak aj výrobným zámerom pre jeho nosič alebo nosiče.

MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ) sa rozpoznáva podľa spoločných charakteristík, ktoré vykazujú položky, ktoré sú výsledkom rovnakého výrobného procesu. Špecifikácia výrobného procesu je prirodzenou súčasťou MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ). Výroba môže byť explicitne naplánovaná tak, aby prebiehala v priebehu času, ako napríklad pri tlači na požiadanie. Výrobný zámer môže zahŕňať aspekty, ktoré nie sú pod priamou kontrolou výrobcu, ako napríklad konkrétne digitálne pamäťové médium, na ktoré si rôzni koncoví používatelia sťahujú online súbor. Bez ohľadu na to, aké pamäťové médium sa použije, stiahnuté súbory sú inštanciami rovnakého zhľadu ako online súbor.

Výrobné procesy pokrývajú rozsah od formálnych priemyselných procesov až po remeselné alebo umelecké procesy. Výsledkom výrobného procesu môže byť súbor viacerých položiek, ktoré sú na väčšinu účelov vzájomne zameniteľné. MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ) môže byť definované špecifickými vlastnosťami a atribútmi, ktoré by mala zobrazovať každá JEDNOTKA patriaca k danému MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ).

V iných prípadoch, ako napríklad pri holografických rukopisoch, mnohých remeselných alebo umeleckých produkciách alebo reprodukciách na účely ochrany, je zámerom, aby výsledkom výrobného procesu bola jediná jedinečná

JEDNOTKA. MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ) je v tomto prípade súprava *singleton* (súprava s jedným členom), ktorá vystihuje myšlienku danej JEDNOTKY.

Hranice medzi jedným a druhým prejavom sú určené na základe intelektuálneho alebo umeleckého obsahu a fyzickej formy. Keď výrobný proces zahŕňa zmeny vo fyzickej forme, výsledný produkt sa považuje za nový MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ).

Zmeny vo fyzickej forme zahŕňajú zmeny ovplyvňujúce zobrazovacie charakteristiky, ktoré súvisia s koncepciou diela (napr. zmena typu písma, veľkosti písma, rozloženia strany atď.), zmeny fyzického média (napr. zmena z papiera na mikrofilm ako prepravné médium) a zmeny v kontajneri (napr. zmena z pásky na disk).

Ak sa na procese výroby podieľa vydavateľ, výrobca, distribútor atď. a v produkte sú signalizované zmeny, ktoré súvisia s publikovaním, marketingom atď. (napr. zmena vydavateľa, prebalenie atď.), výsledný produkt možno považovať za nový MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ).

Vždy, keď výrobný proces zahŕňa úpravy, doplnenia, vymazania atď. (okrem malých zmien v pravopise, interpunkcii atď.), ktoré ovplyvňujú intelektuálny alebo umelecký obsah, je výsledkom nové EXPRESSION (VYJADRENIE) diela, ktoré je stelesnené v novom MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ).

Na praktickej úrovni bude miera zohľadnenia rozdielov medzi MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ) v katalógoch do určitej miery závisieť od predpokladaných potrieb používateľov a od rozdielov, o ktorých sa dá rozumne očakávať, že ich rozpozná katalogizátor. Niektoré menšie variácie alebo rozdiely sa nemusia považovať za bibliograficky významné a nezaručujú uznanie nového MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ).

Zmeny, ku ktorým dochádza zámerne alebo neúmyselne počas výrobného procesu a ktoré ovplyvňujú položky, vedú, prísne vzaté, k novému MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ) toho istého EXPRESSION. MANIFESTATION vyplývajúci z takejto zmeny môže byť označený ako zvláštny „stav“ alebo „vydanie“ publikácie.

Zmeny, ku ktorým dôjde na jednotlivé JEDNOTKE po dokončení výrobného procesu (poškodenie, opotrebovanie, strata strany, opravy, opätovné zviazanie do viacerých zväzkov atď.), sa nepovažujú za nové MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ). Táto JEDNOTKA sa jednoducho považuje za exemplár MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ), ktorý už plne neodráža pôvodný plán výroby.

Keď sa však fyzicky skombinujú alebo spoja viaceré položky z rôznych vyhotovení (knihy alebo brožúry zviazané dohromady, zvukové pásky spojené

dohromady atď.), výsledkom je nový samostatný MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ).

Ilustratívne príklady entity MANIFESTATION

- The Odyssey of Homer / preložená s úvodom Richmonda Lattimora, prvé vydanie Harper Colophon vydané v sérii Perennial library, v New Yorku od Harper & Row v roku 1967, ISBN 0-06-090479-8 [MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ) obsahujúca úplný text anglického prekladu gréckej básne Richmonda Lattimora]
- Homer. The Odyssey / preložil Robert Fagles, Penguin Classics, Deluxe vydanie vydané v New Yorku vydavateľstvom Penguin Books v roku 1997, ISBN 0-670-82162-4
- [MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ) obsahujúca úplný text anglického prekladu gréckej básne Roberta Faglesa]
- Vieux-Québec / textes de Guy Robert ; gravures d'Albert Rousseau publikované v Montreale vydavateľstvom Editions du Songe a Iconia v roku 1982 [MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ) spoločného diela pozostávajúceho z textu a rytín]
- Seabiscuit: an American legend / Laura Hillenbrand vydaná v New Yorku vydavateľstvom Random House v roku 2001, ISBN 978-0-375-50291-0 [MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ) príbehu dostihového koňa Seabiscuita]
- *They do it with mirrors* / Agatha Christie published in the UK by William Collins & Sons in 1952 [MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ) detektívneho románu]
- *Murder with mirrors* / Agatha Christie published in the US by Dodd, Mead & Co. in 1952 [ďalší MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ) toho istého detektívneho románu, vydaný v inej krajine s iným názvom]
- *The Oxford book of short stories* / chosen by V.S. Pritchett published in New York by Oxford University Press in 1981, ISBN 0-19-214116-3 [an aggregate *manifestation* embodying both an aggregating *expression* which is the intellectual work of the compiler, V.S. Pritchett, and the selected *expressions* of 41 short stories by various authors]
- *Codex Sinaiticus*, pôvodný rukopis [jediná MANIFESTATION (VYKONANIE, PROVEDENÍ)]

Entita ITEM (JEDNOTKA)

ITEM je predmet alebo predmety nesúce znaky určené na sprostredkovanie intelektuálneho alebo umeleckého obsahu.

Pokiaľ ide o intelektuálny alebo umelecký obsah a fyzickú formu, ITEM, ktorá predstavuje entitu MANIFESTATION, zvyčajne odráža všetky charakteristiky, ktoré definujú samotnú MANIFESTATION.

ITEM je v mnohých prípadoch *jeden fyzický objekt*, ale niekedy môže ITEM pozostávať z viacerých fyzických častí alebo predmetov. ITEM môže byť súčasťou väčšieho fyzického objektu, napríklad keď je súbor uložený na disku, ktorý tiež obsahuje aj iné súbory, časť disku obsahujúca súbor je fyzický nosič alebo ITEM.

Ilustratívne príklady entity ITEM

- The manuscript known as the Codex Sinaiticus
- The manuscript known as the Book of Kells
- Bronze cast realized by the fonderie Alexis Rudier in 1904 of Auguste Rodin's The thinker held at the Musée Rodin in Paris, France since 1922, ID number s. 1295
- Numbered copy 4 (of a limited edition of 50) of Vieux-Québec / textes de Guy Robert ; gravures d'Albert Rousseau published in 1982 in Montréal by Editions du Songe and Iconia
- Voice of fire, acrylic on canvas, painted by Barnett Newman in 1967, owned by the National Gallery of Canada since 1989
- Library of Congress Copy 2 of Homer. The Odyssey /translated by Robert Fagles, Penguin Classics, Deluxe edition published in New York by Penguin Books in 1997, ISBN 0-670-82162-4
- Peter Jackson's personal copy of The lord of the rings. The two towers, Special extended DVD edition, published in 2003, ISBN 0-7806-4404-2 [a 4-disc set with 2 booklets]
- The ebook Pop Culture by Richard Memeteau, published by Zones in 2014 and distributed by Editis in EPUB2 format, ISBN 978-2-35522-085-2, received by the National Library of France through digital legal deposit on 1st February 2016 to which the legal deposit number DLN-20160201-6 has been assigned. In the catalogue, this item is identified with a unique number: LNUM20553886

Entita AGENT

Entita AGENT je subjekt schopný úmyselne konať, získať práva a niesť zodpovednosť za svoje konanie. Entita AGENT je nadtrieda, ktorá je striktno ekvivalentná spojeniu *entít osoba a korporácia*. AGENT má potenciál zámerných vzťahov s inštanciami entít bibliografického záujmu (WEMI).

Ilustratívne príklady entity AGENT

- {Margaret Atwood}
- {Hans Christian Andersen}
- {Queen Victoria}
- {the Borromeo family}
- {BBC Symphony Orchestra}
- {Symposium on Glaucoma}

Entita AGENT má podtriedy: entitu OSOBA a entitu KORPORÁCIA. Entita OSOBA je výlučne existujúca ľudská bytosť. Napríklad:

- {Homer}
- {Henry Gray}
- {Agatha Christie}
- {Richmond Lattimore}
- {Robert Fagles}
- {John I of France, King of France and Navarre} [King from his birth on November 15, 1316 to his death five days later on November 20]
- {Johann Sebastian Bach}
- {Raoul Dufy}
- {the *person* referred to through the real name ‘Charles Dodgson’ and the pseudonym ‘Lewis Carroll’} [author and mathematician]

Entita KORPORÁCIA je zhromaždenie alebo organizácia osôb nesúcich konkrétne označenie a schopných pôsobiť ako jednotka. Napríklad:

- {the International Federation of Library Associations and Institutions} [an association]
- {81st World Library and Information Conference, held 15–21 August 2015 in Cape Town, South Africa} [a conference]

- {Bibliothèque nationale de France} [the national library of France]
- {Friends of the Library} [the “Friends” organization at North Carolina State University]
- {Pansoft GmbH} [a company]
- {the musical group referred to as ‘The Beatles’}
- {City of Ottawa} [a municipal government]
- {Canada} [the nation, not the physical territory]
- {the office of Prime Minister of Canada, held successively by individual incumbents}
- {the Franciscan Order} [a monastic order]
- {the parish of St. Paul’s Cathedral in London, United Kingdom} [an administrative subdivision of a diocese]
- {the royal house of the Medici}
- {the Bach family of musicians}
- {the publishing company referred to as ‘Random House’}
- {the group of 20th century French mathematicians publishing under the collective pseudonym ‘Nicolas Bourbaki,’ and also known as the ‘Association des collaborateurs de Nicolas Bourbaki’}
- {the two cousins who used the joint pseudonym ‘Ellery Queen’ when publishing together in the field of detective fiction, and who were also known separately under the names ‘Frederic Dannay’ and ‘Manfred Bennington Lee’}
- {the two women who published together using the joint pseudonym ‘Virginia Rosslyn,’ and who never published under their real names ‘Isabelle A. Rivenbark’ and ‘Claire D. Luna’}

Entita NOMEN⁴ (Označenie)

Entita NOMEN je spojenie medzi entitou a označením, ktoré na ňu odkazuje.

Nomen spája akékoľvek pomenovanie (t. j. kombináciu znakov), ktoré sa používa na označenie inštanície akejkoľvek entity nachádzajúcej sa v bibliografickom svete s touto entitou. Akákoľvek entita, na ktorú sa odkazuje vo vesmíre diskurzu, je pomenovaná aspoň jedným nomenom.

4 Pre pojem NOMEN navrhujeme používať primárne pojem semiotickej proveniencie „označenie“, nakoľko ide o jazykovedný aspekt problému (*označujúce* a *označované*; signifiant – signifié). Ako synonymá je možné používať podľa kontextu slová: *pomenovanie*, *názov*, *meno*.

Ilustratívne príklady entity NOMEN

NOMEN osoba:

- „Agatha Christie“ ako spôsob odkazovania na {osobu Dame Agatha Christie, Lady Mallowan}
- „Agatha Mary Clarissa Miller“ ako spôsob odkazovania na {osobu Dame Agatha Christie, Lady Mallowan}
- „Lady Mallowanová“ ako spôsob odkazovania na {osobu Dame Agatha Christie, Lady Mallowan}
- „Mary Westmacott“ ako spôsob označenia {osoby Dame Agatha Christie, Lady Mallowan}
- „Christie, Agatha, 1890 – 1976“ ako spôsob odkazovania na {osobu Dame Agatha Christie, Lady Mallowan [preferovaný prístupový bod podľa RDA pre jej detektívne romány a príbehy]}
- „Westmacott, Mary, 1890–1976“ ako spôsob odkazovania na {osobu Dame Agatha Christie, Lady Mallowan [preferovaný prístupový bod podľa RDA pre jej romantické romány]}

NOMEN Názvy medzinárodných organizácií v niekoľkých jazykoch:

- ‘United Nations’ ako spôsob odkazovania na {the collective agent United Nations} in English
- ‘Nations Unies’ ako spôsob odkazovania na {the collective agent United Nations} in French
- ‘Nazioni Unite’ ako spôsob odkazovania na {the collective agent United Nations} in Italian
- ‘Vereingte Nationen’ ako spôsob odkazovania na {the collective agent United Nations} in German

NOMEN Názvy pre dielo:

- Christie, Agatha, 1890–1976. Murder with mirrors’ ako spôsob odkazovania na {the work Murder with mirrors by Agatha Christie} [preferovaný prístupový výraz v súbore autorít LC/NACO authority file]
- ‘Christie, Agatha, 1890–1976. They do it with mirrors’ ako spôsob odkazovania na {the work Murder with mirrors by Agatha Christie} [variant prístupového výrazu v súbore autorít LC/NACO authority file]

NOMEN Názvy hudobných diel:

- ‘Brahms, Johannes, 1883–1897. Quartets, violins (2), viola, cello, no. 1, op. 51, no. 1, C minor’ ako spôsob odkazovania na {Johannes Brahms’s work String Quartet No. 1} [preferovaný prístupový výraz v súlade s RDA v súbore autorít LC/NACO authority file]
- ‘Brahms, Johannes, 1883–1897. Quartets, strings, no. 1, op. 51, no. 1, C minor’ ako spôsob odkazovania na {Johannes Brahms’s work String Quartet No. 1} [variant prístupového výrazu v súbore autorít LC/NACO authority file]
- ‘Schubert, Franz, 1797–1828. Sonatas, piano, D. 959, A major’ ako spôsob odkazovania na {Franz Schubert’s work Piano Sonata D. 959} [preferovaný prístupový výraz v súlade s RDA v súbore autorít LC/NACO authority file]
- ‘Schubert, Franz, 1797–1828. Sonates. Piano. D 959. La majeure’ ako spôsob odkazovania na {Franz Schubert’s work Piano Sonata D. 959} [preferovaný prístupový výraz v súbore autorít BnF authority file]

NOMEN Názvy pre jednodňové obdobie 2015-03-01:

- ‘March 1, 2015’ ako spôsob odkazovania v angličtine a v rámci schémy gregoriánskeho kalendára na časové rozpätie, ktoré uplynulo medzi nultou hodinou 1. marca 2015 a polnocou 1. marca 2015’
- ‘1 marzo 2015’ ako spôsob odkazovania v taliančine a v rámci schémy gregoriánskeho kalendára na časové rozpätie, ktoré uplynulo medzi nultou hodinou 1. marca 2015 a polnocou
- ‘1. marca 2015’01/03/2015’ ako spôsob odkazovania v konvencii DD/MM/RRRR a v rámci schémy gregoriánskeho kalendára na časové rozpätie, ktoré uplynulo medzi nultou hodinou 1. marca 2015 a polnocou 1. marca 2015’
- ‘10 Adar 5775’ ako spôsob odkazovania v romanizovanej hebrejčine a v rámci schém židovského kalendára na časové rozpätie, ktoré uplynulo medzi zotmením 28. februára 2015 a zotmením 1. marca 2015
- ‘1936 Phalguna 10’ ako spôsob odkazovania v romanizovanej hindčine a v rámci indického občianskeho kalendára na časové rozpätie, ktoré uplynulo medzi nultou hodinou 1. marca 2015 a polnocou 1. marca 2015

NOMEN pre pojem predmetu:

- ‘Music’ ako spôsob odkazovania na hudbu v súbore autorít LCSH [valid term in LCSH]
- ‘780’ ako spôsob odkazovania na hudbu v klasifikácii DDC

- [klasifikačný znak pre predmet {music} in DDC]
- ‘Music’ ako spôsob odkazovania na hudbu v LCGFT [používaný termín pre žáner v LCGFT]

NOMEN Názvy vo forme identifikátorov:

- ‘978-0-375-50291-0’ v schéme ISBN [ISBN pre výraz: Seabiscuit: an American legend /Laura Hillenbrand published in 2001 by Random House]
- ‘0000 0001 2102 2127’ v schéme ISNI [ISNI pre identitu {Agatha Christie}]
- ‘0000 0003 6613 0900’ v schéme ISNI [ISNI pre identitu {Mary Westmacott}]

NOMEN Názvy a pojmy polysémie a homonymie:

- ‘Lusitania’ ako spôsob odkazu na starovekú rímsku provinciu, ktorá zodpovedá súčasnému Portugalsku a časti súčasného Španielska na Pyrenejskom polostrove
- ‘Lusitania’ ako spôsob odkazovania na britskú luxusnú loď, ktorú 7. mája 1915 potopila nemecká ponorka v severnom Atlantiku
- ‘Verve’ ako spôsob odkazu na {the record label Verve}
- ‘Verve’ ako spôsob odkazu na {the periodical Verve}
- ‘Verve’ ako spôsob odkazu na {the rock music band Verve}
- ‘Verve’ ako spôsob odkazu na {the notion of vivacious eloquence} in the English language
- ‘Verve’ ako spôsob odkazu na {the notion of vivacious eloquence} in the French language

Entita PLACE (MIESTO)

Entita sa týka označenia miesta, priestoru. Entita PLACE (MIESTO), ako je relevantné v bibliografickom kontexte, je kultúrnou konštrukciou; je to ľudská identifikácia *geografickej oblasti* alebo *priestoru*.

Miesta sa zvyčajne identifikujú prostredníctvom *fyzického objektu* (geografický prvok alebo objekt vyrobený človekom) alebo kvôli ich relevantnosti prostredníctvom *konkrétneho agenta* (geopolitické entity, ako sú krajiny, mestá) alebo ako miesto *udalosti*.

Miesto ako rozsah priestoru je odlišné od akýchkoľvek riadiacich orgánov, ktoré vykonávajú jurisdikciu na tomto území. Vláda zodpovedná za územie je

kolektívnym agentom (korporáciou). Miesta môžu byť súčasné alebo historické, na Zemi alebo mimozemské.

Imaginárne, legendárne alebo fiktívne miesta nie sú inštanciami entity miesta.

Miesto môže mať nejasné hranice. Hranice miesta sa môžu časom meniť (napríklad mesto, ktoré pohltí priľahlé predmestia) bez zmeny identity miesta na bibliografické účely. Keďže môže ísť o pohyblivý referenčný rámec, miesto entity nie je nevyhnutne identifikované iba svojimi geopriestorovými súradnicami.

Ilustratívne príklady entity PLACE

- {Montréal (Québec)} [oblasť kultúrne identifikovaná ako miesto, hoci centrálné mesto počas svojej histórie absorbovalo priľahlé mestá]
- {Lutèce}
- {Clonmacnoise} [oblasť, kde ešte stále vidno ruiny zničeného kláštora Clonmacnoise]
- {Greenland}
- {Italy}
- {Africa}
- {St. Lawrence River}
- {Lake Huron}
- {Mars}

Entita TIME-SPAN (ČASOVÉ ROZPÄTIE)

TIME-SPAN (ČASOVÉ ROZPÄTIE) je časový úsek, ktorý možno identifikovať uvedením jeho začiatku a konca.

Výsledné trvanie môže byť spojené s akciami alebo udalosťami, ku ktorým došlo počas tohto časového obdobia. Dokonca aj veľmi presné časové rozpätie má merateľné trvanie, akokoľvek krátke môže byť.

V knižničných implementáciách sa prípady časového rozpätia, považovaného za užitočné v bibliografických alebo autoritných údajoch, často vyjadrujú v rokoch (rok narodenia osoby, rok úmrtia osoby, rok zániku právnickej osoby, rok vydania dokumentu, manifestácia), aj keď sa súvisiace podujatie uskutočnilo len počas časti roka.

Informácie dostupné katalogizátorovi alebo inherentné charakteristiky identifikovaného časového rozpätia sa prejavajú v stupni presnosti použitej pri zaznamenávaní časového rozsahu. Napríklad „14. storočie“ môže byť dostatočne presné pri zaznamenávaní začiatku renesancie, zatiaľ čo desaťročie môže byť vhodnejšie pri identifikácii začiatku hudobného štýlu.

Dátumy slúžia ako apelácie alebo nomeny pre časové rozpätia v rôznych kalendárových alebo časových systémoch. Časové rozpätia možno označovať aj všeobecnejšími pojmami, ako sú veky, geologické éry alebo epochy.

Ilustratívne príklady entity TIME-SPAN

- {obdobie začínajúce 1. januára 2015, končiace 31. decembra 2015 a trvajúce jeden rok} [môže byť označované ako „2015 A.D.“ (pomocou Anno Domini) alebo ako „2015 CE“ (pomocou bežného obdobia)]
- {2015-03-01} [časové rozpätie dňa vyjadrené v gregoriánskom kalendári vo formáte RRRR-MM-DD]
- {20120808094025.0} [časové rozpätie jednej desatiny sekundy vyjadrené vo formáte RRRRMMDDHHMSS.S]
- {Dvadsiate storočie}
- {obdobie ordoviku} [obdobie trvajúce od 488,3 do 443,7 miliónov rokov pred súčasnosťou]
- {488,3 milióna rokov pred súčasnosťou} [časové rozpätie začiatku obdobia ordoviku]
- {dynastia Ming}
- {Doba bronzová} [časové rozpätie, aj keď presný čas strávený sa bude líšiť v závislosti od miesta]
- {Doba osvietenstva}

Atribúty v LRM

V predchádzajúcich častiach sme sa venovali vysvetleniu koncepcie IFLA LRM. Zamerali sme pozornosť hlavne základnej charakteristike významu a metodológie IFLA LRM.

Tab. 6: Systém metadát – Atribúty entít v IFLA LRM

HIERARCHIA ATRIBÚTOV LRM (Označenie metadát LRM)			
TOP Entity	Entity nižšej úrovne	TOP Atribúty	Atribúty nižšej úrovne
LRM-E1 Res		LRM-E1-A1 Category	
--	LRM-E2 Work	--	LRM-E2-A1 Category
--	LRM-E3 Expression	--	LRM-E3-A1 Category
--	LRM-E4 Manifestation	--	LRM-E4-A1 Category of carrier
--	LRM-E9 Nomen	--	LRM-E9-A1 Category
--	LRM-E10 Place	--	LRM-E10-A1 Category
LRM-E1 Res		LRM-E1-A2 Note	
--	LRM-E2 Work	LRM-E2-A2 Representative expression attribute	
--	LRM-E3 Expression	LRM-E3-A2 Extent	
--	LRM-E3 Expression	LRM-E3-A3 Intended audience	
--	LRM-E3 Expression	LRM-E3-A4 Use rights	
--	LRM-E3 Expression	LRM-E3-A5 Cartographic scale	
--	LRM-E3 Expression	LRM-E3-A6 Language	
--	LRM-E3 Expression	LRM-E3-A7 Key	
--	LRM-E3 Expression	LRM-E3-A8 Medium of performance	
--	LRM-E4 Manifestation	LRM-E4-A2 Extent	
--	LRM-E4 Manifestation	LRM-E4-A3 Intended audience	

--	LRM-E4 Manifestation	LRM-E4-A4 Manifestation statement	
--	LRM-E4 Manifestation	LRM-E4-A5 Access conditions	
--	LRM-E4 Manifestation	LRM-E4-A6 Use rights	
--	LRM-E5 Item	LRM-E5-A1 Location	
--	LRM-E5 Item	LRM-E5-A2 Use rights	
--	LRM-E6 Agent	LRM-E6-A1 Contact information	
--	LRM-E6 Agent	LRM-E6-A2 Field of activity	
--	LRM-E6 Agent	LRM-E6-A3 Language	
--	LRM-E7 Person	LRM-E7-A1 Profession / Occupation	
--	LRM-E9 Nomen	LRM-E9-A2 Nomen string	
--	LRM-E9 Nomen	LRM-E9-A3 Scheme	
--	LRM-E9 Nomen	LRM-E9-A4 Intended audience	
--	LRM-E9 Nomen	LRM-E9-A5 Context of use	
--	LRM-E9 Nomen	LRM-E9-A6 Reference source	
--	LRM-E9 Nomen	LRM-E9-A7 Language	
--	LRM-E9 Nomen	LRM-E9-A8 Script	
--	LRM-E9 Nomen	LRM-E9-A9 Script conversion	
--	LRM-E10 Place	LRM-E10-A2 Location	
--	LRM-E11 Time-span	LRM-E11-A1 Beginning	
--	LRM-E11 Time-span	LRM-E11-A2 Ending	

Prepájanie dát (Linked data)

Trend *prepájania dát* predstavuje v knihovníctve zásadnú inováciu a trend v katalogizácii a v tvorbe bibliografických dát. Tou inováciou je iniciatíva Kongresovej knižnice USA z roku 2012, známa pod skratkou BIBFRAME (BIBFRAME, 2023). Pokrok v oblasti *linked data* v spojitosti s katalogizáciou popisuje Heng, Greta – Myung-Ja Han (Heng, 2023) a celý rad ďalších zdrojov z rokov 2012–2022 (Linked, 2012–2022).

Knihovníci dobre poznajú formát MARC 21, ktorý sa používa od 60. rokov 20. storočia v katalogizácii na tvorbu bibliografických dát. MARC veľmi dobre slúži v knižniciach pri spracovaní dokumentov a zápis metadát v elektronickej forme, ktorá je založená na štandarde ISO 2709 (2709, 2022).

V súčasnosti je trend prepájania dát v našom odbore len v začiatkoch. Zatiaľ, na jednej strane, neexistuje spoľahlivý nástroj na katalogizáciu metódou prepájania dát a, na druhej strane, neexistuje dostatok štandardných dát, ktoré by vyhovovali potrebám a požiadavkám katalogizačnej praxe.

Nachádzame sa na polceste. Prechod z rigidného formátu MARC 21 s pevnou štruktúrou dát na platformy prepájania dát zatiaľ nie je na programe dňa.

Knihovníci *Národní knihovny* v Prahe si tento fakt uvedomujú a realisticky si zvolili cestu postupných krokov (Lichtenbergová, 2014). Veľmi svedomite pripravili metodiku, ktorou otvárajú cestu k používaniu pravidiel RDA (Resource Description and Acces), ktoré nahrádzajú katalogizačné pravidlá AACR2, (Anglo-americká katalogizační pravidla: druhé vydání, revize 1988), a to v spojení s MARC 21. Pokiaľ ide o trend prepojených dát, autorky situáciu zhodnotili správne v roku 2016, keď v predhovore píšú:

„Vzhľadom k tomu, že formát na bázi Linked Data nebude pro potreby projektu v dohledné době využitelný, budou RDA implementována s formátem MARC 21, který je v české katalogizační praxi používán od roku 2004. Stávající české vydání je pro tyto potreby nedostatečné, proto byla provedena analýza a implementace dodatků souvisejících s RDA. Předkládaná metodika zahrnuje české dodatky k formátu MARC 21: bibliografický formát z roku 2014.“

Integráciu štandardných názvov metadát MARC 21, RDA a ekvivalentov v kapitolách dokumentu RDA názorne ukazuje tabuľka 2 (na s. 13). Metodika NKP je vhodná aj pre vzdelávanie knihovníkov, pretože jasne a systematicky vysvetľuje požiadavky na tvorbu minimálneho záznamu podľa pravidiel RDA vo formáte MARC 21 a obsahuje mnoho príkladov. Osvojenie si pravidiel RDA je dôležitým krokom pri práci s dátami v knihovníctve, pretože znamená praktickú implementáciu konceptu FRBR s perspektívnym ďalším prvkom, ktoré si nová

generácia informačných špecialistov, knihovníkov, archivárov, ap. bude dozaista osvojovať v najbližších rokoch. Ide o systém pilierov novej bibliografie a knihovníctva. Prvkami štruktúry nového systému knihovníctva sú:

1. Katalogizačné princípy IFLA (Statement of International Cataloguing Principles (ICP)) (ICP, 2017).
2. Popis a prístup ku zdrojom (Resource Description and Access (RDA)).
3. Funkčné požiadavky na bibliografické záznamy (Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR)) (FRBR, 1998)
4. Funkčné požiadavky na autoritatívne dáta (Functional Requirements for Authority Data (FRAD)) (FRAD, 2013).
5. Funkčné požiadavky na vecné autoritatívne dáta (predmetové authority) (Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD)) (FRSAD, 2011).
6. Referenčný model pre knižnice (Library Reference Model (LRM)) (LRM, 2017).
7. FRBRoo konceptuálny model v objektovo orientovanom formalizme (FRBRoo : a conceptual model for bibliographic information in object oriented formalism) (FRBROO, 2015).
8. PRESSoo : rozšírenie CIDOC CRM na modelovanie bibliografických informácií o pokračujúcich zdrojoch (PRESSoo : extension of CIDOC CRM (CRM, 2017) and FRBRoo for the modelling of bibliographic information pertaining to continuing resources) (PRESSOO, 2016).
9. BIBFRAME rámec iniciatívneho vývoja novej bibliografie (BIBFRAME Bibliographic Framework Initiative) (BIBFRAME, 2023).
10. MARC21. Bibliografický formát. Formát MARC 21 pre Authority a Holdingy (MARC, 2004).

Aká je podstata prepájania dát v spracovaní dokumentov?

Podstatou inovácie prepájania dát je nová technológia zjednodušenia tvorby bibliografických dát v katalogizácii tak, že sa záznam o dokumente vytvorí viac-menej automaticky z dostupných existujúcich digitálnych dát.

Jednoducho povedané, záznam o nejakom diele sa vytvorí tak, že sa „vykladá“ (ako puzzle) z dát v externých zdrojoch. Napríklad osobné meno autora sa preberie automaticky z databázy autorít VIAF (*Virtual International Authority File*). Predmetové heslá alebo kľúčové slová by sa mali získať do záznamu napríklad z tezauru MESH *Medical subject headings* (MESH, 2022), čo je špeciálny slovník pre oblasť medicíny a lekárskeho vied), slovníka predmetových hesiel Kongresovej knižnice LCSH (*Library of Congress*) (LCSH, 2022) ap.

Externým zdrojom dát pre katalogizáciu v režime prepojených dát môže byť aj báza dát Wikidata, čo je bezplatná a otvorená vedomostná základňa, ktorú môžu čítať a upravovať ľudia aj stroje. (Wikidata, 2023). *Wikidata* funguje ako centrálné úložisko pre *štruktúrované údaje* jej sesterských projektov *Wikimedia*, vrátane *Wikipédie*, *Wikivoyage*, *Wikislovníku*, *Wikisource* a ďalších. *Wikidata* tiež poskytuje podporu mnohým ďalším stránkam a službám okrem projektov *Wikimedia*! Obsah *Wikiúdajov* je dostupný na základe bezplatnej licencie, exportovaný pomocou štandardných formátov a môže byť prepojený s inými otvorenými dátovými súbormi na prepojenom dátovom webe.

Iniciatíva prepájania dát v katalogizácii bude pravdepodobne trend, ktorý katalogizátorov čaká. Autori (Heng, 2023) sa domnievajú, že náročná profesionálna katalogizácia bude ustupovať a katalogizáciu budú môcť vykonávať metódou linkovania dát v editoroch poloprofesionálni, neskúsení katalogizátori, ktorí nepoznajú ani terminológiu, ani pravidlá katalogizácie, pričom výsledok katalogizácie je už teraz „dost dobrý“. Ukazujú to skúsenosti s používaním editora *Metadata Maker* a *Sinopia*. *Metadata Maker*, ktorý popisujú autori:

„umožňuje každému používateľovi vytvárať katalógové záznamy, ktoré sú „dostatočne dobré“ (poskytujú dostatok informácií na identifikáciu bibliografickej položky a vygenerujú základný bibliografický popis)[28] v rôznych formátoch, vrátane MARC, bez ohľadu na jeho znalosti alebo skúsenosti s katalogizáciou, štandardy, integrované knižničné systémy alebo OCLC“ (Heng, 2023).

Služba prepojených údajov

ID.LOC.GOV (ID.LOC.GOV, 2023) poskytuje interaktívny aj strojový prístup k bežne používaným ontológiám, riadeným slovníkom a iným zoznamom na bibliografický popis.

Dátové modelovanie

V pokročilých ILS (RERO, 2023) už **dátové modelovanie** môže predstavovať novú úroveň. Knižnice dlho popisovali len bibliografické, holdingové dáta a dáta o exemplároch. Začiatkom roku 2000 modelovanie FRBR, teraz LRM, umiestnilo katalogizáciu do širšieho kontextu entít: osôb, diel, miest, pojmov... Tieto entity sú vo všeobecnosti bežné s popismi vytvorenými v archívoch, múzeách a na webe

všeobecne a otvárajú tak cestu k obrovskému rozšíreniu zdieľania údajov, ktorého hlavnými garantmi zostávajú knižnice. Výrečným príkladom je projekt GND (GND, 2019), (Balzer, 2019).

V čom je RERO ILS iný?

Pri navrhovaní RERO ILS bolo zásadnou voľbou nezaložiť softvér priamo na formáte MARC. Keďže RERO ILS je postavené na technológiách rámca Invenio 3, ako základ pre dáta sme prirodzene prijali JSON. JSON je formát na štruktúrovanie údajov založený na rovnakom princípe ako XML, ale ktorý je integrovaný do mnohých súčasných programovacích jazykov.

The screenshot shows the 'Metadata Maker for Monographs (LD)' interface. It features a form with various input fields for metadata. Two specific areas are highlighted with green boxes and blue arrows pointing to labels: 'Keywords (Library of Congress Subject Headings)' is highlighted with a green box and a blue arrow pointing to a label 'Dáta z LCSH'; 'Keywords (summary suggest or keyword searching?)' is highlighted with a green box and a blue arrow pointing to a label 'Dáta z VIAF'. The interface also includes fields for Title, Subtitle, ISBN, Edition Statement, Language, Name of publisher, Place of publication, Country/State/Province of publication, Date of publication, Copyright date, Number of pages, and a 'Keywords Search (Faceted Application of Subject Terminology)' field. At the bottom, there are options for 'Save as record', 'Choose record format', and 'Name' and 'Clear' buttons.

Obr. 28: Šablóna editora Metadata Maker University of Illinois at Urbana-Champaign Library's Innovation and Seed Funds.

V šablónu do modulu Monografie (LD) v nástroji *Metadata Maker* výskumníci pridali dve nové prepojené dátové funkcie, a to: návrhy *osobných mien* z VIAF a návrhy *predmetových hesiel* LCSH. Nové funkcie podporujú vyhľadávanie

a automatické dopĺňanie osobných mien vo VIAF a generovanie LCSH (kľúčových slov) na základe textu poskytnutého používateľom do šablóny záznamu. URI kontrolovaných výrazov sú pridané do výstupných metadát. V budúcnosti bude dozaista možné pri „skladaní“ katalogizačného záznamu linkovať aj iné dáta, napríklad názvy vydavateľov, štandardné čísla (ISBN), kódy krajín, kódy jazykov, časové údaje (dátumy) ap.

Vývoj editorov katalogizácie pomocou *prepojených dát* stále pokračuje. Stále však existujú problémy, ktoré sa riešia formou spolupráce knihovníkov a informatikov. Hlavný problém spočíva v tom, že zatiaľ neexistuje žiadny integrovaný knižničný systém (ILS), ktorý by bol schopný prijímať dáta z BIBFRAME editorov. Nezdá sa, že by predajcovia ILS podporovali trend prepájania dát a fungujú v režime tradičnej rigidnej katalogizácie s využívaním dát špecifikovaných vo formátoch MARC 21.

Metadata Maker (Maker, 2023) bol vyvinutý a vydaný ako open-source aplikácia v roku 2015 (Heng, 2023). Je to nástroj na tvorbu katalogizácie, ktorý umožňuje používateľom vytvárať bibliografické metadáta bez predchádzajúcich znalostí o katalogizácii. *Metadata Maker* môže mať potenciál, aby si ho v praxi osvojili poloprofesionálni katalogizátori s pridanými novými prepojenými zdrojmi údajov, vrátane automatického návrhu osobného mena súboru VIAF (VIAF) (Virtual International Authority File) a odporúčaní predmetu LCSH (LCSH, 2022) (Library of Congress) na základe zadávania textu používateľom (Heng, 2023).

Zoznam bibliografických odkazov

AACR2. 2005. *Anglo-americké katalogizačné pravidlá podľa Spoločného riadiaceho výboru pre revíziu AACR ; Americká asociácia knižníc ; Kanadská asociácia knižníc ; Chartered Institute of Library and Information Professionals (Veľká Británia).* URL: https://pdf.yt/d/VV-4_m1HV. 2005.

Balzer, GND. 2019. Balzer, D., Fischer, B. K., Kett, J., Laux, S., Lill, J. M., Lindenthal, J., Manecke, M., Rosenkötter, M. und Vitzthum, A. (2019) „Das Projekt ‚GND für Kulturdaten‘ (GND4C)“, 6(4), s. 59–97. [Online] 2019. doi: 10.5282/o-bib/2019H4S59-97.

BIBFRAME. 2023. *Prehľad modelu BIBFRAME 2.0.* <https://www.loc.gov/bibframe/docs/bibframe2-model.html>. [2023-08-16]. 2023.

Breeding, Marshall. 2020. Smart Libraries Q&A: Differences between ILS and LSP. <https://librarytechnology.org/document/25609>[2023-07-20]. *Smart Libraries Newsletter [October 2020]*. 2020.

Coyle, Karen. 2011. *MARC21 as Data: A Start.* . 2011, Code4lib, Issue 14, 2011-07-25. ISSN 1940-5758. <https://journal.code4lib.org/articles/5468> [2023-07-16].

CRM, CIDOC. 2017. *(CIDOC CRM 6.2.2) Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model / produced by the ICOM/CIDOC Documentation Standards Group, continued by the CIDOC CRM Special Interest Group ; current main editors: Patrick Le Boeuf, Martin Doerr, Christian Emil Ore.*. 2017.

EDULRM. 2020. IFLA Library Reference Model (LRM). [Online] 2020. [Dátum: 12. 07 2023.] <https://www.librarianshipstudies.com/2020/04/ifla-library-reference-model-lrm.html>

ESE. 2009. *Špecifikácie sémantických prvkov Europeany (ESE) Verzia 3.2.1, 06/11/2009 Europeana v1.0 spolufinancované Európskou úniou Projekt je spolufinancovaný Európskou úniou prostredníctvom programu eContentplus. [V repozitári IS SU Opava:]* <https://is.slu.cz/au>. 2009.

FRAD. 2013. (FRAD) *Functional requirements for authority data : a conceptual model / edited by Glenn E. Patton, IFLA Working Group on Functional Requirements and Numbering of Authority Records (FRANAR). München : K.G. Saur, 2009. (IFLA series on bibliographic contro. 2013.*

FRBR. 1998. (FRBR) *Functional requirements for bibliographic records : final report / IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. München : K.G. Saur, 1998. (UBCIM publications ; new series, vol. 19). As amended and corrected through F. 1998.*

FRBROO. 2015. (FRBROO 2.4) *Definition of FRBRoo : a conceptual model for bibliographic information in object-oriented formalism / International Working Group on FRBR and CIDOC CRM Harmonisation ; editors: Chryssoula Bekiari, Martin Doerr, Patrick Le Boeuf, Pat Riva. Ve. 2015.*

FRSAD. 2011. (FRSAD) *Functional requirements for subject authority data (FRSAD) : a conceptual model / edited by Marcia Lei Zeng, Maja Žumer and Athena Salaba. München : De Gruyter Saur, 2011. (IFLA series on bibliographic control ; vol. 43). Available at: <http://www.> 2011.*

GND. 2019. Das Projekt "GND für Kulturdaten" (GND4C). [Online] 2019. [Dátum: 22. 08 2023.] <https://www.o-bib.de/bib/article/view/5539>.

Heng, Greta. 2023. Revamping Metadata Maker for 'Linked Data Editor': Thinking Out Loud. Vylepšenie nástroja Metadata Maker pre „Editor prepojených údajov Myslíte nahlas“: In: *Code4Lib. Issue 55, 2023-1-20. Dostupné: <https://journal.code4lib.> 2023.*

ICP. 2017. *IFLA Cataloguing Section and IFLA Meetings of Experts on an International Cataloguing Code; Approved by IFLA Cataloguing Standing Committee and IFLA Committee of Standards Endorsed by IFLA Professional Committee. (2017) IFLA Statement of International Cat. 2017.*

ID.LOC.GOV. 2023. *ID.LOC.GOV. 2023. Linked Data Service. <https://id.loc.gov/> 2023.*

ISO. 2017. *ISO 15836-1:2017 Informácie a dokumentácia — Súbor prvkov metaúdajov Dublin Core — Časť 1: Základné prvky. 2017.*

ISO. 2017. *ISO/IEC 21778:2017 Information technology — The JSON data interchange syntax*. s.l. : ISO, 2017.

ISO. 2019. *ISO 15836-2:2019 Information and documentation — The Dublin Core metadata element set — Part 2: DCMI Properties and classes*. 25 s. 2019.

ISO. 2022. *ISO 2709:2008. Informácie a dokumentácia — Formát na výmenu informácií. Táto norma bola naposledy revidovaná a potvrdená v roku 2022. Preto táto verzia zostáva aktuálna.* <https://www.iso.org/standard/41319.html> [2023-08-16]. 2022.

Katuščák, Dušan et al. 2022. *Kompendium knihovnictví 1*. [Online] 2022. https://digilib.svkbb.eu/projekt-skriptor/kompendium-knihovnictvi-1/?order=ASC&orderby=date&perpage=12&pos=8&source_list=collection&ref=%2Fprojekt-skriptor%2F. ISBN 978-80-7054-306-1.

LCSH. 2022. *Library of Congress Subject Headings PDF Files*. <https://www.loc.gov/aba/publications/FreeLCSH/freelcsh.html>. [Online] 2022. <https://www.loc.gov/aba/publications/FreeLCSH/freelcsh.html>.

Lichtenbergová, Edita. 2014. *Lichtenbergová, Edita – Balíková, Marie – Benešová, Ludmila – Příbylová, Jarmila – Svobodová, Jaroslava. 2016. Katalogizace podle RDA ve formátu MARC 21 – tištěné a elektronické monografie – katalogizace na úrovni minimálního/doporučeného záznamu.* Praha. 2014.

Linked. 2012–2022. *Linked Data for Libraries*. <https://wiki.lyrasis.org/pages/viewpage.action?pageId=41354028>; *Linked Data for Libraries Labs*. <https://wiki.lyrasis.org/pages/viewpage.action?pageId=77447730>; *Linked Data for Production*. <https://wiki.lyrasis.org/pages/viewpage>. 2012–2022.

LRM. 2017. *IFLA Library Reference Model: a conceptual model for bibliographic information, International Federation of Library Associations and Institutions, August 2017; amended and corrected December 2017*. <https://www.ifla.org/files/assets/catalog>. 2017.

Maker. 2023. *Metadata Maker*. [Online] 2023. [Dátum: 12. 07. 2023.] <https://metadatamaker.library.illinois.edu/>.

MARC. 2004. *MARC 21 : formát pre bibliografické údaje s pravidlami na označenie obsahu : slovenský preklad vydania z roku 1999 obsahuje aktualizáciu č. 5 z októbra 2004. [slovenský preklad: Dušan Katuščák, Martin Katuščák].* <https://www.ulib.sk/files/SKP/MARC21bib.pdf>. [ed.] Dušan Katuščák. Martin : Slovenská národná knižnica, 2004. s. 800. Zv. 1, 2.

MARCXML. 2022. Library of Congress Network Development and MARC Standards Office . [Online] 02. 02 2022. [Dátum: 10. 07 2023.] <https://www.loc.gov/standards/marcxml/>.

MESH. 2022. Valjentová, Lucie – Papík, Richard. *Selekční jazyky a klasifikace využitelné v rešeršních procesech – příklad MeSH.* s.l. : SVK Ostrava, 2022. s. 181–222. ISBN 978-80-7054-306-1.

Metadata. 2010. ALA. 2010. *Metadata, American Library Association, 18. máj 2010.* <http://www.ala.org/tools/atoz/metadata/metadata> (prístup 7. augusta 2023) ID dokumentu: 403edb0f-8bac-f5f4-0977-ffce78f7d830 [2023-08-16]. s.l. : ALA, 2010.

Mundaneum. 1910. Wikisofia: Mundaneum [online]. <https://wikisofia.cz/wiki/Mundaneum>. [Online] 1910. [Dátum: 12. 08. 2023].

Newspaper. 2023. IFLA Metadata Newsletter. Volume 9, Number 1, June 2023 *The Bibliography Section The Cataloguing Section Subject Analysis and Access Section.* s.l. : IFLA, 2023. ISSN 2414-3243.

NISO. 2004. Understanding Metadata. . ISBN: 1-880124-62-9. [Online] 2004. <https://web.archive.org/web/20141107022958/http://www.niso.org/publications/press/UnderstandingMetadata>.

Oliver, Chris. 2020. *IFLA Library Reference Model (LRM).* 2020. <https://www.librarianshipstudies.com/2020/04/ifla-library-reference-model-lrm.html>. [2023-08-16]. [Vzdelávací materiál pre odbor knižničné a informačné štúdiá. Video: Chris Oliver: <https://www.librarianshipstudies>. 2020.

Pradhan, Pallab. 2019. Library Services Platform (LSP): An Overview. In: https://www.researchgate.net/publication/333816851_Library_Services_Platform_LSP_An_Overview 2019.

PRESSOO. 2016. (PRESSOO) PRESSOO : extension of CIDOC CRM and FRBROO for the modelling of bibliographic information pertaining to continuing resources / editor: Patrick Le Boeuf. Version 1.2. January 2016. Available at: <http://www.ifla.org/files/assets/cataloguing/PRESS>. 2016.

RDA. 2017. RDA: resource description. 2017. RDA: resource description. 2017. [ed.] Ludmila a Juraj VALKO ROHOŇOVÁ. [prekl.] Ludmila a Juraj VALKO ROHOŇOVÁ. 2017. s. 1050. 9788081490927.

RERO. 2023. RERO. Bibframe, RDA, MARC, Json... <https://www.rero.ch/en/news/bibframe-rda-marc-json-on-vous-aide-a-demeler-ces-concepts>. 2023.

RERO+. 2022. Bibframe, RDA, MARC, JSON... we help you untangle these concepts! [Online] 4. 10 2022. [Dátum: 22. 08. 2023.] <https://www.rero.ch/en/news/bibframe-rda-marc-json-on-vous-aide-a-demeler-ces-concepts>

RERO+. 2023. What is RERO ILS. 2023. <https://bib.rero.ch/help/intro/>. 2023.

SGML. 2020. ISO 8879:1986 Spracovanie informácií — Textové a kancelárske systémy — Štandardný Generalized Markup Language (SGML). <https://www.iso.org/standard/16387.html>. 2020.

Toolkit. 2020. Library of Congress. 2020. “Preparing for the New RDA: RDA Toolkit Restructure and Redesign Project (3R Project),” <https://www.loc.gov/catworkshop/RDA2020/index.html> [2023-08-16]. 2020.

Unimarc. 1994. UNIMARC manuál. Slovenská verzia ; Ed. by Brian P. Holt, Sally H. Mac Callum, AB Long; Preklad a vedecká redakcia Dušan Katusščák. [ed.] Dušan Katusščák. Martin : Matica slovenská, 1994. s. 590. ISBN 80-7090-127-6.

VIAF. VIAF: The Virtual International Authority File. [Online] [Dátum: 12. 07 2023.] <https://viaf.org/>.

Wikidata. 2023. Wikidata. 2023. https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Main_Page. [2023-08-16]. 2023.

Zoner. 2023. Online návod Zoner Photo Studio X. Informácie (EXIF, IPTC, XMP). [Online] 2023. [Dátum: 22. 08 2023.] <https://www.milujemefotografii.cz/jak-rozumet-exifu-co-jsou-metadata>.

Architektura knihoven v praxi

Lenka Dostálová* – Libuše Foberová**

*Moravská zemská knihovna v Brně; **Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě
lenka.dostalova@mzk.cz; libuse.foberova@msvk.cz

Abstrakt

Kapitola analyzuje problematiku architektury knihoven. Zmiňuje stručný historický exkurz do vývoje architektury knihoven. Dále představuje metodické pracoviště Metodické centrum pro výstavbu a rekonstrukci knihoven při Moravské zemské knihovně v Brně. Další část statě se věnuje případové studii projektu Černá kostka – Centrum digitalizace, vědy a inovací. Popisuje dlouhou a složitou cestu Moravskoslezské vědecké knihovny v Ostravě k nové budově. Státní vědecká knihovna v Ostravě (původní název) byla totiž v době svého vzniku v roce 1951 umístěna v Nové radnici jen dočasně s tím, že v krátké době pro ni bude postavena nová budova. Výstavba začala být reálná až v roce 2004, kdy tehdejší vedení knihovny se zřizovatelem Moravskoslezským krajem uspořádalo architektonickou soutěž. Od té doby hovoříme o projektu Černá kostka. Stavební program byl tvořen několikrát, poslední vznikl v roce 2019. Na něj navázala Studie proveditelnosti, protože výstavba bude z větší části financována z fondů Evropské unie. Jednotlivé podkapitoly se tedy zaměřují na celý proces přípravy dokumentace pro provádění stavby, která je součástí podkladů k vyhlášení veřejné zakázky na dodavatele stavby.

Klíčová slova

Architektura knihoven, Moravská zemská knihovna v Brně, Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, Metodické centrum pro výstavbu a rekonstrukci knihoven při Moravské zemské knihovně v Brně, Moravskoslezský kraj, architektonická soutěž, projekt Černá kostka – Centrum digitalizace, vědy a inovací, studie proveditelnosti

Abstract

The chapter analyses the issues of library architecture. It mentions a brief historical excursion into the development of library architecture. It also introduces the Methodological Centre for Library Construction and Reconstruction at the Moravian Library in Brno. The next part of the article is devoted to a case study of the project Black Cube – Centre for Digitisation, Science and Innovation. It describes the journey of the Moravian-Silesian Scientific Library in Ostrava to a new building, which is a very long one, because the State Scientific Library in Ostrava (original name) was only temporarily located in the New Town Hall at the time of its establishment in 1951, with the expectation that a new building would be built for it in a short time. The construction became real only in 2004, when the library's management and the Moravian-Silesian Region organized an architectural competition. Since then we have been talking about the Black Cube project. The construction programme has been drawn up several times, the last one in 2019. It was followed by a Feasibility Study, as the construction will be largely financed by EU funds. Thus, the individual subchapters focus on the entire process of preparing the documentation for the implementation of the construction, which is part of the documents for the announcement of the public tender for the construction contractor.

Key words

Architecture of libraries, Moravian Library in Brno, Moravian-Silesian Research Library in Ostrava, Methodological Centre for Construction and Reconstruction of Libraries at the Moravian Library in Brno, Moravian-Silesian Region, architectural competition, project Black Cube – Centre for Digitization, Science and Innovation, feasibility study

Architektura knihoven – stručný historický exkurs

Lidstvo téměř od samého počátku mělo potřebu sdělovat, zaznamenávat a uchovávat nabyté poznatky. Nejstarší doklady této činnosti jsou nálezy pravěkých jeskynních maleb nebo zářezů na opracovaných zvířecích kostech.

Vznik prvních knihoven úzce souvisí s vynálezem písma asi před 5000 lety, kdy byly vytvořeny první předpoklady pro shromažďování, zpracování, uchovávání a zpřístupňování zaznamenaných informací; kulturního dědictví civilizace. Architekturu knihoven (umístění budovy, vzhled a vnitřní uspořádání) utvářela a dodnes utváří společenská funkce knihoven, způsob ukládání dokumentů (dle použitého materiálu, velikosti, vzhledu a tvaru), rozsah přístupnosti, poslání dané čtenářskými potřebami skupin společnosti a obecné principy stavitelského umění daného období.¹

Z hlediska účelových funkcí lze dlouhé období vývoje knihovnických budov rozdělit do dvou základních etap. První a delší je zhruba do 18. století, kdy knihovna plnila především zprostředkovatelskou úlohu (malé množství knih i čtenářů). Druhým obdobím je začátek 2. poloviny 18. století, v němž dochází k nárůstu knižní produkce, čtenářů a k diferenciaci jejich potřeb a zájmů (souvisí i s průmyslovou revolucí), dále sem můžeme zahrnout nároky na efektivnější provoz knihoven (zpracování fondu a jeho zpřístupnění, služby uživatelům) zejména velkých.²

Podobu knihovnických budov v průběhu historie ovlivnily časové mezníky tří informační explozí, které definoval Ladislav Kurka v publikaci *Architektura knihoven* (2011, s. 5):

- První informační exploze – vznik a vývoj písma (asi 3 500 let př. n. l.)
- Druhá informační exploze – objev a rozvoj knihtisku (1448), který souvisel s rychlým nárůstem knižní produkce, jejím zlevněním a s postupným šířením informací mezi veřejnost.
- Třetí informační exploze – nástup, rozvoj a implementace informačních technologií (60. léta 20. stl.) do provozu a činnosti knihovny.³

Knihovny ve starověku

První knihovny vznikaly na území Mezopotámie, Egypta, Řecka a Říma, také v Asii, především Číně a Koreji. Budovaly se na významných místech při chrámech,

1 CEJPEK, Jiří. *Architektura knihoven v historickém vývoji*. Praha: Státní knihovna ČSSR, 1968, s. 1–2.

2 CEJPEK, Jiří. *Architektura knihoven v...* s. 3–5.

3 KURKA, Ladislav. *Architektura knihoven*. Praha: Svaz knihovníků a informačních pracovníků České republiky, 2011. ISBN 978-80-85851-20-5.

lázňích nebo akademiích. Knihovny měly především reprezentativní funkci, mohly je využívat jen privilegované vrstvy společnosti, a jakožto chrámy vědění byly také jedním z nástrojů pro upevňování autority a moci politiky. Knihovny byly stavěny v podobě rozsáhlých a honosných budov ve tvaru obdélníku. Orientace na východní stranu umožňovala dostatečný přísun denního světla, v některých knihovnách se používaly i olejové lampy. Většina knihovnických budov byla obestavěna další stěnou oddělenou dutým prostorem, který zachytával vlhkost a prach, udržoval stálou teplotu a současně sloužil jako ochrana před vnějším požárem. Zvenčí i zevnitř budovu knihovny zdobily sochy a busty bohů nebo tehdejších významných osobností. Sloupové sály knihoven byly obloženy mramorem, který poskytoval ochranu před vlhkostí. V prostoru byla k dispozici místa ke studiu (stoly, židle). Používaným psacím materiálem byly hliněné tabulky, později papyrus a pergamen. Svitky byly ukládány do polic nebo speciálních dřebánů. Police na ukládání svitků, *armaria*, byly opatřeny číslem a umístěny ve výklencích stěn, některé z nich byly opatřeny dveřmi. Knihovny ve starověkém Římě sloužily i k veřejným přednáškám a diskusím.

Aššurbanipalova knihovna v Ninive, Irák (7. stol. př. n. l. – 612 př. n. l.)

Byla postavena pro krále Aššurbanipala (asi 668–631 př. n. l.), vládce Asýrie. Přístup do knihovny měli také kněží a významní učenci. Je považována za první systematicky uspořádanou knihovnu. Celkový počet tabulek, které se zde nacházely, se podle zdrojů liší. Běžně se uvádí počet v rozmezí 25 tisíc až 30 tisíc tabulek. Králova osobní knihovna obsahovala eposy, mýty, bajky, hymny, zákony, gramatické texty, matematická díla atd. Státní archiv uchovával královské letopisy, státní smlouvy, diplomatickou a státní korespondenci, astrologické zprávy, harémové výnosy atd. Nejznámějším dochovaným textem je Epos o Gilgamešovi (2 tis. př. n. l.).⁴

Alexandrijská knihovna, Egypt (283 př. n. l.–643 n. l.)

Knihovna měla status nejvýznamnější knihovny starověku. Knihovna vznikla jako součást Múseionu, což byla jedna z prvních státních starověkých univerzit a současně plnila funkci hlavního centra antické vzdělanosti. V době největšího rozkvětu měla knihovna 500–700 tisíc svitků, které shrnovaly tehdejší poznatky v oboru matematiky, astronomie, fyziky, lékařství a historie. V knihovně žili písaři, kteří prepisovali zapůjčené rukopisy z jiných knihoven.

4 EKSCHMITT, Werner. *Paměť národů: Hieroglyfy, písmo a písemné nálezy na hliněných tabulkách, papyrech a pergamenech*. Praha: Orbis, 1974. Stopy. Fakta. Svědectví, str. 16–17.

Pergamonská knihovna, Turecko (170 př. n. l.– 41 př. n. l.)

Čtyřmístná knihovna byla součástí chrámového komplexu, zasvěceného bohyni moudrosti Athéně. Tři místnosti sloužily k úschově knih a jedna jako prostor pro vědecké diskuse a veřejné debaty. Uchovávala přes 200 000 svitků. V době jejího fungování byl papyrus nahrazen novým psacím materiálem – pergamenem.⁵

Celsova knihovna v Efesu, Turecko (117–120 př. n. l.)

Patří mezi dochované starověké knihovny. Uchovávala přes 12 000 svitků. Třípodlažní budova byla umístěna na vyvýšené terase s průčelím, které zdobily čtyři sochy bohyní – moudrosti (Sophie), znalosti (Epistemé), inteligence (Ennoie) a srdnatosti (Arene).

Knihovna Ulpia, Itálie (112–127 př. n. l., Apollodóros z Damašku)

Nacházela se na Forum Traianum, v jehož středu stál Traianův sloup. Po obou stranách se nacházely dvě budovy (sály) určené pro díla v latině a pro díla v řečtině (více než 20 000 svitků). Každý sál měl dvě podlaží s klenutou střechem a skleněnými bazilikálními okny.⁶

Knihovny ve středověku

Po zániku západořímské říše (476 n. l.) sehrál silnou roli v dalším rozvoji knihoven nástup křesťanství. Novými centry vzdělanosti se staly kláštery, církevní úřady a kostely, jejichž součástí byly sbírky náboženských knih – bible, liturgické texty a také předměty pro bohoslužby. Ve 4. století se začíná utvářet kodexová forma knihy, jejíž nedílnou součástí tvořil umělecký doprovod – knižní malba, vazba, písmo, desky.⁷ Kodexy se ukládaly v samostatných skříních nebo truhlách

5 Psací látka, která vznikla zpracováním zvířecích kůží (máčením ve vápenné vodě, napínáním, čištěním a hlazením). Výrobu pergamenu, zpočátku omezenou výhradně na klášterní prostředí, později přejímali laici (tzv. pergameníci) pracující pro univerzity a pro soukromé zakázky. Pergamen byl často užíván také jako pokryv knižních vazeb, a to jak pergamem již dříve popsany, tak také čistý pergamem nepoužitý. Dostupné z: RICHTEROVÁ, Alena. Pergamen. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha : Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2023-10-02]. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000002391&local_base=KTD.

6 STÝBLO, Zbyšek. *Knihovny v době nových médií*. V Praze: České vysoké učení technické, 2018. ISBN 978-80-01-06335-4, s. 64.

7 Kodex (z lat. codex = kmen, špalek, angl. a fr. codex, něm. Kodex) je forma knihy, kterou charakterizují složky tvořené dvojlisty svázané ve hřbetu. Nahradil starší svitek, oproti němu umožňuje lepší orientaci v knize a využití psací látky po obou stranách. Vazba chrá-

(*scrinium*, později *armarium*).⁸ Ve fondu se většinou nacházelo od 50 do 500 svazků. Tyto knihovny pokladnicového typu mohl využívat jen velmi úzký okruh uživatelů: mniši nebo představitelé církve. Nedílnou součástí klášterních knihoven byly skriptoria, kde se knihy opisovaly. Následkem zvýšení knižní produkce nastala také potřeba změny v uložení rukopisné knihy. Vysoká cena rukopisů ovlivňovala nejen počet svazků v knihovnách, ale také systém uložení knih. Vznikla potřeba vytvoření samostatné místnosti – knihovny. Knihy byly ukládány v pultech s lavicí k sezení (podobné kostelním lavicím). Velké knihy se ukládaly horizontálně na pultu, menší na policích nad pultem. Vzhledem k vysoké ceně rukopisů byly knihy kvůli zcizení připevněny k pultům řetězy, tzv. *libri catenati*. Od toho se odvíjí i název knihovny – pultová knihovna.

Vatikánská knihovna, Řím, Itálie (4. stol)

Knihovna pokladnicového typu. Představitel a zástupci katolické církve využívali tzv. *scrinium* (skříň na knihy), což byla papežova soukromá sbírka dokumentů a knih.⁹

Klášterní knihovna Vivarium, region Kalábrie, Itálie (554 n. l.)

I tato první prokázaná klášterní knihovna byla pokladnicového typu. Základní fond tvořily náboženské i světské spisy. Součástí knihovny bylo i skriptorium.

Klášterní knihovna svaté Kateřiny, Sinaj, Egypt (zal. 550–565 n. l.)

Kláster byl postaven na místě, kde podle tradice Mojžíš spatřil boha v podobě hořícího keře. Ve zdejší knihovně se nachází druhá největší sbírka starověkých

ni sevřený knižní blok proti vnějším vlivům a kodex je také možné lépe skladovat a přenášet. Dostupné z: https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Speci%C3%A1ln%C3%AD:Citovat&page=Kodex_%28rukopisn%C3%A1_kniha%29&id=18302

- 8 UHLÍŘ, Zdeněk. *Scrinium*. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2023-09-29]. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000002259&local_base=KTD. a UHLÍŘ, Zdeněk. *Armarium*. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2023-09-29]. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000002122&local_base=KTD.
- 9 Vatikánská knihovna je knihovna Svatého stolce ve Vatikánu. Oficiálně byla založena papežem Sixtem IV. v roce 1475, přestože je mnohem starší – je to jedna z nejstarších knihoven na světě a obsahuje jednu z nejvýznamnějších sbírek historických textů, především svazky týkající se teologie, filozofie, historie, práva a vědy. Celkem kolekce obsahuje 1 600 000 knih (převážně staré a vzácné knihy včetně rukopisů a prvotisků) a statisíce dalších předmětů (dřevořezby, tisky, rytiny, mince, fotografie, umělecké předměty atd.). Dostupné z: <https://www.vaticanlibrary.va/en/>

rukopisů a kodexů včetně kopie první bible Codex Sinaiticus ze 4. stol.¹⁰ Po vatikánské knihovně se řadí k nejvýznamnějším křesťanským knihovnám na světě.

Knihovna al-Qarawiyyin, Fez, Maroko (859 n. l.)

Knihovna je součástí nejstarší univerzity na světě, kterou založila Fatima al-Fihri, dcera bohatého tuniského obchodníka. Najdeme zde sbírku čtyř tisíc vzácných rukopisů islámské literatury, mj. korán z 9. stol.

Architektura knihoven vrcholného středověku (11.-14. stol.) je spojena se vznikem univerzit, kdy se knihy staly nástrojem k získávání poznatků. Ve 12. století přestalo být vzdělání výsadou duchovních a začalo se šířit mezi šlechtice a bohaté měšťany. Klášterní a univerzitní knihovny používaly také systém pultů s lavicemi. Ve vybavení knihoven se objevil nový prvek – čtenářské pracovní místo v lavici.

Univerzitní knihovna Sorbona, Paříž, Francie (1253)

Knihovna uchovávala největší sbírku knih ve středověku. V roce 1289 se zde poprvé objevuje nové uspořádání knih. Fond knihovny se dělil na *libraria magna* (velká knihovna s prezenčním půjčováním), kde byla uložena významná a vzácná díla připoutaná řetězy (cca 300 svazků), a *libraria parva* (malá knihovna s absenčním půjčováním). Ta uchovávala méně významná díla, duplikáty, které se půjčovaly i mimo prostory knihovny (cca 1000 rukopisů).¹¹

Univerzitní knihovna Merton College, Oxford, Velká Británie (1371, William Humberville)

Jedna z prvních univerzitních knihoven, která měla vymezené prostory na uskladnění knih. Regály stály kolmo k oknům, součástí byly pulty pro práci.

Důležitými předěly v architektuře knihoven byly myšlenky a principy italského renesančního humanismu a vynález knihtisku (1447/48). Ten umožnil rychlejší šíření psaného textu a také snížení ceny knihy, jejíž výroba nebyla tak časově náročná. Rychlý vznik tiskáren, postupně po celé Evropě, a tituly vydávané v mnoha exemplářích se staly podnětem k vytváření knihoven, nově i panovnických a majetných šlechtických rodů. Především v Itálii se v době renesance objevuje

10 Codex Sinaiticus – dochovaný text na pergamen zaznamenali čtyři písaři na příkaz římského císaře Konstantina. Celkem bylo opsáno 50 kusů, dochoval se však jen jeden, který obsahuje většinu Starého zákona. Do digitální podoby ji převedla Britská národní knihovna. Dostupné z: <https://codexsinaiticus.org/en/>

11 CEJPEK, Jiří. *Dějiny knihoven a knihovnictví*. 2. dopl. vyd. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0323-3, s. 47–49.

nový typ knihoven – palácové knihovny, projektované a zdobené nejvýznamnější umělci té doby (Tizian, Michelangelo Buonarroti, Sandro Botticelli ad.). V době italské renesance se začaly také formovat základy knihovnictví.¹²

Knihovna Malatestiana, Cesena, Itálie (1447–1452, Matteo Nuti)

Knihovna je součástí františkánského kláštera. Nechal ji postavit významný šlechtic a humanista Malatesta Novello. Knihy byly ve vlastnictví obce Cesena a mohla je využívat širší veřejnost. V architektonickém pojetí budovy se prolínají humanistické principy s architekturou vyhrazenou pro náboženské stavby. Knihovna připomíná kostel, který je rozdělen do tří lodí, lemovaných impozantními bílými sloupy. Po obou stranách jsou umístěny pulty s lavicemi.

Biblioteca Laurenziana (Medicejská knihovna sv. Vavřince), Florencie, Itálie (1524–1534). Knihovna se nachází v klášteře v bazilice svatého Vavřince. Čítárnu knihovny navrhl Michelangelo Buonarroti a patří mezi jeho nejvýznamnější architektonická díla. Prostor čítárny tvoří dlouhá místnost s pracovními pulty pro čtení u velkých oken, průchod mezi lavicemi zdobí kamenné mozaiky. Knihovna představuje svým pojetím zásadní mezník mezi středověkou a sálovou knihovnou. Je také první renesanční veřejnou knihovnou.

Biblioteca Marciana, Benátky, Itálie (1537, Jacopo Sansovino).

Budova je součástí kláštera sv. Marka a je postavena ve stylu klasické italské renesance. Je osazena dórskými sloupy a palladiovskými okny. Interiéry knihovny vyzdobili slavní italtští malíři Tintoretto, Tizian, Veronese a Jacopo de'Barbari.

Knihovna v Zutphenu, Nizozemí (1564).

Knihovnu založil Conrad Slindewater, duchovní správce kostela Walburgis. Zároveň navrhl i její interiér včetně vybavení, kde se inspiroval soudobými klášterními knihovnami. Knihovna byla vybavena pulty s lavicemi, ke kterým byly knihy připoutány řetězy. Byla dostupná širší veřejnosti. Dodnes je dochována v původním stavu.¹³

Bodleyova knihovna v Oxfordu, Velká Británie (1602–1612, Thomas Holt, Giles Gilbert Scott)

Vývojovým předělem od pultových regálů v univerzitních knihovnách je Bodleyova knihovna, která je hlavní studijní knihovnou Oxfordské univerzity. Nese jméno po siru Thomasi Bodleyovi, mecenáši a diplomatovi, který věnoval knihovně

12 CEJPEK, Jiří. *Dějiny knihoven a knihovnictví*, s. 55.

13 Dostupné z: <https://librije-zutphen.nl/en/geschiedenis-english/>

značné množství svých vlastních knih. Nechal vybudovat i další sál, tzv. Bodleianu, s nástěnnými otevřenými regály. Knihy zde byly uloženy nastojato hřbetem ven.

Barokní knihovny

V 17. století vznikl nový typ knihovny, tzv. sálová knihovna, v níž police pokrývaly všechny vysoké stěny. Knihy byly uloženy ve vysokých regálech či galeriích. K zpřístupnění knih ve větší výšce sloužily ochozy a žebříky. Budovy bývaly pojímány jako komplexní umělecké dílo, při navrhování se dbalo na každý detail včetně honosných a bohatě zdobených stropů. Do středového prostoru byly kromě stolů a židlí umísťovány různé umělecké předměty – sochy, busty, globusy, zbraně, lovecké trofeje atd. Tyto knihovny sloužily především jako reprezentační prostory a měly symbolizovat chrám vědění a zároveň vyjadřovat bohatství, moc a ideje katolické církve a feudální šlechty.

Klášteří knihovna El Escorial v Madridu, Španělsko (1563, Juan de Herrera)
Je jednou z prvních barokních knihoven. Její interiér zdobí bohatě vyřezávané police. Na freskách jsou vyobrazeny výjevy na motivy sedmi svobodných umění: gramatiky, rétoriky, logiky, aritmetiky, geometrie, astronomie a hudby. Knihy jsou postaveny, hřbetem dovnitř z důvodu lepší konzervace vzácných děl.

Biblioteca Joanina (Všeobecná knihovna univerzity) Coimbra, Portugalsko (1717–1728, Gaspar Ferreira).

Tři pozlacené a bohatě zdobené sály knihovny jsou typickou stavbou portugalského baroka. Klenba s vnějšími stěnami o tloušťce více než dva metry a dveře z teakového dřeva udržují v interiéru stálou teplotu 18–20 °C. Knihy jsou uloženy v masivních dubových policích.¹⁴ Od 18. století v temných částech knihovny žijí netopýři hvízdaví, kteří slouží jako nejúčinnější ochrana proti hmyzu. Zaměstnanci knihovny každý večer zakrývají regály s knihami těžkými plachtami, aby byly chráněny před netopýřím trusem.¹⁵

Klementinum, knihovni sál (1722, Kilián Ignác Dienzenhofer)

Díky spojení univerzity se zde podařilo vytvořit jednu z prvních univerzitních knihoven. Její podoba a úprava, např. nápisy na knihovních skříních, zůstaly dodnes zachovány a vyjadřují uspořádání barokní knihovny. Uprostřed sálu jsou umístěny geografické a astronomické glóby většinou vytvořené klementinskými jezuity.

¹⁴ Dubové dřevo díky své struktuře odpuzuje hmyz.

¹⁵ Dostupné z: <https://visit.uc.pt/en/space-list/joanina>

Klášterní knihovna Admont, Rakousko (1776, Joseph Hueber)

Je největší klášterní knihovnou na světě. Budova je vyzdobena štukaturami a freskami Bartolomea Altomonteho, zobrazujícími etapy lidského poznání a vědění až do Božího zjevení. Architektonické uspořádání a design vyjadřují ideály osvícenství a všeobecné přístupnosti vzdělávání. I přes své umístění v klášteře nese interiér znaky osvícenství.

Strahovský klášter, Filosofický sál (1783–1785, Ignác Jan Nepomuk Palliardi)

Barokní knihovna vznikla přestavěním klášterní sýpky a je považována za architektonicky nejvýznamnější historickou knihovnu v České republice. Součástí knihovny je také kabinet kuriozit.

Ve vrcholném baroku však forma výrazně převládá nad vlastním účelem. Výtvarné řešení zdůrazňující bohatství pohlcuje vlastní smysl a obsah knihovny, knihy se ztrácejí v nadměrně řešeném prostoru. Ukázkovým příkladem je interiérové řešení **Národní knihovny ve Vídni** (Prunksaal, 1723–1726) od Johanna Fischera von Erlacha.

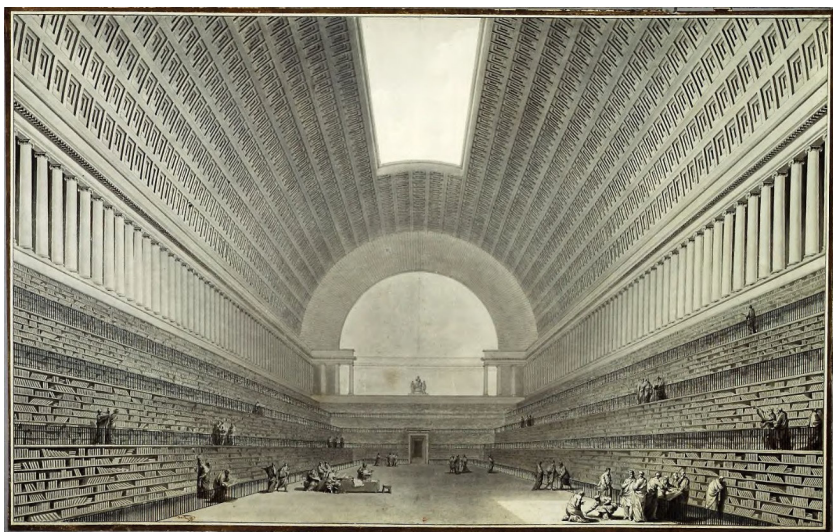
Obr. 1: Národní knihovna ve Vídni, Prunksaal, zdroj: https://de.wikipedia.org/wiki/Prunksaal_der_%C3%96sterreichischen_Nationalbibliothek

Knihovny v 18.–19. století

„Je-li téma, jež musí architekt lákat a současně podněcovat jeho důvtip a důmysl, pak je to projekt veřejné knihovny.“

(Étienne-Louis Boullée, 1728–1799, francouzský architekt)

Již od poloviny 17. století se některé knihovny snažily zpřístupnit poznání každému prostřednictvím vědeckých knihoven (tzv. osvícenská myšlenka). Impulzem se stala Velká francouzská revoluce (1789–1799), která uvedla do pohybu obrovské množství knih a nově vycházejících časopisů. Barokní sál knihovny limitoval rozvoj knihovnických služeb a nebyl schopen naplnit požadavky uživatelů veřejné knihovny. Došlo k velkému nárůstu čtenářů v souvislosti s přeměnou měšťanské společnosti na občanskou. Uspořádání a provoz knihovny byl ovlivněn také technickým pokrokem při výrobě knih. Významnou složkou v architektuře knihoven se stává i role knihovníka, nově se utvářející profese.

Obr. 2: Nerealizovaný projekt Bibliothèque royale od Etienne-Louis Boullee (1784), zdroj: https://cs.m.wikipedia.org/wiki/Soubor:Bibliotheque_nationale_boul.jpg

Zvrat v architektuře knihoven nastal díky schématu trojsložkové knihovny, který v roce 1816 definoval italský architekt Leopoldo Della Santa (1772–1827) ve svém spise *„Della costruzione e del regolamento di una pubblica universale biblioteca“*.¹⁶

¹⁶ *O stavbě a správě veřejné univerzální knihovny* (překl. autorky)

Jednotný prostor barokní knihovny rozčlenil na tři složky včetně interiérového uspořádání: velkou čítárnu, sklady a prostory pro správu knihovny. Hlavním důvodem bylo zjednodušení uskladnění knih, jejich následné vyhledávání a zamezení křížení cest knihy, knihovníka a čtenáře.

Období 19. století je zrodem velkých národních knihoven. Množství stále narůstajících fondů je ukládáno do skladištních depozitářů, knihy jsou snadněji dosažitelné a praktická funkce vítězí nad estetickým dojmem vysokých sálů. Zlepšující se technické možnosti používané při stavbě budov od 19. století, zejména železobeton a ocelový skelet, vnesly do architektury knihoven nový prvek – funkcionalismus – stavby zbytečných příček. Osvětlení zajišťovala velká okna na fasádě a atria uvnitř budovy. Typické pro toto období jsou rozsáhlé studovny, aby měl knihovník přehled o dění v celém prostoru. Toto rozdělení však znamenalo ztrátu přímého kontaktu čtenáře s knihou. Ve většině knihoven je zaváděno právo povinného výtisku, s čímž je spojeno i potřeba větších skladových prostor.¹⁷

Knihovna Kongresu, Washington, USA (1888–1897, John L. Smithmeyer, Paul J. Pelz)

Jedna z nejvýznamnějších knihovnických budov 19. století. Ve své době byla největší, nejdražší a nejlépe zabezpečenou knihovnou na světě. Architektonicky unikátní budova s mramorovými sloupy, nástěnnými malbami a stropem zdobeným skleněnou mozaikou. Hlavní dominantou knihovny je hlavní čítárna s 37,5 metrů vysokou kupolí a s 3,5 metru vysokými sochami charakterizujícími „civilizaovaný život a myšlení.“

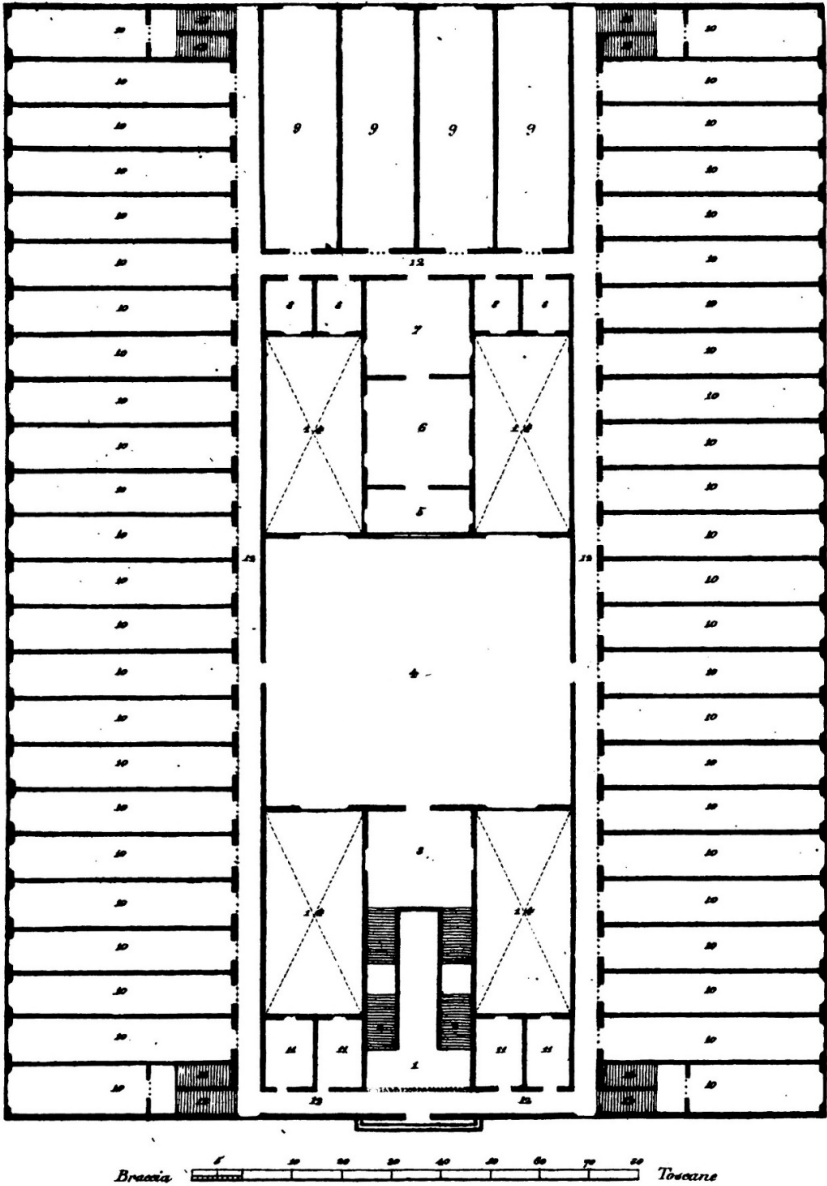
Knihovna Britského muzea, Londýn, Velká Británie (1857, Sydney Smirke)

Patří mezi první národní knihovny, které byly volně přístupně veřejnosti. Centrální knihovna měla jako jedna z prvních studijní pulty, které byly určeny pouze pro ženy. Kromě hlavní čítárny byly k dispozici i čítárny specializované.

Bibliothèque Sainte-Geneviève (Knihovna svatě Jenovéfy), Paříž, Francie (1845–1851, Henri Labrouste).

První francouzská budova speciálně postavená pro účely knihovny a jedna z nejvýznamnějších prvních národních knihoven vůbec. Architekt Henri Labrouste jako jeden z prvních použil železo jako přiznaný stavební materiál, železné nosníky

17 KAMENICKÝ, Jan. Stručné dějiny architektury knihoven od počátků až do 21. století. Online. *Čtenář: měsíčník pro knihovny*. 2018, roč. 70, č. 7–8, s. 248. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkkl.cz/ctenar/stahnout-pdf/103>. [cit. 2023-10-02].

Obr. 3: Schéma trojsložkové knihovny, zdroj: Wikimedia Commons – [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leopoldo della Santa-pubblica universale biblioteca.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leopoldo_della_Santa-pubblica_universale_biblioteca.jpg)

nechal viditelné jako součást výzdoby. Do té doby se železo tímto způsobem používalo na stavbách nádraží, mostů či halách tržnic. Relativně strohá fasáda je vyvážena bohatě zdobeným interiérem. V přízemí se nachází depozitáře a kanceláře, v prvním patře je umístěna studovna o rozloze 1780 m², jejíž prostor je rozdělen 16 litinovými sloupy, na kterých spočívají dvě řady železných oblouků nesoucích střechu, stěny jsou do výše pěti metrů obklopeny regály s knihami.¹⁸

Francouzská národní knihovna, Paříž, Francie (1862–1868, Henri Labrouste). Budova je rozdělena na část pro veřejnost, tou je velká čítárna, na niž navazuje sklad knih s připojeným dvorem, který je obklopen prostory pro práci s knižním fondem. Součástí budovy je i prostor pro zaměstnance. Architekt H. Labrouste zde uplatnil princip trojčlennosti knihovny Leopolda Della Santy.

19. století je však také obdobím vzniku a rozvoje veřejných knihoven. V USA a Velké Británii začínají zakládat síť veřejných knihoven (*free public libraries*). V roce 1848 byl přijat první zákon o veřejných knihovnách na světě. Do historie se zapsal jako mezník ve vývoji veřejného knihovnictví, ačkoli platil pouze pro město Boston.¹⁹

V roce 1876 byla na světové výstavě ve Filadelfii ve státě Pensylvánie založena *Americká asociace knihoven* (The American Library Association). Cílem byla podpora knihovnického povolání, zlepšení knihovnických a informačních služeb a přístupu k informacím pro všechny. Součástí definice služeb veřejných knihoven byla definována i pravidla pro prostory knihoven.²⁰

Výčet nejdůležitějších pravidel týkajících se knihovních budov a prostorů:

- Každá knihovnická budova by měla být navržena v souladu s činnostmi, které se v ní budou konat, a se společnostmi, které bude sloužit.
- Vnitřní uspořádání musí být navrženo dříve, než se bude koncipovat exteriér.
- Půdorysné řešení musí umožňovat jeho případné pozdější rozšíření.
- Knihovna musí být pečlivě navržena i pro ekonomickou administrativu.
- Veřejné prostory musí být koncipovány tak, aby mohlo být dosaženo co nejmenší počtu dohlížejícího personálu.
- Vnitřní prostory musí mít dostatek přirozeného osvětlení ve všech částech budovy.²¹

18 Dostupné z: <https://www.bsg.univ-paris3.fr/iguana/www.main.cls>

19 CEJPEK, Jiří. Dějiny knihoven a knihovnictví. ..., s. 62

20 Dostupné z: <https://www.ala.org/aboutala/>

21 Dostupné z: <https://www.library.illinois.edu/ala/2019/11/01/publications-planning-for-libraries/>

Na konci 19. století byl pocíťován nedostatečný kontakt čtenáře s knihou. S rozšířením veřejných knihoven v USA se objevuje nový prvek v interiéru knihoven – volný výběr, knihy se ze skladu přesouvají do čítárny. Koncem 19. století (1895) začínají v USA vznikat i knihovny pro děti, což souviselo i se zvýšenou produkcí dětské literatury. V letech 1900–1920 jejich počet dosáhl několika set. V Evropě byly první dětské knihovny otevřeny v Bruselu (1920) a v Paříži (1923) díky Caroline Henderson Griffithsové (1861–1937), americké filantropce a tehdejší předsedkyni amerického výboru pro dětské knihovny.²²

Veřejná knihovna v Bostonu (čítárna Bates Hall), USA (1895, Charles F. McKim)
Po návrhu z Evropy se Ch. F. McKim inspiroval architektonickým řešením knihovny Bibliothèque Sainte-Geneviève v Paříži a významnými stavbami italské renesance. Při stavbě čítárny s rozlehlou klenbou byla využita nová stavební technologie (systém katalánské klenby). Součástí knihovny bylo nádvoří a také dětské oddělení (v tehdejší době jako vůbec první v USA). Svou stavbu knihovny architekt nazval „palácem pro lidi.“²³

Knihovny ve 20. a 21. století

„Knihovny jsou místem setkání mezi lidmi a knihami. A proto výsledný návrh musí favorizovat, aby lidé mohli sáhnout po knihách a knihy po lidech. Zprostředkovateli těchto setkání by měl být personál knihovny. Tím dostáváme tři hlavní komponenty: knihy, veřejnost a personál.“

(Erik Gunnar Asplund, 1885–1940, švédský architekt)

V první polovině 20. století dochází k elektrifikaci budov a zefektivňování vyhledávání a zpřístupňování knih, což má vliv na činnost knihoven. Již neexistuje jeden univerzální typ knihovny. Knihovny veřejné, vysokoškolské, vědecké, muzejní aj. se liší svými nároky na uložení fondu, provoz a služby knihovny, počtem a složením uživatelů. Proto je nutné prostory knihoven a jejich vnitřní uspořádání přizpůsobit daným požadavkům.

V 80. letech začaly do knihovní infrastruktury pronikat informační technologie, které umožnily knihovnám ukládat obrovské množství dat na velmi

22 Aby pomohla evropským dětem zbavit se traumat první světové války, zorganizovala dodávky dětských knih a knihovního nábytku do belgických a francouzských knihoven. Její program *L'Heure Joyeuse* také poskytoval školení pro dětské knihovníky, ve kterém sloučily hravý pedagogický přístup Francouzů a metodiku Američanů.

23 Dostupné z: <https://guides.bpl.org/mckim/bateshall>

malý prostor a zároveň jejich snadnou manipulaci. Do knihoven postupně pronikaly osobní počítače, kopírovací a skenovací přístroje a nové typy dokumentů, např. CD ROM. Díky tomu se mění tradiční role knihovny a také knihovníka. Knihovna začíná fungovat nejen jako skladiště knih, ale je rozcestníkem v používání různých druhů dokumentů a knihovník se ocitá v roli informačního pracovníka. Z hlediska architektury je viditelný dopad hlavně na interiéry. Na jedné straně dochází ke snižování počtu výpůjček, na druhé straně se prodlužuje čas uživatelů, který tráví v počítačových studovnách. Těmto posunům v uživatelských preferencích bylo nutné přizpůsobit prostory, ve kterých byly studovny budovány.²⁴ Kromě toho byly také při projektování a navrhování budov zaváděny nové stavební postupy a uplatňovány přiznané technologie (např. vzduchotechnika).

V 90. letech znamenal další předěl v architektuře knihoven vynález World Wide Web (WWW) – „sítě, která spojuje svět.“²⁵ Vzniká nový typ knihoven – multifunkční budovy, které propojují tradiční knihovní služby a jejich nové druhy, jako informační služby, knihkupectví, literární kavárny atd. Nedílnou součástí knihovních služeb se stalo také zavedení automatizovaných knihovních systémů, které zefektivnily zpracování fondu a uživatelům usnadnil vyhledávání dokumentů. Vznikají nové typy studoven – individuální a skupinové, nové pojetí mají čtenářské prostory v podobě různých zákoutí, využívají se exteriéry knihoven (terasy, dvorky atd.). Důležitou součástí při navrhování budov je zohlednění hendikepovaných a osob se speciálními potřebami. Zavádějí se např. vodící lišty, sluchová navigace, Braillovo písmo. K jejich potřebám je přihlíženo i při zařizování knihoven (rozměry mezi regály, mobiliář a speciální zařízení, které zpřístupňují knihovní dokumenty atd.).

Nedílnou součástí provozu knihovny se stávají serverovny, místo pro záložní zdroje, počítačové učebny, digitalizační pracoviště a elektronické zabezpečovací systémy. Pro uchování a šíření informací vznikají první virtuální digitální knihovny. Začínají vznikat informační a vzdělávací centra, odkud je možný přístup do jakékoliv databáze v kterékoliv knihovně na světě. Dalším předělem znamenalo zavádění WiFi do knihoven, kam uživatel přichází se svým přenosným zařízením. Je tedy nutné myslet na dostatečný počet zásuvek a opět na nové uspořádání mobiliáře v interiéru. V souvislosti s rozšiřováním služeb knihovny

24 KURKA, Ladislav. REPETITIO EST MATER STUDIORUM : vývoj architektury knihoven v závislosti na třech informačních explozích. 2. část. *Čtenář*. 2009, roč. 61, č. 5, s. 182

25 Autorem je Tim Berners-Lee, který jej vytvořil při svém působení v CERNu, evropské organizaci pro jaderný výzkum. Navrhl jazyk HTML a protokol HTTP, a napsal první webový prohlížeč WorldWideWeb. Koncem roku 1990 spustil první webový server na světě info.cern.ch.

a také členěním interiérů vzniká potřeba zavádění jednotného orientačního systému uvnitř budovy. Ten se stává důležitým prvkem v celkovém designu knihovny (logo, piktogramy, propagační materiály atd.).²⁶

Městská knihovna ve Stockholmu, Švédsko (1920–1928, Erik Gunnar Asplund)
Ještě před tvorbou samotného návrhu navštívil architekt Asplund spolu s hlavním knihovníkem několik desítek veřejných knihoven v USA. Budova je dokonalou ukázkou skandinávského klasicismu. Hlavním centrem knihovny je kupolí zaklenutý čtvercový vestibul, obklopený prostorem čítáren. Asplund kladl velký důraz na komunikaci a snadný přístup i do ostatních prostor knihovny (výstavní hala, učebny a provozní místnosti).

Knihovna Vyborg, Rusko²⁷ (1927–1935, Alvar Aalto)

Knihovna patří mezi zásadní díla moderní skandinávské architektury. Budovu tvoří dva jednoduché bloky, ale s racionálním, do detailu propracovaným vnitřním uspořádáním, které tvoří centrální hala s čítárnami a skladovými prostory v zadní části stavby.

Univerzitní knihovna Exeter, New Hampshire, USA, (1965–1972, Louis I. Kahn,)
Budova je inspirována evropskými klášterními knihovnami. Knihovna je pojata jako jeden velký čtverec, ve kterém jsou soustředěny další tři čtverce. Ve středu budovy se nachází hala, jejíž klenbu tvoří mohutný betonový kříž, který vede světlo směrem dolů. Ve stěnách haly jsou velké kruhové otvory. Centrální pult je umístěný až v prvním patře, což umožňuje návštěvníkovi rozpoznat prostorové vztahy celé knihovny.

Centre George Pompidou v Paříži, Francie (1972–1977, Richard Roger, Robert Piano, Gianfranco Franchini).

Sedmipodlažní budova, jejíž součástí je i veřejná knihovna, je významná díky poprvé použitému konstrukčnímu prvku ve stavebnictví – přiznaným technologiím. Nosná ocelová konstrukce budovy je vysunuta na vnější fasády, připomíná zapomenuté lešení. Komunikace a rozvody jsou vedeny vně budovy různobarevně odlišeným potrubím, jehož barevnost není náhodná; rozlišuje jeho funkci. Díky tomu jsou interiéry volné a flexibilní, bez jakýchkoliv pilířů a opěr.

26 KURKA, Ladislav. REPETITIO EST MATER STUDIORUM : vývoj architektury knihoven v závislosti na třech informačních explozích. 3. část. Čtenář. 2009, roč. 61, č. 6, s. 213

27 Před druhou světovou válkou se město jmenovalo Viipuri a patřilo Finsku

Národní knihovna Françoise Mitteranda, Paříž, Francie (1995, Dominique Perrault) Knihovna se nachází v pařížské čtvrti La Défence na levém břehu Seiny. Je postavena na vysokém pyramidovitém podstavci, na němž se tyčí čtyři 79 metrů vysoké rohové věže, které svým tvarem připomínají obrovské otevřené knihy obrácené k sobě. Mezi sebou svírají centrální prostor se zahradou.

„Jistěže diskutujeme o moderních elektronických médiích a také o otázce, zda mají knihy a knihovny budoucnost. Konec konců, všechny informace budou zřejmě přístupny kdykoliv a odkudkoliv: od nejmenší studovny až po to největší počítačové laboratorium. Ale univerzitní knihovna nabízí i prostor pro pěstování našeho vědění a pro výzkum, pro soustředění a zamyšlení. Je to také prostor určený k setkávání, ve kterém můžeme podnětné myšlenky sdílet společně.“

(Francine Houbenová, holandská architektka)

Centrální vědecká knihovna Technické univerzity, Delft, Nizozemí (1996–1998, Francine Houben/ateliér Mecanoo)

Budova je navržena jako vrstva krajinného reliéfu. Střecha knihovny, porostlá trávou, se na jedné straně dotýká země, na druhé straně se zvedá jako stoupající terénní vlna. Studovny jsou umístěny ve věži ve tvaru kužele vysokého 42 metrů. Díky proskleným prvkům v interiéru je vidět až do depozitáře včetně samotného provozu knihovny. Dochází tak k vizuálnímu propojení vnějšího veřejného prostoru s prostorem veřejných institucí.

Alexandrijská knihovna, Alexandrie, Egypt (2002, ateliér Snohetta)

Budova nové knihovny je považovaná za významný milník architektury, konstrukčního inženýrství, informačních technologií a kulturního dědictví. Tvar knihovny, záblesky odraženého světla na šikmé střeše i její umístění v přístavu na ostrově Faru, připomíná starověký alexandrijský maják. Vnější obvodové stěny jsou pokryté kamennými deskami s vytesanými nápisy v 65 různých používaných písmech včetně run, Braillova písma a čárového kódu.

„Knihovna se z prostoru ke čtení proměňuje na společenské centrum s mnohanásobnými kompetencemi.“

(Rem Koolhaas, nizozemský architekt)

Veřejná knihovna v Seattlu, USA (2001–2004, Rem Koolhaas/OMA)

Knihovna v Seattlu vznikla v rámci programu *Libraries for All* z roku 1998. Jeho součástí byl požadavek na zdvojnásobení stávajících ploch městských veřejných

knihoven. Jedenáctipodlažní budova se skládá z pěti hlavních bloků, které jsou navrženy tak, aby v maximálně možné míře splňovaly svůj účel. Pro uložení knih byl navržen speciální prostor, spirálovitá rampa procházející přes čtyři podlaží, která je zároveň hlavním atributem budovy.

Městská knihovna ve Stuttgartu, Německo (2009–2011, Eun Young Yi)

Nová devítipodlažní knihovna záměrně převyšuje okolní zástavbu. Vyrůstá nad své okolí jako velká krystalická krychle ze zatravněné plochy na Mailänder Platz. Rozměry a umístění jsou symbolem významu knihovny jako nového intelektuálního a kulturního centra. Knihovna byla postavena jako první budova, aby iniciovala rozvoj tohoto městského území.

Věřejná knihovna v Birminghamu, Velká Británie, (2010–2013, Francine Houben/ateliér Mecanoo)

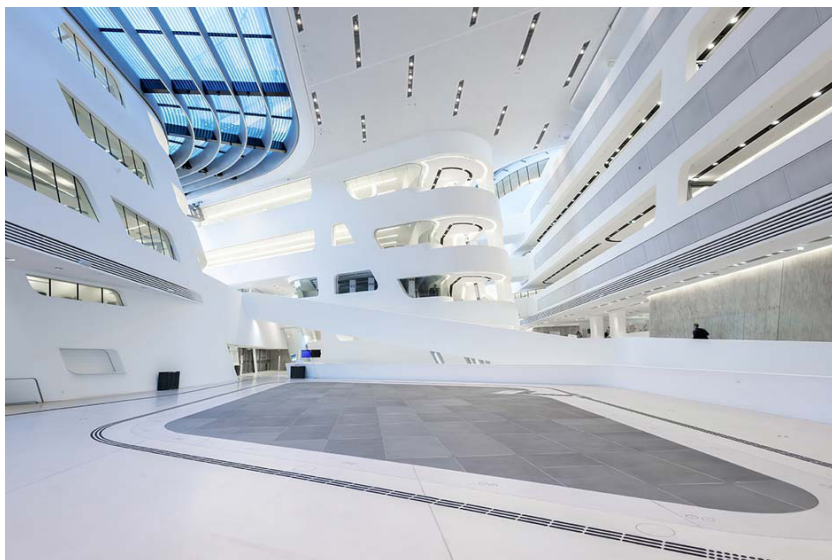
Novostavba je největší veřejnou knihovnou ve Velké Británii a v době otevření byla největší veřejnou knihovnou v Evropě. Architektka zohlednila v návrhu knihovny demografické složení a také historii města. Fasádu desetipatrové budovy zdobí kovové kruhy (filigrány) různých velikostí; velké kruhy odkazují na ocelářský průmysl, menší na uměleckou tradici výroby zlatých a stříbrných šperků. Součástí knihovny je zezeň, kterou poskytují střešní zahrady a terasy.

Knihovna a vzdělávací centrum Ekonomické univerzity, Vídeň, Rakousko (2011–2013, Zaha Hadid²⁸)

Budova knihovny futuristického vzhledu tvoří dominantu univerzitního kampusu. Architektka Zaha Hadid při jejím návrhu použila metodu parametrického designu.²⁹ Interiéry knihovny připomínají vesmírný koráb z filmu Star Trek. Od vestibulu se volný prostor zvedá do výše šesti pater, které lemují propletené rampy, schodiště s rozmanitými průhledy, mosty, galerie a terasy. Díky obřím oknu v budově je umožněn výhled do přilehlého parku a na celou Vídeň.

28 V roce 2007 se Zaha Hadid stala členkou mezinárodní poroty, která vybírala návrh na novou budovu Národní knihovny ČR. Porota se rozhodovala pro vítěze z nabídky téměř čtyř stovek projektů, které do soutěže poslali architekti z celého světa. Vítězem byl vyhlášen návrh architekta Jana Kaplického a jeho Future Systems.

29 Parametrický design (nazývaný také algoritmický) je moderní metoda architektonického navrhování pomocí počítače, algoritmů a manipulace s rovnicemi.

Obr. 4: Zdroj: <https://www.architekturzeitung.com/innovation/96-fassade/3215-zaha-hadid-das-learning-and-library-center-in-wien>

Mediatéka Třetí místo, Thionville, Francie (2016, Dominique Coulon&associés)
Budova knihovny je navržena tak, aby splňovala funkci třetího místa. Fasáda budovy připomíná rozvinutou stuhu, která se proplétá přes plné a duté sekce. Vytváří tak prostory a zákoutí pro různé činnosti a služby v knihovně, které se navzájem prolínají a vytvářejí tak dynamický systém.

Katarská národní knihovna, Dahau, Katar (2017, Rem Koolhaas/OMA)
Knihovna svým vzhledem připomíná diamant. Ze všech stran je pokryta skleněnými panely, které propouštějí přirozené denní světlo. Interiér tvoří jeden ohromný prostor, který kopíruje tvar budovy, v němž jsou na postupně se zvyšujících stupních umístěny velké regály s policemi. V podzemních prostorách se nachází úložiště vzácných islámských textů. Tyto speciální místnosti jsou obloženy travertinem jako hold katarské kultuře, která sahá až do dob starověké Mezopotámie.

Centrální knihovna v Calgary, Kanada (2018, Snohetta; DIALOG)
Nová budova je postavena v městské zástavbě a je převážně obklopená vysokými bytovými domy. Exteriéru dominuje prosklená fasáda zdobená bílými prvky připomínajícími kusy ledu. V interiéru se projevuje skandinávský přístup

kombinující hřejivé obložení dřevem, a otevřené prostory s posezením na různých místech. Pod částí budovy vede tramvajová linka.³⁰

Centrální knihovna Oodi, Helsinky, Finsko (2018, ALA Architects)

Reprezentuje novou éru veřejných knihoven. Byla navržena jako veřejný prostor, který je využíván k různorodým aktivitám během celého dne. Budova má tvar prosklené lodi. V nejvyšším patře, prosvětleném velkými okny, je knihovna. V přízemí se nachází velké foyer, restaurace, kino, divadlo, informační centrum Helsinek a Evropské unie a velké multifunkční sály.

Deichmannova knihovna, Oslo, Norsko (2020, Lund Hagem Architects; Atelier Oslo)

Architektura knihovny úzce souvisí s její úlohou městského prostoru a tvoří další stavební prvek vyvíjející se přístavní oblasti kolem budovy nové opery. Aby se architekti vyhnuli příliš velkému počtu pater a zároveň dodrželi všechny požadavky na omezené místo pro stavbu, vykláná se budova nad svůj půdorys: první patro nad ulicí na východ a čtvrté patro téměř 20 m nad náměstím. Kvůli většímu pocitu otevřenosti a spojení s městem je přízemní fasáda prosklená.

Veřejná knihovna v Tainanu, Taiwan (2017–2020, Francine Houben/Mecanoo)

Architektonický koncept knihovny budovy v nejstarším městě na Taiwanu je inspirován místní bohatou historií a kulturou. Odráží stopy, které zde zanechala čínská dynastie Ming, námořní obchod s Evropou ze 17. století a japonští osadníci. V projektu budovy bylo zohledněno i zdejší tropické klima. Nejvýraznějším prvkem budovy je její obrácený stupňovitý tvar. Pravidelně rozmístěné štíhlé čtveřice sloupů navozují pocit procházky v bambusovém lese.

Biblioteca Gabriel García Márquez, Barcelona, Španělsko (2022, Elena Orte, Guillermo Sevillano/SUMA Arquitectura)

Šestipatrová budova s dřevěnou konstrukcí je postavená kolem trojúhelníkového dvora. Budova připomíná hromádku otevřených knih se složenými a perforovanými stránkami.³¹

30 Dostupné z: <https://www.designmag.cz/architektura/87953-centralni-knihovna-v-calgary-ma-roztrizenou-fasadu-a-skandinavsky-interier.html>

31 Dostupné z: <https://www.archdaily.com/1000198/gabriel-garcia-marquez-library-suma-arquitectura>

Architektura knihoven v České republice

V České republice je systém knihoven upraven zákonem 257/2001 Sb. o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (Knihovní zákon),³² který do určité míry vymezuje články systému knihoven a jejich činnost.

Systém knihoven podle knihovního zákona č. 257/2001 Sb. tvoří:

- Národní knihovna ČR, Knihovna a tiskárna pro nevidomé K. E. Macana a Moravská zemská knihovna v Brně – zřizovatelem je Ministerstvo kultury ČR
- krajské knihovny, zřizovatelem je příslušný kraj
- základní knihovny, zřizovatelem je obec / městys / město
- specializované knihovny, zřizovatelem je instituce (vysoká škola, galerie, muzeum apod.).³³

Výše zmíněné typy knihoven se liší v podílu fondů ve volném výběru a v depozitních skladech, podílem prezenčních a absenčních výpůjček, v přístupnosti veřejnosti, poskytovanými knihovnickými službami a dalšími doplňkovými službami včetně provozu knihovny. To vše ovlivňuje architekturu knihovnických budov a jejich vnitřní uspořádání.

Níže je uveden přehled knihovnických budov, které byly postaveny výhradně pro knihovnické účely, neboť většina českých knihoven vznikla a fungovala jakou součástí víceúčelových staveb.

Knihovna Petra Voka z Rožmberka, Třeboň (1605, Domenico Benedetto Commetta z Eckthurnu)

Rozsáhlá renesanční budova, ve které bylo uloženo okolo 11 000 svazků. Knihovnu spravoval knihovník a archivář Václav Březan.

Ottendorfova knihovna, Svitavy (1891–1892, Germano Wanderley)

Nejstarší veřejná německá knihovna založená svitavským rodákem a mecenášem Oswaldem Ottendorferem. V jednopatrové budově s věží, postavené v neo-renesančním stylu, se nacházela půjčovna s čítárnou a reprezentativní sál pro 415 osob s pódium včetně dvou postranních místností pro zázemí. Součástí budovy byl i byt pro knihovníka.

32 Dostupné z: https://ipk.nkp.cz/legislativa/01_LegPod/knihovni-zakon-257-2001-sb.-a-navazne-provadeci-prepisy

33 Dostupné z: https://ipk.nkp.cz/legislativa/01_LegPod/knihovni-zakon-257-2001-sb.-a-navazne-provadeci-prepisy

Městská knihovna v Chebu³⁴ (1907–1911, Max Loose von Losimfeldt, Franz Kraus)

Druhá nejstarší veřejná knihovna na území České republiky je postavená v secesním stylu. Knihovna s velkou čítárnou a přednáškovým sálem pro 300 lidí se měla stát vedle divadla dalším kulturním centrem Chebu. Stavba je ze tří stran propojena valbovými střechami s reprezentativními fasádami, které zdobí fantaziijní secesní ornamenty z nejrůznějších materiálů.³⁵

Městská knihovna v Praze (1924–1929, Ing. arch. František Roith)

Novoklasicistní budova byla postavena jako první účelová knihovnická stavba v Československu, ve své době byla jednou z nejmodernějších v Evropě. Reprezentativní průčelí zdobí šest alegorických soch vytvořených sochařem a loutkářem Ladislavem Kofránkem. Knihovna měla k dispozici velké čtenářské sály, prostory pro přednášky, muzejní sál, výstavní prostory a občerstvení v suterénu.

Městská knihovna v Mostě (1972–1984, Ing. arch. František Kameník)

První budova v tehdejším Československu, která byla postavena po roce 1945 výhradně pro knihovnické účely. Knihovnu zdobí nejdelší lustr v Evropě – dvojitá šroubovice ze skleněných trubíc se vine nad knižními regály přes celou délku budovy a koresponduje s velikostí otevřených prostor, které se tehdy stavěly. Autorem je umělecký sklář Vladimír Procházka.

Městská knihovna Hodonín (1986, Ing. arch. František Machálek)

Budova byla stavěna jako knihovna v projektu pojmenovaném Kulturní zařízení Hodonín.

Krajská vědecká knihovna v Liberci (1995–2000, Ing. arch. Radim Kousal, ateliér SIAL)

Nová budova knihovny stojí na místě, kde existovala do roku 1938 jedna z největších synagog střední Evropy a proto se nazývá „Stavba smíření“. Budova je navržena jako kulturní, vědecké a duchovní centrum města. Propojení knihovny a synagogy evokuje tvar poloviny Davidovy hvězdy. Kamenný plášť budovy se třemi průřezy, které vpouštějí dovnitř synagogy světlo, připomíná Zeď nářků. Žulové stěny nesou jeden z textů Tóry v hebrejštině.

³⁴ Z kapacitních důvodů se v současné době chystá její přístavba, kterou navrhl ateliér A69. Více informací zde: <https://www.a69.cz/knihovna-cheb>

³⁵ Dostupné z: <http://encyklopedie.cheb.cz/cz/encyklopedie/knihovna>

Moravská zemská knihovna v Brně (1998–2001, Ing. arch. Tomáš Adámek, Ing. arch. Petr Benedikt/ateliér ONEX).

Důležitým motivem návrhu nové budovy bylo, aby se funkce a provoz budovy promítly do jejího vnějšího vzhledu. Objem je členěn na čtyři základní prvky, z nichž každý obsahuje ucelenou provozní část. Zdroj informací představují dvě skladové věže, z nichž putují informace ke čtenáři v několika proudech. V jižním křídle se nacházejí kanceláře, ve středním volný komunikační a odpočinkový prostor a v severním křídle jsou studovny.³⁶

Knihovna Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno (2000–2001, Kuba&Pilař architekti)

Budova je komorní stavbou v areálu fakulty uvnitř vnitrobloku, kde objekt knihovny vytváří předěl mezi teritoriem fakulty a obytnou zástavbou městského bloku. Tvar budovy je ukrytý za stínícím dubovým roštem. Interiéru dominuje hlavní schodiště z monolitického betonu procházející malým kruhovým atriem na výšku celé budovy.

Studijní a vědecká knihovna v Hradci Králové (2004–2008, Projektíl architekti)

Betonová budova má půdorys ve tvaru písmene X, který člení prostor na centrální vestibul a čtyři křídla. Fasádě dominují dřevěná kruhová okna. Interiér je vyzdoben nástěnnými malbami Martiny Novotné.

Národní technická knihovna v Praze (2006–2009, Projektíl architekti)

Devítipodlažní budova (tři podzemní depozitáře a parkoviště a šest nadzemních podlaží) má kromě moderních architektonických prvků i prvky pro zajištění úspor energie včetně akumulace tepla a chladu. Interiéru dominuje rozlehlé atrium s pravoúhlým půdorysem. Betonové stěny směrem do atria zdobí přes dvě stovky avantgardních kreseb komiksového typu rumunského výtvarníka Dana Perjovschiho.

Krajská knihovna Vysočiny (2020, původní návrh Ateliér 02, Ing. arch. M. Stejskal; projekt dokončil Artprojekt Jihlava, s. r. o., Ing. arch. P. Holub)

Vzhled třípodlažní budovy je citlivě řešen v souladu s okolním prostředím. Unikátním prvkem knihovny je opláštění budovy, které je tvořeno systémem zelené fasády, která tlumí hluk, v létě chladí, v zimě ohřívá a zároveň zlepšuje kvalitu vzduchu zachytáváním okolního prachu. Dominantou vstupního prostoru jsou vysoké dřevěné schody doplněné stěnou z živých květin a určené k posezení.

36 Dostupné z: <https://www.gotobrno.cz/misto/moravska-zemska-knihovna-architektura/>

Knihovny ve 21. století

Knihovny 21. století prochází rychlými a prudkými změnami, na které musí adekvátně reagovat. Pro knihovny by mělo být standardem, že nebudou sloužit pouze k výpůjčkám dokumentů, ale stanou se především komunitními centry, což sebou přináší obrovskou proměnu činností knihoven. Knihovny nově plní funkci místa setkávání nebo tvůrčího rozvoje. Jsou přirozenou součástí infrastruktury systému školního i mimoškolního vzdělávání a celoživotního učení i získávání občanských znalostí pro všechny bez omezení. Knihovny dnes často mnoha lidem slouží jako de facto kanceláře, odkud pracují, tzv. coworking. A pro některé knihovna zůstává místem, kde hledají „oázu klidu“ a jakýsi únik ze světa technologií. Knihovny se tedy musí přizpůsobovat změnám v návycích a chování uživatelů i jejich potřebám, technologiím, které se vyvíjejí stále rychleji. Spousta služeb i dokumentů se odehrává ve virtuálním prostoru. Současně s tím prochází obrovskou proměnou i funkce knihovníka, rostou nároky na jeho schopnosti a dovednosti. V kontextu těchto vývojových změn se prostory v knihovnách začínají využívat k novým účelům. Součástí knihoven se stávají nejrůznější kreativní prostory (např. řemeslné dílny, makerspace, sdílené kuchyně, komunitní zahrady, nahrávací či digitální studia), prostředí, která vycházejí vstříc inovativním přístupům k výuce a studiu (např. FabLab, jazykové učebny, literární dílny), prostory pro odpočinek a relaxaci. Nedílnou součástí knihoven se staly samoobslužné služby (čtenáři mohou sami skenovat, používat selfchecky atd. včetně aplikací souvisejících s činnostmi knihovny). Některé knihovny zavádí do svých služeb i virtuální realitu (např. v podobě asistenta k vyhledání knihy).

Nové trendy v knihovnách přináší i nová architektonická a někdy velmi netradiční řešení. Nejdůležitějšími činiteli při navrhování knihoven jsou: flexibilní prostory, udržitelnost, odpovídající vybavení moderními technologiemi a také různorodá programová náplň, neboť knihovny se stávají nedílnou součástí fungování městského/obecního veřejného prostoru.

Tři podstatné faktory související s prostory knihoven:

- při plánování prostor jsou klíčové potřeby jednotlivých uživatelů
- knihovna není statická, neustále v ní probíhají změny krátkodobého i dlouhodobého charakteru
- jedním z nejdůležitějších činitelů jsou moderní technologie, které ovlivňují podobu knihovny

Urbanistické, architektonické a stavební zásady pro budovy knihoven

Architektura knihoven by měla zohledňovat požadavky uživatele, provozu knihovny a samozřejmě urbanistické hledisko.

Knihovna by měla v rámci poskytovaných služeb fungovat jako:

- místo setkávání,
- místo studia a soustředěné práce,
- zdroj informací,
- místo otevřených dveří a veřejných služeb.

V roce 2003 prof. Ing. arch. Miroslav Masák na konferenci *Architektura knihoven*³⁷ definoval devět základních požadavků pro dobrou knihovnu:

1. Urbanistické (volba lokality) - dobře zvolené místo může proměnit knihovnu v generátor společenského, komunitního života
2. Sociologické – knihovny současnosti jsou důležitými příležitostmi k sociálním kontaktům, propojování komunity a posilování pospolitosti, knihovna je otevřeným a bezpečným místem pro všechny, kde sociální status nehraje roli
3. Ekologické – udržitelná architektura budovy včetně provozu knihovny, tzn. minimální nároky na energii, údržbu budovy, materiály a obsluhu
4. Psychologické – zásadní aspekt při návštěvě knihovny hraje přívětivost prostředí, pohodlí, akustická, světelná a vizuální příjemnost
5. Fyziologické – snadná orientace v budově, bezbariérovost, čistota ovzduší, teplotní podmínky a světelné podmínky
6. Estetické – celkové architektonické výtvarné řešení exteriéru a interiéru budovy, které by mělo souznít s kontextem místa a okolím budovy
7. Provozní – knihovna je živý organismus, funkční dispoziční uspořádání s ohledem na přirozený pohyb uživatelů, potřeba zamezit křížení tří základních prvků v knihovně – dokumentů, zaměstnanců a uživatelů
8. Technické – navržení a realizace pláště budovy, technické zařízení budovy
9. Ekonomické – investiční náklady, budoucí provozní náklady na energii, údržbu a úklid

37 MASÁK, Miroslav. Bariéry v nás (kritický pohled architekta). In *Knihovna a architektura 2003*. Praha: Státní technická knihovna, 2003. s. 29–37. ISBN 80-86504-11-5.

V roce 2006 na semináři IFLA v nizozemském Utrechtu vymezil Andrew McDonald, ředitel univerzitní knihovny East of London, *Deset charakteristik kvalitního knihovního prostoru*:³⁸

1. Funkční: dobře vypadající, fungující a odolný prostor
2. Přizpůsobivý: flexibilní prostor, který lze snadno měnit
3. Přístupný: společenský prostor, který je přitažlivý, uživatelsky příjemný a podnětný
4. Variabilní: prostor umožňující vzdělávání, výzkum, trávení volného času anebo práci s různými druhy médií
5. Interaktivní: vhodně uspořádaný prostor, který podporuje kontakt mezi uživateli a službami
6. Motivující a inspirativní: vysoce kvalitní prostor pro lidi, který je motivuje a inspiruje
7. Ekologický: poskytuje vhodné podmínky pro uživatele, dokumenty a technologické vybavení
8. Bezpečný a spolehlivý: pro uživatele, média, datová centra, provoz a vybavení knihovny
9. Vhodný pro informační technologie
10. Efektivní a udržitelný: environmentální, ekonomická a sociální udržitelnost

V roce 2011 stanovil požadavky na architekturu knihoven Ladislav Kurka v publikaci *Architektura knihoven*³⁹

Knihovna by měla mít 5P, to znamená, že by měla být:

- Přívětivá, hlavně pro uživatele
- Pohodlná pro zaměstnance
- Příznivá pro fondy
- Působivá zevnějškem i interiérem
- Vhodně umístěná pro uživatele, bezbariérová

Knihovna a životní prostředí

V současné době je kladen velký důraz na trvalou udržitelnost. Udržitelná architektura představuje komplexní přístup, který je ekologický a ekonomický,

38 MCDONALD, Andrew. Top desať charakteristik kvalitného knižničného priestoru. Online. *Knižnica*. 2012, roč. 13, č. 11–12, s. 16–22. ISSN 1335-7026. Dostupné z: <http://www.snk.sk/sk/14-o-kniznici/661-archiv-kniznica-2012.html>. [cit. 2023-09-30].

39 KURKA, Ladislav. *Architektura knihoven*....., s. 26

současně také udržitelný po stránce sociální a kulturní. Projekty udržitelné architektury se snaží minimalizovat negativní dopad budov na životní prostředí zvýšenou účinností a moderovaným využíváním vybraných materiálů, energie a prostoru pro rozvoj.

S ohledem na veřejné využívání knihovny je vhodné aplikovat ekologické principy projektování staveb, které jsou definovány v dokumentu mezinárodní knihovnické organizace IFLA.⁴⁰

Ekologické principy se obvykle realizují v následujících oblastech:

1. Energeticky úsporná stavba
2. Používání ekologických materiálů
3. Využívání místních zdrojů, recyklace, restaurování starších designových prvků
4. Recyklované stavební materiály
5. Nadstandardní využívání denního světla
6. Využití ostatních prostor v budovách nebo okolí (půdních prostor, suterénů, zahrad a nádvorí, propojení s veřejným uličním prostorem)
7. Hospodaření s dešťovou a odpadní vodou
8. Využití venkovní i vnitřní zeleně pro kvalitu pobytu, stínění a chlazení

Velikost knihovny a funkční uspořádání prostorů veřejných knihoven

Velikost celkové užitné plochy nutné pro veřejnou knihovnu závisí na specifických potřebách dané komunity, na funkci knihovny, množství dostupných finančních prostředků, rozsahu knihovnických fondů, prostorů, které jsou k dispozici, a na blízkosti jiných knihoven. Prostory knihovny odpovídají jejím funkcím a jejich rozloha vychází především z velikosti obce.

Z provozního hlediska se dělí prostory knihoven na:

- vstupní prostory,
- čtenářské prostory,
- sociální zázemí,
- prostory pro zaměstnance,
- skladové prostory,
- ostatní (kancelářské prostory, archiv, provozní dílny, energetický blok).

40 About the Environment, Sustainability and Libraries Special Interest Group. *IFLA: The International Federation of Library Associations and Institutions* [online]. [cit. 2023-08-28]. Dostupné z: <https://www.ifla.org/about-environmental-sustainability-and-libraries>

Prostorové požadavky v knihovnách jsou ovlivňovány následujícími faktory:

- typ, velikost a uložení fondu (včetně způsobu stavění dokumentů),
- typ nabízených služeb – absenční či prezenční výpůjčky, uživatelská místa, výpůjční a dodávací služby, referenční a informační služby, školení uživatelů, výuková centra, kulturní akce, interaktivní služby atd.,
- druh a možnosti pokrytí samoobslužnými službami,
- využívání moderních technologií (virtuální realita, umělá inteligence atd.)
- aktivity uživatelů v knihovně – individuální či skupinová práce, výzkum, vyhledávání, setkávání atd.,
- speciální služby (např. místa pro osoby se zrakovým postižením, bezbariérovost fyzická i technická,
- umístění pracovních míst zaměstnanců knihovny (včetně uspořádání pracovních toků v knihovně).

Knihovna by měla nabízet prostředí, které je vstřícné k veřejnosti a poskytuje:

- odpovídající prostor pro uchování a zpřístupnění knihovních fondů
- vhodný pohodlný a přitažlivý prostor pro veřejnost
- odpovídající prostor pro čtenářské, studijní a volnočasové aktivity včetně potřebného technického vybavení
- prostor pro setkávání skupin různých velikostí
- přiměřený a pohodlný prostor pro personál knihovny
- vhodné umístění (bezbariérovost, docházková vzdálenost).

Metodické centrum pro výstavbu a rekonstrukci knihoven při MZK v Brně a jeho poslání

Předchůdcem Metodického centra pro výstavbu a rekonstrukci knihoven bylo Technické ústředí knihoven, které vzniklo v roce 1970 jako samostatná veřejně prospěšná instituce zřízená Ministerstvem kultury. Toto speciální pracoviště Státní knihovny ČSSR v Praze pod názvem Technické služby knihovnám vybudoval dr. Kamil Groh, autor *Metodického návodu pro přípravu projektování místních městských a okresních knihoven* z roku 1980.

Pobočku TÚ zabývající se distribucí širokého sortimentu knihovnických pomůcek a tiskopisů pro knihovny, která sídlila ve Slavkově u Brna, dlouhá léta vedl dr. Miloš Papírník. Zajišťovala standardizované knihovnické tiskopisy,

tabule s označením knihovny, nápisy pro vnitřní orientaci v knihovnách a jejich fondech, fólii na balení knih a další potřebné pomůcky a materiály. Od roku 1993 převzala slavkovské pracoviště pod názvem Technické ústředí knihoven do své péče Moravská zemská knihovna v Brně.⁴¹ Od roku 1997 materiálové a technické vybavení zajišťuje firma Ceiba.

Metodické centrum pro výstavbu a rekonstrukci knihoven bylo zřízeno s podporou Ministerstva kultury ČR v roce 2018 jako součást Moravské zemské knihovny v Brně v návaznosti na Státní kulturní politiku na léta 2015–2020 a Konceptci rozvoje knihoven v České republice na období 2017–2020. v rámci projektu *VISK 1 Koordinační centrum programu a implementace Konceptce rozvoje knihoven v ČR, realizace projektů s celostátním dopadem, vedoucích k naplnění Konceptce rozvoje knihoven.*⁴²

Potřeba metodického centra vyplynula mimo jiné i z průzkumu z roku 2016, který uskutečnil Knihovnický institut Národní knihovny ve spolupráci s Moravskou zemskou knihovnou a NIPOS, příspěvková organizace MK ČR.⁴³

41 NEJEZCHLEBOVÁ, Jana. Technické ústředí knihoven. *Duha: Informace o knihách a knihovnách* [online]. 2011, 25(4) [cit. 2023-10-01]. ISSN 1804-4255. Dostupné z: <http://duha.mzk.cz/clanky/technicke-ustredi-knihoven>

42 Východisko č. 1

Potřeba modernizace infrastruktury pro poskytování veřejných kulturních služeb se stala součástí strategie Státní kulturní politiky na léta 2015–2020 (s výhledem do roku 2025). Důraz na rozvoj materiálně technické základny kulturních zařízení a požadavek vytvoření příznivých podmínek pro modernizaci regionální a městské infrastruktury pro poskytování veřejných kulturních služeb je druhou ze šesti priorit, které Státní kulturní politika vytyčila.

Východisko č. 2

Důvodová zpráva ke Státní kulturní politice na léta 2015–2020, s. 19

„Stávající infrastruktura je z nemalé části zastaralá a svými technickými parametry mnohdy nedovoluje dodržení základních standardů péče o movité kulturní dědictví nebo omezuje možnosti zvyšování rozmanitosti a kvality nabízených kulturních služeb... Dlouhodobě neřešenou zůstává oblast podpory rekonstrukce a výstavby veřejných knihoven jako informačních, vzdělávacích, kulturních a komunitních center obcí.“

Východisko č. 3

Plán implementace Státní kulturní politiky na léta 2015–2020

„Dlouhodobě neřešenou zůstává oblast podpory rekonstrukce a výstavby veřejných knihoven jako informačních, vzdělávacích, kulturních a komunitních center obcí. ...

Chybí metodické centrum, které se touto problematikou bude systematicky zabývat, provede analýzu současného stavu, připraví podpůrné materiály vč. příkladů dobré praxe a semináře pro knihovníky zejména z pověřených knihoven. Zároveň bude v závislosti na možnostech státního rozpočtu navrhovatelem dotačního programu pro tuto oblast. Centrum bude podle možností státního rozpočtu (v souvislosti s pokrytím personálních kapacit) zřízeno v Moravské zemské knihovně v Brně.“

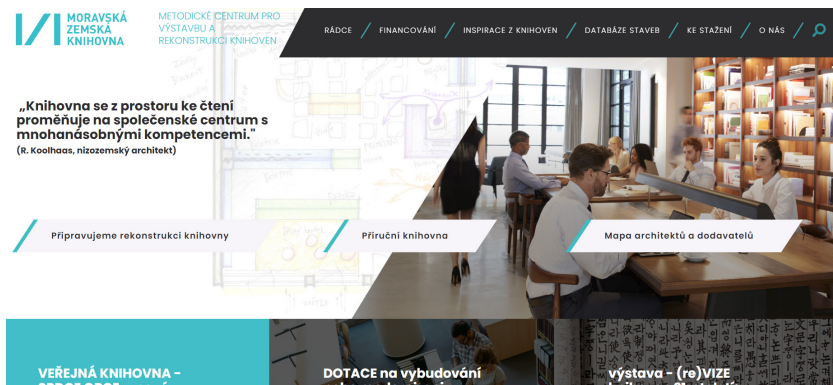
43 Dostupné z: https://ipk.nkp.cz/docs/Shrnuti_Prostor_2016.pdf

Výsledky tohoto šetření potvrdily naléhavost řešení prostorového zázemí knihoven a jejich vybavení zejména v obcích do 5000 obyvatel.

Cílem metodického centra je podporovat výstavbu a modernizaci veřejných knihoven, být spolehlivým zdrojem informací pro zřizovatele knihoven a odbornou knihovnickou veřejnost, umožnit vzájemnou výměnu zkušeností a sdílení aktuálních trendů při navrhování exteriérů a interiérů knihoven. Pro tyto účely slouží vlastní webové stránky.⁴⁴

Metodické centrum pro výstavbu a rekonstrukci knihoven poskytuje:

- konzultace a poradenství při výstavbě, rekonstrukci či modernizaci knihovny,
- informace, kde najít vhodné finanční zdroje (vypsání dotačních titulů a granty),
- kontakty na výrobce a dodavatele knihovnického mobiliáře a architektky, kteří se podíleli na realizaci knihoven,
- odborné semináře na téma architektura knihoven,
- metodické materiály k výstavbě a rekonstrukci knihoven,
- databázi knihoven jako příklady dobré praxe včetně bohaté fotogalerie.

Obr. 5: Webové stránky Metodického centra pro výstavbu a rekonstrukci knihoven

⁴⁴ Dostupné z: <http://mcvrk.mzk.cz/>

Z činnosti Metodického centra pro výstavbu a rekonstrukci knihoven:

- od roku 2019 spolupracuje Metodické centrum pro výstavbu a rekonstrukci knihoven s Fakultou architektury VUT v Brně. Každým rokem je pro studenty vypisováno ateliérové zadání *Knihovna pro 21. století*,⁴⁵ v rámci kterého vytvářejí ideové návrhy včetně 3D modelů pro vytípané obecní knihovny.
- uspořádání konference *Architektura a role knihoven v současnosti*⁴⁶ v Městské knihovně v Písku, na které byly prezentovány příklady dobré praxe rekonstrukcí českých i zahraničních knihoven, problematika veřejných architektonických soutěží týkající se knihoven a tématica komunitní role knihoven.
- realizace putovní výstavy (*re*) *Vize knihoven 21. století: prostor – funkce – příležitost*,⁴⁷ která prezentuje architektonické realizace knihoven v letech 2015 až 2020. Součástí výstavy je i historie budovy MZK a návrhy a trojrozměrné modely studentů Fakulty architektury VUT v Brně. Výstava je k dispozici i v online verzi.
- na web Metodického centra pro výstavbu a rekonstrukci knihoven byla uvedena *Databáze novostaveb a rekonstrukcí knihoven v ČR*,⁴⁸ která shrmažďuje podrobné informace o novostavbě, rekonstrukci nebo jiné stavební úpravě všech typů knihoven včetně obrazového doprovodu. Vznik databáze byl podpořen Ministerstvem kultury z projektu VISK 1.
- ve spolupráci s Knihovnickým institutem NK ČR byl připraven praktický seminář *Jak na prostory knihoven*,⁴⁹ který se konal celkem ve třech termínech – v Moravské zemské knihovně v Brně, Knihovně města Ostravy – pobočce Podroužkova a v Národní knihovně v Praze.

Publikační výstupy Metodického centra pro výstavbu a rekonstrukci knihoven:

- *Metodický pokyn pro postupy rekonstrukce knihoven*⁵⁰
- kapitola *Prostorové možnosti knihoven* je součástí e-learningového kurzu *Služby knihoven*,⁵¹ který každoročně zpřístupňuje Moravská zemská knihovna v Brně

45 Dostupné z: <https://duha.mzk.cz/clanky/studenti-architektury-pomahaji-svymi-navrhy-knihovnam-na-znojemsku>

46 Dostupné z: <https://mcvrk.mzk.cz/akce/konference>

47 Dostupné z: <https://architektura.knihovny.cz/index.html>

48 Dostupné z: <https://mcvrk.mzk.cz/databaze-staveb>

49 Dostupné z: <https://jak-na-prostory-knihoven.webnode.cz/>

50 Dostupné z: <https://invenio.nusl.cz/record/432048?ln=cs>

51 Dostupné z: https://www.mzk.cz/pro-knihovny/vzdelavani-knihovniku/e-learningovy-kurz-sluzby-knihoven?_ga=1.119830152.1252157060.1432887965

- kapitola *Prostory knihoven* v rámci metodické příručky *Knihovna v obci: příručka pro starosty a zastupitele*⁵²
- kapitola *Budovy, vybavení, technika* v rámci metodické příručky *Jak řídit knihovnu: příručka pro začínající vedoucí – ředitele knihoven*⁵³
- *Veřejná knihovna – srdce obce: brožura pro knihovníky a zřizovatele*⁵⁴

Aktuální normy a směrnice

V současné době se tématu výstavby a rekonstrukci knihoven věnuje kromě Metodického centra pro výstavbu a rekonstrukci knihoven také Knihovnický institut, na jehož webových stránkách Informace pro knihovny byla zřízena sekce *Výstavba a rekonstrukce knihoven*⁵⁵. Zde jsou soustředěny veškeré české aktuální dokumenty související s touto tematikou včetně zahraničních zdrojů. Obě tyto instituce spolu úzce spolupracují.

Součástí mezinárodní knihovnické organizace IFLA je odborná sekce *Library Buildings and Equipment Section*⁵⁶, která se zabývá trendy týkajícími se výstavby, designu a vybavení všech typů knihoven ve všech částech světa. Každoročně také uděluje cenu za nejlepší veřejnou knihovnu na světě – kromě architektonického řešení a interiérového řešení rozhodují poskytované služby a nadstandardní aktivity odpovídající současným trendům a reflektující změny probíhající ve společnosti.

LIBER Europe (Ligue des bibliothèques Européennes de recherche) je největší evropskou sítí vědeckých knihoven. Organizační struktura je složena z tzv. Výkonné rady a pěti vědeckých výborů složených z tematických pracovních skupin. Jednou z nich je i *Architecture Working Group*⁵⁷. Zaměřuje se na trendy v architektuře knihoven a soustředí se na koncepty a procesy plánování. V rámci činnosti skupiny je budována digitální databáze evropských knihoven *Library Buildings in Europe*,⁵⁸ která informuje o stavbách knihovnických budov v Evropě.

52 Dostupné z: https://ipk.nkp.cz/docs/knihovna-v-obci_prirucka-pro-starosty.pdf

53 Dostupné z: https://prirucky.ipk.nkp.cz/rizeni/budovy_vybaveni_technika

54 Dostupné z: <https://mccvrk.mzk.cz/files/uploads/Bro%C5%BEura-verze%20pro%20WEB.pdf>

55 Dostupné z: <https://ipk.nkp.cz/odborne-cinnosti/vystavba-a-rekonstrukce-knihoven>

56 Dostupné z: <https://www.ifla.org/units/library-buildings-and-equipment/>

57 Dostupné z: <https://libereurope.eu/working-group/liber-architecture-working-group-lag/>

58 Dostupné z: <https://www.librarybuildings.eu/>

V rámci organizace American Library Association (ALA) působí *Library Administration and Management Association (LAMA)*.⁵⁹ Tato sekce pro výstavbu a zařízení knihovny sdružuje knihovníky a odborníky zabývající se designem za účelem analyzování, diskusí a výměny informací souvisejících s architekturou knihoven

Doporučení pro výstavbu, rekonstrukci a zařizování knihoven zřizovaných a/ nebo provozovaných obcemi na území České republiky

Dokument formuluje základní parametry použitelné při výstavbě, rekonstrukci a vybavování veřejných knihoven. Materiál navazuje na metodický pokyn Ministerstva kultury ČR k vymezení standardu veřejných knihovnických a informačních služeb poskytovaných knihovnami zřizovanými anebo provozovanými obcemi a kraji na území České republiky od roku 2015.

TNI ISO/TR 11219 – kvalitativní podmínky a základní statistika pro budovy knihoven

Český překlad mezinárodní normy k výstavbě a rekonstrukci knihoven. Technická zpráva specifikuje údaje pro plánování budov knihoven. Poskytuje také pomoc při výběru technického vybavení budov pro jednotlivé funkční prostory knihoven. Je aplikovatelná pro všechny typy knihoven, zejména však pro akademické a veřejné knihovny. Neobsahuje podrobnosti o národních, regionálních či lokálních omezeních, která mohou ovlivnit plánování budov knihoven.

ČSN ISO 11799 – Požadavky na ukládání archivních a knihovnických dokumentů

Mezinárodní norma stanoví charakteristiky univerzálních depozitářů užívaných pro dlouhodobé uložení archivních a knihovnických materiálů. Zabývá se umístěním a konstrukcí budov, instalacemi a vybavením, které se mají v těchto budovách používat.

Metodický pokyn pro postupy a rekonstrukce knihoven: metodický pokyn Ministerstva kultury k vymezení doporučených postupů a parametrů pro optimální průběh rekonstrukce v knihovnách

Metodika předkládá doporučené postupy a parametry pro optimální průběh rekonstrukce v knihovnách zřizovaných anebo provozovaných obcemi do 40 tis. obyvatel. Knihovny ve větších sídelních místech mohou použít uvedená doporučení s přihlédnutím k aktuálnímu zaměření knihovny, k potřebám a možnostem místa.

59 Dostupné z: <https://www.ala.org/llama/>

Rovný přístup – Standard Handicap Friendly: metodická příručka pro práci knihoven s uživateli s postižením

Metodická příručka pro práci knihoven s uživateli s postižením. Publikace zahrnuje standardy pro práci knihoven s lidmi se zdravotním postižením včetně výsledků průzkumu služeb knihoven pro tuto skupinu uživatelů.

Směrnice pro budovy knižnic: rozvoj a reflexi (IFLA)

Dokument je zdrojem doporučených procesů plánování a projektování knihovnických budov a upozorňuje na souvislosti, které by měly být zohledněny při navrhování prostor v knihovně.

Udržitelné budovy, vybavení a hospodaření – kontrolní seznam (IFLA)

Seznam poskytuje komplexní přehled o tom, kde všude je možné zvažovat a vylepšit environmentální dopady knihovny.

Další legislativní dokumenty související s výstavbou a rekonstrukcí knihoven

- Vyhláška 398/2009 Sb. o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb
- Vyhláška č. 268/2009 Sb. o technických požadavcích na stavby
- Vyhláška č. 268/2011 Sb. o technických podmínkách požární ochrany staveb
- Nařízení vlády č. 272/2011 Sb. o ochraně zdraví před nepříznivými účinky hluku a vibrací
- Zákon 406/2000 Sb. o hospodaření energií a související předpisy
- ČSN EN 12464-1 Osvětlení pracovních prostorů
- ČSN 73 5305 – Administrativní budovy

Několik otázek k zamyšlení...

- Neztrácí knihovna svůj původní význam; uchovávání a šíření informací a kulturního dědictví?
- Jak budou vypadat knihovny za 20 let?
- Budeme ještě potřebovat fyzický prostor?
- Jakým způsobem ovlivní umělá inteligence roli a funkci knihovny?
- Budeme ještě vůbec číst?
- Bude další generace jen „obrázková“ - bez písma?

Případová studie – projekt Černá kostka – Centrum digitalizace, vědy a inovací

Architektura knihoven na příkladu novostavby Moravskoslezské vědecké knihovny v Ostravě, tzv. Černé kostky – Centrum digitalizace, vědy a inovací

Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě byla založena jako Státní studijní knihovna (ústřední československá knihovna pro hornictví a hutnictví) na základě výnosu ministerstva školství, věd a umění ze dne 5. února 1951 č. 155 659/50-IV (Věstník ministerstva školství, věd a umění, 1951, sešit 5). V návaznosti na rozšiřování vysokých škol v Ostravě knihovna založila knihovni radu a odborné sekce pro spolupráci při doplňování fondu. V té době nebylo povinností vysokých škol zakládat univerzitní knihovny, a tak byla Státní studijní knihovna a později Státní vědecká knihovna v Ostravě (1954–2001) důležitým zázemím zejména pro vědecké a pedagogické pracovníky a pro studenty, dále i pro průmyslové firmy a ostatní podniky, nemocnice a zdravotnická zařízení, pro které zpracovávala odborné rešerše a zajišťovala cirkulaci odborného tisku.

Pro nemocnice cirkulujeme lékařské časopisy i dnes a pro zájemce zpracovává oddělení bibliografie speciální rešerše i nyní. Dodnes vědecká knihovna slouží jako důležité studijní zázemí pro studenty středních a vysokých škol nejen v Ostravě, ale v celé Moravskoslezském kraji. V současné době má Ostrava tři vysoké školy a 45 středních škol, z toho 18 gymnázií, desetina obyvatel města jsou studenti, kteří mají dnes zcela jiné nároky na studijní zázemí než v minulosti. Prostory v Nové radnici (kulturní památka – otevřena 28. 10. 1930) už dávno neodpovídají potřebám knihovny a požadavkům čtenářů.

Od roku 1952 tvořila knihovnu pouze dvě samostatná oddělení – oddělení pro styk se čtenáři a oddělení pro katalogizaci a dokumentaci, které bylo rozděleno na dvě samostatné složky: akvizice a katalogizace.

V roce 1957 byl uspořádán jednorozhodný knihovnický kurz pro zaměstnance knihoven. V různých obměnách tento kurz trvá dodnes. V roce 1971 vznikl v knihovně úsek metodiky s jednou knihovnicí, byl vyčleněn z bibliografického oddělení. Úsek metodiky dnes patří pod nově vzniklé oddělení edukace a metodické podpory, má dvě samostatné knihovnice metodičky.

Základem fondu knihovny byly dary Národního technického muzea, ministerstev, knihovny vysokých škol technických, technické knihovny Průmyslového muzea a ostravských institucí. Na budování fondu knihovny mělo zásadní vliv právo povinného výtisku. Pro periodickou literaturu právo povinného výtisku

zůstalo, ale pro neperiodickou literaturu se omezilo na Moravskoslezský kraj. Později byla nabídka knihovny rozšířena o polonika.

V současné době se knihovna zaměřuje na obory zdejších vysokých škol a na lékařství, je tedy univerzální knihovnou, která nabízí nejen českou, ale i zahraniční literaturu. Rodinným stříbrem je volný výběr tisíce titulů časopisů podle oborů, který nabízí studovna časopisů, v níž je kromě stolů a židlí původní nábytek. V rámci povinného výtisku máme k dispozici přes čtyři tisíce titulů periodik.

Koncem šedesátých let minulého století získala knihovna levé křídlo Nové radnice (do té doby byla umístěna jen v pravém křídle), sídlí zde oddělení doplňování a zpracování knihovního fondu a do roku 2013 zde bylo oddělení firemní literatury. Později se oddělení přejmenovalo na oddělení speciálních fondů, nabízelo patenty, normy, zvukové dokumenty, deskové hry a jiné speciální fondy.

V roce 2020 knihovna prošla zásadní reorganizací, speciální fondy se včlenily do půjčovny a prostory se renovovaly pro účely edukace, která se masivně rozvíjí. Vznikla zde makerspace dílna pro výuku technické gramotnosti.

Už v šedesátých letech byla zavedena adresní novinková služba pro čtenáře a byl proveden výzkum čtenářských zájmů. Byla zřízena meziknihovní výpůjční služba a vznikla bibliograficko-informační služba (BIS) – dnešní infobod, který nabízí referenční služby. Bibliografické a konzultační služby (ústní i písemné) trvají od počátku vzniku knihovny dodnes. V roce 1951 měla knihovna 25 000 knihovních jednotek, dnes má více než 1 200 000 knihovních jednotek (z toho zhruba 700 000 knih). V současné době využívá knihovna tři sklady: na ul. Macharova (nejstarší fond), v Kunčičkách a nejnovější fond z posledních deseti let se nachází ve sklepních prostorách budovy Nové radnice. Od roku 2007 knihovna buduje fond pro zrakově a sluchově znevýhodněné uživatele a spolupracuje s organizacemi: Česká unie neslyšících Ostrava, Tyfloservis Ostrava, TyfloCentrum Ostrava, KARIFA sdružení Ostrava, Ostravský spolek neslyšících, SONS ČR oblastní pobočka Ostrava.

Dnes má knihovna 67 zaměstnanců a pět oddělení: oddělení edukace a metodické podpory; oddělení IT, digitalizace, vědy a inovací; oddělení doplňování a zpracování knihovního fondu; oddělení knihovních a informačních služeb a oddělení ekonomiky a provozu. Přípravuje se nová koncepce služeb, která vychází ze Studie proveditelnosti (20. 2. 2023). Rovněž se počítá s masivním rozšířením Krajské digitalizační jednotky a digitálních služeb.

Knihovna byla dříve uspořádána podle knihovního systému TINLIB (T-Series), dnes má knihovní systém Aleph (Integrated Library Systems – ILS). V současnosti řešíme nový knihovní systém, protože Aleph se již nevyvíjí a nesplňuje požadavky na knihovní systém nové generace. Nabízí se nové otevřené systémy pro knihovny (Library Services Platforms – LSP). Platformy LSP jsou funkčně

sladěné s ILS a představují nový trend. Jedná se o poskytování služeb prostřednictvím cloud computingu, zvýší se tak využívání internetu a webových technologií. Umožňuje sdílení distribuovaných zdrojů a služeb, které patří různým organizacím anebo lokalitám. LSP představuje novou generaci systémů správy knihoven. Má kromě funkcí ILS výhodu cloud computingu, webových technologií a vyhledávacích služeb na poskytování možností na správu fyzických, digitálních a elektronických materiálů a dalších služeb v jediném jednotném systému. Je postavena na platformě SaaS pro mnoho uživatelů. Nabízí se systém ALMA-all-inclusive-SaaS anebo FOLIO (řízený komunitou). MSVK půjčuje i e-knihy, vybrané tituly i vydává. Ambicí knihovny je vytvořit virtuální prostor, kde budou nejrůznější digitální služby a „otevřené vzdělávání“, podle oborů zde budou e-knihy, webináře, eLearningové kurzy, vybrané články z tisku, rešerše a další pomůcky ke studiu.

Každý ředitel v historii knihovny řešil výstavbu nové knihovny (PhDr. Drahošlav Gawrecki, Oldřich Sedlář, Jaroslav Břustek, Otakar Entler, PhDr. Zdeňka Jurdová/Herelová a Ing. Lea Prchalová). Největší nadějí pro knihovnu byl vítězný projekt architektonické kanceláře Kuba & Pilař architekti s. r. o. z roku 2004, který známe pod názvem Černá kostka a který detailně rozpracovala tehdejší ředitelka Ing. Lea Prchalová s týmem zaměstnanců. Realizace se ovšem nezdařila. Od roku 2017 jsem sedmým ředitelem v historii vědecké knihovny, a i já jsem dostala od vedení Moravskoslezského kraje úkol podílet se na výstavbě nové knihovny.

Posláním Moravskoslezské vědecké knihovny, která je krajskou knihovnou vyplývá z knihovního zákona. Knihovna pečuje o regionální písemné dědictví, např. budováním Digitální knihovny Moravskoslezského kraje. Cílem digitalizace je především záchrana obsahu ohrožených tištěných dokumentů, které jsou důležité pro kulturní, společenské, ekonomické, politické a náboženské dějiny měst a obcí v Moravskoslezském kraji. Partnery digitalizace jsou veškeré paměťové instituce v kraji – muzea, galerie, archivy a knihovny. Knihovna se zaměřuje na zájmové vzdělávání a na popularizaci vědy. Usiluje o status výzkumné organizace. Knihovna jako symbol kulturních a společenských hodnot zůstane zachována.

Nekonečný příběh Černé kostky

V roce 2004 kraj vypsal architektonickou soutěž na důstojné sídlo Moravskoslezské vědecké knihovny. Vyhrál ji ateliér Kuba & Pilař architekti s. r. o. s návrhem černé kostky vynořující se z vodní hladiny. Architekt Ladislav Kuba přibližuje tehdejší architektonickou studii: „Výzvou bylo už samotné zadání, tedy téma veřejné kulturní stavby, která má právo se výrazně uplatnit v urbanismu a prostoru města. Náš návrh pracoval s minimalistickou černou kostkou, která byla ve svém

výrazu razantní stejně jako tři vykřičníky v logu Ostravy. Razanci podtrhovala černá barva stavby, která byla v přímém kontrastu s vodní plochou, jež budovu obklopuje, a změkčuje tak pevnou formu stavby.“

V následujících letech začal vznikat projekt a zadávací řízení na zhotovitele stavby. Paralelně s tím kraj hledal další využití pro objekt a obrátil se na VŠB-TUO. Neuspěl, a tak Černá kostka za 1,4 miliardy korun se pomyslně začala ztrácet pod vodní hladinou. Práce na projektu byly přerušeny.

Ostrava však vědeckou knihovnu potřebovala, a tak začala vznikat nová studie, která nepočítala s umístěním stavby v centru, nýbrž v oblasti Dolních Vítkovic. Návrh připravil architekt Josef Pleskot, jenž se rozvojem urbanismu v Ostravě tehdy intenzivně zabýval. Přál si, aby knihovna vyrostla vedle vysoké pece a působila, jako by byla organickou součástí industriálního komplexu. Tvarově měla vycházet z geometrie průmyslových staveb. Jan Světlík, šéf strojírenských Vítkovic a majitel pozemků, tehdy prosazoval stavbu na území koksovny, která tvoří předěl mezi dolem Hlubina a hutním komplexem v Dolních Vítkovicích. Ze stavby nicméně sešlo. Moravskoslezský kraj argumentoval potřebou kulturně oživit centrum Ostravy, ne ho vylidňovat přesouváním lidí do oblasti Dolních Vítkovic. Navíc knihovna by byla v nájmu soukromé společnosti. Knihovna tedy měla zůstat ve městě. Primárně stále existovala jen na papírech a nekonečný příběh pokračoval.

V roce 2016 po krajských volbách se vytvořila nová koalice, která se rozhodla projekt Černé kostky oživit. Strategicky jim dával smysl, neboť chtěli vybudovat pro studenty komunitní centrum a digitalizovat knihovní a muzejní fondy. Cena za stavbu převyšovala jednu miliardu korun a Moravskoslezský kraj začal znovu jednat se státem o jeho spoluúčasti. Vypomoci se rozhodlo i vedení města Ostravy. Bylo domluveno, že kraj do projektu vloží 400 milionů, Ostrava 150 milionů a stát poskytne 800 milionů korun. Dohoda se však nenaplnila – parlamentní volby s sebou přinesly personální změnu vlády a ta stavbě nakloněna nebyla. Stát nabídl financování pouze 10 % nákladů. Kraj s příspěvím Ostravy většinu výloh nést nemohl, a tak začal hledat jiné možnosti financování.

V roce 2018 se vedení Moravskoslezského kraje rozhodlo vrátit k původní variantě stavby “Černé kostky” z roku 2004 z několika důvodů a na základě stanovených kritérií a výhod.

- Kontinuita a stabilní koncepce: Návrat k původnímu návrhu z roku 2004 byl motivován snahou zachovat kontinuitu a dlouhodobou stabilitu projektu. “Černá kostka” je veřejnou a kulturní stavbou, která byla plánována s ohledem na dlouhodobou životnost. Vítězný návrh vzešel z transparentní veřejné architektonické soutěže. Původní koncepce “Černé kostky” je považována za kvalitní a schopna přizpůsobit se budoucím potřebám a trendům.

- Aktualizace technologií: V průběhu let došlo k významným technologickým pokrokům a vývoji stavebních postupů. Projekt z roku 2004 byl aktualizován a přizpůsoben novým technologiím a stavebním postupům, aby odpovídal současným standardům a potřebám.
- Stavebně-technologický vývoj: Během let se objevily nové materiály, technologie a konstrukční řešení, které byly zohledněny při aktualizaci projektu. Dosavadní stavebně-technologický vývoj byl pečlivě analyzován a zahrnut do nové verze projektu, aby bylo dosaženo vysoké kvality a efektivity stavby.
- Udržitelnost a energetická efektivita: Při aktualizaci projektu byla důrazně zohledněna udržitelnost a energetická efektivita. Byly implementovány moderní technologie a řešení, jako jsou tepelná čerpadla, úsporné hospodaření s vodou, využití LED technologie a sofistikovaný systém měření a regulace (MaR). Tyto prvky přispívají ke snížení spotřeby energie a ekologické udržitelnosti budovy.

Ideu projektu z roku 2004 je tedy možné po aktualizaci realizovat v roce 2023, protože nabízí záruku kvalitní a funkční budovy, která je schopná vyhovět současným potřebám a standardům. „Aktualizace a zohlednění dosavadního stavebně-technologického vývoje a dalších vlastností budovy a jejího zařízení zajišťují, že projekt zůstává relevantní a přizpůsobený současnému prostředí“. (Zdroj: Kuba & Pilař architekti)

Význam architektonické soutěže na novou knihovnu

Architektonická soutěž je tím správným postupem při přípravě projektu veřejné stavby. Je standardním nástrojem (<https://www.cka.cz/>), jak pořídit kvalitní projekt na novou budovu knihovny. Umožňuje transparentní nakládání s veřejnými prostředky, a proto by důležité veřejné stavby měly být výsledkem architektonických soutěží. Klíčem k úspěchu je správné zadání. Po schválení investičního záměru na vypsání soutěže je potřeba vytyčit zadání. To obsahuje především soupis všeho, co by stavba měla obsahovat, tedy tzv. stavební program. Zadání je potřeba naformulovat do soutěžních podmínek.

Jak pracuje porota?

Nejprve odevzdané návrhy posoudí přezkušovatel, v případě naší soutěže v roce 2004 to byli: Ing. arch. Kamil Mojžíšek, PhDr. Ladislav Kurka, Ing. Jiří Janča. Z návrhů vybírali řádní členové soutěžní poroty závislí na vyhlášovateli, řádní členové soutěžní poroty nezávislí (např. Ing. Martin Svoboda – ředitel Státní/Národní technické knihovny) na vyhlášovateli a náhradní soutěžní poroty závislé a nezávislé na vyhlášovateli. Vyhlášení výsledků probíhá po rozhodnutí poroty

a podepsání protokolu z hodnocení, kdy se otevírají obálky se jmény soutěžících a soutěž přestane být anonymní. Soutěžní návrhy se posléze představí veřejnosti.

Další kroky vedou k realizaci stavby

Nejprve se zpracovává architektonická studie, dále projektová dokumentace pro vyřízení potřebných povolení, tedy dokumentace pro územní řízení a dokumentace ke stavebnímu povolení. Další fází je výběr stavební firmy, která stavbu zrealizuje. Architekti vypracují dokumentaci pro provedení stavby, dále DPS – oceněný soupis stavebních prací, dodávek (i tzv. výkaz výměr, nevyplněný položkový rozpočet). Součástí bývá i návrh a dokumentace vnitřního vybavení (interiéry), i když nejsou součástí stavby. Následuje lhůta (40 pracovních dnů od odevzdání dokumentace) pro kontrolu ze strany investora a provozovatele/knihovny. S těmito podklady investor/kraj vypisuje výběrové řízení na dodavatele stavby. S vybraným dodavatelem stavby se uzavře smlouva o dílo.

Vyhlašovatel soutěže byl v případě novostavby Moravskoslezské vědecké knihovny v Ostravě (příspěvkové organizace) Moravskoslezský kraj. Soutěž byla vyhlášena 30. 6. 2004, výsledky soutěže se vyhlášovaly 15. 10. 2004. Veřejná jednokolová anonymní soutěž, jejímž úkolem bylo nalézt nejvýhodnější urbanistické a architektonické řešení stavby při respektování optimální provozní dispozice a technologických vazeb v knihovně, byla vysána jako soutěž projektová se záměrem vybrat z autorů oceněných návrhů zpracovatele projektové dokumentace. Bylo přihlášeno 43 návrhů, 12 návrhů (Zdroj: *Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě: soutěž o návrh na zpracování urbanistického, architektonického, technického a provozního řešení novostavby*. Ostrava: Moravskoslezský kraj, 2005. 32 s.) porota z různých důvodů nehodnotila. U návrhů se posuzovala zejména tato hlediska: splnění stavebního programu, kvalita provozního řešení, kvalita vnitřních prostor, technické řešení stavby a výše investičních nákladů, hospodárnost budoucího provozu a kvalita architektonické koncepce. První cenu získal návrh ateliéru Kuba & Pilař architekti s tzv. Černou kostkou.

Před vyhlášením soutěže proběhla v Ostravě za účasti odborné i laické veřejnosti rozprava, jak nejlépe připravit výstavbu nové vědecké knihovny. Vyhlašovatel soutěže uspořádal soutěž podle zákona č. 40/2004 Sb. o veřejných zakázkách, který umožnil soutěž o nejkvalitnější návrh řešení. Vycházelo se z ustanovení Soutěžního řádu České komory architektů. Tříbila se kritéria pro hodnocení a další činnosti související se zdárným průběhem soutěže (VITOULOVÁ, Milena. *Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě: soutěž o návrh na zpracování urbanistického, architektonického, technického a provozního řešení novostavby*. Ostrava: Moravskoslezský kraj, 2005, s. 6)

Potřeba realizace stavby knihovny

MSVK je vědeckou knihovnou a plní odlišnou roli než běžné veřejné knihovny. Vědecká knihovna se zaměřuje na podporu výzkumu a výuky ve vědeckých oblastech. Specializuje se na odbornou literaturu, vědecké články, technické zprávy a další akademické publikace. Veřejné knihovny naopak slouží širšímu spektru čtenářů a poskytují širokou škálu knih a médií, včetně beletrie, dětské literatury, populárně-vědeckých publikací a dalších.

MSVK navíc zastává metodickou roli vůči veřejným knihovnám v MSK. Přenáší nové poznatky a postupy do všech veřejných knihoven v MSK a poskytuje jim metodickou podporu. Veřejné knihovny nejsou schopny plně nahradit MSVK v její roli, a to ani částečně.

Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě (MSVK) sídlí od svého založení v roce 1951 v nájmu v prostorách, které jsou zcela nevyhovující. Současná poloha knihovny nedovoluje poskytovat plnohodnotné služby, které by odpovídaly potřebám jednotlivých cílových skupin. Knihovní fond je skladován v suterénu a je ohrožen nevhodnými skladovacími podmínkami. Neexistují zde prostory pro studium, vzdělávání, sdílení komunity nebo relaxaci. MSVK jako významná vzdělávací instituce nedisponuje potřebným zázemím pro prezenční nebo online edukační aktivity. Knihovna není bezbariérová, což značně omezuje nebo znemožňuje přístup k jejím službám pro velkou část obyvatelstva. Nedostatečné prostory brání adekvátnímu rozvoji digitalizačních aktivit, přičemž MSVK je jedinou knihovnou v Moravskoslezském kraji, která se touto činností systematicky zabývá již od roku 2005. Podrobnější informace o této situaci jsou popsány ve Studii proveditelnosti v kapitole 3.3.

Potřeba nové budovy je tedy primárně způsobena tímto nevyhovujícím stavem a nezastupitelným místem, které MSVK zaujímá v rámci znalostního ekosystému kraje.

Co se týče hospodárnosti, digitalizace knihovních fondů je důležitým přínosem tohoto projektu, ale rozhodně není jediným nebo hlavním cílem. Černá kostka je transformačním projektem a plně naplňuje Transformační plán MSK v rámci Programu č. 7 – Digitální a kreativní region, Programu č. 4 – Nové podnikání, Programu č. 5 – Kompetentní lidé a Programu č. 6 – Inovační ekosystém. Tato oblast je podrobně popsána na stranách 27–28 strategického plánu. Projekt Černá kostka také reaguje na identifikovaná tržní selhání uvedená ve strategickém plánu. (Zdroj: Studie proveditelnosti, verze 4, 20. 2. 2023)⁶⁰

60 Transformační plán Moravskoslezského kraje, srpen 2021: dostupný na [www: https://www.msk.cz/kraj/zastupitelstvo/soubory.html?id=15962](https://www.msk.cz/kraj/zastupitelstvo/soubory.html?id=15962); Strategie rozvoje Moravskoslezského kraje 2019–2027: dostupná na [www: https://www.msk.cz/cs/temata/cestovni_ruch/strategie-rozvoje-moravskoslezskeho-kraje-2019-2027-1291/](https://www.msk.cz/cs/temata/cestovni_ruch/strategie-rozvoje-moravskoslezskeho-kraje-2019-2027-1291/)

„Zelená Černá kostka“

Technické řešení energetické soběstačnosti a snížení energetické zátěže navržené stavby „Černá kostka“ je založeno na moderních technologiích nízkoenergetických budov, které jsou pečlivě zohledněny s ohledem na výše uvedené body a podmínku udržitelnosti projektu.

- Využití tepelných čerpadel: Klíčovým prvkem pro dosažení energetické soběstačnosti je implementace tepelných čerpadel se zemními vrtvy. Tato technologie využívá energii z okolního prostředí pro účinné vytápění a chlazení budovy. Tepelná čerpadla minimalizují spotřebu elektrické energie a snižují emise skleníkových plynů, což zajišťuje ekologicky šetrné provozování stavby.
- Kvalitní obálka budovy: Pro minimalizaci energetických ztrát a zajištění optimální teploty vnitřních prostor je klíčové použití kvalitní izolace a materiálů v obálce budovy. Moderní izolační materiály a design fasády zajišťují efektivní tepelnou izolaci a zabraňují únikům tepla.
- Přirozené větrání: Jeden ze způsobů, jak snížit potřebu mechanického chlazení, je využití přirozeného větrání interiéru. Budova je navržena tak, aby bylo možné větrat v nočních a ranních hodinách, což umožňuje předchlazování prostor a snižuje potřebu klimatizace.
- Fotovoltaické panely: Ačkoliv fotovoltaické panely jsou pouze doplňkovým prvkem, jejich instalace na části střechy umožní využití sluneční energie pro částečné pokrytí energetických potřeb budovy. To přispívá k soběstačnosti a snižuje závislost na externích zdrojích energie.
- LED technologie: Dalším aspektem udržitelnosti projektu je snižování spotřeby elektrické energie. Implementace LED technologie osvětlení v interiéru budovy – naprostá většina svítidel je stmívatelná, jsou ovládána čidly reagujícími na aktuální přítomnost osob a skutečnou potřebu umělého osvětlení, čímž se minimalizuje spotřeba elektrického proudu.
- Úsporné hospodaření s vodou: Dešťová voda ze zpevněných ploch, střech a vodní plochy je ukládána do podzemních akumulčních nádrží, následně užívána pro splachování toalet a pro doplňování odparu vodního prvku, čímž se minimalizují nároky na užití pitné vody pro provoz stavby.

Celkově je technické řešení „Černé kostky“ založeno na synergii moderních technologií nízkoenergetických budov a důrazu na udržitelnost. Implementace tepelných čerpadel, kvalitní obálky budovy, přirozeného větrání, fotovoltaických panelů a úsporných technologií přispívá k energetické soběstačnosti,

snížení energetické zátěže a udržitelnému provozu budovy. (Zdroj: Kuba & Pilař architekti)

Zahájení stavby Černé kostky – Centra digitalizace, vědy a inovací se plánuje v roce 2024

V současnosti architektonická kancelář dokončuje dokumentaci pro provedení stavby a DPS – oceněného soupisu – rozpočet stavebních prací, dodávek a služeb, včetně interiérů. Zároveň kraj chystá veřejnou zakázku na dodavatele stavby, vyhlášení se plánuje do konce roku 2023. Stavět by se mělo začít během roku 2024 a zahájení provozu se předpokládá v roce 2027. Nyní je to 19 let, co se příběh Černé kostky píše. Architekt Ladislav Kuba k tomu dodává: „I když uběhlo hodně času od prvotního návrhu, nemyslíme si, že by projekt jakkoli ztratil na aktuálnosti.“

Černá kostka se má postavit v centru Ostravy naproti Domu kultury v ulici 28. října hned vedle dokončené stavby, které se přezdívá Skelet. Vyrůst by měla v proluce, která dává možnost vzniku unikátní moderní stavby. A nebude jediná. Hned naproti se plánuje výstavba nového koncertního sálu dle návrhu amerického architekta Stevena Holla. Lokace se tak stane centrem kultury a vzdělanosti.

Černá kostka řeší plochu o rozloze 20 000 m², z toho vodní plocha pokrývá 4 500 m². Samotná budova má výšku 42 metrů a délku a šířku 36 metrů. Nejde tedy o krychli, přestože se pro ni vžil pojmenování kostka. Ladislav Kuba doplňuje: „Tvar navrhované stavby knihovny vyplynul z prostorových úvah a z analýzy vztahu k okolí – při návrhu jsme zvažovali i nižší hmotu, nebo dokonce organický tvar, ale tvar převýšené krychle se v daném místě ukázal jako nejlepší. Je v dobré relaci k okolní zástavbě a současně dominuje prostoru, což dle našeho názoru ke kulturní stavbě tohoto typu patří.“ Budova by měla opticky působit, jako by vystupovala z vody. Zajímavostí je, že nádrž, která ji bude obklopotvat, je přítom pouhých 50 mm hluboká.

Z vnějšku architektonická studie od roku 2004 nedoznala změn, ale vnitřek prošel kardinální proměnou, aby odpovídal potřebám dnešní moderní doby. Architekt Ladislav Kuba přibližuje úpravy: „Princip stavby i vnější výraz zůstává stále stejný, ale k výrazným změnám došlo v interiéru, podstatně se změnil stavební program s dopadem na dispozice a zcela nové jsou technologie. Především princip vytápění a chlazení budovy s využitím tepelných čerpadel a zemních vrtů. Zcela nově je také řešeno hospodaření s vodou a využití dešťové vody. Dále inteligentní ovládání technologií budovy a osvětlení, řešení slaboproudu nebo třeba WIFI.“ Protože je budova z hlavní části financována z Operačního programu Spravedlivá transformace, je navržena tak, aby z 80 % byla energeticky soběstačná.

Vnitřní členění stavby přibližuje architekt Ladislav Kuba: „Zatímco z vnějšku se stavba jeví jako jednoduchá minimalistická hmota, překvapení skrývá uvnitř prostorová hra mezi úrovněmi jednotlivých podlaží, kterou návštěvník neočekává.“ Objekt počítá se dvěma podzemními podlažími, kde má vzniknout parkoviště pro 78 aut, sklad knih, makerspace dílna s 3D tiskem nebo třeba digitalizační pracoviště. Devět nadzemních pater nabídnou prostory pro individuální nebo týmové studium, konferenční sál pro workshopy, výstavní prostor, literární kavárnu nebo art kino. To vše je doplněno o kompaktní regály s knihami. Vyšší patra poskytnou zázemí pro administrativu a bude si zde možné i kancelářský open space pronajmout.

Garáže jsou umístěny pouze v 1. podzemním podlaží (1. PP), zatímco 2. podzemní podlaží (2. PP) slouží jako knižní depozitář pro uložení knihovního fondu. Navíc je parkoviště v 1. PP plánováno jako rezervní prostor, který umožňuje budoucí rozšíření knižního depozitáře a přizpůsobení se očekávanému nárůstu knihovních fondů.

V současnosti Moravskoslezská vědecká knihovna disponuje 1,2 miliony knihovních jednotek a ročně získává dalších přibližně 15 tisíc knihovních jednotek akvizicí včetně povinného výtisku. Knihovna aktivně buduje univerzální fond, který je zaměřen zejména na potřeby studentů, pedagogů a vědeckých pracovníků. Tento proces vyžaduje postupné rozšiřování skladovacích kapacit, aby mohla knihovna adekvátně reagovat na potřeby uživatelů.

Při plánování a výstavbě depozitářů pro knihovní fondy je vhodné dodržovat normu ISO 11799:2003 “Informace a dokumentace: Požadavky na ukládání archivních a knihovních dokumentů” (“Information and documentation – Document storage requirements for archive and library materials”). Tato norma poskytuje směrnice pro správu depozitářů a stanovuje požadavky na podmínky, bezpečnost a manipulaci s dokumenty.⁶¹

Depozitář je navržen tak, aby poskytoval vhodné a stabilní vnitřní prostředí s minimální závislostí na mechanických systémech. Toho lze částečně dosáhnout použitím stavebních materiálů pro vnější zdi, střechu a podlahu budovy, které izolují interiér od vnějších klimatických změn. Uvnitř depozitáře by měly být použity materiály s vysokou tepelnou kapacitou pro stěny, podlahy a stropy.

Existuje několik klíčových argumentů, proč by neměl být depozitář umístěn v nadzemních patrech:

61 Dále se depozitáře řídí místními nebo národními normami a předpisy, které upravují skladování a ochranu knih. V případě knihoven platí knihovní zákon č. 257/2001 Sb. Podle § 18 tohoto zákona je provozovatel knihovny povinen zajistit ochranu knihovního fondu před odcizením, poškozením a nepříznivými vlivy prostředí. § 19 upravuje sankce za porušení této povinnosti.

- Špatná regulace teploty ve skleněných částech: Skleněné části budovy, zejména ve vyšších nadzemních patrech, mohou být náchylné ke kolísání teploty v důsledku slunečního záření a vnějšího prostředí. Pro knihy je však nezbytné udržovat stabilní klima a teplotu, aby nedošlo k jejich poškození.
- Neplánovaný přesun depozitáře: Pokud je depozitář neplánovaně umístěn ve vyšších nadzemních patrech a projektant toto umístění nepředpokládal při návrhu stavby, klimatizace a prostředí ve vyšších patrech mohou být nedostatečně uzpůsobeny pro potřeby depozitáře. Mohou být navržena a dimenzována pouze pro kancelářské nebo administrativní prostory, nejsou ideální pro uchování knihovního fondu.
- Nestabilita vlhkosti: Kromě teploty je také důležité udržovat stabilní vlhkost ve skladech knih. Vyšší nadzemní patra mohou být náchylná k většímu výkyvu vlhkosti, což by mohlo nepříznivě ovlivnit kondici a dlouhodobou zachovalost knih.

Všechny tyto faktory zdůrazňují důležitost mít depozitář pro knihy a archivní materiály v dobře regulovaném prostředí s optimálními podmínkami pro jejich uchování a ochranu.

„Černá kostka bude patřit mezi top knihovny v Evropě,“ říká náměstek hejtmana pro kulturu Lukáš Curylo, který má za kraj projekt na starosti.

Stavební program

Stavební program MSVK/ČK – vznikl v roce 2019

Stavební program je nástroj investora/provozovatele na samém počátku záměru stavby. Jde v něm o ujasnění základních parametrů zamýšlené stavby, její náplně, velikosti, funkčních vazeb, případně umístění a především oprávněnosti. Má většinou písemnou podobu. Na tvorbě stavebního programu se mimo vedení a zaměstnanců knihovny podíleli i dva přizvaní experti: PhDr. Ladislav Kurka a Mgr. Zdeňka Dohnálková. Oba mají se stavbami knihoven osobní a bohaté zkušenosti. PhDr. Ladislav Kurka je uznávaným expertem pro výstavbu a rekonstrukce knihoven u nás, vydal publikaci *Architektura knihoven* v roce 2011. Mgr. Zdeňka Dohnálková se podílela na výstavbě Knihovny univerzitního kampusu Masarykovy univerzity v Brně a na rekonstrukci Schrattenbachova paláce – sídla ústřední knihovny Knihovny Jiřího Mahena v Brně.

Obsahem stavebního programu jsou mj. kapacitní parametry, rozdělení a velikost knihovního fondu, popis cílových skupin – uživatelů knihovny a zaměstnanců, návrh orientačního systému, definování požadavků na užité plochy a prostory (po jednotlivých podlažích, název prostoru, plocha v m² a specifikace, včetně technického vybavení). Dále se uvádí plánovaný časový harmonogram přípravy a realizace stavby, citují se informační zdroje a strategické dokumenty, ze kterých se při zpracování stavebního programu vychází. Přílohami jsou specifikace interiérů, kapacitní parametry a statistické ukazatele a historické souvislosti přeměny vědecké knihovny v komunitní a vzdělávací centrum kraje. Dále citují ze Stavebního programu MSVK, 2019 vybrané kapitoly.

Dispoziční a provozní řešení – cesta čtenáře, zaměstnance a knihy

Dispoziční a provozní řešení by mělo být zpracováno tak, aby byly maximálně zkráceny komunikační trasy pro pohyb osob a manipulaci s fondy. Nesmí docházet k jejich vzájemnému křížení. Přístup veřejnosti má být veden přes dostatečný zádveřní prostor (s čistícími zónami) do vestibulu a odtud do dalších částí knihovny pomocí schodišť a výtahů. Celkově budou v budově tři typy schodišť – jedno služební schodiště propojující všechna podlaží, jedno evakuační (zásahové) schodiště propojující všechna podlaží a schodiště pro veřejnost (různě řešeno dle pater) od 1. PP do 6. NP. Počet výtahů musí vycházet z platných norem, v případě MSVK budou v budově 3 osobní výtahy pro veřejnost, 1 nákladní knižní výtah a 1 služební osobonákladový výtah.

Celá budova bude umožňovat bezbariérový pohyb osob. Bude plně přizpůsobená zrakově, sluchově a tělesně handicapovaným návštěvníkům (orientační systém, akustické majáčky, indukční smyčky pro usnadnění komunikace uživatelů používajících naslouchadla, dostatečně dimenzované výtahy a průchody).

Veřejnost i zaměstnanci budou vstupovat do knihovny dvěma vchody. Hlavní vchod bude v 1. NP, bude otevřen po celou otvírací dobu knihovny (včetně noční studovny). Další vstup bude umožněn v 1. PP z parkoviště, a to na základě dálkového zpřístupnění vchodu ostrahou knihovny či na základě zaměstnanecké čipové karty. V 1. NP (služební část v zadní části vestibulu) bude umístěn evakuační východ. Bude zaveden elektronický docházkový systém.

Vestibul v 1. NP a foyer v 1. PP budou volně přístupné komukoliv.

Přístup do 2. PP a 7.–8. NP (po schodištích i za pomoci výtahů) bude umožněn pouze zaměstnancům a návštěvníkům či technickým pracovníkům na základě nastavení na jednorázové čipové kartě. Přístup do služebních částí v 1. PP bude umožněn opět pouze zaměstnancům.

Všechny vstupy do knihovny budou zabezpečeny detekčními branami pro kontrolu, zda není neoprávněně vynášen knihovní fond. U hlavního vchodu bude sledovat průchod branami ostraha. U vchodu z/na parkoviště bude v případě aktivace detekční brány automaticky uzavřen turniket. Jeho otevření bude řešit ostraha knihovny ve spolupráci s pracovníky obsluhujícími parkoviště.

V 1. PP bude vjezd pro služební auta knihovny a na základě povolení bude umožněn vjezd dodavatelům a zásobování, je nutno počítat s přepravou nadměrných předmětů (dostatečně široké a vysoké vstupní dveře).

Knihovní fond bude dopravován nákladním a osobonákladovým výtahem za pomoci vozíků. K dispozici bude celkem 30 knižních vozíků (rudlů) pro běžnou manipulaci s fondem, 12 skladových čtyřkolových vozíků (na třídění fondu u třídičky, ve skladu v 2. PP a pro nové přírůstky dokumentů v 7. NP) a 1 plošný vozík na převoz knihovního fondu i dalšího materiálu.

Čtenáři si budou nejnovější část fondu samostatně vyhledávat ve volném výběru. Tyto dokumenty si budou moci půjčovat prostřednictvím self-checků. Dokumenty ze skladu i z volného výběru si budou moci objednat přes online katalog, dokumenty jim po vyhledání budou odkládány na regály na objednané dokumenty a uživatelé si je opět budou moci vypůjčit přes self-check. Vracení bude rovněž automatizované přes automaty v 1. NP, přičemž 1 z automatů bude umožňovat 24hodinové vracení. Na automaty bude navazovat třídička, která rozdělí vracené dokumenty dle jednotlivých podlaží do vozíků, které budou odesílány nákladními výtahy do skladu či do příslušného volného výběru.

Vybrané technické požadavky na knihovnu

Optimální chod technických zařízení budovy by měl řídit „building management systém“ (BMS)⁶², předpokládáme propojení specializovaných systémů nejnovější generace v oblasti MaR, EPS, EZS, které plně vyhoví zákonným požadavkům, viz níže.

Očekáváme funkční řešení v oblasti zásobování energiemi z vlastních zdrojů (solární panely, fotovoltaika) v souladu s evropskými směrnici a také v oblasti vodního hospodaření (oddělení pitné, splaškové a srážkové vody). Tepelnou pohodu v budově bude zajišťovat prioritně rekuperační systém.

62 BMS umožňuje řízení vytápění, chlazení, vzduchotechniky, osvětlení a stínění. Integruje EPS, EZS, chladících jednotek, frekvenčních měničů a tepelných čerpadel. BMS nabízí možnost řídit několik prvků najednou a mít tak kompletní přístup k optimalizaci a redukci nákladů na provoz budovy, což usnadňuje její řízení.

Osvětlení

Doporučená úroveň osvětlení se liší podle typu prostor – uživatelská a pracovní místa 500 lx, volný výběr a uzavřené sklady 200–400 lx. Budova má mít možnost denního osvětlení, především u studoven, půjčoven, čítáren a pracovišť v zázemí. Knihovní fond ve volném výběru i ve studovnách by měl být chráněn před intenzivním slunečním svitem. Dispoziční hloubka prostor většinou vyžaduje kombinaci denního a umělého osvětlení (sdružené).

Doporučujeme co nejvíce využít denního světla (jako jeho zdroj lze využít např. atrium) i bodového osvětlení a omezit intenzivní umělé osvětlení na vybrané prostory (chodby, referenční a výpůjční pulty).

Zásady pro osvětlení knihovny:

- Možnost individuálního přisvícení na exponovaných místech (např. lampičky na studijních místech).
- Při automatickém zapínání osvětlení respektovat postupné stmívání, tj. nejdříve zapnout řady světel nejdále od oken.
- U všech projektovaných typů svítidel požadujeme využívat energeticky úsporné zdroje běžné provenience, snadné na údržbu a výměnu (snadný přístup pro čištění a údržbu).
- Doporučujeme využití světelných senzorů a svítidel reagujících na pohyb v místnosti, což je vhodné pro funkci zabezpečovacích systémů a pro úsporu energie.
- Očekáváme funkční řešení zastínění, zamezující oslňování uživatelů při pronikání slunečního svitu podél obvodu budovy.

Tepelná pohoda (vytápění, chlazení), větrání, vlhkost, hluk

Hospodárnost provozu vyžaduje samostatnou regulaci teploty v jednotlivých prostorech. Základní ukazatel tepelné pohody je $20\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$ v uživatelských prostorech, na odborných pracovištích a v kancelářích. Ve skladech s pravidelným pohybem osob se doporučuje $18\text{ }^{\circ}\text{C} \pm 2\text{ }^{\circ}\text{C}$. Ve skladovacích prostorech je požadována stabilní relativní vlhkost vzduchu cca 35–50 % \pm 3 %. U větrání požadujeme funkční řešení, nejlépe kombinaci přirozeného a nuceného větrání s rekuperací tepla a ve vybraných částech kombinaci nuceného větrání a plně klimatizace. Vše je nutné řešit s přihlédnutím k množství a pohybu uživatelů (hustota provozu) a povaze knihovních sbírek v jednotlivých patrech. Dále je potřeba řešit úroveň znečištění vnitřního prostředí technickým vybavením (kopírky, počítače, tiskárny – odpadní teplo, zplodiny).

Celková hladina hluchnosti by ve studovných neměla přesáhnout 40 dBA a v oddechových a komunikačních prostorech 50 dBA. Podlahová krytina by měla dostatečně tlumit hluk. Na regálech ve volném výběru a ve studovných by měly být umístěny monitory hluku. Vzhledem k atypické tvarové rozmanitosti budovy (existence atrií napříč patry aj.) požadujeme prověření normou doporučených hodnot hluku samostatnou hlukovou studií⁶³.

Protipožární ochrana

Pro potřeby požárního zabezpečení je nutná EPS a nucené požární větrání pro odvod spalin, dále odběrná místa pro vnitřní požární zásah. Je nutno zvolit kombinovaný způsob případného hašení. Navrhujeme sprinklery ve veřejných prostorech a hašení vhodným plynem ve skladech. Očekáváme funkční řešení požárních únikových tras a opatření pro eliminaci kouře.

Zabezpečení budovy

Budova bude opatřena elektronickou zabezpečovací signalizací, včetně plášťové ochrany kontrolními čidly, čidel tříštění skel, čidel pohybu osob v mimoprovozní době. Budova bude uvnitř i vně monitorována kontrolním kamerovým systémem. Výstup zabezpečovacích systémů bude kontrolován 24 hodin denně pracovníkem ostrahy, který bude mít své stanoviště u hlavního vstupu do knihovny. Ten bude také sledovat průchod detekčními branami.

Pohyb osob v budově by měl být řízen elektronickou evidencí (čtenářské a zaměstnanecké čipové průkazy s nastavenými přístupovými právy). Pro neregistrované návštěvníky budou sloužit jednorázové čipové karty, umožňující nastavení přístupu i do neveřejných prostor.

Hygienické požadavky

V budově by měly být dostatečně dimenzované prostory sociálního zařízení a zázemí (dle platných norem). Sociální zázemí pro veřejnost bude na každém podlaží (1. PP–6. NP) zahrnovat WC i pro invalidy. Pro návštěvníky bude určen family point (odcloněný prostor pro přebalování a kojení dětí). Sociální zázemí pro zaměstnance vyžaduje WC, sprchy, denní místnosti včetně kuchyněk a šatny.

63 TNI ISO/TR 11219 (013715)

Nosnost

Požadovaná nosnost podlah je 9 kN/m² pro pevné regály a 15 kN/m² pro kompaktní (posuvné) regály a s tím souvisí i vhodná nášlapná vrstva. Ve veřejných prostorech, v nichž bude také umístěn knihovní fond (studovny, čítárny), je nutno počítat s možností přesunu regálů (nosnost stejná na celé ploše).

Vzhledem k množství plánovaných technologií a budoucí flexibilitě očekáváme část prostoru s dvojitou podlahou pro nekomplikované změny využití prostor – především 4. a 5. NP⁶⁴.

Zelená knihovna

Provoz knihovny by měl být energeticky nenáročný, což by měly zajišťovat vhodné technologické postupy – např. nízkoenergetický systém ohřevu vody a vytápění (solární/fotovoltaické systémy aj.) či využití dešťové vody s ohledem na vodní plochu kolem budovy. Cílem by měla být energeticky úsporná budova s maximálním využitím denního světla a přirozené ventilace. Budova s velkým podílem prosklení je pro uživatele přitažlivá, je však nepochybně náročná na vytápění a větrání, navíc může vést k poškození knižních sbírek a komplikovat provoz počítačů. Vzhledem k tomu, že investice je pořizována a budova bude provozována z veřejných zdrojů, je cílem investora mít dlouhodobě udržitelnou a provozně úspornou budovu.

K uvážení investora je umístění vodní plochy, jejíž údržba bude provozně i energeticky náročná. Bude-li součástí stavby, je nutno zvážit její velikost a ekologickou údržbu (např. kořenová čistička vody). Nutné bude dostatečně zamezit případným průsakům vody.

V relaxačních zónách knihovny (především v 1. NP a 4. NP) a v atriu (7. NP) předpokládáme umístění živé zeleně pro zlepšení kvality klimatu.

Interiéry – vnitřní vybavení

Vnitřní dělicí konstrukce budovy musí být maximálně variabilní s ohledem na vývoj uživatelských potřeb a speciální knihovnické technologie. Interiérové vybavení bude upřesněno v rámci zpracovávání dalších stupňů projektové dokumentace, v průběhu celého procesu však bude nutná průběžná konzultace se zástupci knihovny (výběr materiálů, vzorkování, zkouška funkčnosti prvků interiérů či technického zařízení atd.).

U knihovních komponentů (regály pro volný výběr knih, časopisů, pro speciální sbírky, kompaktní skladové regály, výpůjční pulty) navrhujeme vybavení

64 TNI ISO/TR 11219 (013715)

nábytkem osvědčeného výrobce specializovaného na knihovní vybavení. Veškeré zařízení musí být uživatelsky přívětivé, ergonomické, bezpečné, umožňující snadnou manipulaci. V patrech pro veřejnost požadujeme vybavení nábytkem umožňujícím reagovat na budoucí změny ve funkci (flexibilita – část regálů na kolečkách, variabilní skladebné systémy s možností přemísťování v rámci podlaží apod.). Regály ve volném výběru a studovnách musí být vybaveny plochou pro odkládání prostudovaných publikací (výklopná deska na boku regálu, stůl přistavený k regálu apod.).

Ke skladování knihovního fondu budou využity převážně kompaktní (pojezdové) regály. Pouze část velkoformátového fondu bude ve skladu umístěna v pevných regálech, potřebná specifikace bude upřesněna ve fázi plánování interiérů. Součástí skladu bude trezorová klimatizovaná místnost (cca 5 x 4 m) na vzácný knihovní fond. Sklady musí být dostatečně vysoké tak, aby bylo možné bezproblémově umístit šestipolicové knihovní regály. Nutno je rovněž zamezit vedení vodovodního potrubí či vzduchotechniky přímo nad regály s knihovním fondem.

Ve vybavení pro zaměstnance knihovny předpokládáme dostatečně rozměrné komponenty, které budou umožňovat manipulaci s fondy při zpracování a také ukládání rozpracovaných fondů (bude upřesněno v další fázi projektové dokumentace). Zvláštní pozornost musí být věnována výpůjčným a informačním pultům, které budou integrovat technologické vybavení (PC, tiskárny, RFID systémy).

Návštěvníkům knihovny budou k dispozici barely na vodu a nápojové automaty (umístěny dle možností především ve vyšších podlažích).

Technické vybavení

Budova bude kompletně vybavena strukturovanými obvody a kabeláží pro přenos datových signálů (včetně síťových dvojzásuvek) a pokryta bezdrátovým připojením k internetu (wifi). Je nutno počítat s dostatečným počtem zásuvek pro elektrické rozvody (čtyřzásuvky).

V budově bude využita RFID technologie – selfchecky (7), vnitřní vraccí automaty s návazností na třídičku knihovního fondu (2 automaty, 1 třídička), vnější vraccí automat, detekční brány při všech vstupech, RFID pracovní stanice, digitální revizní asistenti atd. Přednáškové a školící místnosti budou vybaveny promítací a zvukovou technikou. V budově bude instalována digitální záznamová telefonní ústředna.

Podrobnější informace k technickému vybavení konkrétních prostor jsou uvedeny v rozpisu jednotlivých podlaží.

Tabulka studijních a relaxačních míst

Studijní místa s PC slouží pro vyhledávání v online katalogu knihovny, v databázích i na internetu. Studijní místa bez PC (včetně týmových a individuálních studoven) budou vybavena přípojkami do elektrické sítě. Relaxačními místy jsou míněny pohovky, křesílka, vaky. Místa pro školení zahrnují konferenční sál, počítačovou učebnu, klubovou místnost, umělecké a experimentální kino a multi-mediální učebnu. (Stavební program MSVK, s. 34)

Tab. 1: Zdroj: *Stavební program Novostavba Moravskoslezské vědecké knihovny v Ostravě*, verze 1.6 ze dne 29. 10. 2019, vydala Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, s. 4–8)

Podlaží	Studijní místa s PC	Studijní místa	Individuální studijní místa	Relaxační místa	Místa pro školení
1. PP	0	0	0	15	190
1. NP	3	24	0	60	0
2. NP	16	20	2	20	0
3. NP	16	12	0	14	0
4. NP	14	17	2	35	74
5. NP	18	77	3	15	0
8. NP	0	0	0	0	20
Celkem	67	150	7	159	284

Na co pamatovat, když se vytváří stavební program

Jak již bylo řečeno, je nutné vycházet při stanovování technických parametrů a kapacitních ukazatelů z TNI ISO/TR 11 219 Informace a dokumentace – Kvalitativní podmínky a základní statistika pro budovy knihoven – Plocha, funkčnost a design. Ne vždy se ale dá norma dodržet (např. ve výpočtech ploch pro studijní místa), úpravu si vyžádalo architektonické řešení jednotlivých pater uvedených ve studii stavby. Stavební program existoval již v minulosti ve více verzích. Snažili jsme se vytvořit zcela nový, který by odpovídal současným potřebám a požadavkům na knihovny našeho typu. Přesto jsme některé věci nedomysleli, např. problematiku současných staveb, které jsou z kovu a skla, tzv. efekt Faradayovy klece. V žádné normě či vyhlášce se o tomto problému nepíše, přesto existuje. Je potřeba vysloveně uvést ve stavebním programu, že chcete, aby veškeré

technologie v budově fungovaly, aby se v budově dalo bez problému telefonovat apod. Zkrátka, že nechcete, aby v budově vznikl tzv. efekt Faradayovy klece. Věřím, že i když jsme tuto skutečnost ve stavebním programu neuvedli, na což se architekti odvolávají, že i tak problém během stavby odstraníme.

Další změny, které jsme museli proti stavebnímu programu navrhnout, souvisí s plánovaným časovým harmonogramem přípravy a realizace Černé kostky. Podle stavebního programu jsme měli zahajovat provoz v roce 2023, ale nově s ohledem na dotaci EU bude provoz zahájen až v roce 2027. Během tohoto časového posunu došlo k aktualizaci koncepce služeb a obsahové náplně Černé kostky.

Změnili jsme např. způsob manipulace s knihovním fondem, počítáme s robotickým systémem přepravy knih v jednotlivých podlažích propojeným s třídičkou fondu. Volné výběry jsme snížili z původní kapacity 100 tis. knih na 30 tis. knih.

Prostory pro veřejnost chceme využít jinak, nabídneme celé druhé nadzemní podlaží dětem, rodičům a dospívajícím. Plocha je rozdělena na dva hlavní prostory. Jeden z nich je pro mladší děti KIDS Lab a druhý je pro dospívající děti a je zaměřený na technickou gramotnost – makerspace aktivity (viz obrázek půdorysu 2. NP, dříve se zde počítalo s volným výběrem knih).

Další změnou je vytvoření systému inteligentní budovy/smart budovy tak, aby provoz budovy nastavoval a hlídal software a ne člověk.

I v případě zelené knihovny bylo potřeba např. v celé budově umístit „pítka“, nebo doplnit tepelná čerpadla.

Další změnou je například nové využívání střechy v 9. NP. Stavební program počítal s bytem pro lektory, ale nově chceme využívat celou střechu pro venkovní aktivity.

Nejdůležitější při zpracování stavebního programu dle mého názoru je zapojení všech zaměstnanců knihovny, zřizovatele, spolupracujících subjektů, architekta a odborníků na stavbu knihoven. Nikdy nedomyslíte všechno, pokud již nemáte dřívější zkušenosti s výstavbou knihovny.

Stavebním povolením a získáním grantových prostředků vše začíná

Stavební zákon

Zákon č. 183/2006 Sb. zákon o územním plánování a stavebním řádu (Stavební zákon)

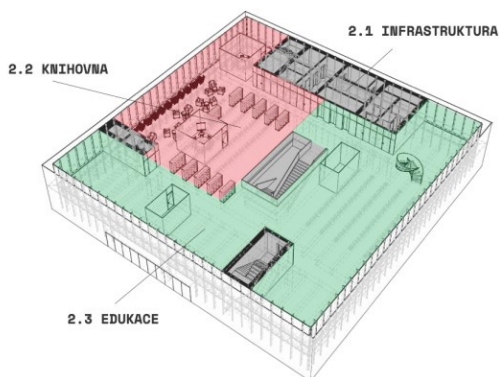
§ 115 Stavební povolení

Ve stavebním povolení stavební úřad stanoví podmínky pro provedení stavby, a pokud je to třeba, i pro její užívání. Stavbu lze užívat jen na základě kolaudačního souhlasu. U stavby obsahující technologické zařízení, u něhož je třeba ověřit způsobilost k bezpečnému užívání, dodržení podmínek stavebního povolení nebo integrovaného povolení podle zvláštního právního předpisu. Po dni nabytí právní moci stavebního povolení stavební úřad zašle stavebníkovi jeho vyhotovení ověřené projektové dokumentace spolu se štítkem obsahujícím identifikační údaje o povolení stavby.

Existuje několik stupňů projektové dokumentace staveb, které se liší obsahem i rozsahem. Všem u předchází architektonická studie. Dále je potřeba, aby architekt zpracoval dokumentaci pro územní rozhodnutí/řízení, dále následuje dokumentace pro stavební povolení/ohlášení stavby. Dokumentace pro provedení stavby, která je podkladem k vyhlášení veřejné zakázky na dodavatele stavby. Po samotné stavbě se musí ještě zpracovat dokumentace skutečného provedení stavby.

Architektonická studie je nejjednodušší formou projektové dokumentace. Jejím cílem je předložit investorovi koncept a dispozice plánované stavby. Součástí bývá vizualizace vnějších a vnitřních pohledů stavby. Průchody vnějšími i vnitřními prostory stavby a ukázka slunečního svitu z vnějšího i vnitřního pohledu.

Dokumentace pro územní rozhodnutí/řízení poskytuje dostatečný podklad pro rozhodnutí stavebního úřadu a dotčených orgánů o zastavění vybrané plochy. Tato dokumentace řeší vztahy vzhledem k životnímu prostředí, zemědělskému půdnímu fondu, ochraně kulturního bohatství, požárními předpisy, dopravními a provozními podmínkami atd.

Vlastní zpracování, zdroj: PD-DSP, Ing. arch. L. Kuba, 2022

Obr. 6

Dokumentace pro stavební povolení navazuje na vydané územní rozhodnutí. Obsahuje konstrukční řešení stavby, prostorové uspořádání, materiálové specifikace stavby ad. Musí být v souladu s požadavky, které se týkají veřejných zájmů a norem (dopravní, energetické, protipožární, hygienické, uživatelské, provozní a další podmínky).

Dokumentace pro provedení stavby je detailnější než dokumentace pro stavební povolení, která obsahuje technické řešení stavby. Specifikuje jednotlivé materiály, položkový rozpočet včetně výrobců a materiálů, technické detaily atd. Slouží jako podklad pro stavební dozor. V případě projektu Černá kostka – Centrum digitalizace, vědy a inovací byl vysoutěžen pro Moravskoslezský kraj technický dozor stavebníka, který dohlíží na celý proces stavby už od fáze zpracovávání Studie proveditelnosti.

Studie proveditelnosti

Cílem vypracování studie proveditelnosti je doložit pro posouzení a výběr žádostí o dotaci relevantnost předkládaného projektu. Pokud hodnotící komise projekt/vítěznou žádost o dotaci vybere, obdrží úspěšný žadatel rozhodnutí o poskytnutí účelové dotace. Dotaci lze použít jen v souladu s náplní dotačního titulu a na účel uvedený v Rozhodnutí.

Dne 20. 11. 2023 obdržel MSK rozhodnutí o přidělení dotace:

Rozhodnutí o poskytnutí dotace č. 22_003/0000004 vydané na základě § 14m odst. 1 písm. a § 14 odst. 4 zákona č. 218/2000 Sb., o rozpočtových pravidlech...

Žádosti o podporu z Operačního programu Spravedlivá transformace 2021–2027 na realizaci projektu „Černá kostka – Centrum digitalizace, vědy a inovací“ registrační číslo CZ.10.03.01/00/22_003/0000004 (dále jen „Projekt“) v rámci Výzvy č. 10_22_003 (dále jen „Výzva“) **Ministerstvo životního prostředí (dále jen „Poskytovatel dotace“) vyhovuje a dotaci zcela poskytuje...**

Hodnotící kritéria

- Pozitivní dopad projektu na řešení rozvojových potřeb místní komunity;
- Kvalita a udržitelnost záměru, tvorba pracovních míst, přenos inovativních technologií a podpora hodnotových řetězců;
- Sociální a environmentální udržitelnost návrhu a zhodnocení rizik;
- Potenciál multiplikačního efektu v cílové zemi a pravděpodobnost zajištění návazného financování...

Pozn.: hodnotící kritéria včetně metodiky hodnocení stanoví příslušná Výzva.

Projekt Černá kostka – Centrum digitalizace, vědy a inovací bude financován z Fondu pro spravedlivou transformaci (FST). FST vychází z článku 175 Smlouvy o fungování Evropské unie. Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2021/1056 ze dne 24. června 2021, který se zřídil Fond pro spravedlivou transformaci.

Fond pro spravedlivou transformaci je jedním z klíčových nástrojů Evropské unie na podporu regionů v procesu transformace na klimatickou neutralitu do roku 2050. Mechanismus pro spravedlivou transformaci se zaměřuje na regiony a odvětví, které jsou transformací nejvíce postiženy kvůli závislosti na fosilních palivech, včetně uhlí, rašeliny a ropné břidlice, nebo na průmyslových procesech s vysokými emisemi skleníkových plynů.

Podpora z FST je zaměřena na hospodářskou diverzifikaci území nejvíce postižených klimatickou transformací a na rekvalifikaci a aktivní začleňování místních pracovníků a uchazečů o zaměstnání.

Cílem FST je být klíčovým nástrojem pro podporu území nejvíce postižených přechodem na klimatickou neutralitu a měl by zabránit prohlubování nerovností mezi regiony.

Prostředky FST jsou poskytovány prostřednictvím samostatného **Operačního programu Spravedlivá transformace**. Tento operační program je pod gescí Ministerstva životního prostředí – zprostředkujícím subjektem je Státní fond životního prostředí. Více informací najdete na adrese: www.spravedlivatransformace.cz.

Primárním cílem programu je zmírnění socio-ekonomických dopadů spojených s ekonomickou transformací tzv. uhelných regionů podmíněnou ambicemi o tranzici evropského hospodářství směrem ke klimatické udržitelnosti.

Název projektu: Černá kostka – Centrum digitalizace, vědy a inovací
Registrační číslo žádosti: CZ.10.03.01/00/22_003/0000004

Podkladem pro hodnocení projektu a pro vypracování tohoto stanoviska byly zejména následující dokumenty:

- Studie proveditelnosti strategického projektu, která je přílohou žádosti strategického projektu zpracovaná dle závazné osnovy včetně příloh 1 až 6.
- Finanční analýza projektu (CBA / CEA / LCA), která je přílohou žádosti.
- Příloha č. 5 žádosti – Kumulativní rozpočet projektu.
- Další relevantní přílohy žádosti.
- Stanovisko k veřejné podpoře, zpracované Fondem.
- Formulář SVP strategického projektu s draftem soustavy specifických výkonnostních parametrů připravených Fondem.
- Vyjádření Fondu k finanční analýze projektu.

- Vyplněný kontrolní list strategického projektu, na základě kterého byla kontrolována kritéria přijatelnosti strategického projektu ze strany Fondu, včetně výtahu dílčích informací, které slouží členům MES k sestavení vlastního Stanoviska.
- JASPERS Guidance note, která shrnuje posouzení studie proveditelnosti a finanční analýzy ze strany poradní skupiny JASPERS.

Černá kostka – Centrum digitalizace, vědy a inovací Studie proveditelnosti, verze 4, 20. 2. 2023

Studie byla zpracována na základě požadavků definovaných strukturou přílohy č. 1 Závazná osnova projektového záměru pro strategické projekty předkládané v rámci Operačního programu Spravedlivá transformace, která byla k dispozici v čase zpracování.

Zdroje:

- Předběžná studie proveditelnosti
- Analýza potřebnosti, MNFORCE, s. r. o., 7/2022
- Koncept kreativní náplně a využití nové budovy a dopadová analýza, Economic Impact Art s. r. o., 9/2022
- Projektová dokumentace pro stavební povolení, Kuba & Pilař architekti s. r. o., 10/2022
- další zdroje uvedené v tomto dokumentu

Obsah: základní údaje o projektu; informace a žadateli a partnerech projektu; popis partnerské spolupráce; charakteristika projektového záměru; cílové skupiny projektu a jejich poptávka; stručný popis výchozího stavu (knihovna, digitalizace, edukace, inovace); popis navrhaných řešení; návaznost projektového záměru na konkrétní priority/strategie kraje; tematické zaměření projektu; popis aktivit projektu; podrobný popis projektu, jeho etap a milníků; popis očekávaných cílů projektu; popis předpokládaných kvantitativních a kvalitativních změn v podpořené oblasti; popis indikátorů výstupů a výsledků; technické řešení projektu; financování projektu a rozpočet; předpokládaný harmonogram realizace projektu; management projektu a projektový tým; hospodárnost projektu; zajištění udržitelnosti projektu; riziková analýza...

Projekt je zaměřen primárně na oblast digitalizace kultury, inovace a edukace. Předmětem projektu je vytvoření moderní vzdělávací instituce, která bude umístěna v nové budově Moravskoslezské vědecké knihovny, nazvané Černá kostka. Tato instituce – s novým obsahem – bude centrem digitální transformace kultury v regionu a garantem uchování dědictví kraje v digitální podobě.

Vize projektu je formulována následovně:

„Černá kostka bude knihovnou, která inspiruje, mění a posunuje obyvatele kraje a v budoucnu další generace. Transformuje, rozvíjí a podporuje lidi a jejich potenciál. Poskytuje přístup k nejnovějším znalostem a poznatkům prostřednictvím nových technologií a zároveň pečuje o kulturní dědictví a tvoří inovace. Klade důraz na nadčasový přístup, který reaguje na člověka a zároveň na velmi proměnlivá témata jako kultura, technologie a média. Je institucí, která vnímá kontinuitu lidské přirozenosti, a přitom zůstává otevřená změnám kolem nás. Černá kostka pomáhá posouvat se kupředu, orientovat se v tekutém světě informací. Je nástroj pro všechny obyvatele regionu“.

Hlavní cíle projektu jsou:

Vybudování digitální infrastruktury pro odvětví kultury Moravskoslezského kraje a podniků kraje a procesů digitální transformace regionu včetně zpřístupnění a prezentace digitálních dat. (cíl č. 1)

Vybudování nové vědecké knihovny nabízející moderní a komplexní služby vzdělávací instituce, které naplní potřeby a poptávku cílových skupin. Budova knihovny je veřejnou budovou s nízkou energetickou náročností a vlastními kapacitami pro výrobu energie z obnovitelných zdrojů. (cíl č. 2)

Vytvoření dvou navazujících ekosystémů na digitalizaci, data, vědu a výzkum – vzdělávacího a inovačního. (cíl č. 3)

Specifické cíle projektu jsou:

Vytvoření bezpečného veřejného prostoru pro komunity a mikrokomunity.

Vytvoření nového systému národní a mezinárodní spolupráce v kreativním průmyslu, vědě a výzkumu, vzdělávání a inovacích.

Klíčové aktivity projektu

V návaznosti na analýzu poptávky, definování obsahové náplně projektu a identifikaci jeho hlavních i specifických cílů bylo stanoveno **5 hlavních klíčových aktivit**.

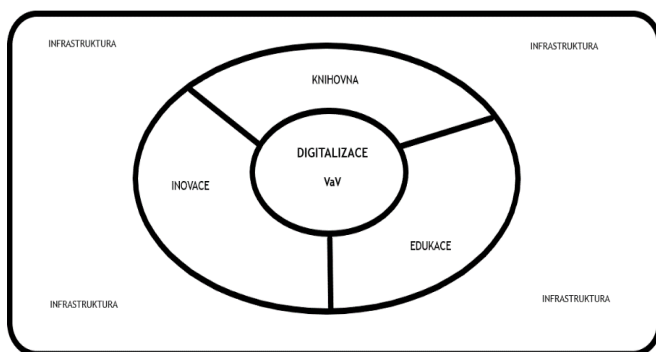
V samotném jádru celého projektu stojí **digitalizace** v širokém slova smyslu. Nejedná se pouze o převod analogových dokumentů a sbírek v digitální, ale digitalizací je míněn celý proces tvorby, shromažďování, konverze a uložení kulturního obsahu v digitální podobě tak, aby výsledný obsah mohl být snadno přístupný a prezentovaný prostřednictvím běžně využívané techniky nebo jiných prezentačních zařízení.

Toto pojetí práce s daty úzce souvisí s třemi dalšími klíčovými aktivitami. **Knihovna** jako moderní vzdělávací instituce funguje jako vstupní brána do světa informací, zprostředkovává přístup k digitálním sbírkám a věnuje se správě

a uchování dat. Smysluplné využívání dat je však podmíněno také rozvojem nových kompetencí jak tvůrců, tak uživatelů digitálních výstupů – **edukace** se tak stává nezbytným předpokladem celého systému a jeho rozvoje. Data vzniklá v procesu digitalizace navíc mohou (a musí) sloužit k dalšímu rozvoji procesů, technologií či postupů a mohou být monetizována. Bez **inovace** nemůže být plně naplněn transformační potenciál celého projektu.

K zajištění všech stanovených cílů je nezbytné vybudování vhodné **infrastruktury** – budovy, která v sobě bude integrovat řadu funkcí, služeb a činností a bude splňovat vysoký energetický standard.

Obr. 7: Klíčové aktivity projektu (Vlastní zpracování, 2022)

Popis klíčových aktivit

- KA 1: **Infrastruktura** – výstavba areálu s budovou knihovny (Černé kostky), komunikacemi, zpevněnými a parkovacími plochami, vodní plochou a potřebnými inženýrskými sítěmi. Budova bude objektem s nízkou energetickou náročností a bude částečně vyrábět vlastní energii z OZE.
- KA 2: **Knihovna** – zkvalitnění stávajících a rozvoj nových služeb moderní vzdělávací instituce, které podpoří digitální transformaci kraje a využití všech příležitostí digitálních řešení ve vzdělávání.
- KA 3: **Digitalizace** – digitalizace knihovního fondu a kulturního dědictví regionu, vytvoření jednotného portálu kultury kraje (zpřístupnění obsahu digitalizace a dat), služby digitalizace pro podniky a další cílové skupiny, metodické vedení a odborné vzdělávání knihoven v Moravskoslezském kraji a dalších paměťových institucí v oblasti digitalizace.

- KA 4: **Inovace** – vytvoření inovačních procesů pro knihovnictví v oblasti robotizace, digitalizace, smart technologií včetně provádění vlastního výzkumu, transfer znalostí z inovačních procesů do vysokoškolského vzdělávání. Monetizace dat z procesů digitalizace a znalostí v podobě inovací v kreativním průmyslu.
- KA 5: **Edukace** – vytvoření nového systému neformálního, formálního i celoživotního vzdělávání, který umožní odstranit příčiny strukturální nezaměstnanosti – nedostatečné digitální kompetence, nedostatečné využití možností celoživotního a neformálního vzdělávání a přenos nejnovějších poznatků VaV do vzdělávání a rekvalifikací.

Projekt Černá kostka – centrum digitalizace, vědy a inovací svým zaměřením naplňuje vizi přechodu kraje „od coal mining k data mining“.

(Zdroj: Studie proveditelnosti, verze 4, 20. 2. 2023, s. 21–23)

Proces před vyhlášením veřejné zakázky na dodavatele stavby – dokumentace pro provedení stavby

Projektovou dokumentaci pro provádění stavby určuje Vyhláška o dokumentaci staveb č. 499/2026 Sb.

V srpnu 2023 kraj převzal od architektonické kanceláře dokumentaci pro provedení stavby včetně výkazu výměr, o měsíc později jsme obdrželi také dokumentaci k interiéřům. Od srpna se pravidelně schází administrativní tým z kraje a odborný tým z knihovny na pondělních schůzkách, kterých se účastní i zástupci technického dozoru stavebníka/TDS. Po celou dobu se věnujeme připomínkám k dokumentaci pro provedení stavby, které architekti zpracovávají tak, aby odevzdali dokumentaci ve smluveném čase. Mezitím Odbor investic připravuje staveniště – různé přeložky; další přeložky a příjezdová komunikace se připraví těsně před zahájením hlavní stavby. Zahájení stavby je plánováno na druhé nebo třetí čtvrtletí roku 2024. Dále se pracuje na tvorbě obchodních podmínek pro Smlouvu o zhotovení stavby. Veřejnou zakázku chce kraj vyhlásit do konce roku 2023.

Připravují se podklady pro budoucí zakázky na interiéry, které se člení do 11 oddílů. Některé interiéry (např. kompaktní regály) jsou součástí samotné stavby. Dále se pracuje na zakázkách týkajících se Jednotné vizuální identity, soutěž se uskuteční v prvním pololetí roku 2024. Knihovna spolu s odborníky připravila komunikační plán – jedná se zejména o povinnou publicitu dle podmínek OP ST – billboard, pamětní deska zhotovitele stavby, komunikační akce prostřednictvím odboru kanceláře hejtmána kraje, webové stránky projektu (už fungují od dubna 2023 – adresa: <https://www.cerna-kostka.cz/>), propagace na

sociálních sítích, výroba tiskových informačních materiálů – letáky, brožury, katalogy aj., vyrábět se bude také audiovizuální informační materiál – prezentační video, animace, časosběr; infobannery a infopanely atd.

V případě HW a SW je navržena k realizaci zakázka jako Design&Build. Vybírá se, jakým typem řízení se bude soutěžit, zda volit jednokolové OŘ (vyhlášeno s cílovými parametry) nebo JŘSU (jednání o předložených nabídkách, o parametrech). Vše se řídí zákonem č. 134/2016 Sb. – zákon o zadávání veřejných zakázek.

Ladí se podmínky Smlouvy o zhotovení stavby: např. se nastavuje harmonogram stavby, 3–4 klíčové milníky budou podmíněny sankčními poplatky. Řeší se otázky vícepráci, koordinátora BOZP, pozastávky, bankovní záruky za řádné dokončení díla, nebo počet dní od převzetí staveniště do předání hotové stavby. Dále forma stavebního deníku (elektronická), který slouží zároveň i jako opora v komunikaci. Přesto je nutné nastavit i další komunikační kanály. Samostatný článek smlouvy se věnuje předání díla, stanovuje se, kdo a jak sepíše vady díla, vady bránící užívání stavby atd. Po podepsání všech potřebných smluv a po řádném vyhlášení veřejné zakázky na dodavatele stavby běží zákonná lhůta, a pokud vše půjde dobře a bude vybrán kvalitní dodavatel stavby, začne se stavět v druhé polovině roku 2024.

Závěrem

Kraj stanovil administrativní tým a má řadu odborů, např. právní, investiční aj., které se na takto velké zakázce podílejí. Knihovna vytvořila svůj odborný tým, doplněný experty zejména na problematiku IT a digitalizace, ale např. i na problematiku inovací. Odborný tým se schází pravidelně jednou za měsíc, kontrolují a stanovují se úkoly a projednávají důležité záležitosti týkající se zejména obsahové náplně Černé kostky. Na poradách vedení, které se konají pravidelně 1x týdně, se jeden bod programu věnuje výstavbě nové knihovny.

Na krajském úřadě se konají pravidelné schůzky minimálně 1x týdně, každý měsíčně se schází širší tým – řídicí výbor PMG (Projektový management), který řeší všechny klíčové aktivity projektu, akční plány, plnění úkolů aj. Koordinuje veškerou činnost týkající se projektu.

Každopádně mě práce na projektu obohatila ve všech směrech, potkala jsem se s řadou velmi zajímavých kreativních lidí, pronikla jsem do chodu krajského úřadu, připadám si jako jedna z nich. Od roku 2017, kdy jsem nastoupila do knihovny na pozici ředitelky, řeším výstavbu Černé kostky. Jsou to stovky pracovních schůzek, stovky jednání, studování výkresů, pročítání nekonečného

množství technických zpráv. Tvrdá jednání s architektonickou kanceláří, která vidí knihovnu jako architektonické dílo.

My knihovníci vidíme knihovnu zejména z provozního/praktického hlediska a čtenář chce obojí. Zkušenosti jsou to obrovské a velmi různorodé, do té doby jsem netušila, co všechno je potřeba řešit, když se staví takto velká moderní/smart budova. Na co všechno je potřeba pamatovat, dávat pozor a nezapomenout. Jsem velmi vděčná, že se mi podařilo téměř na konci svého pracovního života účastnit se něčeho tak zajímavého a velkolepého. Obohatilo to můj život nejen po pracovní, ale i po lidské stránce. Být součástí takto velkého projektu je čest pro mě i pro mé kolegy. Těšíme se na rok 2027, až se bude pro veřejnost otvírat nové vědecká knihovna – centrum poznání pro 21. století. **Novou knihovnu si zasloužíme, čekáme na ni přes 70 let...**

Seznam bibliografických odkazů:

ATELIER ATREA. *Doporučení pro výstavbu, rekonstrukci a zařizování knihoven zřizovaných a/nebo provozovaných obcemi na území České republiky* [online]. Praha: Národní knihovna České republiky – Knihovnický institut, 2012 [cit. 2019-08-28]. Dostupné z: https://ipk.nkp.cz/docs/Doporuzeni_Vystavba_07_05_2012DEF.pdf

CAMPBELL, James W. P. *The library: a world history*. London: Thames & Hudson, 2013. ISBN 978-0-500-34288-6.

CEJPEK, Jiří. *Architektura knihoven v historickém vývoji*. Praha: Státní knihovna ČSSR, 1968.

CEJPEK, Jiří. *Dějiny knihoven a knihovnictví*. 2. dopl. vyd. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0323-3.

CERNIŇÁKOVÁ, Eva a HUBATKOVÁ SELUCKÁ, Helena (ed.). *Rovný přístup – Standard Handicap Friendly: metodická příručka pro práci knihoven s uživateli s postižením*. Online. Praha: Národní knihovna České republiky – Knihovnický institut, 2014. ISBN 978-80-7050-641-7. [cit. 2023-10-03].

Černá kostka – Centrum digitalizace, vědy a inovací. Studie proveditelnosti, verze 4, 10. 2. 2023 (interní dokument)

DIVÍNOVÁ, Daniela; DOSTÁLOVÁ, Lenka; KOTISOVÁ, Jitka; PAZDEROVÁ, Šárka; RICHTER, Vít et al. *Jak řídit knihovnu: příručka pro začínající vedoucí – ředitele knihoven*. Praha: Národní knihovna České republiky – Knihovnický institut, 2021. ISBN 978-80-7050-748-3.

EKSCHMITT, Werner. *Paměť národů: Hieroglyfy, písmo a písemné nálezy na hliněných tabulkách, papyrech a pergamenech*. Praha: Orbis, 1964.

FOBEROVÁ, Libuše. *Cesty k moderní architektuře knihoven*. Online. *Čtenář: měsíčník pro knihovny*, 2017, roč. 69, č. 2, s. 43–47. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://svkkl.cz/ctenar/archiv/2017>. [cit. 2023-10-01].

HÁLOVÁ, Marie. *Veřejné knihovny antické Římské říše. Duha: Informace*

o knihách a knihovnách [online]. 2012, 26(1) [cit. 2023-09-18]. ISSN 1804-4255. Dostupné z: <http://duha.mzk.cz/clanky/verejne-knihovny-anticke-rimske-rise>

KAMENICKÝ, Jan. Stručné dějiny architektury knihoven od počátků až do 21. století. Online. *Čtenář: měsíčník pro knihovny*. 2018, roč. 70, č. 7–8, s. 244–249. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkkk.cz/ctenar/stahnout-pdf/103>. [cit. 2023-10-01].

KOONTZ, Christie a GUBBIN, Barbara (ed.). *Služby veřejných knihoven: směrnice IFLA*. 2., zcela přeprac. vyd. Praha: Národní knihovna České republiky – Knihovnický institut, 2012. ISBN 978-80-7050-612-7.

KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV) [online]. 2022 [cit. 2023-10-01]. Dostupné z: <https://tdkiv.nkp.cz/>

KUBÍČEK, Jaromír. Technický servis knihovnám. *Duha*. 1994, roč. 8, č. 3, s. 2. Dostupné také z: <http://duha.mzk.cz/archiv-digitalizovane-duhy>.

KURKA, Ladislav. REPETITIO EST MATER STUDIORUM : vývoj architektury knihoven v závislosti na třech informačních explozích. 1. část. *Čtenář*. 2009, roč. 61, č. 4, s. 140–143. Dostupný také z: <http://ctenar.svkkk.cz> . ISSN 0011-2321.

KURKA, Ladislav. REPETITIO EST MATER STUDIORUM: vývoj architektury knihoven v závislosti na třech informačních explozích. 2. část. *Čtenář*. 2009, roč. 61, č. 5, s. 178–182. Dostupný také z: <http://ctenar.svkkk.cz> . ISSN 0011-2321.

KURKA, Ladislav. REPETITIO EST MATER STUDIORUM: vývoj architektury knihoven v závislosti na třech informačních explozích. 3. část. *Čtenář*. 2009, roč. 61, č. 6, s. 212–220. Dostupný také z: <http://ctenar.svkkk.cz> . ISSN 0011-2321.

KURKA, Ladislav. *Architektura knihoven*. Praha: Svaz knihovníků a informačních pracovníků České republiky, 2011. ISBN 978-80-85851-20-5.

KURKA, Ladislav; SVOBODA, Martin. Ideální knihovna. In: *Knihovna a architektura 2003: knihovny bez bariér*. 1. vyd. [Praha] : Státní technická knihovna, 2003, s. 77–87.

LATIMER, Karen a NIEGAARD, Hellen (ed.). *IFLA library building guidelines: developments & reflections*. München: Saur, 2007. ISBN 978-3-598-11768-8.

LEHMANN, Steffen. *Reimagining the library of the future: public buildings and civic space for tomorrow's knowledge society*. [Novato, California]: ORO editions, [2022]. ISBN 978-1-951541-98-9.

Manifest IFLA a UNESCO o veřejných knihovnách 2022. Haag: Mezinárodní federace knihovnických asociací a institucí, 2022. Dostupné také z: <https://ipk.nkp.cz/docs/UNESCO-Manifest-verejne-knihovny-2022.pdf>.

MASÁK, Miroslav. Bariéry v nás (kritický pohled architekta). In *Knihovna a architektura 2003*. Praha: Státní technická knihovna, 2003. s. 29–37. ISBN 80-86504-11-5.

MCDONALD, Andrew. Top desať charakteristík kvalitného knižničného priestoru. Online. *Knižnica*. 2012, roč. 13, č. 11–12, s. 16–22. ISSN 1335-7026. Dostupné z: <http://www.snk.sk/sk/14-o-kniznici/661-archiv-kniznica-2012.html>. [cit. 2023-09-30].

MOORE, David R. a SHOAF, Eric C. *Planning optimal library spaces: principles, processes, and practices*. Lanham: Rowman & Littlefield, [2018]. ISBN 978-1-5381-0940-3.

Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě: soutěž o návrh na zpracování urbanistického, architektonického, technického a provozního řešení novostavby. Ostrava: Moravskoslezský kraj, 2005. 32 s. ISBN 80-7054-107-5.

NEJEZCHLEBOVÁ, Jana. Technické ústředí knihoven. *Duha: Informace o knihách a knihovnách* [online]. 2011, 25(4) [cit. 2023-10-01]. ISSN 1804-4255. Dostupné z: <http://duha.mzk.cz/clanky/technicke-ustredi-knihoven>

OLDENBURG, Ray. *The great good place: cafés, coffee shops, bookstores, bars, hair salons, and other hangouts at the heart of a community*. Cambridge, MA: Da Capo Press, [1999]. ISBN 978-1-56924-681-8.

OSIPAVA, Veranika. *Transformace knihoven v současném světě* [online]. Praha, 2020 [cit. 2023-10-01]. Dostupné z: <https://www.fa.cvut.cz/cs/galerie/atelierove-prace/13850-transformace-knihoven-v-soucasnem-svete>. Ateliérová práce. Fakulta architektury ČVUT v Praze. Vedoucí práce Henri Hubertus Achten / Jiří Pavlíček.

PLOCEK, Jan. *Římské knihovny v Malé Asii: Efesu a Nyse*. Brno, 2012. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie.

Standard pro postupy rekonstrukce knihoven: metodický pokyn Ministerstva kultury k vymezení doporučených postupů a parametrů pro optimální průběh rekonstrukce v knihovnách zřizovaných a/nebo provozovaných obcemi do 40 tisíc obyvatel. Praha: Národní knihovna České republiky – Knihovnický institut, 2021. ISBN 978-80-7050-749-0.

Stavební program Novostavba Moravskoslezské vědecké knihovny v Ostravě, verze 1.6 ze dne 29. 10. 2019, vydala Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě (interní dokument)

Strategie rozvoje Moravskoslezského kraje 2019–2027 [cit. 2019-11-23]. Dostupné z: https://www.msk.cz/cs/temata/cestovni_ruch/strategie-rozvoje-moravskoslezskeho-kraje-2019_2027-1291/

STÝBLO, Zbyšek. *Knihovny v době nových médií*. V Praze: České vysoké učení technické, 2018. ISBN 978-80-01-06335-4.

Transformační plán Moravskoslezského kraje, srpen 2021 [cit. 2019-11-23]. Dostupné z: <https://www.msk.cz/kraj/zastupitelstvo/soubory.html?id=15962>

STAVBA POVOLENA

Stavba: „Novostavba Moravskoslezské vědecké knihovny“ na pozemcích parc. č. 2632/4, 2633, 2634/6, 2634/35, 2637 a 2727/2 v katastrálním území Moravská Ostrava

Stavebník: Moravskoslezský kraj, IČO 70890692, 28. října 2771/117, Moravská Ostrava, 702 00 Ostrava

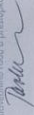
Stavební podnikatel:

Stavbu povolil: Statutární město Ostrava, Úřad městského obvodu Moravská Ostrava a Přívoz, odbor stavebního řádu a přístupků

Stavební povolení: č. R 18/23, č. j. MOaP/008781/23/OSŘP1/Pav ze dne 24.1.2023, které nabýlo právní moci dne 24.2.2023, sp. zn. S-MOaP/011121/21

Termín dokončení: 31.12.2025

STATUTÁRNÍ MĚSTO OSTRAVA
Moravská Ostrava a Přívoz
odbor stavebního řádu a přístupků

Obr. 8: Stavební povolení Černé kostky

Obr. 9: Černá kostka – Centrum digitalizace, vědy a inovací, Kuba & Pilař architekti

Obr. 10: Hala služeb 1. NP: Černá kostka – Centrum digitalizace, vědy a inovací, Kuba & Pilař architekti)

Preventivní péče o knihovní fondy¹

Petra Vávrová

Národní knihovna České republiky, Odbor ochrany knihovních fondů

Petra.Vavrova@nkp.cz

Abstrakt

Předložený text popisuje kroky potřebné pro kvalitní a efektivní péči o knihovní fondy v České republice. Jsou zmíněny legislativní rámce v oblasti ochrany knihovních fondů. Jsou představeny předpoklady trvalého uchování knihovních fondů v dobrém fyzickém stavu pro budoucí generace. Detailněji jsou rozepsány metody a postupy ochrany fyzického stavu knihovních fondů, od průzkumu fyzického stavu, přes jednotlivé zásahy a kroky péče, po výrobu ochranných obalů a podmínek uložení či vystavování a odkazy na metodické nástroje, kde jsou jednotlivá témata podrobněji rozepsána. Součástí textu jsou i popsána preventivní opatření pro případy živelních katastrof, havárií, včetně sad první pomoci a krizových plánů.

Klíčová slova

ochrana knihovních fondů; péče o knihovní fondy; průzkum fyzického stavu fondů; konzervace; restaurování; ochranné obaly; prevence škod; sady první pomoci; krizové plány

Abstract

The presented text describes the steps required for quality and efficient care of library collections in the Czech Republic. Legislative frameworks in the area of protection of library collections are mentioned. Prerequisites for the permanent preservation of library collections in good physical condition for future generations are presented. The methods and procedures for protecting the physical condition of library collections are described in more detail, from the survey of the physical condition, through individual interventions and care steps, to the production of protective boxes and storage or display conditions, and links to methodical tools where topics are described. The text also includes described preventive measures for cases of natural disasters, accidents, including first aid kits and emergency plans.

Key words

protection of library collection; care of library collection; examination of the physical condition of library collection; conservation; restoration; protective boxes; damage prevention; first aid kits; emergency plans

1 **Poděkování.** Tento text vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury.

Úvod

Písemné kulturní dědictví je němým svědkem historických událostí i formování národní identity a integrity a zrcadlí dobu a významné události i běžný život. Historie našeho národa a jeho dějiny se odrážejí ve složení fondů národních, kulturních a paměťových institucí, Národní knihovny České republiky, Národního archivu, Národního filmového archivu a dalších. Písemné bohatství národa dokumentuje historii národa, společenského i kulturního života.

Národní knihovna České republiky (dále jen NK ČR) je spolu s Moravskou zemskou knihovnou v Brně (dále jen MZK) a Vědeckou knihovnou v Olomouci (dále jen VKOL) v současné době největším správcem knihovnických fondů v České republice a mají zákonem předepsané povinnosti v oblasti správy dokumentového fondu, archivní funkce a trvalého uchování knihovnických fondů. Tyto knihovny spravují tzv. povinný výtisk. Zachování písemného kulturního dědictví a nesmírného bohatství v dobrém fyzickém stavu, resp. originálů je jedním z hlavních úkolů a poslání NK ČR a dalších knihoven v rozsáhlé síti knihoven v České republice. K dosažení tohoto cíle využívá NK ČR zkušeností předních odborníků jak z řad vlastních zaměstnanců různých profesí, především restaurátorů, konzervátorů, klimatologů, technologů restaurování a dalších profesí, tak i externích spolupracovníků, expertů v daném oboru z České republiky, ale i ze zahraničí. Nezanedbatelnou skutečností je čerpání zkušeností ze zahraničí a hledání inspirace v knihovnách po celém světě a networking.

Jedním ze základních cílů *Koncepce rozvoje knihoven České republiky na léta 2017–2020 i na léta 2021–2027*, konkrétně priority číslo 4, a schválené *Státní kulturní politiky* a následně i její implementační části je trvalé uchování tradičních knihovnických dokumentů a podpora trvalého uchování a zpřístupnění tradičních knihovnických dokumentů – knih, periodik, historických fondů, hudebnin apod. Nedílnou součástí úkolů zformulovaných v koncepci je vytvořit soubor vhodných nástrojů na podporu trvalého uchování knižních fondů, sestavit potřebné metodické pomůcky, zintenzivnit spolupráci knihoven v oblasti systematických průzkumů knižních fondů, odkyselování a konzervátorských zákroků atd.

Kvůli materiálům, ze kterých jsou knihovní fondy vytvořeny (papír, pergamen, useň, textil, plasty atd.), je péče o jednotlivé svazky, ale i o celý fond mimořádně důležitá, zároveň náročná a je potřeba mít znalosti o chování a degradaci či možnostech záchrany těchto materiálů. Klimatické podmínky, zpřístupňování fondů a přirozené vlastnosti a stárnutí materiálů vytvářejí řadu rizikových faktorů, kterým je nezbytné předcházet základní každodenní péčí. Tato kapitola,

ale i řada dalších metodických materiálů² uložených v Národním úložišti šedé literatury (dále jen NUŠL), je vzhledem do této problematiky, přináší definice základních pojmů, principů a zásad každodenní péče o knihovní fondy. Není tedy představena celá rozsáhlá problematika restaurování a konzervace knih. Naopak je nástrojem pro prevenci škod, které mohou vznikat v souvislosti s provozem a prací s fondem.

Ochrana a záchrana knihovních fondů je velmi specifický, na dovednosti a znalosti náročný obor. Vyžaduje jednak manuální zručnosti a znalosti restaurátorských či konzervátorských postupů, ale i znalosti z mnoha oborů, jako např. chemie materiálů, dějiny umění, fyzika apod. Rovněž se liší i přístup k péči o rozsáhlé novodobé knihovní fondy, moderní materiály; k moderním materiálům je třeba přistupovat jinak než ke vzácným historickým rukopisům a tiskům. Restaurátorské, konzervátorské nebo knihařské zákroky a technologie oprav musí být jednoduché, rychlé a přitom efektivní, účinné a trvanlivé.

V posledních letech se díky digitalizaci knihovních fondů proměňuje přístup k zachování novodobých knihovních fondů v jejich dobrém fyzickém stavu – ke konzervační funkci. V budoucnu se předpokládá význam novodobých fondů jako referenčních sbírek, využívaných pro identifikaci a autentifikaci elektronických kopií i jako trvalá nebo dlouhodobá záloha.

2 Certifikované metodiky, např.:

Metodika průzkumu fyzického stavu novodobých knihovních fondů

Příprava novodobých knihovních fondů na hromadné odkyselování a kontrola kvality po odkyselování – kritéria výběru a proces zpracování

Měření světlostálosti materiálů novodobých knižních vazeb systémem Mikrofadometr
Metodika výběru prostředku k mechanickému čištění prachových částic z povrchu papíru. 2

Metodika dezinfekce knih napadených plísněmi

Metodika stanovení fungicidních účinků par esenciálních olejů a jejich složek na spory plísní na různých substrátech,

Metodika aplikace esenciálních olejů a jejich složek k dosažení fungistatického účinku v depozitářích papírových artefaktů ohrožených mikrobiálním napadením vlivem vysoké relativní vlhkosti

Ověřená technologie dezinfekce knih parami složek esenciálních olejů

Průzkum stavu papíru knihovních fondů měřícím systémem SurveNIR

Metodika preventivní péče o historické knihovní fondy v specifických podmínkách památkových objektů ve správě NPÚ

Památkové postupy, např.:

Restaurování novodobých knižních vazeb s textilním potahem z fondů veřejných knihoven

Opravy plastových vazeb novodobých knihovních fondů – konzervace novodobých knižních vazeb s plastovými prvky, čištění knižních vazeb vyrobených z PVC, preventivní konzervace

Životnost papíru ale zároveň ovlivňuje řada dalších degradačních faktorů, především faktory vnější, kam patří teplota prostředí, relativní vlhkost vzduchu, nečistoty obsažené v prostředí (např. prachové částice, vzdušné polutanty, jako jsou oxidy síry a dusíku, ozón...), světelná energie, biologičtí škůdci (plísňe, bakterie, hmyz) apod.

V mnoha případech již nelze nic dělat, restaurování či konzervace není možná, exemplář je bohužel odkázán k zániku. Vzhledem k obrovskému množství tohoto druhu materiálu je nutno nejen v NK ČR³, ale i v ostatních knihovnách České republiky přistoupit k záchraně těchto knihovních fondů odlišným, „hromadným“ přístupem oproti individuálnímu přístupu uplatňovanému v péči o historické fondy. U mnohých exemplářů můžeme stav, kdy je ještě možná jejich záchrana, charakterizovat jako „za minutu dvanáct“, někdy jako „již minuta po dvanácté hodině“!

Legislativní rámec ochrany a péče o knihovní fondy

Poslání Národní knihovny České republiky je definováno její zřizovací listinou a zákonem č. 257/2001 Sb. ze dne 29. června 2001, *O knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon)*, včetně jeho pozdějších úprav. Národní knihovna ČR spravuje také sbírkové fondy zapsané v Centrální evidenci sbírek (dále CES), fondy zařazené mezi kulturní památky a dokumenty se statutem národní kulturní památka. Péče o tyto vybrané fondy se řídí zákonem č. 20/1987 Sb., *o státní památkové péči*, v platném znění. Ochrana a péče o sbírky zapsané v CES podléhá také tzv. sbírkovému zákonu – zákon č. 122/2000 Sb. *o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů a vyhláše Ministerstva kultury č. 275/2000 Sb. o zápisu souboru předmětů do Centrální evidencie sbírek*. Ochrana knihovního fondu, resp. jeho zachování v dobrém fyzickém stavu a z toho plynoucích činností Odboru ochrany knihovních fondů (dále jen OOKF) a jeho tří oddělení (Oddělení vývoje a výzkumných laboratoří, Oddělení restaurování a Oddělení preventivní konzervace) je zahrnuta v § 18 knihovního zákona, kde je ochrana knihovního fondu definována. Pro NK ČR je definována rovněž povinnost trvalého uchování v § 9 knihovního zákona. Dále NK ČR vykonává podle tohoto zákona v oblasti ochrany knihovních fondů i metodickou činnost podle § 9. Ochranou kulturních a národních kulturních památek se zabývá tzv. památkový zákon (zákon České národní rady č. 20/1987 Sb., *o státní památkové péči*), a to především ve své druhé části (*Péče o kulturní památky*). V § 9

3 V NK ČR tvoří tzv. novodobé knihovní fondy, vyrobené po roce 1800, více než 96 % fondu.

jsou zde definovány ochrana a užívání kulturních památek. Podmínky restaurátorských zásahů na fondech se statutem kulturní památka a národní kulturní památka obsahuje § 14 Obnova kulturních památek. Ochrana sbírek zapsaných v Centrální evidenci sbírek (CES) je pak dána zákonem č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů, § 9 s názvem Ochrana sbírek. Ochrana zapsaných sbírek je také součástí Vyhlášky Ministerstva kultury ČR 275/2000 Sb., kterou se provádí zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů.

Trvalé uchování knihovních fondů v České republice

Trvalé uchování knihovních fondů v dobrém fyzickém stavu může garantovat pouze systém institucí či pracovišť s jasně definovanými odpovědnostmi a opírající se o danou legislativu, který bude využívat potřebné nástroje, bude mít k dispozici dostatečné finanční zdroje a personální kapacity. Trvalá či dlouhodobá udržitelnost funkčních knihovních fondů musí být kontinuální proces s definovanými procesy a parametry. Každý výpadek činností v tomto procesu může způsobit ohrožení jednotlivých exemplářů knih, některých jejich typů nebo i celých sbírek. Informačními zdroji pro budování ochrany fyzického stavu knihovních fondů jsou metodiky, památkové postupy a další texty, popisující postupy záchrany knihovních fondů i plánovaný vznik a do struktury OOKF začlenění Mezioborového metodického centra restaurování a konzervace novodobých knihovních fondů (MMC RK NKF), jehož první ucelenější analytický návrh byl předložen jako analytická studie.

Systém institucí, které zabezpečují trvalé uchování tradičních textových dokumentů, vytvářejí knihovny s právem povinného výtisku, a to jak neperiodické, tak periodické literatury. Jsou to zejména NK ČR, MZK, VKOL, Knihovna Národního muzea, Knihovna Národního archivu, všechny krajské knihovny i některé muzejní knihovny a knihovny pod NPÚ, které jsou příjemci regionálního povinného výtisku, a centrální specializované knihovny. Tyto knihovny se v posledních 10 letech zapojily do postupných kroků směřujících k systematické péči o fyzický stav novodobých knihovních fondů. Začaly provádět průzkum fyzického stavu fondů, návazně na to některé knihovny začaly odkyselovat fondy, některé se zapojily i do konzervačních zásahů a oprav.

Protože legislativa vztahující se k povinnému výtisku plně nepokrývá všechny instituce, které se aktivně zapojují do trvalého uchovávání národní knižní

produkce, je třeba aktivně spolupracovat i s institucemi, které o své sbírky pečují v návaznosti na další zákony, například za možnosti evidence knihovních sbírek v CES podle Zákona 122/2000. Jejich postavení tak bude obdobné jako postavení konzervačních knihoven s právem povinného výtisku. Všechny knihovny v systému by měly být povinny respektovat metodiky zaměřené na trvalé uchování tradičních textových dokumentů, pokyny MK ČR a příslušného řídicího výboru.

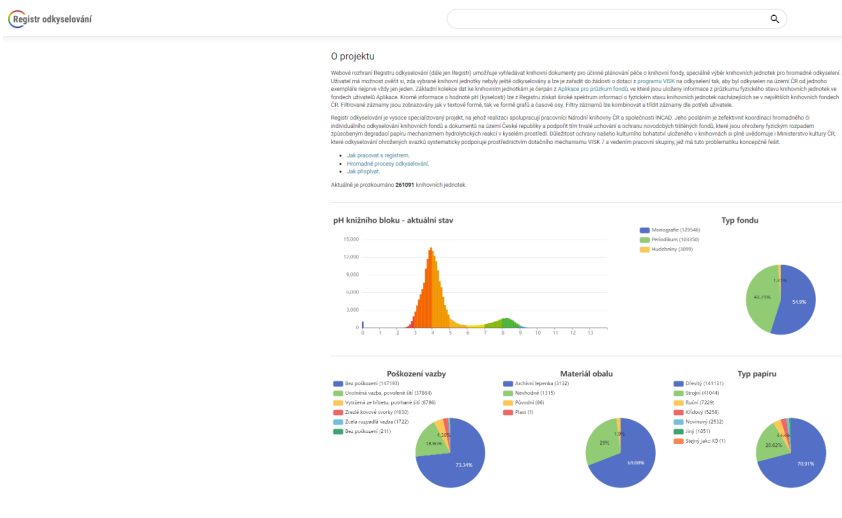
Uchování národního knižního dědictví nejvíce závisí na čtyřech konzervačních sbírkách budovaných a spravovaných třemi knihovnami. Konzervační sbírky se vytvářejí z exemplářů celostátních povinných výtisků, které knihovny dostávají od vydavatelů zdarma na základě zákonů a které jsou povinny trvale uchovávat. NK ČR spravuje dvě konzervační sbírky, Národní konzervační fond, který má archivní charakter a badateli se využívá jen výjimečně v těch případech, kdy není k dispozici žádný další exemplář ve veřejných knihovnách v České republice a dokument není reformátován. Dále NK ČR spravuje Univerzální knihovní fond sloužící prezenčním výpůjčním službám a reprografickým službám. Další dvě konzervační sbírky jsou spravovány MZK a VKOL. Obě sbírky mají charakter obdobný Univerzálnímu knihovnímu fondu NK ČR, avšak jejich využití někdy neodpovídá potřebě trvalého uchování, např. knihovny půjčují, kvůli omezenému rozpočtu na akvizici, svůj povinný výtisk absenčně.

Zásadním problémem, před kterým knihovny nejen v České republice stojí zejména v souvislosti s potřebou trvalého uchování bohemikálních knihovních fondů, je jejich průzkumem zjištěný špatný fyzický stav. Příčinou je jak postupující degradace kyselého papíru u velkého množství novodobých knihovních fondů, tak i vysoká míra využívání, neadekvátní manipulace při transportu, kopírování, digitalizace atd. a také konečně nevhodné podmínky pro dlouhodobé uložení fondů. Papíry, kartony či lepenky použité na výrobu novodobých knihovních fondů byly vyrobeny z nekvalitních dřevitých surovin a tím byla dána jejich krátká životnost již při jejich vzniku. Existuje několik možných řešení, ale je třeba hledat rychlé a efektivní metody, nejlépe hromadné metody – na individuální zásahy již není čas. V první řadě bude potřeba pořídit a provozovat hromadnou odkyselovací technologii, která bude primárně sloužit pro potřeby konzervačních knihoven.

Byl rovněž vyvinut Registr odkyselených knih⁴ (Obr. 1), který monitoruje každý odkyselený exemplář na území ČR, aby byly finanční prostředky efektivně využity nejprve na alespoň jeden exemplář od každého titulu (byť uložený v jiné knihovně) a poté až mohou být odkyseleny další exempláře. Dále bude potřeba, jak ukazují dílčí průzkumy, vybudovat pracovní kapacity a pracoviště, které se budou specializovat na konzervaci a opravy poškozených konzervačních

4 Dostupný na: <https://registrodkselovani.nkp.cz/home>

fondů – tzv. ambulantní zásahy. Akutní jsou zejména zásahy před nebo po digitalizaci, odkyselování apod. Již částečně existují a v budoucnu budou navrženy další postupy a metodiky, byly a budou ověřeny nebo vyvinuty nové materiály pro opravy knih, jako lepidla, plátna, prostředky na čištění různých typů nečistot atd. Kapacity by se měly postupně navyšovat tak, aby odpovídaly potřebě konzervačních knihoven. Zátěž vysoce frekventovaných fondů by se měla přesunout na výpůjční exempláře a digitální kopie, aby se tím snížily nároky na opravy a konzervaci exemplářů.

Obr. 1: Snímek úvodního okna Registru odkyselování

Ochrana fyzického stavu knihovních fondů

Trvalé dochování knihovních fondů v dobrém fyzickém stavu pro budoucí generace vyžaduje maximální péči a vyžaduje spolupráci správců sbírek s pracovníky ochrany fondů. Cílem snažení a aktivit v této oblasti je tedy uchovat exempláře pro příští generace v nezměněné podobě. K zastavení nebo alespoň ke zpomalení procesů degradace a přirozeného stárnutí u knihovních fondů je stále vynakládáno úsilí mnoha odborníků a nemalé finanční prostředky. Jedním z cílů knihoven je uchování knihovních fondů v co největší autenticitě, tedy tak jak byly vyrobeny, v původní podobě a z původních materiálů, s minimálními možnými

restaurátorskými a konzervátorskými zásahy. Opatření spadající do oblasti tzv. preventivní konzervace⁵ jsou k fondům mnohem šetrnější, a navíc jsou i výrazně levnější, než následné časově a finančně náročné konzervátorské a restaurátorské zásahy⁶. Je vždy třeba diskutovat o postupech, hledat kompromisy a nacházet možnosti optimálního řešení v danou dobu a s danými finančními a personálními možnostmi. Konzervaci ani restaurováním novodobých knihovních fondů se v Národní knihovně České republiky ani ostatních knihovnách nikdo doposud systematicky nezabýval. Péče o tyto fondy vyžaduje především z kvantitativního hlediska jiný přístup než při restaurování historických knihovních fondů – je třeba v krátkém časovém úseku opravit nebo konzervovat a zafixovat velké množství knih a dokumentů různého materiálového složení. Pro restaurátorské zásahy na novodobých fondech dosud nejsou dostatečně vytyčeny etické a estetické normy. Nyní spočívá péče o novodobé knihovní fondy v České republice především v tzv. preventivní konzervaci, neboli nastavení klimatických podmínek (parametry dány normami pro konkrétní materiál památkových objektů) a podmínek uložení (např. zabalení a uložení knih do vhodných obalů, krabic nebo obálek, očista) či zásahů konzervačního charakteru, knihvazačské práce, dezinfekce, případně odkyselení, aby se zpomalily degradační reakce materiálů.

-
- 5 Preventivní konzervace je označení pro činnosti a opatření směřující k minimalizaci poškození knihovních fondů a vytvoření takových podmínek pro dlouhodobé uložení nebo vystavení fondů, které by omezily negativní vlivy okolního klimatu (vlhkosti, tepla a světla, atmosférického znečištění, včetně prachu) i přirozeného stárnutí materiálů knihovních fondů.

Preventivní konzervace = soubor opatření, jejichž cílem je zpomalení poškozování a omezení možných rizik pro předměty kulturního dědictví prostřednictvím pravidelných kontrol a nepřímých zásahů, tj. zejména vytvoření vhodného prostředí pro uložení daného předmětu ve všech částech muzea (depozitáře, expozice, sbírkové předměty na cestě).

- 6 Konzervace = zastřešující označení pro konzervaci preventivní i sanační a pro restaurování. Zahrnuje veškerou péči o předměty kulturního dědictví za účelem zachování jejich komplexní hodnoty (soubor všech autentických informací, emocionálních a racionálních, které je možno dnes či v budoucnu identifikovat, součástí je i výpovědní hodnota předmětu). Nedílnou součástí konzervace je průzkum. Sanační konzervace = ochrana hmoty a konstrukce předmětu kulturního dědictví pomocí systému přímých zásahů stabilizujících jeho fyzický stav. Při práci musí být upřednostňovány technologie, které minimálně narušují komplexní hodnotu předmětu.

Restaurování = činnost, která interpretuje celistvost – integritu předmětu kulturního dědictví na určitém známém stupni jeho historického vývoje. Hlavním cílem je dosažení srozumitelnosti předmětu. V určité míře tak dochází k obnovení dřívější estetické, technické, hudební aj. funkčnosti – účinnosti předmětu. Restaurování zahrnuje nejen doplňování chybějících či silně poškozených prvků, ale také odstranění těch nepůvodních prvků, které srozumitelnost nebo funkčnost – účinnost předmětu omezují.

Mezi postupy či kroky vytváření komplexní péče o fyzický stav knihovních fondů lze řadit činnosti v těchto oblastech:

- průzkum fyzického stavu knihovních fondů, příp. analýzy materiálového složení, poškození apod.,
- zásahy – dezinfekce, dezinsekce, restaurování, konzervace, opravy, odkyselování, ...,
- výroba ochranných obalů, pouzder,
- podmínky dlouhodobého uložení, klimatické parametry, depozitáře, regály, apod.,
- výstavy – úprava podmínek, výběr materiálů apod.,
- prevence či následné řešení havárií a živelních pohrom, katastrof.

Nástrojem pro efektivní péči a zachování originálů je specifický průzkum fyzického stavu knihovních fondů, jehož výsledkem je zjištění skutečného fyzického stavu jednotlivých exemplářů. Odbor ochrany knihovních fondů Národní knihovny ČR spolu s partnery z Moravské zemské knihovny, Vědecké knihovny v Olomouci a programátorskou firmou vytvořil nástroj pro průzkum fondů – znalostní databázi označovanou „Agenda“, která slouží k dokumentaci a hodnocení fyzického stavu novodobých knihovních fondů⁷, různých druhů poškození, technologického provedení knižní vazby či použitých materiálů. Databáze je využívána pro potřeby lepší a efektivnější péče o knihovní fondy, ke sdílení získaných informací o materiálech, ale také pro tvorbu strategií péče a zachování knihovních fondů pro budoucí generace. Pro historické fondy⁸ byl pak vyvinut systém ResIS. Popisované databáze jsou originální a vyvinuté pro potřeby českých knihoven. Inspiraci, teoretické znalosti a praktické zkušenosti byly čerpány také při návštěvách zahraničních archivů a knihoven.

7 Novodobé knihovní fondy Národní knihovny České republiky obsahují knihy a dokumenty, které byly vytvořeny v rozmezí více než dvou set let, počínaje rokem 1801 až do současnosti. Zachycuje vývoj české kultury a národní svěbytnosti – tento fond má neocenitelný historický, umělecký, společenský význam a zásadní informační hodnotu.

8 Historické knihovní fondy, uložené v oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR byly vytvořeny od počátků písemnictví do roku 1800 s některými časovými přesahy. Rukopisná sbírka čítá okolo 14800 knihovních jednotek. Nejstarší jádro tvoří středověké rukopisy pražské univerzity. Na ně navazují rukopisy pražské jezuitské koleje. Sbírká starých tisků je vymezena léty 1501–1800 a čítá přes 200 000 svazků.

Průzkum fyzického stavu fondu

Základem péče o knihovní fondy je znalost fyzického stavu knihovních fondů, resp. materiálového složení. K tomu by měl sloužit průzkum fyzického stavu jednotlivých exemplářů knihovních fondů. Jak provádět průzkum fondů popisuje certifikovaná metodika⁹. Na základě průzkumu je pak možné plánovat typy a objemy konzervačních či restaurátorských ošetření a zásahů.

Pro průzkum fyzického stavu knihovních fondů byla v OOKF, NK ČR ve spolupráci s odborníky z Moravské zemské knihovny a Vědecké knihovny v Olomouci vytvořena databáze (dále Agenda), která umožňuje zaznamenat vybrané fyzické parametry knihovních jednotek a dále s nimi pracovat a využívat je ke zlepšení péče o knihovní fondy. Odbor ochrany knihovních fondů v rámci metodické činnosti každoročně prezentuje tuto databázi a provádí školení pracovníků těch knihoven, které si tuto databázi pořizují, a to, jak pracovat s elektronickými formuláři, ale především jak provádět průzkum fyzického stavu knihovních exemplářů. Školení na popis knižní vazby dle platné terminologie, dokumentaci, měření a hodnocení fyzického stavu jednotlivých částí (desky, spojovací prvky knižní vazby, přílohy aj.) i samotných materiálů je poskytováno také žadatelům z řad institucí využívající i jiné systémy a databáze. Uživatelům Agendy je poskytována konzultační služba, zahrnující doporučení na pořízení potřebného vybavení od renomovaných výrobců. Zmíněná databáze je nejen vhodným nástrojem pro efektivní výběr exemplářů pro konzervační metodu hromadného odkyselování, ale je také přímo propojená s dalším nástrojem vyvíjeným Národní knihovnou České republiky, a to s Registrem odkyselených dokumentů. Veřejně přístupné webové rozhraní Registru odkyselování (dále jen Registr) umožňuje vyhledávat knihovní dokumenty pro účinné plánování péče o knihovní fondy, speciálně výběr knihovních jednotek pro hromadné odkyselení. Uživatel má možnost si ověřit, zda vybrané knihovní jednotky nebyly ještě odkyselovány a lze je zařadit do žádosti o dotaci z dotačního programu Ministerstva kultury ČR VISK na odkyselení knihovních jednotek, u kterých byl měřením potvrzen kyselý papír. Základní kolekce dat ke knihovním jednotkám je čerpána buď z již zmíněné Agendy, ve které jsou uloženy informace z průzkumu fyzického stavu knihovních jednotek ve fondech spolupracujících knihoven, nebo jinou formou dodaných dat. Kromě kyselosti papíru lze z Registru získat široké spektrum informací o fyzickém stavu knihovních jednotek nacházejících se v knihovních fondech ČR. Filtrovány záznamy jsou zobrazovány jak v textové formě, tak ve formě grafů a časové osy. Filtrování záznamů lze kombinovat a třídít záznamy dle potřeb uživatele.

⁹ viz metodika <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-253545> a aktualizované tištěné vydání v Památníku národního písemnictví

Pro historické fondy s odlišným přístupem byl vytvořen systém ResIS, který umožňuje komunikaci správců a restaurátorů nad danou knihou, rukopisem apod. Obsahuje detailní přehled o fyzickém stavu, restaurátorské zásahy či další podrobné informace. Restaurátorský informační systém ResIS je aplikace pro průzkum a restaurování historických fondů a je navržen pro komplexní zpracování dokumentace vzácných knihovnických exemplářů. Základem systému je digitální archiv s několika desítkami tisíc identifikačních záznamů knihovnických exemplářů, náhradních nosičů, bibliografických odkazů, restaurátorských zpráv a dokumentací z oblasti restaurování a ochrany historických fondů. Nejrozsáhlejší část tvoří restaurátorská dokumentace, do systému je zahrnuta rovněž dokumentace z konzervátorských průzkumů, výstav, výzkumných záměrů a vědeckých projektů. Systém je využíván i retrospektivním způsobem při zpracování dokumentačních záznamů z různých časových období. Uživatelé se do systému přihlašují přes klientskou RIA aplikaci a služby AD, restaurátorská dokumentace je vytvářena se zřetelem na přístupová práva jednotlivých uživatelů. Uživatelské rozhraní klientské části aplikace ResIS je tvořeno základními moduly – Exemplář, Bibliografické odkazy, Náhradní nosiče, Restaurátorská zpráva, Dokumentace, Administrace, Moje úkoly (workflow), Retrokonverze, Vyhledávání, Export (formát TEI P5, METS, WORD), Import a Nápověda. Pokročilé funkce jsou přístupné pouze autentizovaným uživatelům, definovaným uživatelským skupinám se zobrazují pouze ty funkcionality, ke kterým mají oprávnění. Metadatová interoperabilita je plně podporována metadatovým schématem TEI_RESIS, které bylo vytvořeno podle mezinárodního standardu TEI P5, validní schéma je implementováno do metadatového kontejneru METS. Zabezpečení dlouhodobé archivace a ochrany dat je jednou z předností systému ResIS.

Zatím jsou databáze přístupné pouze pracovníkům několika zapojených knihoven, ale v budoucnu je plánováno rozšíření i do dalších knihoven, které budou mít zájem o provádění průzkumu fondů s využitím této databáze.

K průzkumu fyzického stavu fondů je třeba vytvořit specifické mobilní pracoviště¹⁰, resp. mobilní sada pro průzkum fondů (Obr. 2). Mobilní sada obsahuje všechna potřebná přístrojová vybavení a všechny spotřební materiál, vše potřebné pro průzkum fyzického stavu knihovnických fondů, jako např. fotoaparát, váhy, pH metr, notebook, ale i ostatní materiály jako pufry, buničina, stříčka atp. Sada byla přizpůsobena a umístěna do plastových kufrů tak, aby byl umožněn snadný

10 Poloprovaz – pracoviště zahrnující zařízení a další pomůcky, a to pojízdný stůl na míru šířky mezery mezi regály v depozitáři, notebook s myší, čtečkou čárových kódů a digitálním USB mikroskopem, pH metr s dotykovou elektrodou a kalibračními roztoky (pufry), stativ na fixaci elektrody, kádinky, filtrační papír, buničina, digitální fotoaparát a barevná fotografická škála, karta na uložení fotografií.

přesun citlivých přístrojů i na delší vzdálenosti, např. autem nebo hromadnou dopravou. Proto je kufr vybaven vnitřní stélkou, ve které byly vytvořeny prostory na jednotlivé přístroje tak, aby při pohybu nedocházelo k posunu nebo velkým otřesům, které mohou přístroje poškodit.

Obr. 2: Mobilní sada pro průzkum fyzického stavu fondů

Sada umožní jednotlivým pracovníkům seznámit se s jednotlivými komponenty, vyzkoušet přímo u nich v depozitářích na jejich fondech, což povede k postupnému rozšiřování vybavení jednotlivých institucí tak, aby mohli provádět plnohodnotný průzkum fondu na svých pracovištích. Jednotlivé součásti sady lze získat pomocí grantového programu VISK 4.

Z výsledků průzkumu je možné vyhodnotit zastoupení typů materiálů, typů poškození, diagnostika jejich příčin a návrhy možných řešení (opravy, konzervátorské a restaurátorské zásahy na novodobém fondu, uložení do ochranných obalů, odkyselování, reformátování aj.). Databáze dále umožňuje rozhodování o prioritách v oblasti konzervace novodobých dokumentů, o limitech další

manipulace s poškozenými vzácnými dokumenty, o způsobu jejich zpřístupnění, také pro další výzkum a vývoj. Tyto aktivity musí být těsně propojeny s procesem digitalizace, v první řadě sloužila při výběru dokumentů k reformátování. Databáze může sloužit i ke stanovování priorit činností v oblasti péče o knihovní fondy, kdy k dosažení maximální objektivit je ve formuláři textová část zkombinována s částí obrazovou a s částí dokumentační. V praxi je možné z obou aplikací získat přesné a statisticky zpracovatelné údaje o tom, které knihy potřebují nutný restaurátorský či konzervátorský zásah (jsou mechanicky, biologicky či chemicky poškozené), mají kritickou hodnotu pH, mají koženou, plátěnou nebo papírovou vazbu a v jakém stavu tato vazba je, potřebují ochranný obal (krabici) nebo mají nevhodné ochranné obaly, které exempláře již z důvodu fyzického stavu nejsou vhodné pro výpůjčku, mají přílohu a jakou (mapa, střih, CD apod.) aj. Výsledkem využívání údajů z databáze je maximální garance dlouhodobého zachování kulturního dědictví představovaného sbírkami knihoven a jeho permanentní dostupnost všem uživatelům. Informace o exempláři v databázi by měly být průběžně doplňovány a upřesňovány. Právě tak bude vytvářena a zaznamenávána historie exempláře (výpůjčky, výstavy, konzervátorské zásahy atd.). Z dlouhodobého hlediska pak aplikace umožňuje sledování a vyhodnocování vývoje fyzického stavu fondů v závislosti na případných konzervátorských či restaurátorských zásazích, jeho výstavní historii i způsobu a podmínkách uložení.

Konzervátorské nebo restaurátorské zásahy

Konzervační knihovny by měly disponovat vlastním pracovištěm konzervace a restaurování novodobých dokumentů, nebo využívat dodavatelské služby, jako je tomu v síti archivů v České republice. Konzervátorské a restaurátorské pracoviště knihovny musí zajišťovat minimálně následující činnosti:

- monitoring klimatických parametrů při uložení a vystavování, sledování degradačních faktorů a snaha o jejich minimalizaci či odstranění,
- konzervátorský průzkum fyzického stavu exemplářů,
- zařízení a prostor pro kvalitní fotodokumentaci (před, v průběhu i po zásahu),
- mechanickou očistu knihovních fondů od prachu a nečistot či spor plísní,
- knižní vazbu v těch případech, kdy dokument nemůže být uchovávan bez vazby,
- převazbu poškozené a nefunkční původní knižní vazby,
- výrobu ochranných obalů v těch případech, kdy dokument nemůže být uchovávan bez vazby a vazba není možná nebo vhodná,

- ambulantní opravy poškozených svazků – doplňování, lepení, opravy knižní vazby či knižního bloku, odstraňování předchozích nevhodných restaurátorských nebo konzervátorských zásahů, odstraňování lepicích pásek, apod.
- postupy a metody preventivní konzervace – nastavení doporučených klimatických parametrů, školení pracovníků, jak správně manipulovat s knihami, jak čistit knihy, drobné opravy, předcházení poškození apod.
- metody hromadných zásahů – dezinfekce, čištění, odkyselování, apod.

Tyto činnosti jsou v OOKF, NK ČR většinou zajištěny a jsou nabízeny i jiným knihovnám. V ostatních knihovnách s výjimkou několika knihoven tento typ pracoviště chybí, což neplatí v systému konzervátorských a restaurátorských pracovišť v síti archivů v České republice.

Odkyselování knihovních fondů

Důležitou a efektivní konzervační technologií prodlužující životnost papírových exemplářů je technologie odkyselování. Proto se na tento typ zásahu zaměřím podrobněji.

Knihovní fondy (knihy, noviny a časopisy) vydávané po roce 1845–1850 je nutné a žádoucí zachovat v dobrém fyzickém stavu jako zdroj informací pro budoucí generace. Jejich uchování je komplikováno specifiky materiálu použitého při tisku. Zejména materiálové složení periodik se změnilo, když po roce 1845 došlo k zásadní změně technologie výroby papíru a rovněž došlo ke změně výchozích surovin pro výrobu papíru – objevil se vnitřní degradační faktor, neboť se začala používat hmota s vysokým obsahem dřevitých látek. Takto vyrobený papír a nosič informací je odsouzen k rozpadu kvůli vznikajícím kyselým látkám, které mechanismem hydrolytických reakcí v kyselém prostředí štěpí makromolekuly celulózy a papír ztrácí své mechanické vlastnosti – rozpadne se někdy až na malé kousky. Tento proces lze preventivními i invazivními zákroky zpomalit, ale je třeba zasáhnout včas, dokud papír ještě vykazuje určité mechanické vlastnosti. Odkyselování je proces chemického ošetření papírových materiálů, zahrnuje technické a technologické postupy, zaměřené na odstranění vlastní příčiny vzniku degradace papíru – jeho kyselosti, tj. v papíru přítomných kyselých látek neboli neutralizace (inaktivace) volných kyselin přítomných v papíru. Neutralizací kyselin dochází ke zrušení jejich katalytického účinku degradace (mechanismem hydrolýzy v kyselém prostředí) a k zastavení nebo alespoň k výraznému zpomalení degradačního procesu rozpadání papíru.

Souběžně je do papíru zaváděna tzv. „alkalická rezerva“ ve formě organických sloučenin obsahujících vápník nebo hořčík (uhličítany). Alkalická rezerva vytváří „nárazník“ do budoucnosti, neutralizuje kyseliny vznikající v papíru následkem jeho přirozeného stárnutí nebo absorbované z jeho vnějšího okolí. K neutralizaci kyselin se využívá odkyselovací (neutralizující) činidlo a nosné médium, které odkyselovací činidlo zavádí do papíru. Omezením je zatím případ, kdy již nelze odkyselit papíry se špatnými mechanickými vlastnostmi. Vzhledem k tomu, že se jedná o finančně nákladnou technologii, je nezbytné výběr dokumentů koordinovat tak, aby nedocházelo k duplicitnímu ošetření identických dokumentů. Postupovat by se mělo od těch nejkyselějších (s nejnižší hodnotou pH) čili nejohroženějších exemplářů na základě průzkumu fyzického stavu a sledováním hodnot pH. Existují definované požadavky na metody hromadného odkyselování, aby splňovala vybrané parametry:

- Neutralizované knihy nesmí být rozvazovány.
- Proces musí být aplikovatelný na všechny druhy papíru, resp. papíry obsažené v knihovním fondu.
- Proces nesmí negativně ovlivňovat jakýkoliv druh materiálu použitý na knize. Vzhled knihy se nesmí změnit.
- Veškeré kyseliny musí být kompletně a trvale neutralizovány.
- Neutralizací musí být vytvořena v papíru alkalická rezerva ekvivalentní 2 % uhličitanu vápenatého – stanovení dle ISO 10716. Při odkyselování by se měl vytvořit v papíru nadbytek uhličitanů vápenatého nebo hořečnatého, které jsou pak schopny absorbovat plynné oxidy síry a dusíku nacházející se v atmosféře.
- Distribuce pH a alkalické rezervy musí být homogenní v celé knize a v materiálech knih. Stanovení např. atomovou absorpční spektrometrií EN ISO 7980:2000, dle Papiertechnische Stiftung (PTS) Nr. 30799.
- Musí dojít k průniku částic uhličitanů vápenatého nebo hořečnatého skrz materiály, resp. jejich vláknitou strukturou a odkyselení ve hmotě, nejen na povrchu (bez bílých reziduí na povrchu materiálů).
- Hodnota pH papíru musí být mezi 7 a 8,5 (tolerance u hodně kyselých materiálů min. 6,5 až po 9,5 u méně kyselých materiálů) – stanovení hodnoty pH studeného vodného výluhu dle normy ČSN ISO 6588. Hodnoty pH vyšší než 9,5 a naměřené na povrchu papíru mohou indikovat poškození pomocí alkalické hydrolyzy.
- Životnost neutralizovaného papíru (stanoveno testy urychleného stárnutí dle ČSN 50 0375, dnes spíše dle ISO 5630/1 a dále ISO 5630/3) by měla vzrůst ideálně pětinašobně.

- Mechanické vlastnosti materiálů knih by měly zůstat nezměněny, pokud dojde ke zlepšení, je to žádoucí. Stanovení různých mechanických vlastností referenčních vzorků dle norem, např. ISO 5626.
- Použité chemikálie nesmí být nebezpečné pro obsluhu, budoucí čtenáře a životní prostředí. Použité chemikálie musí být trvale neškodné pro veškeré součásti knihy.

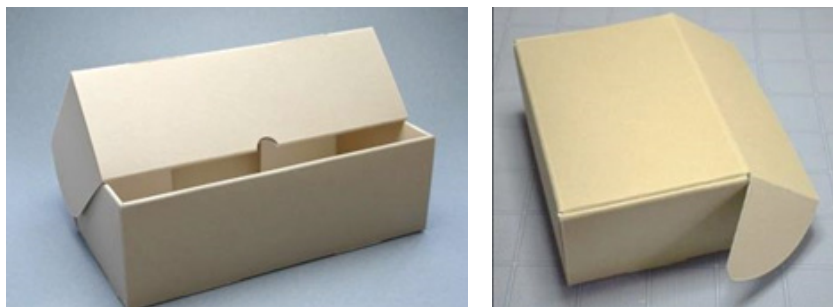
V současné době není na území České republiky dostupná technologie hromadného odkyselování pro knihovní fondy. Proto je nyní tato činnost realizována v zahraničí formou služby u zahraničního provozovatele technologie prostřednictvím českého zprostředkovatele. Z mnoha provozovaných metod se dlouhodobým testováním jeví jako nejefektivnější a nejbezpečnější metody Papersave Swiss a ZFB:2.

Výroba ochranných obalů

Ochranné obaly (Obr. 3) využíváme jako doplňující ochranné opatření zejména u knih vážně poškozených (chybějící či poškozená vazba, potrhané listy) nebo u titulů mimořádné hodnoty. Ochranné obaly musí splňovat řadu parametrů, musí být chemicky inertní vůči papíru i psacím látkám, musí být dostatečně pevné a tuhé, musí umožňovat snadnou manipulaci s dokumentem a jeho kontrolu.

Funkce ochranného obalu knihovních fondů jsou:

- Obecně preventivní ochrana svazku před dalším poškozením (i s eventualitou jeho pozdějšího restaurování),
- prostředek k trvalému uložení dokumentu (se zřetelem k zhotovení jeho mikrofilmové nebo digitální kopie),
- ochrana po nějakou dobu v případě havárie či živelní katastrofy před účinky vody, ohně či chemických látek
- ochrana svazku před mechanickým poškozením při manipulaci v i mimo depozitní prostory (doprava do studovny, na výstavu, meziknihovní výpůjčka),
- alternativní, finančně úspornější řešení uložení dokumentů namísto vazby nebo převazby periodik, resp. brožovaného svazku,
- zamezuje působení prachu a prachových částic,
- omezuje vliv vzdušných polutantů (oxidy síry, dusíku, ozón, apod.), příp. další specifické.

Obr. 3: Ukázky formy ochranných obalů z archivní lepenky

Ochranné obaly musí splňovat také řadu podmínek, např. musí být chemicky inertní vůči papíru i psacím látkám, mělo by se s nimi snadno manipulovat, měly by být dostatečně tuhé a pevné, musí být řádně označeny a měly by umožňovat snadnou kontrolu knihovního dokumentu. Lepenka určená k prokládům, obalení, vypodložení a zhotovení krabic, vík, obálek, paspartování apod. musí splňovat následující požadavky: měla by být z bavlny, lnu nebo plně bělené chemické buničiny či jejich směsi, neměla by obsahovat dřevovinu, k výrobě musí být použito alkalické klížení bez opticky zjasňujících prostředků, má obsahovat minimálně 2 % uhličitanu vápenatého nebo horečnatého či jejich směs jako tzv. alkalickou rezervu, nesmí obsahovat částecy kovů, vosků, plastických hmot a jiných nečistot, povrch nesmí obsahovat drsné částice, uzlíky ani třísky, obsah redukovatelné síry má být nižší než 8.10–4, obsah chloridů 0,3 % a síranů maximálně 0,1 %, hodnota pH studeného výluhu (extraktu) lepenky se má pohybovat mezi hodnotami 8–10, použitá barviva nesmí krváčet a mají být na světlo stálá, lepidla musí být prostá plastifikátorů, nekyselá (hodnota pH = 7), odolná proti vodě a stárnutí. Pokud je obal vyroben z polymerního materiálu, má být tvořen chemicky stabilním materiálem, neuvolňujícím reaktivní a škodlivé látky, používají např. stabilní polyetylen glykoltereftalát nebo polykarbonáty ve formě fólií. Volba materiálu pro ochranný obal (lepenka, karton nebo plast) má své výhody i nevýhody a je třeba materiál volit dle charakteru a četnosti využívání fondu.

Klimatické podmínky

Pro dlouhodobé uchování knihovních fondů je nejdůležitější dodržení předepsaných parametrů klimatu. Skladovací prostory a depozitáře by měly poskytovat předepsané vlhkostní a teplotní podmínky a technické prostředky (klimatizace) by měly být použity pouze pro vyrovnávání rozdílů relativní vlhkosti a teploty

vzduchu v průběhu dne nebo roku. Takové řešení garantuje, že v případě plného výpadku techniky nedojde k dramatickým výkyvům teploty a vlhkosti. Uchovávané dokumenty musí být chráněny také před prachem, světlem a plynnými polutanty.

Knihy je třeba uchovávat v bezprašném prostředí a v případě potřeby provádět jejich očistu.

V případě teploty jsou stanoveny optimální hodnoty uložení 15 ± 2 °C. Změny teploty musí být pozvolné, a pokud k nim dochází, mají probíhat v delších časových intervalech. Akceptovány jsou pozvolné změny teploty (maximální interval změn 2 °C za 24 hod.) v rozmezí 13–21 °C. Doporučená hodnota relativní vlhkosti (RH) vzduchu pro knihovní dokumenty je 50 ± 5 %. Změny vlhkosti stejně jako teploty musí být pozvolné (maximální interval změn 5 % za 24 hod.). V případě hodnoty RH vyšší než 65 % hrozí nebezpečí napadení plísněmi. V obou případech je třeba se vyvarovat náhlých změn v průběhu dne. Doporučené hodnoty teploty a relativní vlhkosti vzduchu pro uložení archivních a knihovních materiálů uvádí norma ISO/DIS 11799.

Světlo, světelné záření

Mezi další degradační činitele papíru patří také světlo, proto by papírové knihovní dokumenty měly být uchovávané ve tmě nebo v ochranných obalech¹¹. Při expedici nebo využívání by intenzita dopadajícího světla měla být udržována na hodnotě 50 luxů nebo nižší a měla by být odfiltrována ultrafialová složka záření (ať už použitím světelných zdrojů bez UV složky záření nebo použitím UV filtrů ve formě fólií, desek, textilií apod.). U velmi vzácných dokumentů by měla být evidována doba a intenzita osvětlení – u vzácných exemplářů by měl být veden tzv. světelný životopis, kde je zaznamenávána délka a intenzita osvětlování i ozařování.

Biologičtí činitelé

Uchovávané konzervační dokumenty by měly být chráněny i před napadením mikroorganismy (plísně, mikroskopické houby, bakterie), příp. dalšími biologickými činiteli (hlodavci, hmyz, ptáci). Konzervační sbírky by měly být vizuálně

11 Ochranný obal může být vyroben z lepenky, kartonu či papíru či plátnem potaženým papírem, lepenkou, kartonem či z různého druhu plastu. Lepenka, karton a papír se liší gramáží.

kontrolovány z hlediska výskytu těchto činitelů, v případě potřeby by měly být vyhodnoceny stěry, event. proveden konzervační zásah účinnou dezinfekční látkou. Zvýšená pozornost by měla být sbírkám věnována v případě zvýšení relativní vlhkosti vzduchu nebo po havárii způsobené vodou. Pro potlačení biologické aktivity je třeba udržovat hodnotu relativní vlhkosti vzduchu pod hranici 65 % a současně sledovat výkyvy teploty, aby nedošlo ke kondenzaci vody na povrchu materiálů a následně nárůstu plísní.

Vzdušné polutanty

Pro dlouhodobé uchování knižních sbírek je nepříznivý i výskyt vzdušných polutantů, které spolu s vlivem zvýšené relativní vlhkosti vzduchu i teploty mohou urychlovat degradaci papíru. Polutanty jsou obecně nečistoty v prostředí, které pocházejí z přírodních nebo člověkem vytvořených zdrojů. Lze je definovat jako reaktivní chemické sloučeniny v plynném, kapalném nebo pevném stavu (částice), které se nacházejí v životním prostředí. Jejich koncentrace ve skladištích či depozitářích je potřeba monitorovat a případně regulovat filtrací vzduchu. Doporučené koncentrace vzdušných polutantů pro uložení dokumentů na papírové podložce opět uvádí norma ISO/DIS 11799, ale nastavení těchto hodnot je finančně velmi náročné.

Národní program ochrany knihovních fondů

V roce 2022 byl vytvořen a zahájen v rámci dotačního programu VISK 12 nový podprogram VISK 4, zaměřený na ochranu knihovních fondů s názvem „Národní program ochrany knihovních fondů“. Nový podprogram vznikl na základě průzkumu potřeb knihoven v ČR (dotazníková šetření) a diskuze pracovní skupiny vytvořené ke *Koncepci rozvoje knihoven České republiky*, konkrétně priority číslo 4, tj. trvalého uchování tradičních kulturních dokumentů. Cílem je zajištění dlouhodobé ochrany fyzických dokumentů uložených v knihovních fondech před degradačními vlivy v síti knihoven v ČR. Propozice podprogramu předpokládají využití nejnovějších restaurátorských a konzervátorských metod a technologií. Podprogram VISK 4 je zaměřen na zajištění dlouhodobé ochrany fyzických dokumentů uložených v knihovních fondech před degradačními vlivy. Podprogram již podporuje a bude podporovat zejména restaurátorské

a konzervátorské zásahy (včetně podpory dovybavení centrálních a regionálních pracovišť), prevenci plísní a mikrobiologického ohrožení fondů, zhotovení ochranných obalů z lepenky archivních kvalit, podporu systematického průzkumu fyzického stavu knihovních fondů, odkyselení dokumentů postižených degradací dřevitého papíru, nákup měřicích a záznamových přístrojů pro měření a evidenci parametrů mikroklimatu a dalšího vybavení pro zlepšování parametrů pro uložení knihovních fondů a v neposlední řadě i další rozvoj koordinačních nástrojů.

Vybavení depozitářů – regály

Regálové systémy pro skladování a dlouhodobé uložení knihovních fondů musí odpovídat požadavkům na dlouhodobé uchovávání, a odpovídat také způsobu a intenzitě využívání (klasická knižní regálová konstrukce, kompaktní regály, ASRS 13 systémy). Důležitá je tuhost a nosnost konstrukce, kvalita povrchu a použití mechanicky i chemicky odolných nátěrů, ze kterých se nesprašuje barvivo ani se z nich neuvolňují žádné chemikálie. Velkoformátové svazky by měly být při skladování uloženy horizontálně. Speciální dokumenty, jako grafické listy, plakáty atd., by měly být uchovávány ve vhodném typu nábytku. Pokud knižní dokumenty obsahují jako přílohu jiné nosiče, jako např. CD ROM, DVD, gramofonové desky, plastové předměty atd., je potřeba pro ně vytvořit speciální signaturu a uchovávat je odděleně od knih. V případě, že je knihovní fond umístěn v knihovně s historickým nábytkem, knihovními regály, pulty, stoly a dalším nábytkem vyrobeným ze dřeva, hrozí napadení hmyzem, konkrétně červotočem. V případě, že není dřevo včas ošetřeno, může červotoč ohrozit nejen vybavení knihovny, ale i samotný knihovní fond (dřevěné desky knihy, papírový blok apod.). Výběr čisticích prostředků, který je na čištěnou plochu následně umístěn, je podmíněn ochranou mobiliáře I knihovního fondu.

Manipulace s knihovními fondy

S uchovávanými konzervačními fondy by mělo být šetrně manipulováno. Mnoho poškození vzniká právě špatnou manipulací a zacházením. Zvýšená pozornost by měla být tedy sbírkám věnována právě při každodenní manipulaci a zacházení.

13 Automated storage and retrieval system, česky Automatizovaný skladovací a vyhledávací systém

Materiály knih podléhají přirozené degradaci, kterou urychluje nadměrné využívání, používání nevhodných kopírovacích přístrojů, nevhodné podmínky uložení, transport, nevhodná manipulace apod., přičemž manipulace s fondy by měla být minimalizována. Transport knih by měl být řešen šetrně. Expediční trasy by neměly procházet prostorem s výrazně odlišnými klimatickými podmínkami nebo prašným či jinak znečištěným prostředím. Svazky vykazující již značnou míru degradace nebo poškození by měly být nahrazeny zachovalými exempláři nebo reformátovány, pokud již dílo není na trhu.

Důležitou roli hraje také technologie knižní vazby u nově svázaných knih, pře- vazby, tedy nové svázání poškozených knih, a uchovávaní v ochranných obalech.

V případě, že toto nebude dodrženo, bude docházet ke zhoršování fyzické- ho stavu knihovních sbírek a k nenahraditelným ztrátám.

Existuje řada jednoduchých postupů, jak každou knihu či dokument ucho- pit při manipulaci např. při vyjímání z regálu. Tato preventivní opatření mají velký význam. Proto pracovníci OOKF připravili školení pro správce fondů, ma- nipulanty či expedienty a byla k tomuto natočena i názorná videa. Opět platí, že vhodná manipulace a fyzické zacházení s knihovními fondy předchází případ- ným poškozením a funguje tedy jako preventivní opatření.

Příprava knihovních fondů na výstavy

Při pořádání výstav nebo zapůjčování na výstavy je vždy potřeba podrobně po- psat a zdokumentovat fyzický stav daného exempláře. Všechny potřebné údaje a fotografie stavu jsou zaznamenány do tzv. Condition reportu. Většinou jej zpra- covává restaurátor nebo konzervátor, příp. správce fondu.

Při zápůjčkách knihovních fondů na výstavy, resp. při pořádání výstav v bu- dovách institucí, je třeba dodržovat podmínky klimatu viz výše. Je potřeba znát parametry výstavních prostor a mít k dispozici tzv. Facility report, kde jsou dané parametry budov a výstavních prostor definovány.

Cílem je předcházet poškození při výstavách, zaměřit se na hodnoty a sta- bilitu klimatických parametrů. U velmi vzácných dokumentů by měla být evi- dována doba a intenzita osvětlení – měl by být veden u vzácných exemplářů tzv. světelný životopis, kde je zaznamenávána délka a intenzita osvětlování i ozařová- ní. Důležitým parametrem je bezpečnost fondů při výstavách. Pro řešení případ- ných nejasností a možných poškození je dobré pořizovat podrobnou fotodoku- mentaci, a to jak před, tak i po výstavě.

Prevence či následné řešení havárií a živelních pohrom, katastrof, krizové plány

Součástí ochrany knihovních fondů je i připravenost na živelní pohromy a katastrofy. Cílem ochrany knihovních fondů je zajistit, aby knihy a dokumenty v knihovnách, v jakémkoliv formátu, byly chráněny co možná nejdéle. Pokud jde o škálu opatření, která mohou oddálit poškození sbírek či jejich úplnou ztrátu, mají vysokou prioritu ty, jež se zabývají plánováním opatření pro případ živelních pohrom resp. havárií a připravenost na tyto nepředvídatelné děje. Základní manuály, krizové plány, zaměřené na hlavní body, jako zpracovávání plánu opatření pro případ živelní pohromy, odhad rizik, zvládnání rizika živelní pohromy, organizace přípravy na krizové situace, odpovědnosti, organizace prací vedoucích k návratu k normálnímu stavu atd. Plánování bezpečnostních i krizových opatření se stává reálnějším, pokud v instituci, knihovně, existuje na označeném a dostupném místě právě sada první pomoci. Prevence škod při katastrofách a živelních pohromách zahrnuje krizové plány. Existuje již univerzální krizový plán vytvořený v rámci pracovní skupiny ke „Koncepti rozvoje knihoven 2021–2027, kapitola 4: Trvalé uchování tradičních knihovních dokumentů“. Tento krizový plán je sepsán univerzálně, ale každá knihovna si jej může tzv. ušít na míru. V rámci této tvorby krizových plánů bychom rádi metodicky fungovali a pomohli s definicí priorit péče o knihovní fondy a kroky k jejich trvalému uchování v dobré fyzickém stavu pro budoucí generace. Rovněž v rámci mezinárodního projektu V4 byl vytvořen manuál 14, jak tvořit krizový plán pro knihovnu nebo archiv. Lze ho najít na webových stránkách projektu.

Zde jsou prezentovány kroky, které je třeba udělat v prvních 48 hodinách po různém druhu katastrofy či živelní pohromy v závislosti na druhu knihovních fondů, resp. materiálů knihovních fondů. V zahraničí lze pořídit např. Disaster Preparedness Kit, First Aid Kit, tzn. Sady první pomoci se základním vybavením pro snížení dopadu živelní katastrofy, a to jak pro knihovní fondy a obecné kulturní dědictví, ale stejně i pro pracovníky, kteří zachraňují zasažené objekty. Vytvoření těchto balíčků a seznámení s jejich vznikem odbornou veřejnost může výrazným způsobem zefektivnit pracovní postupy správy a ochrany knihovních fondů a díky svému zacílení pomoci předejít ničivým dopadům živelních i jiných katastrof (například průsaky vody, prasklá topení atd.) na naše kulturní dědictví. Lze pořídit konkrétně Just-in-Case Case Disaster Preparedness Kit od anglické firmy Preservation Equipment Ltd. (PEL) přes českého distributora. Pro potřeby českých institucí byla dle doporučení OOKF, NK ČR připravena verze 14 [v4_emergency_protocol_guidelines_0.pdf \(bparchiv.hu\)](#)

Havarijního boxu dostupnější pro český trh firmou Ceiba s názvem „Havarijní box“ (Obr. 4). Jeho předností je, že všechny komponenty jsou shromážděné na jednom místě, připravené k okamžitému zásahu a umožňují snížení dopadu havárie na knihovní fondy, a to včetně ochranných pomůcek a obleků pro záchranný tým.

Obr. 4: Sada první pomoci

Na dveřích vybraných prostor či depozitářů je pro informaci každého pracovníka označení, že se zde havarijní box nachází. Všichni pracovníci by měli být seznámeni s místem uložení boxu v depozitáři, instituci, taktéž by měl být box opatřen dobře viditelným označením. Důležité je seznámení se způsobem použití obsahu Havarijního boxu. Řada materiálů a pomůcek má současně multifunkční využití.

Přírodní katastrofy (povodeň, požár, vichřice, zemětřesení) a jiné mimořádné události (kriminální činy, sociální nepokoje, válečný konflikt, stavební a technické havárie) mohou výrazně poškodit či zničit předměty kulturní hodnoty uchovávané paměťovými institucemi. Tato pomůcka shrnuje základní zásady správného postupu záchranných prací ve specifickém prostředí knihoven.

V rámci uvedených aktivit pracovní skupiny ke Koncepci rozvoje knihoven došlo k diskuzi o potřebnosti metodik a návodů pro první pomoc při živelních

Závěr

Předložený text popisuje kroky potřebné pro kvalitní a efektivní péči o knihovní fondy v České republice. Jsou zmíněny legislativní rámce v oblasti ochrany a péče o knihovní fondy. Jsou představeny předpoklady trvalého uchování knihovních fondů v dobrém fyzickém stavu pro budoucí generace. Detailněji jsou rozepsány metody a postupy ochrany fyzického stavu knihovních fondů, od průzkumu fyzického stavu, přes jednotlivé zásahy a kroky péče, po výrobu ochranných obalů a podmínek uložení či vystavování a odkazy na metodické nástroje, kde jsou jednotlivá témata podrobněji rozepsána. Součástí textu jsou i popsána preventivní opatření pro případy živelních katastrof, havárií, včetně sad první pomoci a krizových plánů. Není ale návodem pro odborné restaurování a konzervaci knih.

Naopak je text nástrojem pro prevenci škod, které mohou vznikat v souvislosti s provozem knihovny. Definované principy a zásady je nutné aplikovat zejména při každodenním provozu knihoven. Nevratným škodám přitom lze v řadě případů zabránit jednoduchými kroky, které jsou v možnostech knihoven, tedy opatřeními preventivní konzervace.

Zásady uvedené v textu představují relativně jednoduché úkony, které nevyžadují složitá a finančně náročná technická zařízení. Jsou určeny pro péči o knihy uložené v depozitářích. Z tohoto pohledu je předložený text univerzální a nadčasový a je určen pro všechny vlastníky a správce knihovních fondů. Obsah textu může být účinným nástrojem pro péči o knihovní fondy, směřující k naplňování základního poslání knihoven – zachování knihovních fondů v dobrém fyzickém stavu pro příští generace.

Seznam bibliografických odkazů:

Koncepce trvalého uchování tradičních knihovních dokumentů [http://files.ukr.knihovna.cz/200000248-d9619da5a2/Koncepce trvaleho uchovani 2018.pdf](http://files.ukr.knihovna.cz/200000248-d9619da5a2/Koncepce_trvaleho_uchovani_2018.pdf)

KREJČÍ SALÁTOVÁ, Renata. 20. výročí knihovního zákona. Národní knihovna ČR – Knihovnický institut, Praha 2022, 115 s., ISBN 978-80-7050-765-0.

OURODOVÁ, Ludmila, VÁVROVÁ, Petra, NEORALOVÁ, Jitka, HÁJEK, Pavel. Metodika preventivní péče o historické knihovní fondy ve specifických podmínkách památkových objektů ve správě NPÚ (certifikovaná metodika). Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště České Budějovice ve spolupráci s Národní knihovnou Praha, 2015. ISBN: 978-80-85033-57-1. Dostupné na: <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-204331>

SOUČKOVÁ, Magda, VÁVROVÁ Petra, FRANCL, Jan. Měření kvality ovzduší v depozitářích Národní knihovny České republiky – metody měření a vybrané výsledky. *Knihovna: knihovnická revue*. 2020, 31(1), 5–17. ISSN 1801-3252.

ŠKOVIEROVÁ, Angela (ed.). Periodiká v minulosti a současnosti = Periodicals in the past and in the present: zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2018. 301 s. ISBN 978-80-89303-63-2.

VÁVROVÁ Petra a kol. Restaurování pokladů Národní knihovny České republiky aneb tajemství práce restaurátora. Praha: Národní knihovna České republiky, 2022. ISBN 978-80-7050-766-7.

VÁVROVÁ Petra a kol. Tajemství knih: využití zobrazovacích metod pro studium skrytých informací v knihách. Praha: Národní knihovna České republiky, 2022. 99 stran. ISBN 978-80-7050-762-9

VÁVROVÁ Petra a kol.: Strategie rozvoje ochrany knihovních fondů v Národní knihovně České republiky 2021–2023 s přesahem do knihoven v celé České republice. NK ČR, červenec 2021. Strategický a koncepční dokument NK ČR – hlavní úkoly NK ČR na rok 2021.

VÁVROVÁ Petra, ed. a SOUČKOVÁ, Magda, ed. Konzervace a restaurování novodobých knihovních fondů. 1. vydání. Praha: Národní knihovna České republiky, 2017. 283 stran. ISBN 978-80-7050-696-7.

VÁVROVÁ, P., J. NEORALOVÁ, D. HŘEBECKÁ, J. POLIŠENSKÝ, P. KOCOUREK a H. SEDLISKÁ. Metodika průzkumu fyzického stavu novodobých knihovních fondů. 1. VYDÁNÍ. Praha: Památník národního písemnictví a Národní knihovna České republiky, 2018. 43 stran. ISBN 978-80-87376-45-4 (Památník národního písemnictví. Praha), ISBN 978-80-7050-697-4 (Národní knihovna České republiky. Praha).

VÁVROVÁ, Petra, NEORALOVÁ, Jitka, MRAČKOVÁ, Lucie, KAŠTÁKOVÁ, Tereza. Příprava novodobých knihovních fondů na hromadné odkyselení a kontrola kvality odkyselení – kritéria výběru a proces zpracování. Metodika certifikovaná Ministerstvem kultury České republiky, osvědčení o uznání uplatněné metodiky č. 181 ze dne 7. 11. 2018 zveřejněno na webu: www.nusl.cz.

VÁVROVÁ, Petra, POLIŠENSKÝ, Jiří, KOCOUREK, Pavel, SEDLISKÁ, Hana. Metodika průzkumu fyzického stavu novodobých knihovních fondů: Certifikovaná metodika [online]. Praha: NKP, 2013 [cit. 2015-03-16]. Dostupné na: <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-253544>.

VÁVROVÁ, Petra, POLIŠENSKÝ, Jiří, KOCOUREK, Pavel, SEDLISKÁ, Hana, SOUČKOVÁ, Magda, PALÁNKOVÁ, Lucie, POSPÍŠILÍKOVÁ, Věra. Nový nástroj pro monitorování fyzického stavu knihovních fondů. In: *Knihovna* [online]. 2012, roč. 23, č. 2, s. 66–76.

Závěrečná zpráva o plnění Konceptu rozvoje knihoven v České republice na léta 2017–2020. Dostupné z: <https://ipk.nkp.cz/docs/zaverecna-zprava-ke-koncepci-rozvoje-knihoven-v-cr-na-leta-2017-2020>

GDPR v knihovnách

Zuzana Šidlichovská

Vysoká škola polytechnická Jihlava

zuzana.sidlichovska@vspj.cz

Abstrakt

Naplnění požadavků GDPR je jednou z povinností dodržování souladu s právními předpisy všech organizací, které zpracovávají osobní údaje, a tudíž i knihoven. Z tohoto důvodu je v úvodu kapitoly popsána právní úprava zpracování osobních údajů v knihovnách obecně – od vymezení základních pojmů a hlavních zásad, přes zákonnost zpracování, plnění informační povinnosti, práva subjektů údajů až po speciální instituty ochrany osobních údajů z perspektivy knihoven. Hlavní část kapitoly popisuje postup použitelný při aplikaci požadavků GDPR do praxe knihoven a závěr kapitoly je věnován odkazům na podpůrné materiály a informační zdroje pro zavádění a kontrolu opatření ke splnění podmínek zpracování osobních údajů v knihovnách.

Klíčová slova

aplikace GDPR; compliance policy; GDPR v praxi; metodika GDPR; Nařízení o ochraně osobních údajů, Nařízení (EU) 2016/679; ochrana osobních údajů; zákon č. 110/2019 Sb. o zpracování osobních údajů; zpracování osobních údajů

Abstract

Meeting the requirements of GDPR is one of the compliance obligations for all organizations that process personal data, and therefore also for all types of libraries. For this reason, the introduction of this chapter describes the general legal regulations for personal data processing in libraries – from the definition of basic concepts and main principles, through the lawfulness of processing, the fulfillment of information obligation, the rights of data subjects to special institutes of personal data protection from the perspective of libraries. Main part of the chapter describes a procedure useful for the application of GDPR requirements in the practice of libraries, concluding with references supporting documents and information resources for the implementation and control of measures to comply with the conditions of personal data processing in libraries.

Key words

GDPR implementation; compliance policy; GDPR in practice; GDPR methodology; Data Protection Regulation (EU) 2016/679; General Data Protection Regulation, Act No. 110/2019 on personal data processing; personal data processing

Úvod

Obecně zažitá zkratka GDPR se oficiálně používá jako zkrácený anglický název pro obecné nařízení o ochraně osobních údajů (General Data Protection Regulation, dále jen Nařízení GDPR). V knihovnách, obdobně jako ve všech ostatních organizacích, určuje Nařízení GDPR a další související předpisy právní rámec pro zpracovávání a ochranu osobních údajů napříč Evropskou unií. Naplnění požadavků GDPR je jednou z povinností dodržování souladu s právními předpisy ve všech organizacích, a tudíž i v knihovnách. Z této potřeby vyplývá i cíl kapitoly, kterým je popsat, co je v každé knihovně potřebné ošetřit pro naplnění požadavků na zpracování a ochranu osobních údajů. Úvod kapitoly je proto věnován právní úpravě GDPR obecně – od vymezení základních pojmů a hlavních zásad, přes zákonnost zpracování, plnění informační povinnosti, práva subjektů údajů až po speciální instituty ochrany osobních údajů z perspektivy knihoven. Hlavní pasáž článku popisuje jeden z možných postupů při aplikaci požadavků GDPR do praxe knihoven. V této souvislosti je nutné upozornit, že každá knihovna může disponovat určitými specifiky, u nichž je třeba konkrétní procesy a postupy nejprve detailně prověřit a soulad s platnými právními předpisy nastavit individuálně. Za tímto účelem jsou v závěrečné části článku uvedeny ještě odkazy na podpůrné materiály a informační zdroje, které mohou se zaváděním a kontrolou opatření ke splnění podmínek zpracování osobních údajů v knihovnách pomoci.

Základní právní úprava ochrany a zpracování osobních údajů v knihovnách

Právní úprava zpracování a ochrany osobních údajů doznala dne 24. 05. 2018, zahájením účinnosti Nařízení GDPR, významné změny oproti předchozímu stavu, který byl od roku 1995 ošetřen především směrnicí vydanou a postupně novelizovanou pod záštitou Evropské unie (směrnice 95/46/ES) a také národními právními úpravami (pro Českou republiku se jednalo o zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů).

Ústavní základ ochrany osobních údajů vyplývá již z [Úmluvy Rady Evropy č. 108](#) o ochraně osob se zřetelem na automatizované zpracování osobních dat z roku 1981, [článku 8](#) Charty základních práv EU, [článku 16](#) Smlouvy o fungování Evropské unie a [článku 7](#), [10 odst. 3](#) a [13](#) Listiny základních práv a svobod (Úřad pro ochranu osobních údajů, ©2013, sekce [Právní předpisy](#)).

Aktuálně patří mezi základní obecné předpisy zpracování a ochrany osobních údajů primárně nařízení Evropského parlamentu a Rady [2016/679](#) (GDPR) ze dne 27. 04. 2016, o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů a o zrušení směrnice 95/46/ES (obecné nařízení o ochraně osobních údajů) (Evropská unie 2023). V České republice implementuje tento předpis do národní legislativy tzv. adaptační zákon č. [110/2019](#) Sb., o zpracování osobních údajů (Zákon č. 110/2019 Sb. 2019). Nařízení GDPR v některých pasážích umožňuje členským státům odchýlit se od obecné úpravy a přijmout určité národní výjimky, které jsou lépe uzpůsobeny jejich konkrétnímu právnímu prostředí. Adaptační zákon je výsledkem snahy o zpřesnění vnitrostátní právní úpravy v oblasti ochrany osobních údajů, přičemž Nařízení GDPR je i nadále aplikováno, avšak již dle výjimek a upřesnění stanovených tímto zákonem. Pro ošetření agendy u orgánů veřejné moci byl souběžně vydán tzv. doprovodný zákon č. [111/2019](#) Sb., kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o zpracování osobních údajů (Zákon č. 111/2019 Sb. 2019). Doprovodný zákon obsahuje souhrn úprav stávajících právních předpisů s dopadem pouze na orgány veřejné moci a jejich agendu, např. trestní řád, organizaci a provádění sociálního zabezpečení, notářský řád atp. V českém prostředí se v neposlední řadě promítá zpracování a ochrana osobních údajů také do občanského zákoníku, tzn. zákona č. [89/2012](#) Sb. (Zákon č. 89/2012 Sb. 2023).

V návaznosti na postupné zavádění dalších opatření a také v souvislosti s rychlým technologickým vývojem jsou neustále přijímány další předpisy, které s agendami GDPR zcela, nebo velmi úzce souvisí. Jako příklad může posloužit nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2022/868 ze dne 30. května 2022, akt o správě dat (angl. Data Governance Act, známé též pod zkratkou DGA), které má usnadnit sdílení osobních i neosobních dat v rámci zemí EU vytvořením zprostředkovatelské struktury a které také zavede povinné sdílení dat. Nebo přijetí celého souboru jednotných pravidel, která mají za cíl vytvořit bezpečnější digitální prostor, v němž budou chráněna základní práva všech uživatelů digitálních služeb a vytvořeny rovné podmínky pro podporu inovací, růstu a konkurenceschopnosti, a to jak na jednotném evropském trhu, tak v celosvětovém měřítku, tzv. balíček akt o digitálních službách (angl. Digital Service Act Package) (Evropská komise 2023).

Oblast zasilání obchodních sdělení, která mohou z knihoven také odcházet (např. pozvánky na různé akce, čtenářské tipy, novinky ve fondu či službách knihovny), zase ošetřuje zákon č. [480/2004](#) Sb., o některých službách informační společnosti (Zákon č. 480/2004 Sb. 2023).

S potenciálním pozitivním dopadem na spolupráci knihoven s dodavateli a partnery ze Spojených států amerických lze jmenovat také prováděcí rozhodnutí

ze dne 10. 07. 2023 o odpovídající ochraně (Úřad pro ochranu osobních údajů, ©2013, stránka [Sdělení EDPB k EU & USA Data Privacy Framework](#)), kdy Spojené státy americké zajišťují dle článku 45 Nařízení GDPR odpovídající úroveň ochrany osobních údajů z Evropské unie (konkrétně organizace uvedené v Seznamu Rámce ochrany soukromí). Toto rozhodnutí může usnadnit nastavení vztahů například s dodavateli aplikací, komunikačních nástrojů, knihovních systémů, nebo s partnery pro sdílení knihovních záznamů, fondů a služeb pro uživatele.

Jako poslední příklad mohou být uvedeny také zákon č. [127/2005 Sb.](#), o elektronických komunikacích (zákon č. [127/2005 Sb.](#) 2023) a [Pokyny č. 05/2020](#) k souhlasu podle nařízení 2016/679 (Evropský sbor pro ochranu osobních údajů 2020) vydané Evropským sborem pro ochranu osobních údajů dne 04. 05. 2020 pro ošetření cookies, které mohou být spojené s webovými stránkami knihoven.

Základní pojmy GDPR

Pro základní orientaci jsou níže vysvětleny vybrané pojmy podle definic pocházejících z článků 4 a 9 Nařízení GDPR. Pro účely compendia jsou u jednotlivých termínů doplněny vždy také konkrétní příklady z prostředí knihoven. Ostatní pojmy budou v kapitole představovány průběžně, vždy u příslušného tématu.

Osobní údaje – veškeré informace o identifikované nebo identifikovatelné fyzické osobě (používá se pro ni termín subjekt údajů); identifikovatelnou fyzickou osobou je fyzická osoba, kterou lze přímo či nepřímo identifikovat zejména odkazem na určitý identifikátor, nebo na jeden či více zvláštních prvků fyzické, fyziologické, genetické, psychické, ekonomické, kulturní nebo společenské identity této fyzické osoby

- jméno a příjmení uživatele, identifikační číslo čtenáře, přihlašovací údaje uživatele do knihovního systému, nebo kombinace dalších údajů vedoucích k identifikaci konkrétní osoby

Osobní údaje zvláštní kategorie – osobní údaje vypovídající o rasovém či etnickém původu, politických názorech, náboženském vyznání či filozofickém přesvědčení nebo členství v odborech, a zpracování genetických údajů, biometrických údajů a údajů o zdravotním stavu či o sexuálním životě, nebo sexuální orientaci fyzické osoby

- v knihovně standardně neshromažďovány, nejpravděpodobnější výskyt může být zřejmě u biometrických přístupových systémů viz následující pojem

Biometrické údaje – osobní údaje vyplývající z konkrétního technického zpracování, které se týká fyzických či fyziologických znaků nebo znaků chování fyzické osoby a umožňuje nebo potvrzuje jedinečnou identifikaci

- přístupové systémy do objektu knihovny nebo informačních systémů na základě autentizace otisku prstů nebo oční duhovky (nutno zajistit výslovný souhlas od pracovníků knihovny)

Zpracování – jakákoli operace s osobními údaji, prováděna s nebo bez pomoci automatizovaných postupů

- shromáždění, zaznamenání, uspořádání, strukturování, uložení – evidence čtenářů a uživatelů knihovny;
- jejich vyhledání, přizpůsobení nebo pozměnění, nahlédnutí – práce s čtenářským kontem při výpůjčce;
- použití, zpřístupnění, šíření – při akcích pro uživatele knihoven;
- seřazení či zkombinování – při vytváření uživatelských a čtenářských statistik;
- omezení, výmaz nebo zničení – při archivaci a skartaci tištěných dokumentů nebo při likvidaci dat z informačních systémů.

Profilování – forma automatizovaného zpracování osobních údajů spočívající v jejich použití k hodnocení některých osobních aspektů vztahujících se k fyzické osobě, zejména k rozboru nebo odhadu aspektů týkajících se jejího pracovního výkonu, ekonomické situace, zdravotního stavu, osobních preferencí, zájmů, spolehlivosti, chování, místa, kde se nachází, nebo pohybu

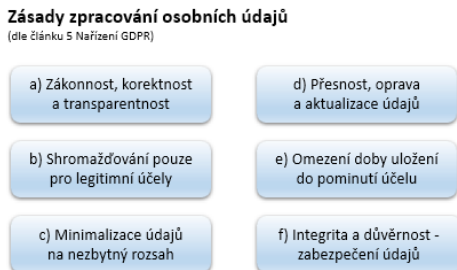
- statistiky čerpání knihovnických služeb dle konkrétních uživatelů, nebo analýzování čtenářských kont a sledování preferované četby u konkrétních čtenářů, a to nikoli anonymně, nebo obecně dle různých socioekonomických skupin

Pseudonymizace – organizační opatření zpracování osobních údajů, které zajistí, že již nemohou být přiřazeny konkrétnímu subjektu údajů bez použití dodatečných informací, které musí být zabezpečeny a uchovávány odděleně

- po odhlášení čtenáře z knihovny jsou jeho osobní údaje v knihovním systému po nezbytnou dobu archivace nahrazeny určitým číselným kódem, který lze propojit s osobními daty pomocí převodové tabulky, ke které má přístup pouze pověřený pracovník a jeho zástupce (Evropská unie 2023, čl. 4 a 9)

Hlavní zásady GDPR

Zásady zpracování osobních údajů jsou vymezeny v článku 5 Nařízení GDPR a obsahují základní principy, jak je třeba ke zpracování osobních údajů přistupovat. Jednotlivé procesy a postupy v knihovnách by měly být nastavovány v souladu s těmito 6 zásadami (Obrázek 1), podle kterých musí být osobní údaje zpracovávány:

Obr. 1: Zásady zpracování osobních údajů

Odpovědnost za dodržování souladu s těmito zásadami nese správce, tzn. že knihovna musí být schopna plnění povinností a dodržování GDPR doložit.

(Evropská unie 2023, čl. 5)

Zákonnost zpracování osobních údajů

Zákonnost zpracování je jednou ze základních zásad zpracování osobních údajů, jak již bylo uvedené výše. Neodpovídá ale pouze zpracování podle určitého zákona, je míněna obecněji. Na termín zákonnost je ve smyslu článku 6 Nařízení GDPR nahlíženo tak, že zpracování osobních údajů je zákonné, pouze pokud je splněna nejméně jedna ze 6 níže uvedených podmínek a pouze v odpovídajícím rozsahu.

1. Udělení souhlasu subjektu za určitým účelem nebo účely
2. Příprava a plnění smlouvy se subjektem údajů
3. Splnění právní povinnosti správce
4. Ochrana životně důležitých zájmů
5. Splnění úkolu prováděného ve veřejném zájmu či při výkonu veřejné moci
6. Nezbytnost pro účely oprávněných zájmů správce či třetí strany, kromě případů, kdy před těmito zájmy mají přednost zájmy nebo základní práva

a svobody subjektu údajů vyžadující ochranu osobních údajů, zejména pokud je subjektem údajů dítě.

Při analýze používání a uchovávání osobních údajů je vždy nutné určit, na jakém z těchto základů jsou zpracovávány. Bez některé z výše uvedených opor totiž zpracovávány být nesmí.

(Evropská unie 2023, čl. 6)

Vymezení hlavních rolí dle GDPR

Osobní údaje se v průběhu zpracování mohou různě přesouvat a také s nimi může pracovat více organizací, zejména když se zpracováním rozumí jakákoli operace, která je s nimi provedena. Za tímto účelem jsou v Nařízení GDPR vymezeny hlavní role (článek 4 Nařízení GDPR), s nimiž jsou spjaté určité odpovědnosti a povinnosti (kapitola IV Nařízení GDPR). Zde je opět uvedeny stručné charakteristiky jednotlivých rolí a konkrétní příklady z knihovnické praxe:

Subjekt údajů – fyzická osoba, k níž se osobní údaje vztahují

- čtenář, uživatel knihovny, pracovník knihovny, autor, jiná autorita, spolupracující fyzická osoba

Správce – fyzická nebo právnická osoba, orgán veřejné moci, agentura nebo jiný subjekt, který sám nebo společně s jinými určuje účely a prostředky zpracování osobních údajů

- knihovna jako poskytovatel služeb, knihovna jako zaměstnavatel

Zpracovatel – fyzická nebo právnická osoba, orgán veřejné moci, agentura nebo jiný subjekt, který zpracovává osobní údaje pro správce

- poskytovatel knihovního systému nebo datového úložiště, spolupracující knihovny sdílející osobní údaje, dodavatelé benefitů pro pracovníky, externí zpracovatel mezd

Příjemce – fyzická nebo právnická osoba, orgán veřejné moci, agentura nebo jiný subjekt, kterým jsou osobní údaje poskytnuty, ať už se jedná o třetí stranu, či nikoli

- pojišťovna při šetření pracovního úrazu knihovníka, policie při šetření trestních případů

Informační povinnost správců a zpracovatelů

Každá organizace, tudíž i každá knihovna, která zpracovává osobní údaje, má informační povinnost, která je stanovena v článku 13 nebo 14 Nařízení GDPR. Článek, kterým se knihovna řídí, se liší podle zdroje osobních údajů. Poskytli-li knihovně osobní údaje přímo sám subjekt údajů, postupuje se dle článku 13 Nařízení GDPR. Získala-li osobní údaje knihovna od jiného zdroje, jsou pro ni povinnosti vymezeny v článku 14 Nařízení GDPR. Články se liší pouze drobně svým rozsahem a lhůtou pro poskytnutí informací. Informování probíhá zpravidla umístěním požadovaných informací do sekce věnované GDPR na webové stránky organizace. Povinný obsah je včetně kontrolního přehledu představen v kapitole 3.4. Informační povinnost v knihovnách.

Práva subjektů údajů

Jedním z primárních účelů Nařízení GDPR je ochrana práv svobod občanů při zpracování jejich osobních údajů. Jednotlivá práva jsou uvedena v oddílech 2 až 4 Nařízení GDPR, konkrétně v článcích 13 až 22. Vždy za splnění určitých podmínek specifikovaných v jednotlivých článcích má subjekt údajů v souhrnu právo na:

1. informace o zpracování osobních údajů (dle článku 13 a 14, viz předchozí kapitola)
2. přístup k osobním údajům (dle článku 15)
3. opravu (dle článku 16)
4. výmaz, neboli být zapomenut (dle článku 17)
5. omezení zpracování (dle článku 18)
6. informace ohledně opravy, výmazu nebo omezení zpracování osobních údajů (článek 19)
7. přenositelnost údajů (článek 20)
8. vznesení námítky (dle článku 21)
9. odmítnutí být předmětem rozhodnutí založených výhradně na automatizovaných zpracování, včetně profilování, které má pro subjekt údajů právní účinky nebo se ho obdobným způsobem významně dotýká (dle článku 22)

Přehled práv subjektu údajů se prolíná a doplňuje body, které musí být součástí splnění informační povinnosti správců a zpracovatelů dle článku 13 a 14 Nařízení GDPR. Z praktických důvodů se proto zpravidla uvádí do jednoho společného textu.

Smlouva o zpracování osobních údajů

Pokud knihovna, jako běžný správce, využívá ke zpracování osobních údajů jinou organizaci, tzn. zpracovatele, musí spolu uzavřít smlouvu, která zavazuje zpracovatele vůči správci. Obsahově v ní musí být stanoven předmět a doba trvání zpracování, povaha a účel zpracování, typ osobních údajů, kategorie subjektů údajů, povinnosti a práva správce. Zároveň nesmí zpracovatel bez předchozího písemného souhlasu správce zapojit do zpracování osobních údajů žádné dalšího zpracovatele. Smlouva o zpracování osobních údajů (tzv. DPA, Data Processing Agreement) může být uzavřena samostatně, nebo jakou součástí hlavní smlouvy mezi správcem a zpracovatelem. Na webových stránkách, které věnuje Evropská unie tématu GDPR, je vzor smlouvy o zpracování osobních údajů volně k dispozici ke stažení (GDPR.EU ©2023).

Dozorové úřady

S cílem usnadnit účinné prosazování právních předpisů ošetřuje Nařízení GDPR mimo jiné také mezinárodní spolupráci mezi kontrolními orgány, kterých může být v jednom státě několik. V České republice představuje nezávislý dozorový orgán Úřad pro ochranu osobních údajů (<https://www.uoou.cz/>). Ten kromě kontrolní a další činnosti poskytuje veřejnosti i dotčeným organizacím také informační a metodickou podporu při plnění požadavků Nařízení GDPR. V rámci sítě dozorových úřadů je podporována vzájemná kooperace napříč celou Evropskou unií.

Speciální instituty GDPR

Nařízení GDPR obsahuje také určité speciální instituty, které nemají dopad na všechny organizace, tzn. že se mohou týkat pouze určitých knihoven nebo jiných informačních institucí. Z tohoto důvodu jsou zde představeny pouze velmi stručně s odkazy na příslušné pasáže Nařízení GDPR, v nichž je možné získat doplňující informace.

Záznamy o činnostech zpracování osobních údajů

Určité organizace musí dle článku 30 Nařízení GDPR také vést záznamy o činnostech zpracování osobních údajů. Tato povinnost se ovšem týká pouze knihoven,

kteří zaměstnávají minimálně 250 osob, protože další podmínky stanovené v článku 30 Nařízení GDPR se na knihovny nevztahují. Záznamy o činnostech zpracování pomáhají podrobně zmapovat a popsat agendu řízení osobních údajů napříč organizací a jejich obsah je vymezen v článku 30 Nařízení GDPR. Organizace tyto záznamy poskytuje na požádání dozorovému úřadu.

Pověřenec pro ochranu osobních údajů

Povinnost jmenovat pověřence je stanovena v článku 37 Nařízení GDPR a mají ji orgány veřejné moci či veřejné subjekty s výjimkou soudů jednajících v rámci svých soudních pravomocí. Dále organizace, jejichž hlavní činnosti zpracování spočívají i v operacích zpracování, které kvůli své povaze, svému rozsahu nebo svým účelům vyžadují rozsáhlé pravidelné a systematické monitorování subjektů údajů, nebo v rozsáhlém zpracování zvláštních kategorií údajů. Ani jedna z uvedených charakteristik se knihoven zpravidla netýká, tudíž není pro knihovnu třeba jmenovat pověřence pro ochranu osobních údajů, pokud žádnou z charakteristik nenaplnňuje. Postavení pověřence pro ochranu osobních údajů v organizaci a jeho úkolům se věnují články 38 až 39 Nařízení GDPR.

Posouzení vlivu na ochranu osobních údajů

Správci, kteří provádí určité druhy zpracování osobních údajů, u kterých je pravděpodobné, že zejména při využití nových technologií budou mít s přihlédnutím k povaze, rozsahu, kontextu a účelům zpracování za následek vysoké riziko pro práva a svobody fyzických osob, mají povinnost provést posouzení vlivu na ochranu osobních údajů (tzv. DPIA, Data Protection Impact Assessment) dle článku 35 Nařízení GDPR. Při výkonu standardní agendy a běžného provozu se knihoven tento požadavek netýká.

Postup při aplikaci požadavků GDPR do praxe knihoven

Po obecnějším vymezení požadavků GDPR kladených na organizace se základním zpracováním osobních údajů jako jsou typově například knihovny nebo další informační instituce, popisuje tato část kapitoly kompendia jeden z možných postupů při aplikaci požadavků GDPR přímo do praxe knihoven. Před samotným představením postupu je nutné upozornit, že každá knihovna může disponovat

určitými specifiky, u nichž je třeba konkrétní procesy a postupy nejprve detailně prověřit a soulad s platnými právními předpisy nastavit individuálně. Uvedený popis aplikace požadavků je seřazen v doporučeném pořadí podle toho, jak na sebe jednotlivé kroky logicky navazují, nebo spolu souvisí. Kromě prvního kroku, kterým je vhodné začít vždy, není však pořadí jednotlivých kroků nutné dodržovat. Pro pracovníky organizace odpovědné za tuto agendu má struktura pouze doporučující charakter. Kromě konkrétních příkladů se text v případě potřeby odkazuje také na předchozí části kapitoly, v nichž je problematika řešena obecněji a komplexněji.

Identifikace zpracování a účelů

Úvodní fáze celého procesu spočívá v prvotním zmapování celkového stavu a určení všech provozních agend, ve kterých se zpracovávají osobní údaje napříč celou organizací. Prvním doporučeným krokem je identifikovat zpracování osobních údajů a zcela konkrétní účely, za kterými jsou používány. Jako příklad, který se týká každé organizace, může posloužit zpracování osobních údajů uchazečů o zaměstnání. Konkrétní účely zpracování jsou vždy (1) realizace výběrových řízení na volné pracovní pozice a (2) příprava pracovníprávní dokumentace k nastupu. Pokud si má organizace zájem profesní profil s osobními údaji ponechat pro případné oslovení v budoucnu, připojuje se třetí účel, kterým je (3) evidence osobních údajů k nabízení obdobných pracovních příležitostí. Obdobně jako u uvedeného příkladu je třeba zmapovat a určit veškeré účely ke všem prováděným zpracováním. Další, již primárně pro knihovny typické, druhy zpracování osobních údajů představují:

- poskytování knihovnických a dalších služeb uživatelům a návštěvníkům knihovny (např. výpůjčky, přístupy do online databází a elektronických fondů);
- vlastní knihovnické činnosti (např. evidence uživatelů a čtenářů, správa čtenářského účtu, rezervace, historie výpůjček, sdílení údajů s jinými knihovnami nebo informačními institucemi);
- pořádání kulturních a vzdělávacích akcí (např. evidence účastníků, údaje o účinkujících);
- ochrana knihovního fondu, osob a majetku (např. evidence vstupů k chráněným fondům, kamerové systémy).

Dle rozsahu a činností knihovny pak nelze opomenout ani další druhy zpracování, které souvisí s provozními záležitostmi, jako například zpracování osobních

údajů pro marketingové účely či obchodní sdělení, zpracování osobních údajů zaměstnanců k zajištění personální a mzdové agendy, zpracování osobních údajů při vedení knihy jízd u služebních vozidel, při účetní agendě nebo při archivaci a likvidaci dat.

Další krok pak spočívá v určení kategorií subjektů údajů, jejichž osobní údaje se u jednotlivých zpracování vyskytují. Mezi typické příklady z prostředí knihoven lze uvést:

- uživatele knihovny při poskytování služeb;
- čtenáře knihovny;
- návštěvníky a účastníky kulturních a vzdělávacích akcí;
- návštěvníky a uživatele webových stránek a aplikací knihovny;
- uchazeče o zaměstnání;
- zaměstnance a další pracovníky;
- autory a jiné autority;
- osoby pohybující se v objektu zaznamenané kamerovým systémem.

Závěrečný krok této první mapovací fáze pak spočívá ve výčtu osobních údajů, které jsou při zpracování používány. Nejvíce údajů se týká zaměstnanců a dalších pracovníků knihovny, u ostatních subjektů údajů spíše jen některé z níže uvedených příkladů:

- identifikační údaje (např. jméno, příjmení, titul, datum narození, IP adresa);
- kontaktní údaje (např. adresa trvalého pobytu, doručovací adresa, e-mailová adresa, číslo telefonu);
- platební údaje (např. číslo bankovního spojení);
- obrazové nebo audiovizuální údaje využitelné k identifikaci (např. z akcí nebo kamerového záznamu).

Jak vyplývá z výše uvedeného přehledu, knihovny by zpravidla neměly zpracovávat osobní údaje zvláštní kategorie (viz kap. 2.1.).

Po zmapování stavu je žádoucí provést revizi rozsahu zpracovávaných osobních údajů z pohledu dodržování zásad GDPR (viz kap. 2.2). Zpracovávané osobní údaje je třeba zredukovat na minimum a používat pouze údaje, které jsou potřebné k nějakému konkrétnímu účelu, a žádné jiné, které nejsou nezbytné. Vždy je třeba zajistit jejich dostatečné zabezpečení a v neposlední řadě je také neuchovávat po pominutí účelu, za kterým byly zpracovávány.

Zákonnost zpracování v knihovnách

Ve druhé fázi se u každého účelu zpracování určí, podle jakého právního základu jsou osobní údaje zpracovávány, aby mohly být učiněny potřebné navazující aktivity. Knihovny zpracovávají osobní údaje na základě:

- souhlasu subjektu údajů;
- plnění smluvních závazků a právních povinností správce;
- oprávněného zájmu správce případně třetí strany;
- plnění úkolů prováděných ve veřejném zájmu (právo veřejnosti na informace, příp. na ochranu a uchování knižního fondu).

Po provázání jednotlivých druhů zpracování osobních údajů se zákonností přichází třetí fáze, ve které je třeba zaměřit se na dílčí aktivity, které vyplynuly z předchozích dvou fází. U jednotlivých druhů zpracování se jedná například o správné a včasné splnění informační povinnosti, o nastavení odpovídajících lhůt archivace a likvidace osobních údajů, o určení odpovídajícího pověření příslušných zpracovatelů (pracovníků knihovny i dodavatelů, kteří zpracovávají osobní údaje), ale i o omezení zpracování prováděného mimo právní základ dle zásad GDPR (viz kap. 2.2.).

Knihovna by také měla ještě před zahájením příslušného zpracování pověřit své pracovníky. Pokud využívá ke zpracování osobních údajů zpracovatele, musí spolu uzavřít smlouvu (tzv. DPA, viz kap. 2.6.1.), která zavazuje zpracovatele vůči správci. Osobní údaje mohou být zpracovávány pouze na pokyn správce.

Souhlasy se zpracováním

Souhlas se zpracováním osobních údajů se jako právní základ pro zpracování osobních údajů používá pouze v minimu případů, a to když není zpracování osobních údajů spojené s ostatními zákonnými důvody pro jejich zpracování. Zpracování na základě souhlasu je specifické v tom, že je prováděno nad rámec plnění základních smluvních ujednání mezi správcem a subjektem údajů, tzn. že není pro plnění smlouvy nutné. Představuje zpracování prováděné nadstandardně, nad běžný rozsah služeb a souhlas s ním lze tedy podle článku 7 Nařízení GDPR kdykoli odvolat. Po odvolání souhlasu musí být správcem, knihovnou, toto zpracování ukončeno. Knihovna musí také technicky a procesně nastavit, aby bylo souhlas stejně snadné odvolat jako jej poskytnout.

Pro správné nastavení souhlasu byly zpracovány Pokyny č. 05/2020 (Evropský sbor pro ochranu osobních údajů 2020), kterými je vhodné se řídit, protože knihovna musí být mimo jiné schopná udělení souhlasu od subjektu údajů doložit.

Mezi zpracování osobních údajů prováděných v knihovnách, která je zpravidla nutné ošetřit prostřednictvím souhlasu, patří například:

Souhlasy u dětských uživatelů

V knihovnách musí být souhlas ke službám informační společnosti dle článku 8 Nařízení GDPR do dovršení 15 let dítěte vždy vyjádřen nebo schválen osobou, která vykonává rodičovskou zodpovědnost k dítěti.

Souhlasy ke kulturním a vzdělávacím akcím

Dále se v knihovnách mohou vyskytovat souhlasy například k evidenci osobních údajů na kulturní a vzdělávací akce. Shromažďovat se mohou kromě identifikačních osobních údajů také kontaktní údaje, pořizování fotografií a audiovizuálních záznamů nebo informace o zdravotním pojištění pro případ náhlých zdravotních komplikací během akce.

Souhlasy k marketingovým účelům

Souhlasy k použití osobních údajů za marketingovými účely se nemusí vždy týkat pouze využívání komunikačních kanálů pro zaslání informačních newsletterů nebo různých jiných nabídek. Souhlas je třeba získat také pro pořizování fotografií nebo audiovizuálních záznamů, kde lze identifikovat jednotlivé fyzické osoby. Pro následné použití fotografií nebo audiovizuálních záznamů k propagačním účelům je vhodnější uzavřít se subjektem údajů smluvní dohodu s pevně sjednanými podmínkami, než získat pouze souhlas, který je možné kdykoli odvolat, což může způsobit knihovně technické nebo provozní komplikace při případném stahování propagačních materiálů.

Souhlasy s používáním cookies

Používá-li knihovna na svých webových stránkách i jiné než technické cookies, musí správce zajistit souhlas subjektu údajů a mít technicky nastavené webové stránky pro případné odmítnutí volitelných cookies. Prostřednictvím cookies provozovatel webových stránek sleduje či usměrňuje chování návštěvníka na webových stránkách. Opět je tedy nezbytné vymežit účel cookies pro nalezení

právního důvodu jejich zpracování a zároveň rozlišovat, zda dochází ke zpracování osobních údajů pouze prostřednictvím tzv. technických cookies, které jsou nezbytné pro vlastní provoz webových stránek, či zda jde o cookies určené ke sledování návštěvnosti, analýze preferencí jejich návštěvníků, např. pro marketingové účely. Ty je možno ukládat do koncových zařízení pouze na základě souhlasu uživatele tohoto zařízení. Informační a metodickou podporu k této problematice poskytuje opět ÚOOÚ (Úřad pro ochranu osobních údajů, ©2013, článek [Cookie lišty a udělování souhlasu](#)).

Souhlasy se zpracováním biometrických údajů

Výslovný souhlas dle podmínek stanovených článkem 9 Nařízení GDPR musí knihovna získat od subjektů údajů ještě při používání biometrických údajů, tj. například u přístupových systémů do objektu knihovny nebo u informačních systémů autorizace na základě autentizace otisku prstů nebo oční duhovky.

Souhlasy pracovníků knihovny

Souhlasy k jiným než právními předpisy stanoveným činnostem je třeba také ošetřit souhlasem – jedná se například o poskytování různých benefitů, umístování fotografií zaměstnanců na intranet nebo do jiných interních portálů, kontaktování blízkých osob v případě mimořádných událostí atp.

Informační povinnost v knihovnách

Knihovny, stejně jako všichni ostatní správci a zpracovatelé osobních údajů, musí plnit informační povinnost dle článku 13 nebo 14 Nařízení GDPR (více viz kap. 2.5.). Informační povinnost plní správci a zpracovatelé zpravidla prostřednictvím webových stránek, kam umístí informační dokument, nebo v samostatné sekci na webových stránkách věnované agendě GDPR. Pomocí níže uvedeného kontrolního přehledu uvedeného v Tabulce 1 je možné ověřit, zda je informační povinnost plněna v celém, nebo jen částečně rozsahu.

Tab. 1: Údaje poskytnuté subjektu údajů (povinný obsah)

Číslo	Údaje poskytnuté subjektu údajů (povinný obsah)	ANO/NE
1.	Totožnost a kontaktní údaje správce a jeho případného zástupce	
2.	Kontaktní údaje případného pověřence pro ochranu osobních údajů (pokud je pro knihovnu jmenován)	
3.	Účely zpracování, pro které jsou osobní údaje určeny	
4.	Právní základy pro zpracování	
5.	Oprávněné zájmy správce nebo třetí strany (pokud jsou osobní údaje na jejich základě v knihovně zpracovávány)	
6.	Příjemci nebo kategorie příjemců osobních údajů (vyskytují-li se u nějakých druhů zpracování)	
7.	Úmysl správce předat osobní údaje do třetí země (uvádět i negativní informaci ve smyslu, že knihovna nemá toto v úmyslu)	
8.	Úmysl správce předat osobní údaje do třetí země (uvádět i zápornou informaci ve smyslu, že knihovna nemá toto v úmyslu)	
9.	Úmysl správce předat osobní údaje do mezinárodní organizace (uvádět i negativní informaci ve smyslu, že knihovna nemá toto v úmyslu)	
10.	Informace o existenci či neexistenci rozhodnutí Komise o odpovídající ochraně (včetně doplňujících informací dle článku 13, ods. 1, písm. f Nařízení GDPR)	
11.	Doba, po kterou budou osobní údaje uloženy (nebo kritéria použitá pro stanovení této doby není-li ji možné určit)	
12.	Existence práva požadovat od správce přístup k osobním údajům subjektu údajů, jejich opravu nebo výmaz, příp. omezení zpracování, vznést námitku proti zpracování, práva na přenositelnost údajů	
13.	Upozornění na právo odvolat kdykoli souhlas, aniž je tím dotčena zákonnost zpracování založená na souhlasu uděleném před jeho odvoláním	
14.	Poučení o možnosti podat stížnost u dozorového úřadu	
15.	Skutečnost, zda poskytování osobních údajů je zákonným či smluvním požadavkem, nebo je nutné je uvést do smlouvy, a zda je má subjekt údajů povinnost, včetně možných důsledků neposkytnutí těchto údajů	
16.	Skutečnost, že dochází k automatizovanému rozhodování, včetně profilování, včetně použitého postupu, významu a předpokládaných důsledků pro subjekt údajů (pokud by knihovna tyto principy využívala)	
17.	Zdroj, ze kterého osobní údaje pocházejí, včetně veřejně dostupných zdrojů (uvádí se dle článku 14 Nařízení GDPR, tzn. pouze pokud nezískal správce osobní údaje přímo od subjektu údajů)	

U informační povinnosti je třeba dbát nejen na obsah, ale také na termín poskytnutí potřebných informací subjektu údajů. Nařízení GDPR stanovuje pro splnění informační povinnosti různé termíny podle zdroje, ze kterého jsou osobní údaje získány. Jednotlivé termíny jsou uvedené v Tabulce 2.

Tab. 2: Termíny pro splnění informační povinnosti

Zdroj osobních údajů	Termín pro splnění informační povinnosti
Subjekt údajů	V okamžiku získání osobních údajů
Jiný zdroj než subjekt údajů	v přiměřené lhůtě po získání osobních údajů, ale nejpozději do jednoho měsíce, s ohledem na konkrétní okolnosti, za nichž jsou osobní údaje zpracovávány nejpozději v okamžiku, kdy poprvé dojde ke komunikaci se subjektem údajů, mají-li být osobní údaje použity pro účely této komunikace nejpozději při prvním zpřístupnění osobních údajů, pokud je má v úmyslu zpřístupnit jinému příjemci

Knihovny nesmí zapomínat splnit informační povinnost také interně, tzn. vůči pracovníkům knihovny. Všechny pracovníky, kteří jsou pověřeni zpracováním osobních údajů, je třeba také proškolit a seznámit s jejich povinnostmi v této oblasti.

S plněním informační povinnosti souvisí také vyřizování žádostí, která souvisí s naplňováním zmiňovaných práv subjektů údajů. Knihovny, obdobně jako všichni ostatní správci a zpracovatelé, mají povinnost vyřizovat žádosti subjektů údajů související s jejich osobními údaji co nejdříve, ale nejpozději do jednoho měsíce. Knihovna může vyhovět žádosti, odmítnout žádost (v těchto případech musí vysvětlit důvody odmítnutí a informovat žadatele o možnosti podat stížnost k Úřadu pro ochranu osobních údajů a žádat o soudní ochranu) nebo informovat subjekt údajů o prodloužení lhůty z důvodu náročnosti vyřízení žádosti, což lze maximálně o 2 měsíce (Evropská unie 2023, čl. 12).

Bezpečnostní opatření

Knihovny musí v souvislosti s ochranou osobních údajů nastavit potřebné interní procesy a postupy, pomocí nichž budou své závazky plnit, a to včetně přijímání technických a organizačních bezpečnostních opatření. K organizačním bezpečnostním opatřením se řadí například:

- pověření a proškolení interních i externích zpracovatelů
- ověřování identity pro poskytnutí osobních údajů pouze příslušnému subjektu údajů
- nastavení systému hlášení podezření na porušení zabezpečení osobních údajů
- nastavení postupu hlášení porušení zabezpečení osobních údajů a přijímání postupů ke snížení a odstranění jejich negativního dopadu
- nastavení tzv. politiky čistého stolu a uzamykání obrazovky pracovní stanice při odchodu z pracoviště
- sankce a postihy při porušení povinností při zpracování osobních údajů (interní řešení, smluvní podmínky se zpracovatelem)
- provádění interních a externích auditů
- kontrolní činnosti vedoucích zaměstnanců a pověřených pracovníků

Potřebné je samozřejmě přijímat také technická bezpečnostní opatření jako například:

- používání legálních informačních systémů
- antivirová ochrana používané techniky
- limitování přístupů k osobním údajům pouze na oprávněné osoby
- obnovování přístupových údajů
- řízení systému přístupových oprávnění do informačních systémů
- povinná individuální autorizace před přístupem do informačních systémů
- vícefaktorová autorizace pro externí přístup
- nastavení pravidel autentizace uživatelů
- připojování pouze zabezpečenými technologiemi při vzdáleném přístupu
- šifrovaná e-mailová komunikace s citlivou dokumentací
- zašifrování disků používaných pracovních stanic
- šifrování přenosných médií
- alternativní řešení pro případy výpadku zdrojů energie nebo internetového připojení
- uchovávání záloh dat pro potřeby obnovy na zabezpečeném uložišti
- řízení přístupů do prostor s uloženou dokumentací s osobními údaji
- zabezpečení personální dokumentace v uzamčeném prostoru
- zabezpečení serverů v datovém centru s řízeným přístupem
- politika bezpečných hesel
- preventivní kontrolní činnosti

S opatřeními nelze zapomínat také na uživatele počítačových stanic v knihovnách, např. nastavením anonymního prohlížení webu, zrušením ukládání historie vyhledávání, automatickým mazáním stažených / uložených souborů nebo při poskytování kopírovacích služeb také promazáváním úloh skenerů a tiskáren.

Uvedená opatření pomáhají knihovnám plnit zásady GDPR, tzn. eliminovat nebo minimalizovat rizika zneužití, neoprávněného zpracování, nedostupnosti, neaktuálnosti nebo ztráty osobních údajů.

Kamerové systémy

Pokud jsou prostory knihovny monitorovány kamerovým systémem, je nutné ošetřit jejich používání také z pohledu ochrany osobních údajů. Podle požadavků GDPR mohou knihovny provozovat kamerový systém pouze v odpovídajícím

rozsahu a podle stanovených pravidel, a to jako zpracování osobních údajů nezbytné pro účely oprávněných zájmů správce. Účel musí korespondovat s důležitými, právem chráněnými zájmy správce (např. ochranou majetku před krádeží, vandalismem atp.). Záznamy pak mohou být využity pouze v souvislosti se zjištěním události, která poškozuje tyto uvedené zájmy správce. Knihovna musí kromě povinností informovat o monitorování prostoru (např. značkami) a označovat bezpečnostní incidenty vést také záznam o činnosti zpracování pro kamerový systém. Záznam není třeba nikam odesílat, ale uchovává se pro případnou kontrolu dozorového úřadu. Problematika provozování kamer a kamerových systémů je častým zdrojem dotazů u Úřadu pro ochranu osobních údajů, který se tématu podrobněji věnuje na webových stránkách (Úřad pro ochranu osobních údajů, 2022, článek [K provozování kamer a kamerových systémů](#)).

Spolupráce s dozorovým úřadem

Knihovny se zpravidla nepodílí na zpracování osobních údajů, které by vyžadovalo intenzivní spolupráci s dozorovým úřadem, pokud se nejedná o vyšetřování a řešení nějakého incidentu nebo kontroly. S Úřadem pro ochranu osobních údajů spolupracují knihovny na požádání při plnění jeho úkolů a dále pak při ohlašování případů porušení zabezpečení osobních údajů. Porušení zabezpečení je třeba ohlásit do 72 hodin od okamžiku, kdy se o něm knihovna dozvěděla (Evropská unie 2023, čl. 33). Pro knihovny působí Úřad pro ochranu osobních údajů především jako zdroj oficiálních informací a metodické podpory pro agendu řízení a správy osobních údajů.

Uchování a likvidace osobních údajů

Obecné principy pro uchování a likvidaci osobních údajů jsou popsány v odstavci 39 recitálu Nařízení GDPR tak, že by osobní údaje měly být zpracovány pouze tehdy, nemůže-li být účelu zpracování přiměřeně dosaženo jinými prostředky. Aby se zajistilo, že osobní údaje nebudou uchovávány déle, než je nezbytné, měl by správce stanovit lhůty pro výmaz nebo pravidelný přezkum. Měla by být přijata veškerá vhodná opatření, aby nepřesné osobní údaje byly opraveny nebo vymazány. Osobní údaje by měly být zpracovávány způsobem, který zaručí náležitou bezpečnost a důvěrnost těchto údajů, mimo jiné za účelem zabránění neoprávněnému přístupu k osobním údajům a k zařízení používanému k jejich zpracování nebo jejich neoprávněnému použití (Evropská unie 2023, ods. 39

recitálu). Článek 5 Nařízení GDPR, který shrnuje základní zásady zpracování osobních údajů, stanoví, že mohou být zpracovávány a uloženy pouze po dobu trvání účelu zpracování. Delší dobu mohou být zpracovávány výhradně pro účely archivace ve veřejném zájmu, pro účely vědeckého či historického výzkumu nebo pro statistické účely stanovené právními předpisy. Uchování a likvidace osobních údajů uzavírá celý proces zpracování osobních údajů. K tomu je třeba detailně nastavit veškeré lhůty, které vychází primárně z právních předpisů, které se váží k příslušné agendě, nebo z promlčecích lhůt, které jsou spojené s oprávněnými zájmy správce pro případné soudní spory. V souvislosti s uchováváním a likvidací dokumentace je třeba zohlednit, že většina knihoven je jako veřejnoprávní původce podle zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě povinna vést spisovou službu a vydávat spisový a skartační plán.

Podpůrné materiály a informační zdroje

Při zavádění a kontrole opatření ke splnění podmínek zpracování osobních údajů v knihovnách mohou pracovníkům odpovědným za tuto agendu pomoci odkazy na podpůrné materiály a informační zdroje, které se tématu GDPR věnují. V České republice jsou všechny klíčové informace centralizovány u Úřadu pro ochranu osobních údajů a pro pracovníky knihoven může být užitečná také sektorová příručka představená níže, která jim může poskytnout detailnější pohled na určité procesní záležitosti přímo z knihovnického prostředí. Největší přínosy obou primárních zdrojů lze stručně shrnout následovně:

Webové stránky Úřadu pro ochranu osobních údajů

Nejkomplexnější zdroj oficiálních a aktuálních informací představují webové stránky Úřadu pro ochranu osobních údajů (www.uoou.cz). Slouží jako hlavní informační zdroj, který obsahuje:

- odkazy na základní právní a ostatní související předpisy včetně upřesňujících Pokynů Evropského sboru pro ochranu osobních údajů
- judikatury a výstupy z kontrolní činnosti včetně stanovených sankcí
- aktuality z oblasti zpracování osobních údajů – články, často kladené dotazy, diskutovaná témata, poradnu atp.

Příručka od Knihovnického institutu

V jednotlivých sektorech byly pro snazší aplikaci požadavků GDPR do praxe vytvořeny různé další informační materiály a metodické příručky. Pro knihovny vznikla příručka v roce 2018 pod záštitou Knihovnického institutu podpůrná publikace [Ochrana osobních údajů v knihovnách : příručka pro knihovny](#), (Danielišová, T. et al. 2018), která je zveřejněna na webových stránkách Národní knihovny České republiky. Tato příručka slouží jako hlavní informační zdroj pro:

- identifikaci zpracování, účelů a osobních údajů v prostředí knihoven
- základní přehled rizik při zpracování osobních údajů v knihovnách
- příklady technických bezpečnostních opatření specifikovaných přímo pro knihovny

Závěr

Cílem kapitoly bylo popsat, co je v každé knihovně potřebné ošetřit pro naplnění požadavků na zpracování a ochranu osobních údajů, proto je obsah kapitoly strukturován tak, aby byly zachyceny klíčové body agendy GDPR řešené v knihovnách. Pracovníky knihoven odpovědné za nastavení souladu s právními předpisy v oblasti zpracování osobních údajů by měla kapitola navést k prvotnímu zorientování se v hlavních požadavcích GDPR a pomoci jim při nastavování procesů, popisu postupů i při tvorbě potřebné dokumentace, aby se jim podařilo tyto požadavky naplnit. Zároveň jim může struktura kapitoly posloužit jako základní informační rozcestník, pomocí kterého je možné postupovat při aplikaci nebo při revizi nastavení systému GDPR v knihovnách. Na konci kapitoly jsou uvedeny odkazy na základní informační zdroje, které pracovníkům odpovědným za tuto agendu zprostředkují další potřebné informace. A pokud by nebyla kapitola ani uvedené zdroje dostačující, je vždy možné nastavení agendy prokonzultovat se specialisty, kteří se problematikou GDPR zabývají a mohou při aplikaci požadavků Nařízení GDPR do praxe pracovníkům odpovědným za tuto agendu poskytnout odborné poradenství nebo potřebnou metodickou podporu.

Na závěr je vhodné ještě upozornit, že naplnění požadavků GDPR je jednou z povinností dodržování souladu s právními předpisy všech knihoven, a tudíž i v malých knihovnách je nutné požadované procesy nastavit a následně řádně dodržovat. Například informační povinnost by měly plnit všechny knihovny bez ohledu na svou velikost. Na druhou stranu je pro menší knihovny výhodou, že počet zpracování oproti větším a specializovaným knihovnám bude s ohledem

na rozsah poskytovaných služeb pravděpodobně nižší a některá zpracování zde nebude třeba řešit vůbec.

Celkově je pro řízení a správu agendy také pozitivní, že po zavedení není již fungující systém nadále tak náročné udržovat jako provést prvotní zmapování stavu a nastavit základní procesy.

Seznam bibliografických odkazů:

DANIELISOVÁ, Tereza; DENÁR, Michal; KOVÁŘOVÁ, Pavla (2018). *Ochrana osobních údajů v knihovnách : příručka pro knihovny*. Online. Národní knihovna České republiky – Knihovnický institut, 2018. ISBN 978-80-7050-707-0. [citováno 2023-08-19]. Dostupné z: <https://ipk.nkp.cz/docs/gdpr/prirucka-gdpr>

Evropská komise (2023). *Balíček aktu o digitálních službách*. In *Shaping Europe's digital future*. Online. [citováno 2023-08-19]. Dostupné z <https://digital-strategy.ec.europa.eu/cs/policies/digital-services-act-package>.

Evropský sbor pro ochranu osobních údajů (2020). *Pokyny č. 05/2020 k souhlasu podle nařízení 2016/679*. [citováno 2023-08-19]. Dostupné z: https://edpb.europa.eu/sites/default/files/files/file1/edpb_guidelines_202005_consent_cs.pdf

Evropská unie (2023). Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2016/679 ze dne 27. dubna 2016 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů a o zrušení směrnice 95/46/ES (obecné nařízení o ochraně osobních údajů). In *EUR-Lex*. [citováno 2023-08-19]. Dostupné z: <http://data.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>

GDPR.EU (©2023). *Data Processing Agreement (Template)*. Online. [citováno 2023-08-19]. Dostupné z: <https://gdpr.eu/data-processing-agreement/>

Úřad pro ochranu osobních údajů (©2013). *Cookie lišty a udělování souhlasu*. Online. [citováno 2023-08-19]. Dostupné z: https://www.uoou.cz/vismo/zobraz_dok.asp?id_org=200144&id_ktg=6912&submit.x=5&submit.y=11

Úřad pro ochranu osobních údajů (©2013). *Sdělení EDPB k EU & USA Data Privacy Framework*. Online. [citováno 2023-08-19]. Dostupné z: <https://www.uoou.cz/sdeleni-edpb-k-eu-amp-usa-data-privacy-framework/d-56922>

Úřad pro ochranu osobních údajů (©2013). *Právní předpisy*. Online. [citováno 2023-08-19]. Dostupné z: <https://www.uoou.cz/pravni-predpisy/ds-1257/p1=1257>

Úřad pro ochranu osobních údajů (2022). *K provozování kamer a kamerových systémů*. Online. [citováno 2023-08-19]. Dostupné z: <https://www.uoou.cz/k-nbsp-provozovani-kamerovych-systemu/d-29535/p1=1099>

Zákon č. 89/2012 Sb. občanský zákoník, 2012. In *Zákony pro lidi*, akt. Znění od 01. 06. 2023. [citováno 2023-08-19]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>

Zákon č. 110/2019 Sb. o zpracování osobních údajů, 2019. In *Zákony pro lidi*, akt. Znění od 24. 04. 2019. [citováno 2023-08-19]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2019-110>

Zákon č. 111/2019 Sb. kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o zpracování osobních údajů, 2019. In *Zákony pro lidi*, akt. Znění od 24. 04. 2019. [citováno 2023-08-19]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2019-111>

Zákon č. 127/2005 Sb. o elektronických komunikacích a o změně některých souvisejících zákonů (zákon o elektronických komunikacích), 2023. In *Zákony pro lidi*, 01. 07. 2023 – 31. 12. 2023. [citováno 2023-08-19]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2005-127>

Zákon č. 480/2004 Sb. o některých službách informační společnosti a o změně některých zákonů (zákon o některých službách informační společnosti), 2023. In *Zákony pro lidi*, akt. Znění od 23. 03. 2023. [citováno 2023-08-19]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-480>

Seznam zkratk

DGA	Data Governance Act
DPA	Data Processing Agreement
DPIA	Data Protection Impact Assessment
EU	Evropská unie
GDPR	General Data Protection Regulation
ÚOOÚ	Úřad pro ochranu osobních údajů

Učící knihovník v knihovně pro děti a mládež

Pavλίna Lišovská

Knihovna Jiřího Mahena v Brně

cdc@kjm.cz

Abstrakt

Tato kapitola je zaměřena na knihovnickou práci se specifickou cílovou skupinou dětí a mládeže. Dětské čtenářství se v průběhu života dítěte velmi dynamicky rozvíjí, získané čtenářské kompetence a naučené čtenářské strategie pak člověk využívá nejen při čtení pro zábavu, ale také při vzdělávání či práci v pozdějším věku. Uvědomění si, kdo je čtenář a jaké jsou fáze rozvoje čtenářství, je nejen pro rodiče a učitele, ale také pro knihovníky stěžejní záležitostí při koncipování aktivit směřovaných k této rozmanité cílové skupině, proto se v úvodní podkapitole budeme zaměřovat právě na tuto problematiku. Pestrost této čtenářské skupiny netkví jen v jejím věkovém rozložení, ale zejména v požadavcích kladených na učící knihovníky, kteří se těmto uživatelům knihoven věnují. V jednotlivých podkapitolách budeme reflektovat nároky na osobnost i dovednosti a kompetence knihovníka v knihovně pro děti a mládež a zejména možnosti komunikace s dětskými a dospívajícími čtenáři, resp. s jejich zákonnými zástupci. V širším rozsahu také představíme v rámci jedné z podkapitol aktivitu, jež knihovny pro děti a mládež připravují – fokus však bude směřovat k aktivitám celostátního rozsahu. Další stěžejní částí bude rovněž významná spolupráce škol a knihoven a jejich reflexe v kontextu kurikulárních dokumentů a práce s nimi v knihovně. V neposlední řadě zde bude pojednáno o budování fondu v knihovně pro děti a mládež a práci s dětským čtenářem během doporučování literatury.

Klíčová slova

učící knihovník – knihovny pro děti a mládež – dětské čtenářství – vývoj čtenářství – kompetence učícího knihovníka – práce s dětským čtenářem – spolupráce škol a knihoven

Abstract

This chapter is focused on library work with a specific target group of children and youth. Children's reading develops very dynamically in the course of life, acquired reading competences and learned reading strategies are then used not only when reading for fun, but also during education or work at a later age. Realizing who a reader is and what the stages of reading development are, is a key issue not only for parents and teachers, but also for librarians when designing activities aimed at this diverse target group, so we will focus on this issue in the introductory subsection. The diversity of this reading group lies not only in its age distribution, but especially in the demands placed on teaching librarians who deal with these library users. In the individual sub-chapters, we will reflect on the demands on the personality as well as the skills and competences of a librarian in a library for children and youth, and in particular the possibilities of communication with children and teenage readers, respectively, with their legal representatives. On a broader scale, we will also present the activities prepared by libraries for children and youth in one of the subsections – however, the focus will be on activities of a national scale. Another key part will also be significant cooperation between schools and libraries and their reflection in the context of curricular documents and work with them in the library. Last but not least, building a fund in the library for children and youth and working with children's readers during literature recommendations will be discussed here.

Key words

teaching librarian – libraries for children and youth – children's reading – development of reading – competences of the teaching librarian – work with children's readers – cooperation between schools and libraries

1 Vývojové fáze dětského čtenářství a možnosti jeho podpory v knihovnách

1.1 Obecně o vývoji čtenářství

Ačkoliv by se to mohlo jevit jako naprosto banální, chce-li jedinec uspět v rámci společnosti, musí rozvíjet své dovednosti, kompetence a schopnosti. K těmto nepostradatelným dovednostem patří i schopnost komunikovat a získávat informace, a to jak v rámci interakce s jinými lidmi, tak také ze čtených textů. Už od nejtěššího věku by měly být děti vedeny k tomu, že informace lze získávat z různých zdrojů a je nutné je následně i zpracovat a interpretovat.

Pokud bychom zkoumali, kdo je to čtenář, pak můžeme jako základní definici využít např. tuto, která říká, že čtenářem je „... *jednak ten, kdo ovládá techniku čtení, čte v běžných životních situacích texty rozmanité povahy a v potřebné míře jim rozumí; jednak ten, kdo na základě vnitřní i vnější motivace čte knihy, případně jiné texty, systematicky je vyhledává a zájem o četbu deklaruje.*“ (Gejgušová I. 2011, s. 13) Čímž se dostáváme k tomu, že pro čtenářství je nejen důležité ovládnutí techniky čtení, ale také ovládnutí strategií porozumění čtenému textu.

Zajímavým podnětem k zamyšlení je následující výrok, který sděluje, že „*dítě se čtenářem nerodí, dítě se čtenářem stává.*“ (Smetáček 1973, s. 75) Vztah ke čtenářství se u dětí rozvíjí zpočátku na základě poslechu, sluchové vjemy přicházejí už v prenatálním období a více jich dítě vnímá po narození, kdy poslouchá hlasy okolo sebe, různá říkadla, básničky, vyprávěné či čtené pohádky a příběhy aj., s postupně narůstající recepční náročností během vývoje v předškolním a školním období. Prožité emoce při poslechu či četbě mohou být velmi hluboké – dítě prožívá radost, smutek, zklamání, naději, očekávání, vnitřně interaguje s protagonisty příběhů, (ne)ztotožňuje se s nimi, představuje si sám sebe na jejich místě, dotváří si slyšené i čtené příběhy ve své mysli pomocí fantazie; příběhy, jež ho zaujmou, si svou vlastní dětskou kreativitou přenáší do reálného života a „hraje si na ně“.

1.2 Vývojové fáze dětského čtenářství

Aby učící knihovník dovedl vhodně a přiměřeně nastavit vzdělávací a kulturní aktivity pro děti a mládež, je zapotřebí proniknout do specifik vývojových fází čtenářství v tomto věku. Jedna z periodizací vývoje dětského čtenářství dle Tomana rozděluje čtenářské etapy dle věku dítěte na:

Předčtenářskou etapu (od narození do konce předškolního věku)

- **Mladší děti (do 3 let věku)** – seznamování se s objektem knihy, listování, prohlížení obrázků, role posluchače; popěvky, říkanky, lepopela. Čtení symbolů – předchází pozdějšímu čtení abecedy. Předčítání je důležitou motivací pro budoucnost malého čtenáře – seznamují se s principem čtení, etapovití příběhů, zákonitostmi jednoduchých příběhů. Vnímají prožitky bezpečí a sounáležitosti s tím, kdo předčítá. Nenásilná výchova k důležitým hodnotám skrze příběhy (dobro–zlo). Vnímání hlasu a intonace vypravěče, rozšiřování slovní zásoby, nácvik správné výslovnosti díky opakování slov.
- **Starší děti (věk 3–6 let)** – poslech pohádek, zvířecí motivy, kouzelné pohádky, příběhy ze života děti (jednoduché). První encyklopedie, obrázkové publikace. Důležitá je emocionální prožitkovost během čtení, axiologická výchova, “humanizace” dítěte. Velkou roli má obrazotvornost a představitost – silný rozvoj fantazie. Nenásilná forma učení díky příkladům v knihách a příbězích – stimulující faktor k imitování a napodobování kýženého chování. Otázky proč a jak a nacházení odpovědí v literatuře – zdroj uspokojení potřeb vědět, znát a rozumět. Synkretické vnímání. Prožívání emocí z příběhů v reálném čase (prezentismus) – tzn. směje se, když je veselá scéna, hned poté se bojí, když je zde děsivá postava, při následné scéně s pozitivní postavou strach mizí apod. Animismus (tj. ožívování neživých předmětů a přisuzování lidských vlastností jako samozřejmost). Umí se vžít (kontemplotovat) a sžít (identifikovat) s hrdiny příběhů.
- V obou etapách jde primárně o pozitivní utváření vztahu dítěte k četbě. Značný prostor pro formování názorů dítěte, při nesprávném podchycení možno i chybných (dítě funguje na prekonceptech, neuvažuje logicky, pouze usuzuje na základě dosavadních zkušeností, tedy si může situace a jevy nevhodně vyložit).
- Předčtenáři v knihovně jsou důležitými uživateli – při úspěšné spolupráci s rodinou a mateřskou školou dochází k rozvoji zájmu o knihu a čtení, pro dítě je navíc knihovna místem, kde může své čtenářské zážitky prožívat a nacházet tam další čtenáře. Knihovny napomáhají rodinám poskytovat více času na čtenářské aktivity a uspokojení této potřeby u dětí a zároveň sleduje s mateřskými školami stejný výchovně-vzdělávací cíl u dítěte. Rozvoj čtenářské pregramotnosti.
- S těmito dětmi nejčastěji komunikujeme skrze jejich rodiče, blízké osoby nebo paní učitelky z mateřských škol, nepřicházejí do knihoven nikdy bez doprovodu, tedy komunikace s nimi je zejména v rané fázi zprostředkovaná.

Čtenářskou etapu (spojena se školním věkem)

- Zde se dítě učí v první fázi dovednosti čtení, osvojuje si základy techniky čtení a porozumění čtenému textu – jedná se o činnost a etapu velmi náročnou.
- **Mladší školní věk (prepubescence – 1. fáze 6–8 let, 2. fáze 9–10 let)** – zpočátku převažuje dozrívající zájem o útvary a žánry z předcházejícího období, zejména o poezii, posléze rozšíření zájmu o autorské a nonsensové pohádky, bajky, pověsti aj. Od cca 10 let zájem také o dobrodružné a detektivní příběhy, uměleckonaučnou literaturu, hrdiny podobného věku, jako je sám čtenář. Rozvoj poznávacích procesů v kvantitativním i kvalitativním měřítku, racionálnější uvažování, prohloubení paměťových procesů v důsledku učení. Stabilizace pozornosti (udrží ji delší dobu). Rozvoj fantazie, myšlení začíná být více logické. Rozvoj slovní zásoby a jazykových schopností a řeči. Vyšší emoční inteligence, prohlubování mezilidských vztahů, sebeobjevování a sebeuvědomění. Citelný rozvoj morálního vnímání, důležitost hry v tomto období neklesá, stále je potřebná pro učení a atraktivitu této náročné činnosti. Rozvíjí se již čtenářská gramotnost.
- **Starší školní věk (pubescence – 1. fáze 11–12 let, 2. fáze 13–15 let)** – razantní odklon od žánrů minulého období – tito čtenáři potřebují spatřovat v knihách silné hrdiny, neboť jsou jim vzorem, zajímají se o náročnější témata, objevují se v jejich zájmu příběhy s motivy lásky, dospívání. Dále je velký zájem o fantasy, sci-fi. Renesanci zažívá zájem o encyklopedie a naučnou literaturu. Výrazné změny nejen ve fyzické stránce jedince, ale také ve vývoji psychickém. Rozvoj myšlení, paměti, poznávacích procesů, ale naproti tomu emoční nestabilita a utváření nové identity, kým pubescent je a kým se cítí být. Nové autority, výrazný příklon k vrstevnickým skupinám a názorový odklon od rodičů a pedagogů či dalších obecných autorit. Čtenářské kompetence se proměňují. Potřeba literárního vzoru-hrdiny. Literatura je pro pubescenty modelem reálného světa, promítají si do ní své problémy a hledají odpovědi, jak je vyřešit. Proměna oblíbenosti literárních žánrů. Čtení je pro ně nezdědilaným zdrojem získávání zkušeností, dobrodružstvím, ukazatelem rozumových schopností a předpokladem pro další vzdělávání a školní úspěšnost (toto si ale ne všichni plně uvědomují či přiznávají), starší školáci pak vnímají čtení jako prostředek rozvoje komunikace. (Homolová K. 2009; Toman J. 1999; Homolová K. 2013)
- Jistým fenoménem jsou pak v tomto období **pubescentní nečtenáři**. U dospělé populace lze rozlišovat tyto skupiny čtenářů: *nečtenáře* (0 knih ročně), *sporadické čtenáře* (1–6 knih ročně), *pravidelného čtenáře* (7–12 knih ročně)

a častého čtenáře (13 a více knih za rok). Dále lze určit i čtenáře silného (25–49 knih ročně) či čtenáře vášnivého (50 a více přečtených knih během jednoho roku). U dětí je nutné přihlížet k tomu, že institucionalizovaná nutnost či povinnost číst ve škole dost razantním způsobem znemožňuje úspěšnou aplikaci této škály na dětské čtenáře, proto by její využití bylo silně zavádějící. (Trávníček J. 2008, s. 207) Chaloupka (2002) pak dodává, že na nečtenáře lze pohlížet jako na ty jedince, kteří ve svém systému osobnostních potřeb nemají potřebu číst zabudovánu jako nedílnou součást každodenních aktivit, tudíž se bez čtení obejdou. Toman pak dodává, že dětský nečtenář je ten, kterého nebaví čtení beletrie a neshledává čtení jako zábavnou aktivitu, necítí potřebu vyprávět si s dalším člověkem o čtenářské zkušenosti a prožitcích, nečte nebo čte minimálně, a pokud čte, je jeho výběr literatury v základu brakový a velmi triviální – vyhledává knihy pro mladší věkové kategorie, doporučenou školní četbu považuje za zbytečnou a má k ní negativní postoj. Texty nedovede interpretovat nebo jen s velkými obtížemi, chybí mu dostatečná slovní zásoba a jeho oblíbenějšími činnostmi před čtením jsou technologie a pasivní sledování televize, videí, sociálních sítí či poslech hudby. (Toman J. 2009)

Dětské čtenářství a jeho vývoj je však stejně individuální záležitost u každého jedince, jako je rozvoj řeči, myšlení a dalších dovedností a schopností. „Každé dítě potřebuje odlišně dlouhou dobu na zvládnutí techniky čtení. Neexistuje univerzální pravidlo (časový harmonogram), podle kterého bychom se mohli řídit.“ (Havlínová, H. 2019, s. 14) Záleží na velkém množství faktorů, které ovlivňují rozvoj čtenářské dovednosti, a zároveň i vztahu ke čtení jako takovému. V současné době není žádnou výjimkou nahrazování „statické“ knihy „živými“ technologiemi (děti spíše znají monitory počítače či televize a mobily než knihu), proto mívají malí čtenáři občas cestu ke knize ještě ztíženější, neboť jim knihy neposkytují ty vjemy, které žádají. Děti jsou multimédií obklopeny dnes a denně nejen v domácím prostředí, ale také v obchodech či na různých veřejných prostranstvích, kde jsou blikající billboardy apod. Atraktivnost nikterak se neprojevující knihy se snižuje, ze všech stran útočící zvuky a obrazové vjemy přehlušují tiché rozjímání nad knihou a narušují vztah mezi čtenářem (či posluchačem) a předčítající (či vyprávějící) osobou. „Děti sice hodně vidí, ale málo vyprávějí (nemají komu nebo to neumí), málo zpívají (přitom zpěv má vliv nejen na citový život, ale i na výslovnost, zřetelnost a intonaci řeči). Výchova poslechem a vyprávěním pohádky od mateřské školy a psaním a čtením od základní školy souvisí s rozvojem poznávacích procesů a schopností dětí nejen díky výběru kvalitní četby, ale i díky zdokonalování mluvy a psaní.“ (Lepilová K. 2014, s. 7–8)

Z výše uvedeného vyplývá, že snaha učících knihovníků o kultivaci

čtenářství dětí tím, že se s nimi nahlas čte, hovoří se s nimi o přečteném, hledají se (skryté) významy textu, děti se učí argumentaci a dalším dovednostem, je zcela validní, ba i potřebnou činností a na akcích pro děti (ať už se jedná o akce pro veřejnost či školní kolektivy) jde o samozřejmou součást vzdělávacích programů.

1.3 Role knihoven v podpoře vývoje dětského čtenářství

Mylně bychom se pak mohli domnívat, že za rozvoj čtenářství je odpovědná pouze rodina či škola. Je pravdou, že „... rodina hraje v rozvíjení vztahu dítěte ke knize a čtenářství primární úlohu. její působení lze chápat jako jeden z důležitých faktorů primární literární iniciace.” (Švamberk Šauerová M. 2015, s. 43) Avšak Trávníček (2014, s. 43) mj. uvádí při vymezení pojmu čtenářství, že čtenářství je „... plánovité a cílené rozvíjení četby zejména za pomoci školy, knihoven a jiných vzdělávacích institucí...” a dodává, že do celého procesu zasahují i nejrůznější organizované aktivity mnohých institucí a podpůrné čtenářské kampaně. Myšlenka knihoven a jejich aktivit na podporu dětského čtenářství je zde silně patrná a knihovny se skutečně stávají a jsou partnerem škol i rodin v cestě za podporou čtenářství u dětí a mládeže.

Knihovny nabízejí kulturně-vzdělávací akce pro rozmanité cílové skupiny dětí i mládeže, a to jak z řady veřejnosti, tak i pro skupiny školní. Děti se akcí mohou účastnit samostatně i v doprovodu dospělé osoby či svých přátel. Toman (1999, s. 22) pak upozorňuje ve své publikaci na skutečnost, že aktivity, jichž se dítě účastní v prostředí knihovny, jsou založeny na dobrovolné účasti daného jedince, nenesou negativní emoce v podobě nutné povinnosti a pro dítě či dospívajícího poskytují zábavu a nenásilnou populárně-naučnou formu vzdělávání. Vášová pak uvádí, že úkolem knihovníků je poskytovat dětským čtenářům zázemí a podporovat jejich vztah ke knize a pozitivně působit na jejich čtenářské chování. (Vášová L. 1995, s. 5)

Výhodou knihoven při podpoře dětského čtenářství je jejich dostupnost (časoprostorová i finanční – roční členství v knihovně stojí výrazně méně finančních prostředků než nákup knih do domácí knihovničky dítěte). Navíc pestrost fondu poskytuje prostor pro utváření čtenářských preferencí a budování literárního vkusu. Dítě zde má bezpečné zázemí, kde si nemusí hájit svůj výběr, může zde pobývat dobrovolně, nenuceně v rámci svého vlastního volného času. (Toman J. 1999, s. 22)

Právě to, že knihovny jsou pro děti a mládež (a nejen pro ně!) bezpečným prostorem, dává knihovníkům potřebné zázemí pro možnost formování těchto

čtenářů. Pomocí osobních rozhovorů s nimi jim můžeme poskytnout cenné rady při výběru knih, můžeme validovat jejich výběr, zapojit je do rozhovoru o knihách tím, že vyslechneme jejich názor a necháme je převyprávět, co se jim na knize líbilo či co je naopak odrazovalo od čtení a společně hledat další publikace, můžeme je vhodně nasměrovat na literaturu jiné úrovně (postupně ztěžovat náročnost čtených textů doporučením další literatury). Naše rady mohou být počátkem pro objevování dalších žánrů, autorů, titulů, jsme jakýmsi facilitátorem celého procesu. Naše intervence má moc způsobit v životě dětského a dospívajícího čtenáře nejrůznější důsledky – ten základní je však ten, že na rozdíl od nich v určité fázi života máme lepší přehled v literatuře, a tudíž jim můžeme přinést do života tu správnou knihu ve správné chvíli, protože budeme umět poradit.

Podíváme-li se však na význam knihoven ze strany aktivit, které na podporu čtenářství a čtenářské gramotnosti pořádají, lze zcela objektivně konstatovat, že knihovny v současné době organizují a realizují celou řadu úspěšných projektů k tomu určených, a to jak na úrovni ryze místní, specifické pro danou obec či město, tak i na úrovni celostátní. V následující části se zaměříme na projekty celostátního charakteru, jež knihovny pro děti a mládež do svého portfolia akcí již řadu let zařazují.

2 Knihovnické aktivity na podporu dětského čtenářství na celostátní úrovni

Nejsnazší cestou, jak ukázat dětem a mládeži, že čtení není zastaralý přežitek, ale hodnotná činnost přinášející užitek, je jít vlastním příkladem. Pokud jsou děti ve čtenářsky podnětném, bezpečném prostředí, je pro ně výrazně snazší hledat si ke knihám cestu. Vidět jiné číst podněcuje zvědavost už u nejmenších dětí, kniha se sice nehýbe, ale sdílená čtenářská zkušenost s předčítající osobou v nich zůstává, budou si pamatovat, že to byl příjemně strávený čas, že měly intimní chvíli jen pro sebe a toho druhého.

Dalším zdrojem podnětů ke čtenářství jsou aktivity podporující tuto činnost – různé dílny čtení, čtenářské výzvy a soutěže, kreativní tvorba záznamů z četby, book journaly a mnohé další. Motivovaný čtenář pak postupně objevuje svět knižních příběhů či naučných knih a přes prvotní nesmělé kroky a metodu pokus–omyl vytříbí svůj čtenářský vkus natolik, že dovede samostatně (cíleně a často i zasvěceně) vybírat pro sebe četbu.

Většina velkých celostátních aktivit na podporu dětského čtenářství je zaštiťována odbornými knihovnickými organizacemi, platformami či kluby, jimiž

jsou např. SDRUK, Klub dětských knihoven SKIP ČR, Centrum dětského čtenářství apod. Pomyslně (a z části nepřesně) můžeme akce dělit na knihovní (podle lokace na místní či celostátní) a neknihovní (zaměřují se nejen na děti, ale i na další rodinné příslušníky těchto dětí).

Je nasnadě, že každá knihovna si akce a aktivity přizpůsobuje dle svých možností a podmínek (prostory, finanční prostředky, personální kapacity). Cílem této podkapitoly je seznámit čtenáře s velkými akcemi, které se postupně z malých pilotních ročníků po letech existence vyvinuly ve velké akce s přesahem do celé České republiky a nezřídka i do zahraničí. Níže uvedený výčet akcí podporujících dětské čtenářství je výběrový, ale nikoliv plně vyčerpávající.

2.1 Noc s Andersenem

Tato akce vznikla v roce 2000 v Knihovně Bedřicha Beneše Buchlovana v Uherském Hradišti. O rok později se nocovalo již ve 40 knihovnách (Svaz knihovníků... ©2010–2015a) a postupně se rozšířil počet nocujících míst i účastníků, těch bylo např. v roce 2023 úctyhodných 103 000. (Svaz knihovníků... ©2010–2015b) Kouzelná pohádková noc je pro účastníky se děti naplněna tematickými aktivitami, soutěžemi a hrami a vše je završeno právě přenocováním v dané knihovně (někde pořádají „andersenovská“ odpoledne, nenocují – obvykle kvůli kapacitám knihovny či personálnímu zajištění). Klub dětských knihoven SKIP ČR šířil prostřednictvím svých regionálních předsedkyň informace o tomto projektu dále, a tak se zrodila myšlenka hlasitého nočního předčítání v knihovně, sdílení čtenářského prožitku a motivace k dalším čtenářským dobrodružstvím. Každý ročník je možné vztáhnout k některému z významných výročí autorů knih pro děti a mládež nebo vydané knize apod. Původně jen česká záležitost se díky krajanským spolkům a kolegům ze zahraničních knihoven a škol dostala i do zahraničí a rovněž zde se stala oblíbenou aktivitou na podporu dětského čtenářství – nocuje se v několika desítkách zahraničních zemí celého světa. Akce je podporována i dalšími médii (Rádio Junior, různé české časopisy), nakladatelstvími (Albatros atd.), v rámci kampaně je pak udělena Cena nočních spáčů. Datum konání je obvykle v nejbližším okolí výročí narození H. Ch. Andersena – tedy na přelomu března a dubna.

2.2 Noc bez Andersena

Obdobou „andersenovského“ nocování pro mládež je Noc bez Andersena. Součástí nocování v knihovně je pak program, který si mládež určuje sama, není

nezbytně nutně striktně organizován knihovníky, ti jsou zde ve funkci dozoru, partnera. Hrají se larp, deskové hry, únikové hry, plní se různé výzvy. Součástí může být i řada tematických přednášek a samozřejmě vrstevnické diskuze na rozličná témata. Poprvé byla tato akce uspořádána v roce 2016 v Brně a Praze. Datum konání je volné.

2.3 BOoK!con

V roce 2013 byl uspořádán v Městské knihovně v Dobříši Fantasy víkend v knihovně (FvVK), v roce později došlo k přejmenování na BOoK!con a v roce 2017 začaly tuto akci ve svých podmínkách realizovat další knihovny. Jedná se o akci prezentující zejména fantasy a sci-fi literaturu, na níž účastník může prožít různé workshopy, přednášky, hraní deskových her, RPG (Role-Playing Games), Dračí doupě, DnD a spolupráci s herními vývojáři, kteří přinášejí do knihovny např. virtuální realitu s hrami pro 1–4 hráče. Vystupujícími jsou i spisovatelé, komiksoví kreslíři a další. (BOoK!con ©2022)

2.4 Kde končí svět?

Tento projekt vznikl v roce 2000 jako výsledek jednání Klubu dětských knihoven SKIP, cílem bylo zastřešit rozmanité aktivity podporující dětské čtenářství pod ucelený koncept, aby vynikl význam, jež tyto aktivity mají. Projekt probíhá jako bienále, má tedy dvouletou periodicitu – během ledna až dubna probíhají akce na místní úrovni, v květnu pak na úrovni regionální a celostátní přehlídka a pasování Rytířů krásného slova probíhá v červnu. Poté je roční pauza.

Projekt se snaží sjednotit a slavnostně završit aktivity knihoven pro děti a mládež, jež se do projektu přihlásí a ctí v jejich rámci ročníkové téma (v ročníku 19/20 bylo tématem *Labyrint světa, Komenský a ráj knížek*; v ročníku 21/22 byla tématem *Dobrá zpráva*). Právě společné prezentace aktivit, výměna zkušeností a inovace, jež s sebou toto přináší, slouží k rozvoji a podpoře čtenářství v knihovnách. Nejlepší aktivity jsou pak oceněny na slavnostním ceremoniiálu.

Aktivity se dělí do 4 základních kategorií – dětské čtenářství; literární soutěže; výtvarné soutěže a literárně-dramatické aktivity. V rámci regionů pak proběhne přehlídka toho nejzajímavějšího, co v projektu vzniklo, a jsou vybráni ti, kteří za svou činnost dostanou příležitost být slavnostně pasováni na rytíře Řádu krásného slova. Toto slavnostní završení probíhá v Praze, obvykle v Klementinu či na Pražském hradě. Zároveň s dětmi jsou oceněni i vybraní interpreti a autoři

knih pro děti a mládež. (Svaz knihovníků... 2022a)

2.5 Den pro dětskou knihu

25. listopadu 2006 proběhl v Městské knihovně v Děčíně nultý ročník této aktivity. Celodenní akce, na jejíž přípravě a organizaci se podílela téměř celá knihovna a dobrovolníci z místního gymnázia, si získala oblibu u místních čtenářů a od toho roku zde probíhá již pravidelně. Od roku 2007 se rozšířila do dalších míst ČR, v současné době se zapojuje každoročně cca 120 knihoven. Cílem tohoto projektu je poukázat na kvalitní literaturu pro děti a mládež, ukázat rodičům, že darovat knihu k Vánocům je smysluplné a trávit společný volný čas a relaxovat je základem pro udržování rodinné pohody. Akce bývá prodejní, jelikož jsou do její realizace zapojeni také místní oslovení knihkupci či nakladatelé, rodiče si tedy mohou přímo na ní v knihovně zakoupit vybrané knižní tituly. V neposlední řadě je to rovněž akce, jež může přinášet knihovnám benefit v podobě propagace a dobré prezentace – knihovna je zde postavena do role nápomocného partnera rodičů, kvalitního rádce, navíc zde mohou rodiče i děti zjistit, že knihovny nejsou jen místem půjčování knih, ale dá se tu zažít mnohem více zážitků. K akci vzniká řada propagačních materiálů, jež knihovny získají tím, že se zaregistrují na webových stránkách akce. Termín akce není přesně určený, ale obvykle je to sobota před první adventní nedělí, aby se navázalo na předvánoční atmosféru. (Svaz knihovníků... 2022b)

2.6 Bookstart – S knížkou do života

Tato dlouhodobá celostátní aktivita na podporu předčtenářské gramotnosti a čtenářství má svůj původ v zahraničí, kde má již mnohaletou tradici. Základ položila Velká Británie již v roce 1992. Přípravná fáze projektu v ČR probíhala v roce 2017, o rok později byl projekt oficiálně spuštěn. Na počátku bylo zapojeno cca 120 knihoven, tyto knihovny pak v pilotním ročníku rozdávaly čtenářské sady pro novorozené děti (sad bylo vydáno cca 10 000 ks), do nichž připravilo nakladatelství TRITON speciální knihu Předčítánky. V dalších ročnících se počet zapojených knihoven zvyšoval, přestože již nebylo získání sad zdarma, ale knihovny je musely na své náklady pořizovat. V roce 2021 byla zahájena další etapa projektu, jež aktualizovala sady pro nejmenší děti 0–3 roky, a byly vytvořeny sady pokračovací, jež jsou určeny pro děti ve věku 3–6 let.

Každá knihovna si pak může doprovodné akce uzpůsobit dle svých

podmínek, bývají pořádána setkání s pediatry, logopedy, výživovými poradci a dalšími odborníky, ale také bývají aktivity uzpůsobeny přímo pro nejmenší děti, pro něž je připravován interaktivní program s vybranou knihou. Projektový tým čtvrtletně vydává také *Zpravodaj S knížkou do života*, kde informuje o uskutečněných aktivitách a zkušenostech knihoven s tímto projektem. Součástí zpravodaje jsou také příklady dobré praxe, doporučení na osvědčené a vyzkoušené knižní tituly.

Podmínkou pro vstup knihovny do projektu je institucionální členství ve SKIP ČR, vyjednání podpory u zřizovatele, objednání a zakoupení dárkových setů a jejich následné předání, uspořádání min. 4 akcí pro rodiče s dětmi ročně a další. ([Bookstart...] [b.d.]; Přispěvatel... 2021)

2.7 Poprvé do školy – Poprvé do knihovny

Tento projekt vznikl v roce 2003 v Knihovně Jiřího Mahena v Brně. Jedná se o podporu začínajících čtenářů v prvních ročnících na základní škole. V rámci akce probíhá několik na sebe navazujících aktivit – v podzimní části jsou děti pasovány na rytíře knih a na čtenáře knihovny – tato část programu má část pro školní kolektivy a část pro širokou veřejnost, v rámci aktivit podzimu jsou pak připraveny výtvarné soutěže, registrace pro žáky prvních tříd ZŠ zdarma; pasování probíhá vždy v Týdnu knihoven. V jarní části projektu se pak král nebo královna knih dostaví na setkání s dětmi do jejich školy nebo děti přijdou do knihovny za nimi, je pro ně připraveno několik úkolů k vybrané knize a král či královna zkouší, co se v mezidobí, kdy se neviděli, děti nového naučily a jak zvládají abecedu, čtení a další dovednosti. Na závěr jarní části pak probíhá slavnost Klíčování, což je interaktivní program, kde děti musí zachránit království knih a prokázat své znalosti abecedy a další schopnosti. Pokud děti úkoly splní, jsou jim předány symbolické klíče od království knih a Knižka pro prvňáčka (více o tomto projektu dále). Některé knihovny se více zaměřují na pasování prvňáčků, další doprovodné akce nepořádají nebo mají své vlastní unikátní varianty. (Knihovna Jiřího Mahena v Brně [b.d.]

2.8 Už jsem čtenář – Knižka pro prvňáčka

Ve školním roce 2022/2023 proběhl již 15. ročník tohoto celostátního projektu na podporu čtenářství u začínajících čtenářů v prvních třídách ZŠ. Pro zapojení se do projektu musí knihovna splnit podmínku institucionálního členství ve

SKIP ČR, realizovat alespoň jedno setkání s dětmi během školního roku, kde bude hravou formou podpořen jejich vztah ke čtení a knihám, a uspořádat další aktivity na podporu čtenářství (např. besedu s autorem, výstavu, veřejné čtení apod.). Knihy mohou sloužit, jak bylo uvedeno na příkladu výše, jako odměna za celoroční práci dětí a jejich snahu zdokonalit své čtenářské dovednosti.

Projekt je specifický tím, že každý rok tvoří knihu jiná autorská dvojice spisovatele a ilustrátora. Kniha pak po další 3 roky od svého vydání není šířena žádnou distribuční knihkupeckou sítí, jedná se tedy o exkluzivní dárek pro začínající čtenáře. Knihovny si pro zapojené žáky knihy pořizují za nízký poplatek. Jako doprovodný materiál jsou k dispozici např. Pasovací glejty či pracovní listy (každý rok se toto mění). (Svaz knihovníků... 2023a)

2.9 Lovci perel

Projekt zaměřený na rozvoj čtenářské gramotnosti u dětí vznikl v roce 2010 v Knihovně města Hradce Králové. Primárním cílem je motivovat děti k pozornému čtení knih a využívání získaných informací z četby. V současné době jsou do projektu zapojeny i školy, které si Lovce perel adaptovaly pro své potřeby a rozšířily tak čtenářskou základnu o další děti, jež by jinak do prostředí knihovny neměly důvod přijít. Knihy zapojené do projektu jsou na hřbetech označeny speciální samolepkou. Pokud si ji čtenář půjčí, obdrží k ní i kartu se sadou otázek, na něž musí během čtení hledat odpovědi. Pokud je karta správně vyplněna, získává čtenář perlu na svůj náhrdelník. Pokud hráči odpovědí i na speciální bonusové otázky zaměřené na zamyšlení, mohou získat i herní peníze (moriony), jež následně smění za odměny.

V roce 2023 je zapojeno 370 knihoven, 191 škol, téměř 7 400 čtenářů a je zpracováno více než 4 200 knih (pro srovnání – z archivních materiálů – v roce 2021 bylo registrováno v projektu 268 knihoven, 123 škol, více než 4 600 čtenářů a zpracováno téměř 3 400 knih). (Knihovna města Hradce Králové ©2023)

2.10 Kamarádka knihovna

Jedná se o již ukončený projekt, který fungoval od roku 2007. V tomto projektu udělovaly vysvědčení své knihovně samotné děti. Soutěžními kritérii, jež byly dětmi posuzovány, byla tato: spokojenost s knihovnou, týdenní provozní doba, procento registrovaných dětských čtenářů do 15 let z počtu dětí v obci, počet výpůjček na 1 registrovaného dětského uživatele, počet kolektivních akcí pro děti,

delších než 30 minut, přírůstek knihovního fondu oddělení pro děti za daný rok, členství a aktivita v Klubu dětských knihoven SKIP, kvalita webových stránek knihovny pro děti.

Doplňkovými kritérii pak byl: počet spolupracujících institucionálních partnerů oddělení, které mají min. 1 kontakt ročně, rozsah a úroveň elektronických služeb dětem, prostředí knihovny, rodinné aktivity, celkový dojem komise z knihovny/oddělení pro děti a jeho činnosti.

Projekt probíhal vždy ve dvouletích. (Svaz knihovníků... 2023b)

2.11 Kniha dětského srdce, cena V. F. Suka (dříve Cena SUK)

Tuto soutěž vyhlašuje Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského v Praze, v roce 2023 proběhl již 30. ročník této akce a byly hodnoceny knihy s vročením předcházejícího roku (tedy 2022). Cílem tohoto ocenění je zmapovat, které tituly si získaly pozornost dětských čtenářů a jsou jimi oblíbené a čtené, dále ocenit hodnotná díla z oblasti literatury pro děti a mládež. Důležité je, že ocenění odráží skutečné čtenářské preference cílové skupiny, neboť hlasujícími v jedné z kategorií jsou samotné děti.

Ocenění je vyhlášeno ve 3 kategoriích: Cena dětí v Anketě o nejoblíbenější knihu, Cena učitelů za přínos k rozvoji dětského čtenářství, Počin školních knihoven/počin krajských knihoven. (Národní pedagogické... ©2011–2023a; Národní pedagogické... ©2021–2023b)

2.12 OKnA – O Knihovnických Aktivitách

Nultý ročník této soutěžní přehlídky proběhl v roce 2011 v Knihovně Václava Čtvrtka v Jičíně a právoplatný první ročník o rok později v Chrudimi. Akcí mají být podpořeni knihovníci z knihoven pro děti a mládež, kteří před odbornou porotou sestavenou z knihovníků, pedagogů a dalších odborníků představí publiku a zejména přímo neznámé školní třídy svůj program tematicky spadající pod vyhlášené ročníkové téma. Cílem je poukázat na zajímavé možnosti uchopení práce s knihami a dětskými čtenáři a jejich podpora čtenářské gramotnosti a obliby čtení. Předvedené programy by měly být příkladem dobré praxe. Akce probíhá vždy dva dny, nejčastěji v měsíci dubnu.

Každý rok je vyhlášeno nové téma, střídají se stupně škol, pro něž jsou soutěžní programy určeny (MŠ, 1. či 2. stupeň ZŠ), a každoročně je soutěž organizována v jiné knihovně v jiném městě ČR. (Knihovna Dobříš [b.d.]

2.13 Škola naruby

Projekt vznikl v roce 2008 jako nápad klubka Moravskoslezského a Olomouckého regionálního Klubu dětských knihoven. Jsou vydávány „žákovské knížky“, kde děti hodnotí, kdo z rodičů jim četl, udělují jim známky, pochvaly či poznámky a zdobí záznamy malovanými čtenářskými zážitky. Několikrát ročně pak pořádá knihovna setkání (obdobu rodičovské schůzky), kde se společně s rodiči věnuje problematice dětského čtenářství. Projekt zároveň podporuje další čtenářskou kampaň, a to Celé Česko čte dětem (viz dále).

Škola naruby probíhá celoročně, schůzky jsou pak v gesci knihoven, aby je uspořádaly v souladu se svými možnostmi. Zajímavostí je, že do projektu se zapojují i čtenářské rodiny v zahraničí, např. v Chorvatsku či USA. Deníčky aktuálně distribuuje Městská knihovna Český Těšín. (Svaz knihovníků... 2021)

2.14 Čtenářské kluby

Tento rozsáhlý projekt není primárním dílem knihoven, ale knihovny jsou do něj zapojeny, jelikož se v původní verzi jednalo o tandemovou výuku literatury knihovníkem a pedagogem. Pilotní ročníky byly spuštěny již v roce 2010 a jednalo se o tzv. školní čtenářské kluby. Projekt „Školní čtenářské kluby – Brána ke vzdělávání“ byl realizován díky finanční podpoře ESF v letech 2011–2014 a byl zaměřen na děti 1. stupně ZŠ. Smyslem projektu bylo poskytnout bezpečné zázemí pro děti ze sociálně znevýhodněného prostředí či děti s nejrůznějšími handicapem a nabídnout jim čtenářské aktivity jako variantu trávení volného času smysluplným způsobem. Projektový obsah byl natolik inspirativní, že čtenářské kluby začaly zřizovat i mimoprojektové knihovny a školy. Na tento počín navázal další, tentokrát více experimentální projekt Školní čtenářské kluby na 2. stupni ZŠ (realizace 2016–2019), kde se snažili realizátoři podchytit čtenářskou krizi u pubertálních dětí.

Jako nadstavba nad těmito projekty, ale vzniknuvší v jejich rámci, bylo vytvoření Center kolegiální podpory, jichž bylo v ČR několik v různých regionech a která zdarma nabízela pravidelná vzdělávací setkání (ukázky lekcí, aktivit, setkání s odborníky) pro knihovníky a pedagogy s cílem předat inspiraci, jak dále pracovat s dětskými čtenáři na klubových setkáních.

Tvůrcem a organizátorem tohoto projektu je nevládní, nezisková organizace Nová škola, o. p. s., která stála u zrodu i dalších čtenářských projektů, např. projektu Učíme se příběhem, Zkoumavé čtení, Za horizontem a mnohých dalších, včetně projektů cílených na romskou menšinu. (Nová škola [b.d.];

2.15 Čtenářské pasy

V roce 2012 byl spuštěn projekt Čtenářských pasů jako součást projektu Cesta za knihou. Místem vzniku byla Městská knihovna Havířov a cílovou skupinou byli žáci 1. stupně ZŠ. Čtenářské pasy vydal SKIP ČR za podpory firmy Skanska. Principem je pravidelné čtení, o němž si dítě do pasu vede záznamy. Po zodpovězení otázek a ohodnocení přečtené knihy na škále 0–10 bodů dostane dítě od učitele nebo knihovníka razítko, které ho opravňuje k cestě za další knihou. (Svaz knihovníků... [b.d.]

2.16 Čtení pomáhá

Tento projekt každoročně rozděljuje 10 000 000 Kč na dobročinné účely. Příjemci jsou pak ti, které vyberou sami dětští čtenáři do projektu zapojení.

Princip je poměrně jednoduchý – zapojení školáci dostanou za úkol přečíst knihu, k ní zodpoví krátký test, a pokud jsou úspěšní, přidělí jim systém pomyslných 50 Kč, jež mohou věnovat na jimi vybraný nominovaný charitativní projekt.

Podpořených charit je ročně cca 100 a více a ty zapojené, z nichž si děti mohou zvolit tu, již podpoří, jsou vybírány ve spolupráci s Fórem dárců či veřejnými neziskovými organizacemi a partnery.

Projekt není limitující věkově – zapojit se mohou děti ze všech ročníků základních škol i středoškolské studenti. Nabídka knih, k nimž jsou připraveny projektové testy, je postupně rozšiřována a pro každou kategorii jich je více než 120 a vybírá je odborná porota. (Čtení pomáhá ©2015)

2.17 Celé Česko čte dětem

Velká celostátní a mnohými umělci podporovaná kampaň na podporu dětského čtenářství je Celé Česko čte dětem. Byla založena stejnojmennou obecně prospěšnou společností v roce 2006 a v současné době je zapojeno více než 4 000 mateřských a základních škol, knihoven, mateřských a rodinných center, ale rovněž nemocnic i celých měst či jednotlivců.

Mottem kampaně není “Jdi a čti si!”, ale “Pojď, budu ti číst!”, což je pro celý koncept zásadní. Principem aktivit je totiž společné čtení dětí a dospělými, a to

alespoň 20 minut denně. Dalšími doprovodnými projekty a akcemi jsou např. Babička a dědeček do školky, Moje první kniha, Čtení dětem v nemocnici, Sbírký dětských knih do nemocnic a další. Společnost CČČD pak také připravuje mezinárodní konferenci a semináře, koordinuje dobrovolnickou činnost, která cílí na čtení dětem v nemocnicích, připravují seznamy doporučených knih pro rodiče, audionahrávky pohádek aj.

Kampaň má velkou podporu mnohých umělců, jako je např. Zdeněk Svěrák, Barbora Špotáková, skupina MIRAI, Aneta Langerová, Petr Nárožný, Aňa Geislerová a mnozí další. (Celé Česko... ©2014–2023)

2.18 Rosteme s knihou

Další kampaň na podporu dětského čtenářství je Rosteme s knihou. Na veletrhu Svět knihy Brno 2005 tuto propagační kampaň vyhlásilo občanské sdružení Svaz českých knihkupců a nakladatelů a jeho společnost Svět knihy, s. r. o.

SČKN vnímá jako svou povinnost usilovat o kultivaci české knižní kultury, a tedy i čtenářů. Vzhledem k alarmujícím výsledkům tuzemských i zahraničních průzkumů čtenářské vyspělosti reagoval SČKN touto kampaní, aby se vyvaroval negativních důsledků plynoucích z ignorace tohoto problému.

Součástí kampaně jsou literární a čtenářské soutěže, výstavy, besedy s autory, nejrůznější dílny a workshopy. Cílovou skupinou jsou předškolní a školní děti. Součástí projektu je i web Rostik.cz, kde lze najít tipy na zajímavé knižní tituly, zábavné kvízy, soutěže a hry. Dalšími přidruženými projekty kampaně jsou: Soutěž čtenářů, Čtenář na jevišti, Literární a čtenářské soutěže, Spisovatelé do škol, Dny dětského čtení či Čtením k demokratickému myšlení. Rosteme s knihou je partnerským projektem mezinárodní skupiny EU Read. (Rosteme s knihou ©2007–2023)

2.19 Další aktivity na podporu dětského čtenářství

Mezi dalšími projekty, kampaněmi a aktivitami na podporu čtenářství a gramotnosti u dětí a mládeže nelze nejmenovat např. *katalog Nejlepší knihy dětem* (je vydáván vždy na dvouletí komisí pro dětskou knihu SČKN a Českou sekci IBBY, jedná se o marketingový katalog, v němž jsou doporučovány nové české knihy pro děti a mládež), *soutěž Zlatá stuha* (je organizována Českou sekci IBBY, zaměřuje se na českou i zahraniční tvorbu pro děti a jednotlivé odborné komise každoročně vybírají ze stovek knih ty nejlepší ve vybraných kategoriích; součástí je

i další ocenění *Zlaté dítě* a pro zájemce také kurz *Zlaté čtení*, kde se účastníci učí pracovat s oceněnými knihami). Výčet aktivit rozhodně není vyčerpávající. Každá knihovna může a nemusí realizovat všechny výše uvedené aktivity, ale kromě nich může připravovat i své vlastní specifické počiny, jimiž čtenářství a pozitivní vztah k literatuře a čtení podporuje.

3 Učící knihovník – kompetenční rámec této profese

Ve výše uvedených podkapitolách byla stručně zmapována problematika vývoje dětského čtenářství a aktivity podporující pozitivní vztah ke knihám a čtením, jež pořádají knihovny. Je ale logické, že za takovým množstvím aktivit stojí právě jejich realizátoři – knihovníci z knihoven pro děti a mládež neboli učící knihovníci.

Zcela laicky a volně lze konstatovat, že knihovník v knihovně pro děti a mládež zahrnuje ve své práci kousek z mnoha profesí a sociálních rolí – je *učitelem* (dětem i dospělým, interaguje i s pedagogy a měl by rozumět jejich potřebám i vzdělávacím cílům na různých stupních vzdělávání), *řečníkem* (na mluvení a komunikaci je tato profese postavena, rétorické dovednosti jsou tedy základním pilířem toho, co má knihovník umět), *hercem* (pokud dětem předčítáme nebo hrajeme divadlo, je potřeba být autentický a uvěřitelný, což bez hereckých dovedností není možné), *psychologem* (a to nejen v souvislosti s vývojovou psychologií, kdy by knihovník měl znát zákonitosti rozvoje dětské psychiky, ale i v souvislosti s řešením problémů, zvládnáním tlaku a emocí v mezilidské interakci, být psychicky stabilní a umět v tom podpořit i děti), *starší sestrou/bratrem* (být tím velkým partnerem pro hru a zábavu, ale i poučení, být tím, kdo pohotově a přívětivě ochrannářsky zareaguje, když je třeba), *moderní ženou/mužem* (zde je důležité myslet na adaptabilitu, asertivitu, flexibilitu i vlastní iniciativnost, knihovnictví by mělo být nejen prací, ale i koníčkem) a v neposlední řadě třeba i *pohádkovou babičkou/pohádkovým dědečkem* (laskavý a vstřícný přístup k dětem naplněný tolerancí a empatií, příjemným, jemným společníkem a dobrým posluchačem i vypravěčem). (Vaňková I. 2013, s. 182–187) Vše výše uvedené je pravdivé, jedná se o poznatky vyplývající z běžné praxe. Podíváme-li se na problematiku učících knihovníků z odborné stránky, dotkneme se obdobných dovedností a kompetencí, jen budou jinak pojmenovány.

3.1 Pojem učící knihovník a kompetenční vymezení

Pojem učící knihovník (angl. *teaching librarian*) byl zformulován v zahraničí v 90. letech 20. století, byly vymezeny rovněž kompetenční rámce této pracovní pozice; zahraniční knihovnictví s tímto pojmem pracuje výrazně déle než to české. V naší zemi je běžné, že učící knihovník nemá formální pedagogické vzdělání, není to systémově vyžadováno pro výkon této pozice (ale je velkou výhodou tyto znalosti mít), přesto však pedagogické procesy realizuje v mnoha podobách, nejčastěji v přímé interakci se vzdělávanou osobou či osobami. V rámci vývoje společnosti se proměňují i požadavky na edukační proces, kdy v dnešní době je kladen důraz na aktivizující metody práce, výběr aktuálních témat v oblasti informační gramotnosti, znalost a funkční schopnost využívat moderní technologie a mnohé další. (Mazáčová P. 2016)

Národní soustava kvalifikací stanovuje 9 oblastí odborné způsobilosti, jež musí splňovat zaměstnanec na pozici knihovníka v knihovně pro děti. Mezi stanovenými odbornými způsobilostmi jsou tyto:

- orientace v základních elektronických a informačních zdrojích,
- přehled v aktuálně vydávaných titulech literatury pro děti a mládež a v nakladatelské politice v ČR,
- poskytování bibliografických a rešeršních služeb v knihovnách, včetně vyhledávání bibliografických a faktografických informací,
- poskytování služeb, včetně meziknihovních a dodávacích služeb v knihovnách,
- orientace v procesech akvizice, evidence, katalogizace a adjustace v knihovnách,
- formální a obsahová analýza textu, rychlé čtení,
- komunikace a práce s dětskými uživateli v knihovnách,
- realizace aktivit k podpoře dětského čtenářství,
- realizace lekcí informační výchovy. (Národní pedagogický institut... ©2006–2014)

Kromě knihovnických odborných dovedností a kompetencí (prvních 6 zmíněných bodů) jsou zde zohledněny a vyzdvíženy právě ty, které předjímají práci s dětskými a dospívajícími čtenáři – jedná se o poslední 3 výše uvedené položky výčtu. Zde je zdůrazněn i požadavek na pedagogické kompetence a lektorské dovednosti, neboť učící knihovník má toto ovládat, aby mohl práci úspěšně vykonávat.

Mazáčová ve své práci v souladu s dokumentem *Standards for Proficiencies for Instruction Librarians and Coordinators* uvádí kompetenční rámec profilu osobnosti učícího knihovníka, do něž spadají tyto kategorie:

- administrativní dovednosti,
- schopnosti posuzovat a hodnotit,
- komunikační dovednosti,
- znalost kurikula,
- schopnost integrovat do edukace témata informační gramotnosti,
- dovednost designovat vzdělávací proces,
- dovednost leadershipu,
- dovednost plánovat,
- prezentační dovednosti,
- dovednosti v advocacy,
- oborová expertíza,
- pedagogické dovednosti.

Po revizi tohoto dokumentu, jenž byl primárně orientován na akademické prostředí, se v souvislosti s veřejnými knihovnami a učícími knihovníky snížil počet jejich klíčových rolí na sedm (pozn. názvy rolí volně přeloženy z anglického jazyka), kdy učící knihovník zastává:

- roli obhájce (Advocate),
- roli koordinátora (Coordinator),
- roli designéra edukace (Instrukcional Designer),
- roli lídra (Leader),
- roli celoživotně se vzdělávajícího (Lifelong Learner),
- roli vzdělavatele/edukátora (Teacher),
- roli učebního partnera (Teaching Partner). (Mazáčová P. 2017)

Je zřejmé při pohledu na výše uvedené výčty, že role a kompetence zastávané učícím knihovníkem jsou silně různorodé a jejich zacílení je širokospektré – učící knihovníci musí nejen oborově odborně, ale také osobnostně a kompetenčně dostát potřebám své profese.

3.2 Učící knihovník a komunikační partneři v jeho praxi

Pokud budeme sledovat praxi učících knihovníků v knihovnách pro děti a mládež a to, s jakými skupinami uživatelů se setkávají a pracují, je bezpodmínečně nutné si uvědomit, že pestrost zastávaných rolí plyne právě i z těchto interakcí. Primárně se práce učících knihovníků zaměřuje na dětské uživatele knihoven, a to v současnosti již od raného dětství, od narození, až do mladé dospělosti

(studenty VŠ). Kompetenční požadavky vyvstávají v rozmanitém spektru z toho, jaký je věk dítěte, s nímž pracujeme – jinak designované budou aktivity pro batolata, předškoláky, žáky základních škol či vyšších stupňů vzdělávacího systému. Knihovník vždy musí umět zmapovat vzdělávací potřeby všech skupin, adaptovat se na jejich specifika v přípravě vzdělávací lekce či v komunikační situaci, dokázat celou přípravu zasadit do kontextu, vhodně zvolit metody a formy práce a uvážlivě vše nastavit dle specifických podmínek a možností edukace v čase a prostoru knihovny a v neposlední řadě musí být schopný sledovat a dodržet stanovený vzdělávací cíl.

Sekundárními komunikačními partnery (někdy však pomyslně v hlavních rolích) jsou rovněž dospělé osoby, přičemž každá skupina bude vyžadovat jiný přístup při komunikaci nebo při zapojení do vzdělávací akce – z těch nejvýraznějších můžeme jmenovat např. *rodiče* či *zákonné zástupce dětí* (s nimi nejčastěji řešíme výběr vhodné literatury pro dítě, různé přestupky vůči knihovnímu řádu – ztráty či poškození knih, akce aj. Specifickou rodičovskou skupinou jsou pak *matky (popř. otcové) na mateřské či rodičovské dovolené*, s nimiž můžeme řešit záležitosti v souvislosti s mateřstvím a rodinnou problematikou či oblast přípravy na návrat po rodičovské dovolené do pracovního procesu. Další skupinou jsou *aktivní dospělí*, jejichž vzdělávání obvykle spadá mimo kompetence učícího knihovníka v knihovně pro děti a mládež, věnují se jim jiná oddělení. I jim ale poskytují pracovníci knihoven knihovnické rady a pomoc, mohou je lehkou formou edukovat při orientaci v knihovním fondu, při řešení nastalých životních problémů apod.

Velmi specifickou cílovou skupinou jsou pro učící knihovníky *senioři*. Ti se zajímají o oblast dětského čtenářství a literatury pro děti a mládež kvůli svým (pra)vnoučatům, ale chtějí vzdělávat i sebe samotné, aby dokázali zamezit vzniku generační propasti mezi nimi a jejich mladšími příbuznými. Důležitým momentem, stejně jako pro rodiče na mateřské/rodičovské dovolené, je sociální kontakt a aktivizace, zapojení do společenského dění a seberealizace.

Další speciální skupinou jsou *osoby dlouhodobě nezaměstnané nebo po výkonu trestu*, vracející se do pracovního procesu. I pro ně jsou knihovny záchytným a často výchozím bodem, kde získávají informace v oblasti, která je pro ně stěžejní a pomůže jim v jejich dalším rozvoji a postupu řešení životní situace.

V neposlední řadě je na tomto místě potřebné jmenovat velmi důležité partnery, s nimiž knihovník z knihovny pro děti přichází často do kontaktu, a těmi jsou *učitelé z různých stupňů škol*. Je důležité si uvědomit, že abychom jako knihovníci mohli s pedagogy vést plnohodnotný dialog, je třeba chápat důležitost porozumění kurikulárním dokumentům (rámcovým vzdělávacím programům, školním vzdělávacím programům) a umět s nimi pracovat při přípravě

výchovně-vzdělávacích aktivit pro děti. Prostředí škol a nastavení vzdělávacího systému, znalost aktivizačních metod, metod kritického myšlení, pojetí nejrůznějších alternativních způsobů vzdělávání (Montessori, Waldorf, Dalton aj.) rovněž obohacují portfolio metod, technik a prostředků, s nimiž mohou učící knihovníci vycházet vstříc vzdělávacím potřebám, s nimiž školy knihovny oslovují, nebo které nabízí knihovny školám.

4 Spolupráce škol a knihoven

Nejen na úrovni osobní domluvy mezi zapojenými knihovnami a školami, ale i na státní a politické úrovni je deklarováno díky *Memorandu o spolupráci Ministerstva kultury a Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy*, že obě tato ministerstva mezi sebou uzavírají dohodu „... z důvodu potřeby koordinovaného postupu při budování a rozvoji vzdělané, kulturní a soudržné společnosti. Oba resorty budou v součinnosti hledat konkrétní cesty pro podporu spolupráce knihoven, kulturních a pamětových institucí se školami a školskými zařízeními ve prospěch harmonického rozvoje osobnosti dětí, žáků a studentů v oblasti kulturního povědomí, rozvoje čtenářské, informační a mediální gramotnosti.“ (Ministerstvo kultury... 2021, s. 2)

Z výzkumu zaměřeného na spolupráci škol a knihoven, který proběhl v roce 2019, vyplynulo, že více než čtvrtina (26 %) do výzkumu zapojených knihoven (celkem bylo zapojeno 841 knihoven či poboček knihoven) spolupracuje se školami 1x či 2x do měsíce. 24 % zapojených knihoven uvedlo, že se školami spolupracuje nepravidelně, tzn. několikrát v jednom pololetí, závisle na potřebách daných škol. Několikrát do týdne spolupracuje se školami 19 % oslovených knihoven a jednorázové spolupráce na větších projektech (jako Pasování prvňáčků, Týden knihoven aj.) má 11 % zapojených knihoven, stejné množství knihoven (11 %) pracuje se školními skupinami jedenkrát týdně. 9 % knihoven uvedlo položku *Jinak* s dovětkem, že aktivity se školami probíhají cca 2x až 3x za čtvrtletí nebo neprobíhají vůbec. (Pillerová V. et al. 2019, s. 13)

Spolupráce se školami se řadí k těm nejdůležitějším, jež knihovny mají, neboť společně se školami a školskými zařízeními mohou kooperovat na výchově a všeobecném vzdělávání dětí a mládeže – škola jako partner-formální vzdělatel, knihovna jako neformální vzdělatel, je tedy žádoucí vytvářet pro školy takovou nabídku vzdělávacích programů a lekcí, kterou budou chtít a zároveň potřebovat se svými žáky a studenty navštívit.

Aby se knihovny mohly stát partnerem plnohodnotným, je třeba naučit se tzv. hovořit jazykem škol, což znamená orientovat se v kurikulárních

dokumentech, chápat jejich důležitost při tvorbě koncepce programů a využívat je jako zdroj inspirace při práci se školskými skupinami.

4.1 Kurikulární dokumenty

V České republice jsou děti a mládež vzdělávány podle požadavků a principů, jež jsou zformulovány v *Národním programu rozvoje vzdělávání v ČR* (tzv. Bílá kniha) a jsou zakotveny ve školském zákoně, tj. *Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání, ve znění pozdějších předpisů*. Z těchto dokumentů vycházejí závazné rámcové vzdělávací programy pro příslušný typ a stupeň vzdělávání. Z nich vycházejí následně školní vzdělávací programy, jež jsou upraveny na míru filosofii a potřebám daného školského zařízení nebo školy. Národní program vzdělávání a rámcové vzdělávací programy tvoří v systému kurikulárních dokumentů státní úroveň, školní úroveň pak představují školní vzdělávací programy. Všechny výše uvedené dokumenty jsou veřejné a jsou tedy přístupné nejen pro odbornou veřejnost. (Národní pedagogický institut České republiky. [b.d.])

V práci v knihovně pro děti a mládež jsou nejčastěji využitelné Rámcové vzdělávací programy pro předškolní vzdělávání, základní vzdělávání, gymnázia (podle toho se obvykle nastavuje základ pro středoškolské programy obecně), popř. jsou využitelné v omezené míře i Rámcové vzdělávací programy pro speciální vzdělávání.

Knihovny pro děti a mládež připravují programovou nabídku vzdělávacích lekcí a pořadů pro školy a obvykle pracují s věkovými skupinami napříč celým spektrem. Když učitel program objednává, zajímají ho v první řadě témata (zda jsou natolik atraktivní, aby děti bavila a zároveň obsahově naplnila vzdělávací cíle, k nimž se žáky pedagog směřuje), ovšem užitečnou informací pro pedagoga je také to, že u programu je sepsáno, jaké kompetence si účastníci programu rozvinou a jakých vzdělávacích oblastí se program dotkne, kam jej lze tematicky zařadit.

4.2 Rámcové vzdělávací programy – klíčové kompetence, průřezová témata, vzdělávací oblasti

Pokud se podíváme blíže na jednotlivé stěžejní části kurikulárních dokumentů, zjistíme, že zde najdeme tři oblasti důležité pro praxi knihovnickou – klíčové kompetence, průřezová témata a vzdělávací oblasti, s nimiž můžeme dále pracovat.

4.2.1 Klíčové kompetence

Klíčové kompetence – jedná se o soubor znalostí, dovedností, postojů a hodnot, jež mohou žáci využít v budoucím životě a svém praktickém uplatnění v rámci společnosti. Nejedná se o vynález českého školství, ba naopak je to velmi cenná vzdělávací složka i v zahraničních kurikulárních dokumentech. Cesty k jejich dosažení jsou rozmanité a je na vzdělavatelích, jaké metody a nástroje pro jejich dosažení zvolí.

Zde si popíšeme jejich základní bázi, s rostoucím věkem dítěte se zvyšuje také náročnost dosažení a hloubka zvnitřnění sledované kompetence, k níž výchovně-vzdělávací činnost směřuje.

Níže jsou stručně okomentovány jednotlivé klíčové kompetence. Dle výskytu v jednotlivých rámcových vzdělávacích programech pak je uvedeno za každou kompetencí zkratkou, pro který ze tří základních knihovnamí využívaných rámcových vzdělávacích programů kompetence platí (PV – předškolní vzdělávání, ZV – základní vzdělávání, G – gymnaziální, zde ve smyslu středoškolské vzdělávání).

Kompetence k učení cílí zejména na schopnost žáka učit se, vnímat svět okolo sebe, věnovat se zadaným úkolům a usměrňovat svou činnost tak, aby dosáhl požadovaného cíle. (PV, ZV, G)

Kompetence k řešení problémů odráží schopnost žáka řešit zadané problematické úkoly, při nichž mohou projevit své dosavadní zkušenosti a znalosti a aplikovat je při řešení nového problému. (PV, ZV, G)

Kompetence komunikativní se zaměřuje na schopnost žáka dorozumívat se a využívat různé komunikační prostředky k vyjadřování pocitů, nálad a myšlenek. (PV, ZV, G)

Kompetence sociální a personální odráží chování žáka ve společnosti, jak se dokáže postavit problémům v mezilidské interakci, jak vystupuje jako osobnost a jak se ve společnosti prosazuje. (PV, ZV, G)

Kompetence činnosti a občanské cílí na schopnost žáků zapojovat se do společnosti, motivují k upevňování důležitých norem a postojů, vedou k občanské zodpovědnosti a zodpovědnosti vůbec. (PV, ZV)

Kompetence pracovní reflektuje schopnost žáků využívat rozmanité nástroje a vybavení, plnit své pracovní závazky, pracovat efektivně a zodpovědně, dbát bezpečnosti při pracovní činnosti a vnímat důležitost podnikatelského záměru a jeho náležitosti. (ZV)

Kompetence k podnikavosti poukazuje na cílevědomé, zodpovědné studijní návyky, hovoří o vytýčených cílech a rozvoji potenciálu žáka, schopnosti vlastní sebereflexe ve vztahu k vykonané či plánované práci, kritickém přístupu k podnikání a jeho možným rizikům, schopnosti posoudit příležitosti. (G)

Kompetence digitální je zařazena do rámcových vzdělávacích programů z doby postcovidové a odráží se v ní potřeba znalosti funkčního zacházení s rozmanitými moderními technologiemi, využívání jejich potenciálu pro osobní rozvoj a vzdělávání, schopnost funkční práce s informacemi, schopnost řešení technických problémů, kritický přístup k zabezpečení osobních informací a etická péče o ně. (ZV, G)

Z výše uvedeného seznamu je patrné, že klíčové kompetence jsou skutečně základními stavebními kameny při kultivaci mladého člověka v plnohodnotného člena společnosti a slouží ke snazší socializaci jedince.

4.2.2 Průřezová témata

Jestliže hovoříme o průřezových tématech, máme na mysli oblasti aktuálních problémů současné společnosti, v nichž se odráží problematika každodenního života i bytí v budoucím světě, který si nová generace teprve bude uvědoměle budovat. Průřezová témata zasahují vždy do více vzdělávacích oblastí, propojují tak nejen obory, ale i různě zaměřené žáky a dávají prostor k diskuzím, rozvíjejí zejména oblast hodnot a postojů žáků. Setkáme se s nimi u Rámcových vzdělávacích programů pro základní vzdělávání a gymnázia. U základního vzdělávání se jedná o povinnou součást edukačního procesu, škola je na obou stupních povinna všechna témata zařazovat do výuky.

Níže jsou jednotlivá průřezová témata stručně okomentována a je u nich uvedeno zkratkou, pro který z rámcových vzdělávacích programů průřezové téma platí (ZV – základní vzdělávání, G – gymnaziální, zde ve smyslu středoškolské vzdělávání).

Osobnostní a sociální výchova vede žáky k rozvoji schopnosti poznávání, k rozvoji pozitivního vztahu k sobě i ostatním, k uvědomění si hodnoty (spolu) práce a vzájemné pomoci, k tolerantnímu přijímání odlišností a jinakosti, žáci mj. pracují i s problematikou psychohygieny, kreativity a etiky. (ZV, G)

Výchova demokratického občana je mezioborová a multikulturní záležitost – vede žáky k sebeúctě, sebedůvěře a samostatnosti, pěstuje v nich úctu k zákonem stanoveným normám, upevňuje v nich důležitost hodnot jako svoboda, spravedlnost, tolerance k jinakosti kulturní, etnické i jiné, či solidarita, žáci vnímají jako automatickou potřebu pomoci slabším a ohleduplné chování k nim, upevňuje jejich empatii a schopnost aktivního naslouchání a vytváření si vlastního názoru. (ZV)

Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech je opět multikulturní záležitostí – směřuje žáky k odbourávání stereotypů a předsudků v jejich myšlení, ke kultivaci postojů k rodné zemi, kontinentu Evropy i globálnímu

světu, k otevřenosti vůči kulturním a etnickým rozmanitostem, smyslu pro zodpovědnost a toleranci a k loajalitě k důležitým evropským hodnotám. (ZV, G)

Multikulturní výchova v současné době představuje jednu z nejvýznamnějších složek vzdělávacího procesu – reflektuje totiž potřebu vést žáky k sebeuvědomění vlastní identity a schopnosti kriticky hodnotit sociokulturní zázemí nejen své, ale i druhých, učí je komunikovat s odlišnými etniky, jinak názorově orientovanými lidmi, vede žáky k vědomému potlačení intolerance a nenávisti mezi rasami, etnickými, náboženskými a dalšími skupinami, učí žáky vědomě pečovat o společnost, v níž žijí, a pěstuje v nich dovednost vnímat odlišnost jako příležitost k vlastnímu poučení, nikoliv k ostrakizaci kohokoliv. (ZV, G)

Environmentální výchova slouží k tomu, aby si žáci uvědomovali složitost vztahů mezi člověkem a životním prostředím, vede k udržitelnému rozvoji a zodpovědnému chování za vlastní chování ve vztahu k přírodě a místu, kde žijeme, i planetě jako globálu. (ZV, G)

Mediální výchova učí děti pracovat s různými typy médií, mediálních sdělení a mediální komunikací. Díky ní si děti uvědomují větší hodnotu vlastního života, soukromí, odpovědnosti za citlivé údaje, roli manipulace v médiích, učí se vnímat důsledky zjednodušených soudů na základě povrchního mediálního sdělení, kultivují argumentační a komunikační schopnosti, zlepšují veřejné vystupování a schopnost týmové práce a dovednost být součástí týmu i jednotlivcem zodpovědným za své úkoly. (ZV, G)

Průřezová témata úzce souvisejí s mnoha vědními obory napříč celou škálou, dotýkají se soudobých problémů a témat, s nimiž přicházejí děti a mládež do kontaktu, a učí je vnímavosti vůči jejich pestrosti, odpovědnosti za rozhodnutí, citlivosti vůči nesprávnému chování, a to jak vlastnímu, tak i u druhých osob.

4.2.3 Vzdělávací oblasti

Vzdělávací oblasti jsou členěny dále na vzdělávací obory neboli laicky školní předměty. Každá ze vzdělávacích oblastí ve všech rámcových vzdělávacích programech je opatřena soupisem dílčích cílů, navrhovanou vzdělávací nabídkou a očekávanými výstupy (tzn. předpokládanými výsledky ukončeného stupně vzdělávání). Zde si je uvedeme pouze výčtově.

Vzdělávací oblasti předškolního vzdělávání jsou:

- Dítě a jeho tělo,
- Dítě a jeho psychika (podoblasti: Jazyk a řeč; Poznávací schopnosti a funkce, představivost a fantazie, myšlenkové operace; Sebepojetí, city a vůle),

- Dítě a ten druhý,
- Dítě a společnost,
- Dítě a svět.

Vzdělávací oblasti pro základní vzdělávání jsou následující (pokud je oblast člena na více než jeden vzdělávací obor, jsou rozepsány v závorce, je-li součástí vzdělávací oblasti pouze stejnojmenný obor, není to dále rozepisováno):

- Jazyk a jazyková komunikace (Český jazyk a literatura, Cizí jazyk, Další cizí jazyk),
- Matematika a její aplikace,
- Informatika,
- Člověk a jeho svět,
- Člověk a společnost (Dějepis, Výchova k občanství),
- Člověk a příroda (Fyzika, Chemie, Přírodopis, Zeměpis (Geografie)),
- Umění a kultura (Hudební výchova, Výtvarná výchova),
- Člověk a zdraví (Výchova ke zdraví, Tělesná výchova),
- Člověk a svět práce,
- Doplnující vzdělávací obory (Dramatická výchova, Etická výchova, Filmová/Audiovizuální výchova, Taneční a pohybová výchova).

Vzdělávací oblasti pro gymnaziální vzdělávání (v tomto textu vnímáno v kontextu všeobecného středoškolského vzdělávání) jsou tyto (pokud je oblast člena na více než jeden vzdělávací obor, jsou rozepsány v závorce, je-li součástí vzdělávací oblasti pouze stejnojmenný obor, není to dále rozepisováno):

- Jazyk a jazyková komunikace (Český jazyk a literatura, Cizí jazyk, Další cizí jazyk),
- Matematika a její aplikace,
- Člověk a příroda (Fyzika, Chemie, Biologie, Geografie, Geologie),
- Člověk a společnost (Občanský a společenskovědní základ, Dějepis, Geografie),
- Člověk a svět práce,
- Umění a kultura (Hudební obor, Výtvarný obor),
- Člověk a zdraví (Výchova ke zdraví, Tělesná výchova),
- Informatika.

Z výše uvedených údajů vyplývá, že pokud chceme kvalitně připravit vzdělávací program a nabízet ho srozumitelnou formou školám, je důležité využívat znalosti

kurikulárních dokumentů. Pokud jsou programy opatřeny poznámkami o tom, které klíčové kompetence žáci na programu rozvíjejí, do jakých vzdělávacích oblastí se dá program zařadit či která průřezová témata jsou spjata s danou lekcí, je pro pedagoga u vedení v jeho škole navíc snáze obhajitelné, proč chce jít na lekce neformálního vzdělávání právě do knihovny a neabsolvovat ji klasicky, formálně ve školním prostředí.

Základní tabulka, do níž je pak možné zpracovávat vzdělávací lekce, je níže uvedená. Jsou v ní obsaženy všechny oblasti, jež je třeba promyslet při koncipování programu. Práce s touto nebo obdobnou tabulkou navíc usnadní přenositelnost (je možné rychle naučit pracovat s takto zpracovanou lekcí dalšího člověka, který se na tvorbě nepodílel) a zároveň je opakovatelně použitelná a uchovatelná.

Tabulka č. 1 – Tabulka na zpracování vzdělávací lekce v knihovně

Název programu
Anotace
Cílová skupina
Časová dotace
Osnova programu
Vzdělávací oblasti
Klíčové kompetence
Použité vzdělávací metody
Cíl lekce
Úprava pro handicap
Potřebné pomůcky
Použité zdroje

4.3 Stanovování vzdělávacích cílů

Do žádného cíle nelze dojít, pokud jej nemáme stanovený – to je platné pravidlo nejen pro sportovní odvětví, ale také pro vzdělávací lekce. Dokud nemáme ujasněný

koncept, není téměř reálné vytvořit jakoukoli akci – když nevíme, jaké cíle máme před sebou, jaké metody, prostředky a pomůcky k tomu použijeme, jaká bude časová dotace na tuto práci a co všechno bude během ní rozvíjeno (které klíčové kompetence budou prací podpořeny), nemáme možnost stanovit si jasný cíl.

Všestranný rozvoj, široké povědomí o probraném tématu obohacené o rozvinutí mnoha dovedností, schopností, posílení žádoucích názorů a postojů – to je obvyklý cíl snad každého vzdělavatele. Ovšem pokud se podíváme za tento snový stav, zjistíme, že přílišné zatížení materií, informacemi způsobí povrchní probrání tématu a nerozvinutí ničeho do hloubky, chybí zde přesah k hlubšímu zakotvení v souvislostech, zvnitřnění čehokoliv.

Ne každý cíl je cílem. K správnému stanovování cílů lze využít tzv. *Bloomovu taxonomii kognitivních vzdělávacích cílů*. Kognitivní cíle však nejsou jediné, které můžeme rozvíjet, existují i cíle afektivní (týkající se hodnotových preferencí) a cíle konativní (zahrnují oblast psychomotorickou).

Obrázek č. 1 – Bloomova taxonomie vzdělávacích cílů (Smekalová M. 2021)

V Bloomově taxonomii jsou systematicky stanoveny fáze kognitivního rozvoje a práce s informacemi – základním stupněm kognitivních úkonů je zapamatování si určité informace. Následně je důležité ji pochopit a správně použít. Pokud toto žák zvládne, pak se může přesunout na další úroveň úkonů, a těmi jsou analýza informace a její hodnocení. Poslední, nejnáročnější fází, je kreativní práce s danou informací, kdy bude uvedena do nových souvislostí a žák vytvoří vlastní originální dílo s využitím nabytých dovedností a znalostí.

Cíle vždy formulujeme z pohledu žáka (žák zná, umí, analyzuje, vytváří, třídí...). Důležitou premisou pro úspěšné zvládnutí je to, že cíl jen mírně

překračuje dosavadní úroveň toho, co žák zvládá, aby mohlo dojít k úspěšnému zvládnutí a k prožití pocitu úspěchu, který je další motivací pro budoucí práci.

Výhodným způsobem pro zužitkování všech poznatků a zpracování metodiky ke vzdělávací lekci je postavení práce žáků na vzdělávacím modelu E–U–R neboli evokace – uvědomění – reflexe, přičemž jednotlivé fáze se mohou prolínat a být různě dlouhé. Evokace slouží ke vstupu do tématu, ověření si vstupních znalostí, uvědomění je fáze, jež nám dává prostor pro představení nového tématu a aplikaci nových poznatků samotnými žáky. V reflexi pak žáci hodnotí svou dosavadní práci, ujasní se sporné části a zkontrolují se výsledky činnosti.

5 Knihovní fond v knihovně pro děti a mládež

V knihovnách pracujeme nejen při výpůjčních službách, ale právě i na lekcích s publikacemi (beletrií i naučnou literaturou) pro děti a mládež. Bez nich by knihovnické lekce nebyly těmi správnými knihovnickými lekcemi. Je proto vhodné v knihovně pro děti a mládež budovat knihovní fond takový, aby odpovídal všem požadovaným standardům a požadavkům společnosti i vzdělávání.

Pokud budeme vycházet ze směrnice IFLA, která říká, že „*veřejná knihovna má zajišťovat rovný přístup k fondům takového rozsahu, který by uspokojoval potřeby vzdělávání, informací, rekreace i osobního rozvoje klientů. Má zajišťovat přístup k dědictví společnosti a rozvíjet kulturní odkaz a zkušenosti...*“ (Koontz C. et al. 2012, s. 73), musíme konstatovat, že budování fondů v knihovnách pro děti a mládež je činností soustavnou, důležitou a velmi širokospektrou, neboť je třeba podchycení celé řady potřeb a požadavků.

Co je však bezpodmínečně nutné dodat, je skutečnost, že knihovní fond je individuální záležitostí každé knihovny – tak jako má každá knihovna jinou komunitu čtenářů, jiné funkce, jinou specializaci, tak se mění i složení knihovního fondu – ten odpovídá následně potřebám uživatelů i filosofii konkrétní knihovny. Zároveň však platí, že by fond neměl podléhat cenzuře, ideologiím a dalším negativním vlivům, jež by jeho složení mohly ovlivnit.

Při výběru titulů k akvizici do fondu bychom měli brát v potaz oficiální ocenění literatury pro děti a mládež (např. soutěž Zlatá stuha, Kniha dětského srdce – Cena V. F. Suka, Magnesia Litera, katalog Nejlepší knihy dětem, ale i zahraniční ocenění jako White Raven, Cena H. Ch. Andersena, Cena Astrid Lindgrenové aj.), ale všítmat si i toho, jaký je princip daných soutěží, jakým způsobem jsou hlasy získávány, kdo jsou porotci. Některé oceněné tituly totiž budí kontroverzní reakce veřejnosti odborné i laické, velmi často se tak děje u titulů, které jsou jakýmkoli způsobem odlišné od “normality” či stereotypnosti středního

proudu. Jistá míra (ideálně vkusné) kontroverze ničemu neškodí, naopak může být podnětným bodem v mnoha diskuzích se čtenáři.

Na otázku, jak nejlépe vybrat tituly do fondu knihovny pro děti a mládež, nejspíš neexistuje jednoznačně platná univerzální odpověď. Již několikrát zde bylo zmíněno, že je vše ryze individuální záležitost, tedy i každý knihovní fond je jedinečný. Je přirozené a samozřejmé, že knihovník má dbát na kvalitu vybírané literatury, ale zároveň by zde mělo být i určité procento literatury tzv. odlehčené, méně čtenářsky i tematicky náročné. Součástí fondu pak mohou být i další dokumenty a média. Ve fondu by mělo být vše, co uspokojí čtenářské potřeby uživatelů knihovny; nejen beletrie, ale i naučné knihy, cizojazyčná literatura různé náročnosti, komiksy, vč. mangy, poezie apod. Pokud to umožní rozpočet knihovny, bývá velmi oblíbenou a hojně půjčovanou součástí fondu také soubor deskových her či didaktických pomůcek, DVD, CD, hudební nástroje a další.

5.1 Aktuální stav nakladatelské politiky v ČR – stručný vhled

Pokud chceme umět správně vybrat a nakoupit knihy do fondu knihovny, musíme mít přehled o tom, co je aktuálního na knižním trhu. Podle poslední *Zprávy o českém knižním trhu 2021/2022* bylo s vročením 2021 vydáno 14 200 titulů (o rok dříve to bylo pouze 13 500 knih). Zajímavou položkou ve statistice je také počet nakladatelů s přiděleným ISBN, těch bylo v roce 2021 celkem 8 108, ale aktivních je pouze třetina z nich. (Auer R. 2022, s. 10)

V posledním Ročním výkazu o neperiodických publikacích (Národní knihovna ČR. 2019), který zveřejnila za rok 2019 Národní knihovna ČR, je známo, že v daném roce bylo vydáno 2 716 publikací pro děti, z toho knihy tvořily 1 561 titulů, ve zbytku případů se jedná o brožury. Lze se domnívat, i vzhledem k výše uvedeným číslům z covidových let, že i vydávání literatury pro děti a mládež zaznamenalo v době pandemie určitý pokles, ale nejsou k tomuto aktuálně dostupné podklady.

Co do počtu vydaných titulů, jsou v České republice tři velcí vydavatelé, jimiž jsou Albatros Media, Euromedia Group a Grada Publishing. Statisticky nejproduktivnější je nakladatelství Albatros Media, jež vydalo v roce 2021 celkem 1 016 publikací (pro srovnání v roce 2020 jich vydalo 1 093 a v posledním před-covidovém roce 2019 to bylo 1 563 titulů!), na druhém místě se nachází stabilně Euromedia Group, jež v roce 2021 vydala 626 titulů (v roce 2020 jich vydala 707, v roce 2019 měla 828 vydaných publikací). Třetím největším privátním vydavatelem je Grada Publishing – ta vydala v roce 2021 celkem 417 titulů (v roce 2020 dodala na trh 443 knih a v roce 2019 vydala celkem 395 titulů – což je zajímavost,

neboť Grada, na rozdíl od jiných vydavatelských subjektů, svůj objem vydaných knih v porovnání před covidem a během něj ještě navýšila). Mezi další významné nakladatele, kteří mj. produkují dětskou literaturu a literaturu pro mládež, můžeme ze statistiky seřazené podle počtu vydaných titulů za rok 2021 zmínit např. nakladatelství CREW (specializuje se na komiksy; 234 vydaných titulů – 5. místo), Svojtka & Co. (219 vydaných titulů – 6. místo), Argo (165 vydaných publikací – 8. místo), Host (163 vydaných titulů – 9. místo) či Sun (146 vydaných knih – 11. místo). (Auer R. 2022, s. 15)

5.2 Jak pracovat se čtenáři při výběru literatury

V následující části se zaměříme na několik zásad, jimiž se můžeme při práci se čtenáři během doporučování literatury řídit. Předložený soupis zásad však není závaznou normou, ale pouze orientačním vodítkem, jež je individuálně v závislosti na situaci variabilní. Vše však bylo v praxi důsledně ověřeno, je to výstup z dlouhodobého pozorování autorky této kapitoly, co v praxi nastává a s čím se knihovník potýká.

1. **Zásada znalosti čtenáře** – než knihovník doporučí jakýkoliv titul, musí zjistit co nejvíce možných informací o čtenářských preferencích toho, komu bude doporučovat literaturu. Ať už čtenáře dobře zná, nebo s ním na místě povede rozhovor, musí mít povědomí o tom, co se čtenáři líbilo dříve, s jakou literaturou byl i nebyl spokojený a na základě toho lze doporučovat podobné či vhodnější tituly (tematicky, rozsahem, obsahem, poselstvím...). Vkus čtenáře je rozhodující kritérium pro výsledné doporučení.
2. **Zásada přiměřenosti** – nejen čtenářské preference, ale také věk čtenáře, pro nějž bude knihovník hledat vhodnou literaturu, je rozhodující. Zároveň knihovníka zajímá, zda čtenář nemá nějaký handicap (např. specifickou poruchu učení aj.), s nímž je nutné při selektování vhodných titulů počítat (vybrat např. textově upravené knihy, s většími písmeny apod.).
3. **Zásada „posouvání hranic“** – pokud knihovník chce posunout čtenářsky uživatele dále, musí zjistit jeho stávající úroveň (jaké tituly četl v poslední době) a dle toho nastavit literaturu mírně náročnějšího typu, aby jej pozitivně rozvíjel.
4. **Zásada „kvality“** – v tomto bodu je před knihovníkem úkol velmi nesnadný – odpovědět si na následující otázky: Kdo dovede objektivně posoudit kvalitní literaturu? Dovede knihovník při zběžném pročtení knihy zjistit, zda je titul reálně kvalitní, hodnotný svým poselstvím, myšlenkou, která

dítě rozvine v některé z klíčových kompetencí nebo v postojích k určité problematice? Je zárukou kvality jméno renomovaného spisovatele? Nejen na tyto otázky je třeba hledat odpovědi. Nejčastěji se pak můžeme opřít o zkušenosti dalších čtenářů či vlastní zkušenost s autorem/nakladatelstvím, ale stále mít na paměti, že kvalitu literatury nelze vždy poznat podle rozsahu reklamy, jíž je konkrétnímu titulu dopřáno.

5. **Zásada širší nabídky** – pokud si knihovník není jistý, zda vybere ten nejvhodnější titul sám, může předložit dítěti spektrum knih (tematicky/žánrově stejnorodých, nebo naopak různorodých) a to si pak samo vybere ty, jež ho zaujmou nejvíce. Podbízení knih obvykle vede k tomu, že dítě bude mít negativní postoj k danému titulu již předem, protože je “nuceno” si ho přečíst.
6. **Zásada genderové korektnosti** – rozdělení literatury na striktně „holčičí“ a „chlapecké“ tituly ne vždy odpovídá standardům toho, co děti a mládež chtějí číst – např. příběhy o koních se stereotypně díky tomu, že v nich obvykle vystupuje jako hlavní postava dívka, řadí do dívčí literatury, stejně tak jsou automaticky knihy o počítačových hrách (velkým současným fenoménem je beletrie i naučná literatura o hře Minecraft) řazeny do literatury pro chlapce, přitom se o daná témata mohou zajímat i opačná pohlaví. Knihovník při výběru knihy vždy zohledňuje přání a zájmy daného čtenáře a neznevažuje jeho individuální vkus.
7. **Zásada zohlednění názoru přítomného rodiče** – úkolem knihovníků není posoudit, zda má dítě od rodiče nastavena striktní nebo naopak benevolentní pravidla pro výběr literatury, ani není smyslem jeho práce názor rodiče snižovat a narušit tak jeho autoritu před dítětem. Cílem je pomoci jim najít přístupnou formou takovou cestu a takové knihy, s nimiž budou spokojeny obě strany – rodič i dítě.
8. **Zásada vytvoření bezpečného prostoru** – knihovna má být místem, kde se čtenář cítí příjemně, bezpečně a kde se nebojí klást otázky a zajímat se. Knihovník by se měl zajímat o potřeby čtenáře. Pokud by čtenářem požadovaný titul nebyl k dispozici, je tam knihovník připraven mu pomoci s výběrem alternativního titulu, nebo mu tuto možnost minimálně může nabídnout. Nezřídka je pro mnoho dětí i dospívajících knihovník tou bezpečnou osobou, jíž se nebojí svěřit, proto je důležité být vůči nim vnímavý a empatický, mít opravdový zájem o jejich potřeby.
9. **Zásada práva na vlastní názor** – subjektivní čtenářské preference jsou individuální záležitostí každého jedince, knihovník je má ctít a nesnažit se vnucovat dětském či dospívajícímu čtenáři svůj vlastní názor či preference. Čtenář má právo na to vyjádřit i nesouhlas s výběrem knihovníka a diskutovat

s ním o tom, úkolem knihovníka je pak na takovou diskuzi, pokud možno, pružně reagovat a pokusit se najít dle instrukcí knihy vhodnější.

10. **Zásada orientace v literární produkci** – ačkoliv je to poslední bod tohoto výčtu, patří k těm nejdůležitějším. Bez znalosti knižního trhu nebudeme umět vhodně doporučovat knihy našim čtenářům, nebudeme mít povědomí o aktuálních trendech a čtenářských zájmech mladé generace. Není cílem mít vše prostudováno a přečteno, cílem je mít rámcové povědomí o všech oblastech literatury, aby žádný čtenářský dotaz nezůstal bez odpovědi a reakce.

6 Závěrem

Tato kapitola se zaměřovala na práci učícího knihovníka v knihovnách pro děti. Pojednání je velmi stručným vhladem do problematiky a odráží se v něm zejména z zkušenost autorky z práce v knihovně pro děti a mládež.

Na samotném počátku práce s dětskými čtenáři je bezpodmínečně nutné získat povědomí o tom, jakými vývojovými fázemi si dětský čtenář projde během svého dětství. Proměny oblastí čtenářského zájmu i jeho přerod ze čtenáře-posluchače na čtenáře samostatného jsou klíčové momenty života dítěte a povědomí o jistých zákonitostech, byť s velmi nejasnými hranicemi a s individuální rychlostí vývoje každého jedince, mohou usnadnit učícím knihovníkům práci na přípravě vzdělávacích lekcí v knihovně.

Celostátní aktivity na podporu dětského čtenářství, ačkoliv je jejich výčet úctyhodný, nejsou v této kapitole rozhodně popsány všechny – každá knihovna má své specifické, na míru svým možnostem a potřebám místní čtenářské obce uzpůsobené akce, kampaně a projekty, jimiž se snaží naplnit poslání. Usiluje o kultivaci čtenářů od nejtútlejšího věku a podporuje jejich pozitivní vztah ke čtenářství.

Žádná aktivita by se však nemohla uskutečnit bez těch, kteří ji připraví a realizují – jsou jimi knihovníci z knihoven pro děti a mládež neboli učící knihovníci. Ačkoliv v České republice není povinné mít pedagogické vzdělání, aby mohli knihovníci uskutečňovat neformální vzdělávací aktivity, přesto se do role toho, kdo učí, knihovníci dostávají dennodenně. Kompetenční rámec této profese je rozsáhlý, mění se v čase a adaptuje se na vývoj společnosti a jejich potřeb. Práce knihovníka v knihovně pro děti je rozmanitá, pestrá (svým obsahem i komunikačními partnery, cílovými skupinami i skladbou každodenních činností), náročná i obohacující. záleží vždy na tom, jak k tomu dotyčný knihovník přistoupí.

Jedněmi z nejdůležitějších komunikačních partnerů učících knihovníků nejsou jen děti a mládež, ale také pedagogové, neboť spolupráce škol a knihoven je jednou ze stěžejních spoluprací vůbec. Memorandem o meziresortní spolupráci toto spojenectví dostalo nové rozměry a pro učící knihovníky je to velkým podnětem pro jejich další rozvoj a snahu přiblížit se školám např. tím, že do nabídky vzdělávacích programů umístí poznámky o tom, jaké klíčové kompetence budou žáci na lekcích rozvíjet, jakých průřezových témat či vzdělávacích oblastí se lekce bude dotýkat, co jsou nedílné součásti kurikulárních dokumentů, jimiž se vzdělávání v České republice řídí.

V neposlední řadě je zde také stručné pojednání o tom, jak budovat fond v knihovně pro děti a mládež a jakým způsobem pracovat s dětským čtenářem během doporučování knih – je zde na základě dlouhodobého pozorování zpracováno deset zásad, jimiž je možné se při této práci řídit či se jimi nechat inspirovat.

Závěrem zde jeden citát k zamyšlení, jeho autorem je spisovatel John Ruskin: „*Aby vás práce bavila, potřebujete pro ni být fyzicky a psychicky zdatní, nesmí jí být příliš moc a musíte mít pocit, že jste úspěšní.*“ Je nasnadě, že práce pro učícího knihovníka je skutečně moc, zrovna tak podnětů, vjemů, s nimiž se denně vypořádává. Ale ačkoliv se jedná o profesi náročnou, to si nemusíme zastírat, každé jedno spokojené dítě, které otevřelo bránu do světa knižních příběhů, každý jeden spokojený rodič, že jeho ratolest má smysluplnou volnočasovou aktivitu – čtení, každý pedagog, jemuž pomůžeme připravenými aktivitami pokrýt vzdělávací obsah v jeho třídě, jsou našimi úspěchy. A právě tyto úspěchy velmi často převažují nad strastmi a náročností profese a posouvají rovnováhu na pomyslných miskách vah zase zpět.

Seznam bibliografických odkazů:

[BOOKSTART: S KNÍŽKOU DO ŽIVOTA] ([b.d.]). *O projektu*. Online. S knížkou do života. Dostupné z: <https://www.sknižkoudozivota.cz/>. [citováno 2023-08-31].

[KNIHODNA DOBŘÍŠ] ([b.d.]). *Okna 2011 (O Knihovnických Aktivitách)*. Online. Knihovna Dobříš. Dostupné z: <https://www.knihovnadobris.cz/wp-content/uploads/SKIP/O-soutezi-OKNA-2011.pdf>. [citováno 2023-08-31].

AUER, Radovan (ed.) (©2022). *Zpráva o českém knižním trhu 2021/2022*. [Praha]: Svaz českých knihkupců a nakladatelů. ISBN 978-80-90-8778-1-8.

BOoK!con (©2022). *BOoK!con*. Online. BOoK!con. Dostupné z: <https://www.bookcon.cz/>. [citováno 2023-08-31].

CELÉ ČESKO ČTE DĚTEM (©2014–2023). *Poslání*. Online. Celé Česko čte dětem. Dostupné z: https://celeceskoctedetem.cz/o-nas/poslani?gclid=CjwKCAjw6eWnBhAKEiwADpnw9qVZTiDNpTuHC-HGlcDYSQmVZU8oASl8B2Pa4c_T9UmBQ_p6vOu0EBoC8C0QAvD_BwE. [citováno 2023-08-31].

ČTENÍ POMÁHÁ (©2015). *O projektu*. Online. Čtení pomáhá. Dostupné z: <https://www.ctenipomaha.cz/cs/o-projektu>. [citováno 2023-08-31].

GEJGUŠOVÁ, Ivana (2011). *Mimočítanková četba a cíle literární výchovy na základní škole: podíl doporučené četby na dětském čtenářství = Non-mandatory reading and goals of literary education at elementary schools : proportion of recommended reading within the children's actual reading*. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě. ISBN 978-80-7464-013-1.

HAVLÍNOVÁ, Hana (2019). *Chci číst jako táta s mámou: jak se stát čtenářem*. Praha: Grada. ISBN 978-80-271-0743-8.

HOMOLOVÁ, Kateřina (2009). *Čtenářská propedeutika*. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta. ISBN 978-80-7368/-657-4.

HOMOLOVÁ, Kateřina (2013). *Dětský a dospívající čtenář*. [Opava]: Slezská univerzita v Opavě. ISBN 978-80-7248-952-7.

CHALOUPKA, Otakar (2002). *Takoví jsme my – čeští čtenáři: [průzkum nakladatelství Adonai]*. Praha: Adonai. ISBN 80-86500-53-5.

KNIHOVNA JIŘÍHO MAHENA V BRNĚ ([b.d.]). *Poprvé do školy – Poprvé do knihovny: O projektu*. Online. Knihovna Jiřího Mahena v Brně. Dostupné z: <https://www.kjm.cz/poprvce-do-skoly-poprvce-do-knihovny>. [citováno 2023-08-31].

KNIHOVNA MĚSTA HRADCE KRÁLOVÉ (©2023). *Lovci perel*. Online. Lovci perel. Dostupné z: <https://www.lovciperel.cz/index>. [citováno 2023-08-31].

KOONTZ, Christie a Barbara GUBBIN (2012). *Služby veřejných knihoven: směrnice IFLA*. Praha: Národní knihovna České republiky – Knihovnický institut. ISBN 978-80-7050-612-7.

LEPILOVÁ, Květuše (2014). *Cesty ke čtenářství: vyprávějte si s námi!* Brno: Edika. ISBN 978-80-266-0112-8.

MAZÁČOVÁ, Pavlína (2016). *Vzdělávací potřeby učících knihovníků v kontextu celoživotního učení pro 21. století*. In: Petr Hlado (ed.). *Sborník z mezinárodní vědecké konference ICOLLE 2016*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, s. 287–299. ISBN 978-80-7509-426-1. Dostupné z: <http://icolle.mendelu.cz/2016/sbornik.pdf>.

MAZÁČOVÁ, Pavlína (2017). *Celoživotní vzdělávání uživatelů – edukační výzva učících knihovníků*. In: Martina Horejšová (ed.) *Knihovny současnosti 2017 Sborník z 25. ročníku konference, konané 12.–14. září 2017 v areálu Právnické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci*. Praha: Sdružení knihoven ČR, s. 349–359. ISBN 978-80-86249-83-4. Dostupné z: https://sdruk.cz/wp-content/uploads/2020/04/sbornik_knihovny_soucasnosti_2017_final.pdf.

MINISTERSTVO KULTURY ČR a MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY ČR (2021). *Memorandum o spolupráci Ministerstva kultury a Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy*. Online. Praha: Ministerstvo kultury ČR, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Dostupné z: https://mkcr.cz/doc/cms_library/memorandum-o-spolupraci-mezi-mk-a-msmt-13930.pdf. [citováno 2023-09-12].

NÁRODNÍ KNIHOVNA ČESKÉ REPUBLIKY (2019). *Roční výkaz o neperiodických publikacích za rok 2019*. Online. Národní knihovna České republiky. Dostupné z: https://text.nkp.cz/soubory/ostatni/vykaz_dd2019.pdf. [citováno 2023-09-19].

NÁRODNÍ PEDAGOGICKÉ MUZEUM A KNIHOVNA J. A. KOMENSKÉHO (©2011–2023a). *Knihna dětského srdce, cena V. F. Suka za rok 2022*. Online. Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského. Dostupné z: <https://www.npmk.cz/knihovna/sukova-knihovna/suk-cteme-vsichni>. [citováno 2023-08-31].

NÁRODNÍ PEDAGOGICKÉ MUZEUM A KNIHOVNA J. A. KOMENSKÉHO (©2011–2023b). *Knihna dětského srdce, cena V. F. Suka, anketa o nejoblíbenější dětskou knihu roku 2022*. Online. Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského. Dostupné z: <https://www.npmk.cz/pro-media/tiskove-zpravy/kniha-detskeho-srdce-cena-v-f-suka-anketa-o-nejoblibenejsi-detskou-knihu-0>. [citováno 2023-08-31].

NÁRODNÍ PEDAGOGICKÝ INSTITUT ČESKÉ REPUBLIKY ([b.d.]). *1 Vymezení Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání v systému kurikulárních dokumentů – Průvodce upraveným RVP ZV: 1.1 Systém kurikulárních dokumentů*. Online. NPI – Metodický portál RVP.CZ. Dostupné z: <https://digifolio.rvp.cz/view/artefact.php?artefact=70545&view=10429&block=57827>. [citováno 2023-09-15].

NÁRODNÍ PEDAGOGICKÝ INSTITUT ČESKÉ REPUBLIKY (©2006–2014). *Knihovník/knihovnice v knihovně pro děti*. Online. Národní kvalifikace. Dostupné z: https://www.narodnikvalifikace.cz/kvalifikace-1244-Knihovnikknihovnice_v_knihovne_pro_deti/dalsi-informace. [citováno 2023-08-20].

NOVÁ ŠKOLA, O. P. s. ([b.d.]). *Naše mise*. Online. Čtenářské kluby. Dostupné z: <https://new.ctenarskekluby.cz/>. [citováno 2023-08-31].

PILLEROVÁ, Vladana, Pavlína MAZÁČOVÁ A Vít RICHTER (2019). *Současný stav spolupráce ve vzdělávání mezi veřejnými knihovnami a školami: Výsledky celostátního průzkumu 2019*. Online. Praha: Národní knihovna České republiky – Knihovnický institut. Dostupné z: https://ipk.nkp.cz/docs/copy_of_ZPRAVA_PRZKUM_KOLY_2019.pdf. [citováno 2023-09-12].

POLÁKOVÁ, Irena (2017). Školní čtenářské kluby – spolupráce školy a knihovny. Online. Duha, 31(1). ISSN 1804-4255. Dostupné z: <http://duha.mzk.cz/clanky/skolni-ctenarske-kluby-spoluprace-skoly-knihovny>. [citováno 2023-08-31].

PŘÍSPĚVATELÉ WIKIPEDIE (5. 11. 2021, 14:00). *S knížkou do života*. Online. In: Wikipedie: Otevřená encyklopedie. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/S_kn%C3%AD%C5%BEkou_do_%C5%BEivota. [citováno 2023-08-31].

ROSTEME S KNIHOU (©2007–2023). *Projekty kampaně*. Online. Rosteme s knihou. Dostupné z: <https://www.rostemesknihou.cz/projekty-kampane/>. [citováno 2023-08-31].

SMEKALOVÁ, Monika (23. červenec 2021). *Jak můžeme dosáhnout vynikající úrovně výuky?* Online. EPALE – Evropská komise. Dostupné z: <https://epale.ec.europa.eu/cs/blog/jak-muzeme-dosahnout-vynikajici-urovne-vyuky>. [citováno 2023-09-18].

SMETÁČEK, Vladimír (1973). *Vybrané kapitoly z psychologie čtení a čtenáře*. Praha: Krajský pedagogický ústav.

SMOLÍKOVÁ, Kateřina (ed.) (2021). *Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. ISBN neuvedeno. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/file/56051/>.

JEŘÁBEK, Jaroslav a Jan TUPÝ (2023). *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. ISBN neuvedeno. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavaci-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/>.

JEŘÁBEK, Jaroslav, Stanislava KRČKOVÁ a Lucie HUČÍNOVÁ (2021). *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. ISBN neuvedeno. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcove-vzdelavaci-programy-pro-gymnazia-rvp-g/>.

SVAZ KNIHOVNÍKŮ A INFORMAČNÍCH PRACOVNÍKŮ ([b.d.]).

Cestujte s námi se čtenářským pasem! Online. Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR. Dostupné z: https://old.skipcr.cz/tisk-a-media/tiskove-zpravy/archiv/dokumenty/ctenarske_pasy.pdf. [citováno 2023-08-31].

SVAZ KNIHOVNÍKŮ A INFORMAČNÍCH PRACOVNÍKŮ (16. 5. 2023b, 12:25). *Kamarádka knihovna: 8. ročník (2020/2021)*. Online. Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR. Dostupné z: <https://www.skipcr.cz/oceneni/kamaradka-knihovna/8-rocnik-2020-2021>. [citováno 2023-08-31].

SVAZ KNIHOVNÍKŮ A INFORMAČNÍCH PRACOVNÍKŮ (17. 5. 2023a, 8:44). *Už jsem čtenář – Knížka pro prvňáčka 2022/2023*. Online. Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR. Dostupné z: <https://www.skipcr.cz/projekty/uz-jsem-ctenar-knizka-pro-prvnacka/uz-jsem-ctenar-knizka-pro-prvnacka-2022-2023>. [citováno 2023-08-31].

SVAZ KNIHOVNÍKŮ A INFORMAČNÍCH PRACOVNÍKŮ (19. 11. 2022b, 9:34). *Den pro dětskou knihu*. Online. Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR. Dostupné z: <https://www.skipcr.cz/projekty/den-pro-detskou-knihu>. [citováno 2023-08-31].

SVAZ KNIHOVNÍKŮ A INFORMAČNÍCH PRACOVNÍKŮ (7. 10. 2021, 13:35). *Škola naruby*. Online. Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR. Dostupné z: <https://www.skipcr.cz/projekty/regionalni-projekty/skola-naruby>. [citováno 2023-08-31].

SVAZ KNIHOVNÍKŮ A INFORMAČNÍCH PRACOVNÍKŮ (8. 12. 2022a, 9:58). *Kde končí svět*. Online. Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR. Dostupné z: <https://www.skipcr.cz/projekty/kde-konci-svet>. [citováno 2023-08-31].

SVAZ KNIHOVNÍKŮ A INFORMAČNÍCH PRACOVNÍKŮ a KNIHOVNA BEDŘICHA BENEŠE BUCHLOVANA (©2010–2015a). *O projektu*. Online. Noc s Andersenem. Dostupné z: <https://www.nocsandersenem.cz/o-projektu.html>. [citováno 2023-08-31].

SVAZ KNIHOVNÍKŮ A INFORMAČNÍCH PRACOVNÍKŮ a KNIHOVNA BEDŘICHA BENEŠE BUCHLOVANA (©2010–2015b). *Statistická zpráva Noc s Andersenem 2023*. Online. Noc s Andersenem. Dostupné z: <https://www.nocsandersenem.cz/data/ke-stazeni/2023/Noc-s-Andersenem-2023.pdf>. [citováno 2023-08-31].

ŠVAMBERK ŠAUEROVÁ, Markéta (2015). *Projekty formování pozitivního postoje dětí a dospívajících k četbě v podmínkách rodinné edukace*. Praha: Palestra. ISBN 978-80-87723-21-0.

TOMAN, Jaroslav (1999). *Dětské čtenářství a literární výchova*. Brno: CERM. ISBN 80-7204-111-8.

TOMAN, Jaroslav (2009). Profil dětského čtenáře 21. století v badatelské reflexi. In: Eva KOUDELKOVÁ (ed.). *Současnost literatury pro děti a mládež: Liberec 25.-26. března 2009*. Liberec: Bor, s. 33–44. ISBN 978-80-86807-79-9.

TRÁVNÍČEK, Jiří (2008). Čteme?: obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize : (2007). Brno : Host, 2008. ISBN 978-80-7294-270-1.

TRÁVNÍČEK, Jiří (2014). *Překnížkováno: co čteme a kupujeme (2013)*. Brno: Host. *Překnížkováno: co čteme a kupujeme (2013)*. Brno: Host, 2014. ISBN 978-80-7491-256-6.

VAŇKOVÁ, Ivana (2013). Ono Se Řekne... Knihovník. In: Lenka Juračková a Jiří Mika (eds.). *Konference knihovny současnosti 2013: Sborník z 21. konference, konané ve dnech 10. až 12. září 2013 v areálu Univerzity Palackého v Olomouci*. Ostrava: Sdružení knihoven ČR, s. 182–187. ISBN 978-80-86249-68-1. Dostupné také z: <https://search-ebsohost-com.ezproxy.techlib.cz/login.aspx?direct=true&db=asn&AN=94843995&lang=cs&site=ehost-live>.

VÁŠOVÁ, Lidmila (1995). *Úvod do bibliopedagogiky*. Praha: ISV. ISBN 80-85866-07-2.

Kompendium knihovnictví 2

Vydala Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě v nákladu 200 ks

Autoři:

Dá

Jazykové korektury: XXX, Marek Timko

Grafický návrh a sazba: Jakub Klimek Maruš

Tisk: FINIDR, s. r. o.

První vydání, Ostrava 2023

ISBN 978-80-7054-xxx-x (tištěná)

ISBN 978-80-7054-xxx-x (online PDF)